

V
ARAŞTIRMA SONUÇLARI
TOPLANTISI
II

Not : Bildiriler araştırmacılarından geldiği şekliyle ve sunuş sırasına göre basılmıştır.

İÇİNDEKİLER

Veli SEVİN

Elazığ-Bingöl İlleri Yüzey Araştırması, 1986 1

A. Semih GÜNERİ

Erzurum Çevresindeki Höyüklerin Yüzey Araştırması 45

A. Semih GÜNERİ

Orta Anadolu Höyükleri 1986 77

Oliver PELON

Les Travaux À Porsuk En 1986 105

Refik DURU

Hacılar Mezarlık Arama Çalışmaları 1986 109

Hayat ERKANAL

1986 Cudi Dağı Araştırması 111

Altan ÇİLİNGİROĞLU

Van Bölgesi Yüzey Araştırması 1986 119

Tsugio MİKAMİ, Sachihito OMURA

1986 Kırşehir İli Sınırları İçinde Yapılan Yüzey Araştırmaları ... 123

Mehmet ÖZDOĞAN

1986 Yılı Trakya ve Marmara Bölgesi Araştırmaları 157

Ursula WITTWER-BACKOFEN

Palaeodemography of the Early Bronze Age Cemetery of İkiz-
tepe/Samsun 175

Ursula WITTWER-BACKOFEN

Anthropological Study of the Skeleton Material From Lidar ... 191

Andreas MÜLLER - KARPE

M. Ö. III. ve II. Binde Anadolu'da El Sanatları Konusunda Ya-
pılan Araştırmalar 1986 203

İlhan KAYAN

Arkeolojik Jeomorfoloji Açısından Yenişehir ve İznik Hav-
zalarının Çevre Özellikleri 211

Jürgen SEEHER

Antalya Yakınlarında Karain Mağarasındaki Kalkolitik Çağ Buluntuları	221
--	-----

Mehmet ÖZSAİT

1986 Yılı Amasya-Ladik Çevresi Tarihöncesi Araştırmaları ...	239
--	-----

Mehmet ÖZSAİT

1985 ve 1986 Yılı Yalvaç Çevresi Tarihöncesi Araştırmaları ...	257
--	-----

Angela MİNZONİ - DÉROCHE

1986 Yılı Gaziantep Yöresi Paleolitik Araştırmaları	275
---	-----

Erol ATALAY

İzmir ve Aydın Yörelerinde Mağara Araştırmaları	297
---	-----

Mehmet ÖZDOĞAN

Yarımburgaz Mağarası 1986 Yılı Kazı Çalışmaları	323
---	-----

Erksin GÜLEÇ

Topaklı Populasyonunun Demografik ve Paleoantropolojik Analizi	347
--	-----

Oğuz EROL

Mustafakemalpaşa - Paşalar Köyü Memeli Hayvan Fosil Yatakları Dolayının Jeoloji ve Jeomorfolojisi Hakkında Bir Ön Not	359
---	-----

Metin ÖZBEK

Çayönü İnsanlarında Diş ve Dişeti Hastalıkları	367
--	-----

ELAZIĞ - BİNGÖL İLLERİ YÜZEY ARAŞTIRMASI, 1986

Veli SEVİN *

Malatya, Elazığ, Bingöl ve Tunceli illeri sınırları içinde, esasen Urartu Devleti'nin güneybatı yayılımı ile ilgili olarak başlattığımız yüzey araştırmalarının ilkinin 1985 yılında gerçekleştirmiştik. Araştırmamızın ilk yılında bilim kurulumuz çalışmalarını daha çok, kısa süre sonra su altında kalacak olan, Karakaya Baraj Gölü alanı üzerinde yoğunlaştırmıştı¹. 1986 yılında iyiden iyiye gözden geçirdiğimiz bu yöreyi geride bırakarak, çalışmalarımızı batıda, göl alanı dışındaki alanlardan, doğuda, Bingöl'ün Solhan İlçesine değin uzanan bölge üzerinde yoğunlaştırdık².

1986 yılı araştırmaları, Elazığ'ın batısı ve doğusu olmak üzere iki bölüme ayrılabilir. Batıdaki çalışmalar daha çok Fırat kıyısı ile Elazığ arasındaki eski ulaşım sistemine ilişkin bulguları saptamaya yöneliktir³. Bu bölgedeki engebeli arazi yapısı, Malatya üzerinden gelip, Fırat'ı aşarak kuzey - kuzeydoğu yönünde yapılacak ulaşım ancak, günümüzde de kullanılan iki doğal geçitle olanak tanımaktadır: Bunlardan doğudaki

(*) Doç. Dr. Veli SEVİN, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Fen PTT/İSTANBUL.

(1) Bkz. Sevin³ 279 vdd.

(2) 1986 yılı araştırmamız Kültür ve Turizm Bakanlığı, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi ve Türkiye Tü-ring ve Otomobil Kurumu'nun maddi katkılarıyla gerçekleştirilebilmiştir. Araştırmamıza gösterdikleri yakın ilgi ve destek nedeniyle, başta Sayın Dr. Nurettin Yardımcı, Sayın Prof. Dr. Sencer Tonguç ve Sayın Çelik Gülersoy olmak üzere, ilgili kurum elemanları, bunun yanında inceleme gezilerimizi yapabilmemiz için sağladığı izin nedeniyle İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yönetim Kurulu'na teşekkürü zevkli bir görev sayarım. Ayrıca, bilim Kurulumuza Bakanlık Temsilcisi olarak katılan Sivas Müzesi Araştırmacısı Sayın Fahrettin Kayıpmaz'a gösterdiği büyük ilgi ve işbirliği nedeniyle şükranlarımı sunarım.

(3) Yüzey araştırmamıza Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi'nden Araştırma Görevlisi Kemalettin Köroğlu, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nden Araştırma Görevlisi Zafer Derin ve İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskiçağ Tarihi Yüksek Lisans öğrencisi Aynur Özfiat'a ek olarak, kısmen İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nden Araştırma Görevlisi Oğuz Tekin, Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi'nden Araştırma Görevlisi Hasan Bahar ve Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi'nden uzman M. Beşir Aşan katılmışlardır.

Habibuşığı - Kuşsaray - Baskil; batıdaki ise Çiğdemlik - Arapuşığı - Kızıuşığı - Baskil güzergahıdır (Resim : 1).

Araştırma programımıza uygun olarak giriştiğimiz çalışmalarda, öncelikle Fırat Irmağı'ndan Elazığ/Harpur'a doğru bir ulaşımı olanaklı kılan geçitlerden batıdaki üzerinde durulmuştur. Çiğdemlik Köyü ve Baskil arasında uzanan, 30 km. kadar uzunluğundaki, bu doğal geçit günümüzde yöresel olarak «Harpur Gediği» adıyla tanımlanmaktadır.

Fırat Irmağı'nın doğu kıyısı üzerindeki Çiğdemlik'ten başlayıp, vadiler içinde giderek kuzeye doğru yükselen bu geçidin 15. km. sinde, Arapuşığı Köyü'nün 500 m. kadar kuzeyindeki Barsikkale mevkiinde eski bir yerleşme yeri saptanmıştır. Doğudan bir dere ile sınırlanan, güneye doğru burun şeklinde çıkıntılı, 35x70 m. kadar boyutlarındaki, güney ve batı etekleri çok sarp, doğal bir konglomera kayalığı üzerindeki Barsikkale yerleşme yerinin üzeri oldukça düzdür ve bu düzlükte taş temelli yapılara ilişkin, kimileri tasar veren mimarlık kalıntıları görülebilmektedir. Zaman zaman harcin kullanılmış olduğu bu kalıntılar Ortaçağ'a aittir.

Tepenin üst kesiminde, mimarlık kalıntılarının görülebildiği düzlükte, yüzey buluntusu olarak çok sayıda Ortaçağ seramik parçası vardır. Tümü hızlı dönen bir çarkta biçimlendirilmiş olan bu parçaların hamurları ince kum katkılı olup, iyi ve orta derecede pişirilmiştirler; iç ve dış yüzleri kahverengi bir astarla kaplıdır. Bir parçanın gövdesi hamur yaşken ıstampa olarak yapılmış yaprak motifleriyle bezelidir⁴. Bunların yanında, daha az sayıda sırlı parçalara da rastlanır⁵.

Barsikkale yerleşme yerinin güney ve batıya göre çok daha az sarp olan doğu etekleri üzerinde, Ortaçağ malzemesi yanında, çok az sayıda Erken ve Orta Demir Çağ türünde seramik parçaları görülmektedir. Bu türde kapların yüzeyi kırmızı ve devetüyü renkli kalın bir astarla kaplı ve aklıdır. Yine doğu etekte, biçim yönünden 2. binyılın sonlarına ait olabilecek kuşku bir örnek dışında (Resim : 2/3), açık krem astar üzerine donuk mor ve kahverengi boya ile yapılmış yatay bant ve şevron

(4) Korucutepe'den bu türde ıstampa bezemeli bir Ortaçağ seramik parçası için bkz. Bakırer, Pl. 66/A, 73 CW 25.

(5) Mavi ve yeşil sırlı olan bu parçalar iyi tanınan *sgraffito* tekniğinde değildirler. Fırat Vadisi'nde 1985 yılında yaptığımız yüzey araştırmalarına göre, başta İmikuşığı Höyüğü olmak üzere, Üyücek (0 50/5), Höyükköy (0 50/2), Griktepe (P 51/2), Karababa (0 50/20), Kamikli (0 50/1), Hasıklı (0 50/4) ve Kale II (P 51/3) gibi yerleşmelerde *sgraffito* türünde sırlı mallara rastlanmamış oluşu, bu küçük iskan yerlerinin, adı geçen tekniğin ortaya çıkışından önce, 12. yüzyıl civarında terkedilmiş olabileceklerine işaret ediyor olabilir: krş. Bakırer, 222 vd.; Mitchell 49.

bezemesi içeren, el yapımı Orta Tunç I Dönemi seramik parçaları da bulunmuştur (Resim : 2/2)⁶. Yüzey malzemeleri arasında en eskiye ait olanları İlk Tunç III Dönemi boyalılarıdır. Bunlar Altınova ve Aşağı Fırat yörelerinden çok iyi tanınanların bir tekrarından ibarettir (Resim : 2/1).

Barsikkale'den, vadiyi izleyerek kuzeydoğu yönünde ilerlenildiğinde 11 km. sonra Kızılköyü'ne gelinir (Resim: 3). Şimdi köyün içinde kalmış, doğu ve batıdan birer dere yatağı ile sınırlı, 65x110 m. boyutlarındaki çok sarp, kalker bir tepe üzerinde eski yerleşme izleri açık biçimde görülebilmektedir. Tepenin güney ucundaki daha alçak bir terasta, dikdörtgen tasarlı bir Ortaçağ yapısının harçlı duvarları, yer yer 2.00 m. yüksekliğe değin korunmuştur (Resim : 4). Yerel halk tarafından «Katırhan» olarak adlandırılan bu kalıntıların kuzeyindeki daha yüksek tepede de taş temelli yapılara ilişkin kimi mimarlık izleriyle bol sayıda Ortaçağ seramiği yanında, Erken ve Orta Demir Çağ (Resim : 6/1), tek parça halinde Orta Tunç I boyalı (Resim : 5/4) ve boya bezemeli (Resim : 5/3) ya da Karaz türü siyah-kırmızı alacalı açkılı (Resim : 5/1-2) İlk Tunç Çağı parçalarına rastlanmıştır. Ortaçağ'ın tek renkli seramiği, teknik ve biçim açısından Barsikkale'dekilerin benzeridir; tümü çarkta yapılmış olup, sırlı tek parça vardır. Orta Demir Çağ parçalarından en ilginçini, yeşil damarlı sert taştan yapılmış, ağız kenarı ise beyaz renkli taş kakmalarla bezeli bir çanak oluşturur (Resim : 6/2). Gerek Barsikkale ve gerekse Kızıluşağı'nda Ortaçağ, Demir Çağ, Orta Tunç I ve İlk Tunç III dönemleri seramik malzemesi dışında herhangi bir yüzey buluntusu elde edilmiş değildir.

Anlaşılabacağı üzere, Barsikkale ve Kızıluşağı yerleşme alanları bu geçidin, Ortaçağ'da yoğun olmak üzere, İlk Tunç Çağı'ndan beri kullanıldığına ilişkin malzeme sağlamıştır. Ancak her iki merkezde de Orta Tunç I dışında, yukarıda belirttiğimiz kuşkuyla bir parça hariç, 2. binyıl kullanımına tanıklık edecek buluntu ele geçirilmemiştir. Aynı şekilde yolun Hellenistik ve Roma dönemlerinde bir trafiğe sahip olduğunu söylememize yardımcı bulunacak herhangi bir yüzey buluntusu da yoktur.

(6) Altınova'da yalnızca sınırlı bir biçimde Tepecik 8-4 (Esin 143, lev. 103/1-2), Norşuntepe V IV (Hauptmann 39, Abb. 5/9) ve karışık tabakalardan gelmekle birlikte, Korucutepe'de (Griffin 67, Pl. 3/N, S, W) görülen bu seramik türünün, batı güneybatı yönlerine gidildikçe yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Bu türün Fırat Irmağı'nın doğu kıyısında kullanıldığı merkezler, İmikuşağı (Sevin 96, res. 13; Sevin Derin, res. 19), Şemsiyetepesi (Darga, lev. IVb), Maltepe Harabesi (050/13), Kale III (P 51/5) ve Griktepe (P 51/2); batı kıyısındaki ise İmamoglu (Uzunoglu 184, res. 12-13), Karababa (050/20), Kösehöyük (050/14), Kilistepe (050/19) ve Arslantepe'dir (Puglisi-Palmieri 84, fig. 8).

Kızıluşağı aşıldıktan sonra, kuzeydoğu yönünde 10 km. kadar ilerlenerek Baskil düzlüğüne ulaşılır. Fırat kıyısından gelen iki doğal geçidin birleşme noktasında kurulmuş bulunan Baskil'in yakın çevresinde, şimdiye değin herhangi bir kalıntı saptayabilmiş değiliz⁷. Buna karşılık ilçe merkezinin 12 km. kuzeydoğusunda, modern Elazığ - Baskil karayolu üzerindeki Haroğlu (bugün Sarıgül) Köyü'nün güneyinde, 30 x 60 m. kadar boyutlarında bir höyük belirlenmiştir (Resim : 7). Modern yol düzeyinden 15 m. kadar yükseklikteki bu höyükte, taştan temelleri tüm tepeyi kaplayacak biçimde sıkışık yapılara ait duvar kalıntıları görülebilmektedir. Toplanan seramiklerin çok büyük bir bölümünü Ortaçağ'ın, tek renkli ve az sayıda yeşil sırlı parçaları oluşturur. Bunların yanında, Erken Demir Çağı'nın ağız kenarı ile omuz keskinliği arasında kalan kesimi yivli, kiremit kırmızısı renginde kalın astarlı parçaları az da olsa görülmektedir. Elazığ/Harpur'a 30 km. kadar uzaklıktaki Haroğlu Höyüğü, Eskiçağ koşullarıyla Harput'a bir günlük uzaklıktadır; Fırat yöresinden gelip, Baskil'de birleşen ve buradan başlayarak Elazığ'a doğru uzanan tarihi yol üzerindeki konumu nedeniyle de dikkat çekicidir (Resim : 1). Nitekim, aşağıda değinileceği üzere, Haroğlu Köyü'nün 3-4 km. kadar kuzeyinde güçlü bir Urartu kalesinin bulunuşu bu yörenin stratejik önemine işaret eder niteliktedir.

1987 yılında yapacağımız yüzey araştırmalarının bir bölümünde, bu kez de Habibuşağı - Kuşsaray - Baskil geçidi ile Baskil çevresini ele alarak, ulaşım ve yerleşim tarihi sorunlarına çözümler getireceğimizi ümit etmekteyiz.

1986 yılında çalışmalarımızın ikinci bölümünü Urartu'nun güneybatı yayılımı ile ilgili olan ve daha çok Elazığ'ın doğusundaki araştırmalar oluşturmuştur. Elazığ'ın doğusunda ve Bingöl İli içinde yürüttüğümüz bu çalışmalarda, geçen yılki raporumuzda sözünü ettiğimiz, belki de Eskiçağ'dan günümüze kalmış ulaşım sistemlerinin en eskisi durumundaki antik yol ve bununla ilgili birimler üzerinde durulmuştur.

1985 yılı raporunda, Bingöl Dağları üzerinde çok eski bir yol ile il merkezinin 26 km. doğusundaki Zülümtepe'de, bu yolla ayrılmaz bağı olan, bir Urartu tesisinin bulunduğu söz etmiştik. 1986 yılında bu ulaşım sistemi ile ilişkili olarak, günümüzde Keban Baraj Gölü tarafın-

---

(7) Baskil ilçe merkezinin 5 km. kadar batısındaki Odabaşı Köyü'nde, çıkılması hemen hemen olanaksız bir kayalığın doğu yüzü üzerine açılmış dikdörtgen deliğin işlevi ve yapıldığı dönemi saptayamadık. Bunun yanında, Baskil ilçesi içinde bir evin bahçesinde durduğu bildirilen, üzeri yazıtlı silindirik taşı (Roma mil taşı?) da henüz incelenebilmiş değildir.

dan iki kısma ayrılmış olan bölgenin hem doğu ve hem de Harput yakınlarındaki batı kesiminde araştırmalarımızı sürdürdük (Resim : 1).

Doğudan batıya doğru gelincecek olursa, antik yolla ilişkili olarak karşılaştığımız ilk merkez, Bingöl İli'nin doğu sınırlarında, Solhan İlçesi içindeki Cankurtarantepe'dir (Resim : 8). İlçe merkezinin güney sınırındaki, doğu-batı yönünde 100 m. kadar uzanan bu doğal kayalık üzerinde, önceki yılların ağaçlandırma etkinlikleri ve başarısızlıkla sonuçlanan park yapım girişimleri sırasında yıkıma uğratılmış mimari kalıntılar yer almaktadır. Günümüze iyi durumda kalmamış olan mimarlık kalıntıları, doğudan batıya doğru yükselen teraslar üzerinde kurulmuş, Orta Demir Çağı'nın, olasılıkla tüm etrafı taştan duvarlarla çevrili bir tesisine ilişkindir. Batı uçta, şimdi düzleştirilmiş tabanı 30 m. kadar çapında konik bir yükseltinin varlığı anlaşılmaktadır; iri taşlardan yapılmış duvar kalıntıları ise doğu etektedir (Resim : 9). Doğudan batıya doğru teraslarla yükselen biçimiyle Cankurtarantepe'deki tesis, 33 km. batısındaki Zulümtepe'yi andırmaktadır⁸.

Cankurtarantepe'den toplanan yüzey seramikleri homojen bir küme oluştururlar. Saman katkılı bir örnek dışında, genelde ince kum katkılı, mikalı kiremidi hamurlarıyla dikkati çeken bu parçalar çoğu kez hamurlarının renginde astarlıdır; çeperleri kalın olan iri depo kaplarının dış yüzeyleri ise açıktır. Kalın çeperli bir gövde parçası üzerinde, ip-baskı bezemeli bir destek kuşağı görülür (Resim : 10/5) ki, bu türde pithoslara Urartu kalelerindeki depolarda çok sık rastlanır⁹. Daima çarkta biçimlendirilmiş olan parçalar arasında, kanımca daha çok İ. Ö. 7. yüzyıl öncesine uzanan, basit ağız kenarları dışa çekik, omuzu keskince profilli çanaklar (Resim : 11/1-2)¹⁰ ile ağız kenarının içi bir kapak konmak üzere oluklu yapılmış ve bu yöredeki Demir Çağ merkezlerinde değişik çeşitlemelerine rastlanan¹¹ çömlekler (Resim : 12/4, 6-7; 13/1) dikkat çekicidir; kimi kapların yüzeyi hamur yaşken yapılmış kazıma çizgilerle bezenmiştir (Resim : 10/1-5; 12/1-2,7; 13/2). Zulümtepe'de de karşılaşılan¹² bu türde bezemeler onların yöresel Erken Demir Çağ geleneğine bağlılık-

(8) Krş. Sevinç, res. 13.

(9) Kayalıdere, Altıntepe ve Karmir-Blur'dan bu türde destek kuşaklı pithoslar için bkz. Burney 85 vdd., Type 1-2; Özgüç 35, res. 35; Piotrovskii, fig. 63 ortadaki; Kroll, 140, Typ. 71a.

(10) Kroll, 118, Typ. 19; Kroll, 51, Abb. 7/1-4.

(11) Winn, Pl. 56/4; Sevinç, res. 14/21.

(12) Sevinç, res. 14/21-25

larının en açık kanıtıdır¹³. Tarafımızdan «Biainili Seramiği» olarak adlandırılan tipik lüks Urartu eserlerine bir parça dahi olsa rastlanılmış değildir.

Solhan'da bir ara genişleyen ve sarp, kayalık yapısını ekime elverişli küçük bir yayla ovasına bırakan Bingöl Dağları, batıya doğru 5-10 km. kadar ilerlendiğinde yeniden eski durumuna girmekte ve buna koşut olarak antik yolun izlenebilmesi olanağı bir kez daha doğmaktadır. Bu yolla ilişkili olarak, Solhan/Cankurtarantepe'den 33 km. uzaklıktaki Zulümtepe'ye ulaşılmaktadır¹⁴. Zulümtepe'deki 1986 yılı çalışmalarımız daha çok yol üzerinde olmuştur. Burada yolun tesis ile kopmaz bir bağ içinde olduğu son derecede açıktır (Resim : 14); bu yüzden de tesis ile aynı zamanda tasarlanıp inşa edildiği söylenebilir. Bu kesimde kuzeyi yamaca bakan yolun kenarına irice taşlardan özenli bir set çekilmiştir. Setin yapım özelliği düz alanlarda yolun her iki yanında yer alan kaba sınır taşlarında görülenlerden farklıdır.

Tesisin kuzey duvarına koşut olarak batıya, Zulümtepe'yi bu yönde çevreleyen dereye doğru alçalan yol, cılız olmakla birlikte suları Ağustos sonlarında bile kurumayan bu dereyi, her iki yakasına yol genişliğinde (5.40 m.) yapılmış, düzenli taştan ayaklar yardımıyla ahşap bir köprüyle geçmiş olmalıdır; köprünün genişliği 3.50 m. dir (Resim : 15-17).

Zulümtepe'den batıya doğru yola devam edildiğinde Bingöl Ovası'na gelinir. Birdenbire genişleyen ve dağlık arazideki kayalık yapısı değişen bu ova içinde antik yolun izlerini bulabilmek oldukça zor ve hatta olanaksızdır. Ancak buna karşılık Zulümtepe'nin 25 km. batısında, Bingöl İl merkezinin 1 km. kadar kuzeydoğusundaki Kaleönü Mahallesi'nde, 30-35 m. yüksekliğindeki bir tepede, Demir Çağı'ndan kalıntıların varlığı ortaya konmuştur. Ovanın kuzey kesimindeki tepenin doruğunda, çevre duvarı 1.5 m. kalınlığında, iri taşların üst üste oturtulmasıyla oluşturulmuş, kabaca 29x39 m. boyutlarında, dikdörtgenimsi tasarlı merkezi bir yapının varlığı açıktır (Resim : 18). Bu yapının kuzey iç kesiminde, birbirlerinden 1.00 m. kalınlığında taş temelli duvarlarla ayrılmış, yan yana en az sekiz mekanın varlığı görülebilmektedir. Doruktaki bu yapının yanında, daha az meyilli olan batı ve güneybatı eteklerde teraslar ve bu teraslarda da kimi yapıların bulunduğu anlaşılmaktadır.

(13) Özellikle Urartu merkezi bölgesindeki İ. Ö. 8.-7. yüzyılın tipik kalelerinde pek rastlanmayan bu türde bezeme anlayışı Karmir-Blur'da Urartu-öncesi tabakada karşımıza çıkmaktadır; bkz. Sorokin res. 7/4-7; krş. Winn, Pl. 56/1-18.

(14) Sevinç 284 vdd., res. 19. Bu tesis 1935-36 kış-bahar aylarında ne yazık ki, oldukça kötü bir biçimde yıkıma uğratılmıştır.

Üzerindeki yoğun tarım etkinliği nedeniyle mimari kalıntılar ve yüzey buluntularının iyi bir biçimde incelenemediği Bingöl yerleşme alanı yüzey seramikleri sayıca fazla değildir¹⁵. İri depo kapları dışında, çanak-çömlekler çark yapımıdır; ince kum katkılı, kiremit ve pembe renkli hamurları belki de aynı yöresel kil yataklarını kullanmış olan Cankurtarantepe ve Zulümtepe'dekiler gibi mikalı¹⁶ ve hamurlarının renginde astarlıdır (Resim : 19/1-4). Güneybatı etekteki teras üzerinden toplanan kalın çeperli kap parçalarının iyi pişirilmiş olan hamurları kalıkerli-kaba kum katkılı, kızıl kahverenginde astarlı ve iyi açkılıdır¹⁷. Urartular'a özgü olduğunu birçok örnekten bildiğimiz, yüzeyleri dörtgen ya da üçgen biçimli çukurluklarla bezeli pithos parçaları (Resim : 19/5-6), 1985 yılından beri yörede sürdürdüğümüz yüzey araştırmalarında karşılaştığımız ilk tipik Urartu seramik örnekleridir¹⁸.

Böylelikle yaklaşık olarak 60 km. lik bir yol üzerinde, birbirinden hemen hemen eşit uzaklıkta, yalnızca Demir Çağı'nda yerleşilmiş, boyutlar ve tasarıları yönünden birer konaklama merkezi olarak nitelenebilecek üç merkezi ortaya çıkarmış bulunmaktayız¹⁹. Bunlardan günümüze en iyi durumda kalmış olan Zulümtepe'nin, gerek mimari teknik ve gerekse tasarı açısından Urartulu bir karakter taşıdığına önceden değinmiştik²⁰. Aynı şekilde, henüz ayrıntılı bir çalışma yapamamış olmamıza karşın, çevre duvarlarındaki yarı-kyklopik taş işçiliği, dikdörtgen tasarlı merkezi yapısı ve teraslarıyla Bingöl'deki tesise Urartu'dan pek çok benzer bulabilmek olasıdır²¹.

Seramikleri açısından ele alınacak olursa, her üç merkezin de pek çok özelliği paylaştığı, geniş bir tarihlemeyle biçimlerin İ. Ö. 8. yüzyıldan çok daha erkene ve 7. yüzyılın sonlarından çok daha geçe gidilemeyeceğine işaret ettiklerini söyleyebilirim. Yörede Eskiçağ'a uzanan başkaca bir kalıntı da saptanabilmiş değildir. Sonuç olarak, tüm bu bulguların

(15) Bingöl tesisi üzerindeki çalışmalara 1987 yılında da devam olunacaktır.

(16) Yüzeyinde mikamsı maddelerin bulunduğu devetüyu renkli mallara İ. Ö. 7. yüzyılın sonları ya da 6. yüzyılın başlarında son bulmuş olan Akreptepe'de rastlanılmıştır: Muscarella 65. Ancak bunu belirli bir dönemin ayırtkan özelliği olarak açıklayabilmek olası değildir.

(17) Bu yapım özellikleri Kayalıdere deposundakilerin aynıdır: Burney 85.

(18) Krş. Burney 85 vdd., fig. 15, Type 3, Pl. XV/a; Piotrovskii, fig. 66; Piotrovskii, lev. 12-13; Kroll, 140, Typ. 71b.

(19) Yeni Assur Devleti zamanında, hiç olmazsa *harran sarri* gibi önemli yollar üzerinde menzilhanelerin (*hallu*) varlığına mektuplarda değinilmektedir: Saggs 172 vd.; Herodotos (V, 52) Pers Kral Yolu üzerinde çok sayıda konaklama istasyonu (*στραθμός*) bulunduğundan söz edilmektedir.

(20) Sevinç 284 vd.; ayrıca bkz. Kleiss 284 Abb. 1.

(21) Kleiss, Abb. 1: Shergaiyeh Arnir, Qaleh Tazabulağ; Mudjesir.

ışığında, Cankurtarantepe, Zulümtepe ve Bingöl hattı boyunca uzanan antik yolun, tesisleriyle birlikte Urartu Dönemi'nde tasarlanmış olduğunu söyleyebilecek duruma gelmiş durumdayız.

1986 yılı araştırmalarımız sırasında bizzat Urartu yolu üzerindeki çalışmalarımızı da sürdürerek, ufak-tefek boşluklarla Karakoçan-Solhan arasındaki 100 km. lik bir bölümünü iyi bir biçimde inceleyebildik (Resim : 1). Bu yolun günümüze en sağlam durumda kalmış olan kesimi, Bingöl - Karakoçan arasındaki Yeniköy çevresidir. Bu yörede yolun ortalama genişliği zaman zaman 5.00 - 5.50 m. yi bulmaktadır. Ancak birçok yerinde yaptığımız ölçümlere göre, arazinin uygun kesimlerinde yol genişliğinin 5.40 m. civarında tutulmasına özen gösterildiği ve fakat kimi kısımlarda da 3.90 m. ye değin daraldığı anlaşılmaktadır (Resim : 20-21). İki yanına belirleyici olarak yan yana iri taşların (30x40 cm.; 47x120 cm.; 46x75 cm.) dizildiği yolun düzgün yüzeyine, tüm yüzeyi kaplamamakla birlikte, zaman zaman kaplama levhaları yerleştirildiği açık bir biçimde gözlenebilmiştir. Hatta çok iri olmayan kimi kayaların kesilerek yol düzeyine indirilmiş olduğunu ve bu yüzey üzerine de kırık taş - mıcır serildiğini söyleyebilecek durumdayız²². Daha sonraki Roma yollarının en belirgin özelliği olan ve karayolunu iki eşit parçaya bölen bir omurganın hiç bir yerde uygulanmamış olduğunu da kesinlikle gözlemledik²³.

Bingöl Dağları'nın batı eteklerinde araziye uyarak virajlarla alçalmaya başlayan Urartu yolunu 1986 yılında Karakoçan yakınlarına değin izleyebildik. Bu yörede yolla ilişkili sayılabilecek tek yerleşme yeri, Karakoçan yol ayrımının birkaç km. güneyindeki Bahçecik Höyüğü'dür (Resim : 1). 70-80 m. kadar çapında ve 10-15 m. kadar yükseklikteki höyükte herhangi bir mimari kalıntıya rastlanmaz. Üzerinde yüzey malzemesi olarak son derecede az, tek renkli İlk Tunç Çağ seramik ile yoğun olarak, kazı bezemeli Demir Çağ parçaları bulduğumuz höyüğün, yalnızca yüzey buluntularından yola çıkarak, Zulümtepe ve Cankurtarantepe ile çağdaş ya da daha ihtiyatlı bir biçimde İ. Ö. 7. yüzyıl öncesine ilişkin olduğunu söyleyebiliriz (Resim : 22/1-7).

1987 yılı çalışmaları sırasında Karakoçan - Palu ve Karakoçan - Bingöl hattını ayrıntılarıyla ele alarak, gerek Urartu yolunun güzergahı ve gerekse bunun üzerinde olması gereken öteki konaklama tesislerini belirlemeye çalışacağız.

(22) French 704'te Küçük Asya'da Roma-öncesi yolların taş döşemeli olamayacağını bildirmişse de, yeni bulgularımızın ışığında, bu görüşü yalnızca klasik Küçük Asya yani Fırat Irmağı'nın batısı için geçerli olabilir.

(23) Omurgalı bir Roma yolunun kesiti için bkz. French, Diagram 6, Pl. I, VI.

1986 dönemi yüzey araştırmalarımızda ziyaret ettiğimiz bir başka Urartu yerleşme yeri de Genefik Kalesi'dir (Resim : 23-24)²⁴. Çünkü Bingöl üzerinden gelen Urartu yolunun Fırat Irmağı'nı Palu'da geçtikten sonra, Mastar Dağı'nın kuzey yamaçları boyunca uzanarak Genefik'teki kaleye ulaşmış olduğunu sanmaktayız. Ancak 1986 yılındaki gezilerimiz sırasında bu yörede herhangi bir yol kalıntısı saptayabilmiş değiliz. Buna karşılık, bugünkü Elazığ - Bingöl karayolunun kuşuçuğu 10 km. kadar güneyindeki, bilim dünyasınca iyi tanınmayan Genefik, kayaya oyulmuş batı etekdeki platformu (Resim : 25), sarnıçları (Resim : 26) ve basamak şeklindeki sur - temel yataklarıyla gerçekten tipik bir Urartu kalesinin hemen tüm özelliklerini taşımaktadır. 70x40 m. kadar boyutlarındaki, batı ve güneyi oldukça yalçın kayalık bir tepe üzerinde yer alan kalıntılar, şimdi Keban Baraj Gölü altında kalmış olan tüm Altınova'ya egemen bir durumdadır. Surlarından günümüze hiç bir iz kalmamış bulunan bu kalede yüzeyden toplanan seramik malzeme, kuşukulu bir örnek dışında, tümüyle çark yapımıdır. İlginç olan özellik, hamur katkıları arasında, gerek çanak ve gerekse çömleklerde samanın fazla oranda kullanılmış oluşudur²⁵. Çoğu kez kırmızı - kahverenginde hamurlu ve aynı renkte astarlı olan çanak - çömleklerden iri çepçevreli, öteki merkezlerdeki gibi, gayet iyi bir biçimde açkılıdır; iyi ve orta derecede pişirilmiştirler. İki kabın üzeri beyaz bir astarla kaplıdır ki, yöreye Orta Anadolu'dan gelmiş olabileceğini düşündüğümüz bu teknik özellik Orta Demir Çağı'na özgüdür²⁶. Çanak biçimleri arasında, basit ağız kenarlı, hafifçe içe dönük olanlar çoğunluktadır (Resim : 27/1-3); bunlardan biri ise yatay oluk bezemelidir (Resim : 27/8). Tüm yüzey seramikleri arasında kazı bezemeye, bir parça halinde de olsa, rastlanmaması yanında, kalınlaştırılmış ağız kenarlı çanaklar (Resim : 27/9-10) ve benzerleri Norşuntepe Güney Teras güney alanındaki Orta Demir Çağı yapısında görülebilen dışa çekik ağız kenarlı, keskin profilli çanaklar (Resim : 27/5-6)²⁷ Genefik Kalesi'nin Zülümtepe²⁸ ve Cankurtarantepe'den daha sonraya, kesin olmamakla birlikte, Norşuntepe Orta Demir Çağı yapısıyla yakın bir döneme tarihlenmesi gerektiğine işaret ediyor olabilir. Biainili Seramiği türünde parlak kırmızı mallara yine hiç rastlanmamıştır.

Norşuntepe'nin kuşuçuğu 10 km. kadar güneyinde kurulmuş bulunan bu kale ile ilişkili herhangi bir yol kalıntısı belirleyebilmiş değiliz. Ancak çıplak gözle Palu'yu görebilen ve günümüzde ulaşılması hayli güç

(24) Kalenin 1900 yılındaki ilk keşfi için bkz. Huntington 146, 151.

(25) Bu özelliği Korucutepe'de de görebilmekteyiz : Winn 157 vd.

(26) Beyaz astara, çok az sayıda olmakla birlikte, Norşuntepe ve Zülümtepe'de de rastlanmıştır : Sevinç 285 ve not 33.

(27) Krş. Hauptmann, Abb. 23/3.

(28) Krş. Sevinç, res. 14.

olan bu sarp alanın Urartular açısından önemli bir rol oynadığını, günümüze kalmış kalıntılardan çıkarabilmek hiç de zor değildir. Biz bu noktada Urartu yolunun kuzeye doğru, önce Altınova içindeki Norşuntepe'ye, sonra da aynı yöne doğru devamla Harput'un kuzeydoğusundaki Haciseli, Kürdemlik (yeni Sarıbük) yöresine doğru uzandığını sanmaktayız²⁹. Çünkü, 50x40 m. boyutlarında dikdörtgen bir tasar gösteren çevre duvarı rizalit ve destekli Güney Teras yapısını³⁰ Urartular'ın öteki konaklama merkezlerinden ayırdedebilmek olası değildir.

Bu düşüncemize bağlı olarak, Harput'un kuzeydoğu yakınlarında 1986 yılında da araştırmalara devam olunmuştur. 1985'te Urartu özellikleri gösteren bir kaya mezarı ile antik bir yola ilişkin kalıntılar bulduğumuz Haciseli Köyüne yeniden gidilip, antik yol üzerinde 10 km. yürümek suretiyle güzergahının saptanmasına ve yolun ayrıntıları konusunda bilgi derlenmeye gayret edilmiştir. Haciseli'den güneybatı yönünde Harput'a doğru devam eden bu yol, kimi yönlerden Bingöl Dağları üzerindeki Urartu yoluna benzemekle birlikte, şimdilik çağdaş olduklarını söyleyebilecek durumda değiliz. Burada da her iki yanına düzenli olmayan sınır taşlarının dizildiği yolun genişliği 2.40 m. ile 5.50 m. arasında değişmektedir. Ancak doğudakinin aksine, yüzeyi büyük çapta kaplama taşlarıyla döşeli olan bu yolun ortasında, zaman zaman, bir Roma özelliği olan, omurgayı andırır taş sırasının varlığı görülebilmektedir (Resim : 28-31).

Bu yöredeki incelemelerimizin bir bölümü de Haciseli'nin doğusundaki Kürdemlik Köyü çevresinde yürütülmüştür. Antik yola ilişkin herhangi bir ize rastlayamamakla birlikte, Elazığ merkezinin 24 km. kuzeydoğusundaki Kürdemlik yakınlarında, iki kaya odası ile köyün 2 km. kuzeyindeki, günümüzde Taarruztepe adını taşıyan kayalık bir sırt üzerinde Demir Çağı'na ilişkin küçük bir yerleşme yerini belirledik. Kürdemlik'teki kaya odalarından ilkinde erişememekle birlikte (Resim : 33), ilkinde olduğu gibi konglomera cinsi kayaya oyulmuş ikincisini inceleme olanağını bulabildik. Tabanı toprakla kaplı olan oda 3.00x2.20 m. boyutlarında, dikdörtgene yakın bir tasar vermektedir (Resim : 32-34); gerek köşelerde, gerekse tavan ve yan duvarların oyuluşunda özen gösterildiğine ilişkin hiç bir iz yoktur ki, bu özellik Urartu halk mezarlarında sık sık karşılaşılan bir olgudur³¹. Odanın şimdiki yüksekliği 1.70 m. kadardır.

(29) Altınova içinde, Münzuroğlu Köyü yakınlarından Harput yönüne doğru uzanan tarihi bir yola ilişkin köprü için bkz. A. Koyunlu, *Keban Projesi 1974-75 Çalışmaları*, 1982, lev. 139/1.

(30) Hauptmann, lev. 83.

(31) Levins, 157/vd.

Taarruztepe'deki yerleşme alanı ise Fırat Vadisi'ne bakan ve doğudan batıya doğru hızla alçalan konglomera bir sırt üzerinde kurulmuştur. 1.00 m. kalınlığındaki taş temel kalıntıları, arazinin topografik yapısına uygun bir biçimde, batı yöne doğru yayılmaktadırlar (Resim : 35). Yüzeyden derlenen son derecede az sayıdaki seramik parçaları arasında, Demir Çağı özelliğini taşıyan, devetüyü renkli hamuru orta kum katkılı, çark yapımı yatay yivli çanak parçası dikkat çekicidir (Resim : 36/1)³²; ağız kenarı içten oluklu, uzun boyunlu çömleğin de bu yörenin Demir Çağ seramiği için tipik bir özellik olduğuna yukarıda değinmiştik (Resim : 36/2).

1986 yılı çalışmalarımızın son durağını, Baskil'in 12 km. kuzeydoğusunda, Baskil - Elazığ karayolunun 3-4 km. kadar kuzeyindeki Haroğlu Kalesi oluşturmuştur³³. Malatya üzerinden gelip, Fırat kıyılarından Harput'a doğru uzanan doğal geçitlerin Elazığ Ovası'na giriş noktasında, oldukça stratejik bir kesimde yer alan, 70x100 m. kadar boyutlarındaki kale, aynı adlı dağın güneydoğu ucunda, ancak kuzey ve kuzeybatı yönlerden ulaşılabilen sarp bir kalker kayalığı üzerinde kurulmuştur (Resim : 37-38). Urartular'a özgü kayaya oyulmuş basamaklı tünel (Resim : 41) ve sarnıcıyla dikkat çekici olan kalenin üzerinde çok az Roma ve büyük çapta Ortaçağ'a ilişkin bir yerleşmenin oluşu yüzünden, güney etekdeki kayalara oyulmuş sur-temel yuvaları (Resim : 39 - 40) ve sarnıçları dışında, Urartu mimari izlerine rastlanmaz. Doğanın çıkılmasını olanaksızlaştırdığı kalenin güney ve güneydoğu yüzlerine oyulmuş penceremsi üç dikdörtgen oyugun nasıl bir mekana açıldıkları ise anlaşılamamıştır (Resim : 42).

Bir bölümü sırlı, yeşil sgraffitto tekniğinde bezemeli Ortaçağ seramik parçaları ve daha çok Roma Çağı'na ilişkin gibi görünen çok küçük iki örnekle birlikte, Haroğlu Kalesi Demir Çağ seramikleri bütünüyle çark yapımıdır. Kahverenginden kırmızı - kahverengine değin değişen hamurları orta kum, genellikle de saman katkılı ve kötü pişirilmiş olan bu parçalar çoğu kez hamurlarının renginde kalın astarlıdır. Bu kalın astar belki de yavaş dönen çömlekçi çarkının izlerinin görülmesini engeller. Çanakların çok yoğun olduğu biçimler arasında, bölgeden iyi tanınan, omuzu çok keskin profilli, kimilerinin omuz keskinliğiyle ağız kenarı arası yatay oluk bezemeli türler egemendir (Resim : 43/1-7; 44/1-10)³⁴.

(32) Aşvan'dan bir benzeri için bkz. Mitchell, fig. 112/8.

(33) Kalenin 1900 yılındaki ilk keşfi için bkz. C. F. Lehmann-Haupt, *Zeitschrift für Ethnologie* 32, 1900 Verh., 613.

(34) Hauptmann, Abb. 19/3-4, 7, 10-11; Winn, Pl. 58/21, 25, 32, 40-41; Duru, lev. 61/34-36.

Yöredeki öteki Urartu merkezlerinde görmeye alışık olduğumuz daha çok yuvarlak profilli çanaklardan (Resim : 45/1-3)³⁵, fazlaca keskin, içe dönük ağız profilleriyle ayrılan Haroğlu çanaklarının bir bölümünde, ağız kenarından omuz keskinliğinin hemen altına değin uzanan boyun kesimi kıızıl - kahverenginde boyalı ve açıktır (Resim : 44/1, 8). Bu türde çanakların yakın koşutlarına Palu yakınındaki Pınarteppe Höyüğü'nde rastlanmıştır (Resim : 46/1-6). Tüm olarak ele alındığında Haroğlu Kalesi çanak-çömlekleri, gerek biçim ve gerekse yapıml özellikleriyle öteki Urartu kale ve tesislerinde bulunanlara kıyasla daha erken gibi görünmektedirler.

Spekülasyona kaçmamak için şimdilik fazla birşey söyleyemeyeceğimiz Haroğlu Kalesi yüzey malzemesi, ileride yapacağımız keşiflerin ışığında büyük bir önem kazanabilir. Şöyle ki, yörede şimdiye değin incelediğimiz öteki Urartu kalçerindekilere göre erken özellikleri ağır basan bu seramik kümesi, Haroğlu'nun erken bir tarihte kurulup terkedilmiş olduğuna kanıt olarak kullanılabilir. Böyle bir dayanak noktası ele geçirilecek olursa Urartu'nun güneybatı yayılımı sorunu, seramik malzemenin ışığında, çok daha inandırıcı bir biçimde açıklanabilme olanağına kavuşacaktır.

---

(35) Burada sunduğumuz Habibuşığı örneklerinin bir bölümü Özdoğan, lev. 75/4-5 tarafından yayınlanmış, ötekiler ise 1980-81 yıllarında tarafımızdan toplanmıştır. Ayrıca krş. Sevinç, res. 14/1-3. Bağın'daki Urartu kalesinden benzer bir Orta Demir Çağ çanağı için bkz. Russel, fig. 18/287.2.

KATALOG *

Resim : 2

1. El yapımı, krem renkte (7.5YR 8/4), hamurlu ince kum katkılı, içi hamurunun renginde astarlı, dışı açık krem (10YR 8/3), boya siyah (5Y 2.5/2). İyi pişirilmiş.
2. El yapımı, krem renkte (7.5YR 8/4) hamurlu, ince kum katkılı, açık krem (10YR 8/3) astarlı, boya mor ve siyahımsı - kahverengi (2.5YR 2.5/4). İyi pişirilmiş.
3. Çark yapımı (?), koyu pembe (10R 6/6) hamurlu, saman ve ince kum katkılı, içi kahverengi (10R 4/4) astarlı, açık. Orta pişirilmiş.

Resim : 5

1. El yapımı, kahverengi (2.5YR 4/4) hamurlu, ince kum katkılı, dışı kırmızı - siyah alacalı, açık. İyi pişirilmiş.
2. Çark yapımı, krem (7.5YR 8/4) hamurlu, ince kum katkılı, hamurunun renginde astarlı. İyi pişirilmiş.
3. El yapımı, krem (7.5YR 7/4) hamurlu, ince kum katkılı, hamurunun renginde astarlı, boya siyah (5Y 2.5/2). İyi pişirilmiş.
4. Çark yapımı (?), krem (7.5YR 8/4) hamurlu, ince kum katkılı, içi hamurunun renginde, dışı açık krem (2.5Y 8/2) astarlı, boya siyah (5Y 2.5/2). İyi pişirilmiş.
5. Çark yapımı, kahverengi (10R 4/4) hamurlu, ince kum katkılı, hamurunun renginde astarlı, açık. İyi pişirilmiş.
6. Çark yapımı, kiremit (10R 6/8) hamurlu, ince kum katkılı, açık krem (2.5Y 8/2) astarlı. İyi pişirilmiş.

Resim : 6

1. Çark yapımı, kiremit (10R 6/8) hamurlu, orta kum katkılı, kahverengi (2.5YR 4/4) astarlı, iyi pişirilmiş.
2. Yeşilimsi damarlı, siyah taştan.
3. Çark yapımı, pembe (2.5YR 6/4) hamurlu, ince kum katkılı hamurunun renginde astarlı. İyi pişirilmiş.

Resim : 10

1. El yapımı, koyu pembe (10R 6/6) hamurlu, orta kum katkılı, hamurunun renginde astarlı, iyi pişirilmiş.
2. Çark yapımı, kahverengi (5YR 4/4) hamurlu, orta kum katkılı, hamurunun renginde astarlı, orta pişirilmiş.
3. Çark yapımı, kahverengi (5YR 4/4) hamurlu, ince kum katkılı, hamurunun renginde astarlı, orta pişirilmiş.
4. Çark yapımı, kiremit (10R 6/8) hamurlu, mikalı orta kum katkılı, hamurunun renginde astarlı, dışta açık izleri, iyi pişirilmiş.
5. El yapımı, kiremit (10R 6/8) hamurlu, mikalı kaba kum katkılı, hamurunun renginde astarlı, orta pişirilmiş.

(*) «İnce» kum katkı, kum içindeki tanelerin 1 mm. çapından daha küçük olduğu durumlarda; «orta» kum katkı, kum içindeki tanelerin 1 - 2 mm. olduğu durumlarda «iri» kum katkı ise kum içindeki tanelerin çaplarının 2 mm.'den daha büyük olduğu durumlarda kullanılmıştır. Kap çeperinin iç ve dış yüzleri kiremidi, ortası siyahsa «orta pişirilmiş»; çeper tümüyle kiremidi renkteyse «iyi pişirilmiş»; çeper tümüyle siyahsa «kötü pişirilmiş» terimleri kullanılmıştır. Renkler için *Munsell Soil Color Charts* (Baltimore 1975) kataloğu kullanılmıştır.

Resim : 11

1. Çark yapımı, kiremit (10R 6/8) hamurlu, ince kum katkı, hamurunun renginde astarlı, içte hafif açık izleri, orta pişirilmiş.
2. Çark yapımı, kiremit (10R 6/8) hamurlu, orta kum katkı, hamurunun renginde astarlı, iyi pişirilmiş.
3. Çark yapımı, kiremit (10R 6/8) hamurlu, ince kum katkı, hamurunun renginde astarlı, dışta açık izleri, iyi pişirilmiş.
4. Çark yapımı, kahverengi (10R 4/4) hamurlu, ince kum katkı, hamurunun renginde astarlı, iyi pişirilmiş.
5. Çark yapımı, kiremit (10R 6/8) hamurlu, mikalı orta kum katkı, iyi pişirilmiş.
6. El yapımı, kiremit (10R 6/8) hamurlu, kaba kum katkı, hamurunun renginde astarlı, iyi pişirilmiş.

Resim : 12

1. Çark yapımı, kızıl-kahverengi (10R 5/6) hamurlu, mikalı ince kum katkı hamurunun renginde astarlı, iyi pişirilmiş
2. Çark yapımı, kızıl-kahverengi (10R 5/6) hamurlu, ince kum katkı, hamurunun renginde astarlı, iyi pişirilmiş.
3. Çark yapımı, kiremit (10R 6/8) hamurlu, ince kum katkı, hamurunun renginde astarlı, iyi pişirilmiş.
4. Çark yapımı, kiremit (10R 6/8) hamurlu, orta kum katkı, hamurunun renginde astarlı, iyi pişirilmiş.
5. Çark yapımı, krem (7.5YR 7/4) hamurlu, mikalı ince kum katkı, hamurunun renginde astarlı, orta pişirilmiş.
6. Çark yapımı, kiremit (10R 6/8) hamurlu, orta kum katkı, hamurunun renginde astarlı, iyi pişirilmiş.
7. Çark yapımı, kiremit (10R 6/8) hamurlu, samanlı orta kum katkı, hamurunun renginde astarlı, açık, iyi pişirilmiş.

Resim : 13

1. Çark yapımı, kiremit (10R 6/8) hamurlu, mikalı orta kum katkı, hamurunun renginde astarlı, içte ve dışta hafif açık izleri, iyi pişirilmiş.
2. Çark yapımı, kiremit (10R 6/8) hamurlu, mikalı orta kum katkı, hamurunun renginde, astarlı, iyi pişirilmiş.
3. Çark yapımı, pembe (2.5YR 6/4) hamurlu, orta kum katkı, hamurunun renginde astarlı, iyi pişirilmiş.
4. Çark yapımı, kiremit (10R 6/8) hamurlu, ince kum katkı, hamurunun renginde astarlı, dışta hafif açık izleri, iyi pişirilmiş.
5. Çark yapımı, krem (10YR 8/4) hamurlu, orta kum katkı, hamurunun renginde astarlı, iyi pişirilmiş.

Resim : 19

1. Çark yapımı, kiremit (10R 6/8) hamurlu, mikalı orta kum katkı, hamurunun renginde astarlı, iyi pişirilmiş.
2. Çark yapımı, kiremit (10R 6/8) hamurlu, mikalı orta kum katkı, içi hamurunun renginde, dışı kızıl-kahverengi (10R 5/6) astarlı, iyi pişirilmiş.

3. Çark yapımı, pembe (2.5YR 6/4) hamurlu, mikalı ince kum katkılı, hamurunun renginde astarlı, iyi pişirilmiş.
4. Çark yapımı, kahverengi (10R 5/4) hamurlu, mikalı orta kum katkılı, hamurunun renginde astarlı, orta pişirilmiş.
5. El yapımı, koyu pembe (10R 6/6) hamurlu, mikalı kaba kum katkılı, kiremit (10R 6/8) astarlı, orta pişirilmiş.
6. El yapımı, koyu pembe (10R 6/6) hamurlu, mikalı kaba kum katkılı, dışı kiremit (10R 5/8) astarlı, orta pişirilmiş.

Resim :22

1. Çark yapımı, kiremit (10R 6/8) hamurlu, orta kum katkılı, hamurunun renginde astarlı, ağızda ve dışta açığı, orta pişirilmiş.
2. Çark yapımı, kiremit (10R 6/8) hamurlu, orta kum katkılı, kahverengi (5YR 4/4) astarlı, açığı, iyi pişirilmiş.
3. Çark yapımı, kızıl-kahverengi (10R 5/6) hamurlu, ince kum katkılı, hamurunun renginde astarlı, açığı, iyi pişirilmiş.
4. Çark yapımı, kiremit (10R 5/8) hamurlu, ince kum katkılı, kızıl-kahverengi (10R 4/4) astarlı, ağız kenarı ve kulbu açığı, iyi pişirilmiş.
5. Çark yapımı, gri (5Y 6/1) hamurlu, ince kum katkılı, hamurunun renginde astarlı, dışı açığı, iyi pişirilmiş.
6. Çark yapımı, kahverengi (5YR 4/4) hamurlu, orta kum katkılı, hamurunun renginde astarlı, dışta açığı izleri, orta pişirilmiş.
7. Çark yapımı, krem (7.5YR 8/4) hamurlu, mikalı ince kum katkılı, hamurunun renginde astarlı, orta pişirilmiş.

Resim : 27

1. Çark yapımı, kahverengi (10R 4/4) hamurlu, samanlı ince kum katkılı, hamurunun renginde astarlı, orta pişirilmiş.
2. Çark yapımı, kahverengi (10R 4/4) hamurlu, kaba kum katkılı, içi hamurunun renginde, dışı kiremit (10R 5/8) astarlı, orta pişirilmiş.
3. Çark yapımı, kiremit (10R 6/8) hamurlu, samanlı orta kum katkılı, hamurunun renginde astarlı, hafif izler halinde açığı, iyi pişirilmiş.
4. Çark yapımı, kahverengi (2.5YR 4/4) hamurlu, ince kum katkılı, hamurunun renginde astarlı, açığı, iyi pişirilmiş.
5. Çark yapımı, kahverengi (5YR 6/4) hamurlu, ince kum katkılı, hamurunun renginde astarlı, açığı iyi pişirilmiş.
6. Çark yapımı, kahverengi (5YR 4/4) hamurlu, hamurunun renginde astarlı, ince kum katkılı, açığı, iyi pişirilmiş.
7. Çark yapımı, kiremit (10R 6/8) hamurlu, ince kum katkılı içi hamurunun renginde, dışı kahverengi (2.5YR 4/4) astarlı, dışı açığı, iyi pişirilmiş.
8. Çark yapımı, hamurunun rengi kötü pişme nodeniyle belli değil, orta kum katkılı, krem (7.5YR 8/4) astarlı,
9. Çark yapımı, kahverengi (7.5 YR 5/4) hamurlu, orta kum katkılı, içi hamurunun renginde astarlı, orta pişirilmiş.

10. Çark yapımı, kiremit (10R 6/8) hamurlu, ince kum katkılı, pembe (2.5YR 6/4) astarlı, açkılı, orta pişirilmiş.
11. Çark yapımı, kızıl-kahverengi (10R 5/6) hamurlu, taşcıklı orta kum katkılı, hamurunun renginde astarlı, ağızda ve dışta hafif açık izleri, iyi pişirilmiş.
12. Çark yapımı, kiremit (10R 5/8) hamurlu, orta kum katkılı, hamurunun renginde astarlı, iyi pişirilmiş.
13. Çark yapımı, kızıl-kahverengi (10R 4/4) hamurlu, samanlı, orta kum katkılı, hamurunun renginde astarlı, dışı açkılı, orta pişirilmiş.
14. El yapımı, pembe (2.5YR 6/4) hamurlu, samanlı kaba kum katkılı, hamurunun renginde astarlı, iyi pişirilmiş.
15. Çark yapımı, kızıl-kahverengi (10R 4/4) hamurlu, ince kum katkılı, hamurunun renginde astarlı, açkılı, iyi pişirilmiş.
16. Çark yapımı, pembe (2.5YR 6/4) hamurlu, ince kum katkılı, hamurunun renginde astarlı, ağızda ve dışta hafif açık izleri, iyi pişirilmiş.

Resim : 36

1. Çark yapımı, krem (7.5YR 8/4) hamurlu, kaba kum katkılı, kötü pişirilmiş.
2. Çark yapımı, krem (7.5YR 8/4) hamurlu, kaba kum katkılı, içi hamurunun renginde astarlı, iyi pişirilmiş.
3. Çark yapımı, krem (7.5YR 8/4) hamurlu, kaba kum katkılı, iyi pişirilmiş.
4. Çark yapımı, kiremit (10R 6/8) hamurlu, hamurunun renginde astarlı orta kum katkılı, iyi pişirilmiş.

Resim : 43

1. Çark yapımı, krem (7.5YR 8/4) hamurlu, samanlı orta kum katkılı, kiremit (10R 5/8) astarlı, açkılı, orta pişirilmiş.
2. Çark yapımı, kiremit (10YR 6/8) hamurlu, orta kum katkılı, dışı krem (7.5YR 7/4) astarlı, iyi pişirilmiş.
3. Çark yapımı, krem (7.5YR 8/4) hamurlu, samanlı orta kum katkılı, hamurunun renginde astarlı, kötü pişirilmiş.
4. Çark yapımı, krem (7.5 YR 8/4) hamurlu, orta kum katkılı, içi hamurunun renginde, dışı kahverengi (5YR 6/4) açkılı, iyi pişirilmiş.
5. Çark yapımı, kahverengi (2.5YR 4/4) hamurlu, kaba kum katkılı, hamurunun renginde astarlı, içi açkılı, orta pişirilmiş.
6. Çark yapımı, krem (10YR 8/4) hamurlu ince kum katkılı, hamurunun renginde astarlı, açkılı, iyi pişirilmiş.
7. Çark yapımı, kahverengi (10R 5/4) hamurlu, mikalı ince kum katkılı, hamurunun renginde astarlı, iyi pişirilmiş.

Resim :44

1. Çark yapımı, koyu pembe (10R 6/6) hamurlu, ince kum katkılı, hamurunun renginde astarlı, boya kızıl-kahverengi (10R 4/4), orta pişirilmiş.

2. Çark yapımı, kiremit (10R 6/8) hamurlu, samanlı orta kum katkılı, hamurunun renginde astarlı, orta pişirilmiş.
3. Çark yapımı, kiremit (10R 6/8) hamurlu, samanlı orta kum katkılı, hamurunun renginde astarlı, orta pişirilmiş, ağız kenarının altında kızıl-kahverengi (10R 4/4) boya izleri.
4. Çark yapımı, kiremit (10R 6/8) hamurlu, samanlı orta kum katkılı, hamurunun renginde astarlı, dışta açık izleri, orta pişirilmiş.
5. Çark yapımı, kiremit (10R 6/8) hamurlu, samanlı orta kum katkılı, hamurunun renginde astarlı, kötü pişirilmiş.
6. Çark yapımı, kiremit (10R 6/8) hamurlu, samanlı orta kum katkılı, hamurunun renginde astarlı, orta pişirilmiş.
7. Çark yapımı, kiremit (10R 6/8) hamurlu, samanlı orta kum katkılı, hamurunun renginde astarlı, kötü pişirilmiş.
8. Çark yapımı, kreş (7.5 YR 8/4) hamurlu, ince kum katkılı, hamurunun renginde astarlı, boya kızıl-kahverengi (10R 4/4), orta pişirilmiş.
9. Çark yapımı, kiremit (10R 6/8) hamurlu, samanlı orta kum katkılı, hamurunun renginde astarlı, kötü pişirilmiş.
10. Çark yapımı, kızıl-kahverengi (10R 5/6) hamurlu, samanlı orta kum katkılı, hamurunun renginde astarlı, dışı açık, kötü pişirilmiş.

Resim : 45

1. Bol bitki, az taşıcık katkılı hamurlu, yüzeyi açık, koyu kızıl kahverengi-siyah alacalı.
Bkz. Özdoğan 209, lev. 75/5
2. Yüzeyi hafif açık, devetüylü renkli.
Bkz. Özdoğan 209, lev. 75/4
3. Çark yapımı, kiremit (10R 6/8) hamurlu, ince kum katkılı, hamurunun renginde astarlı, kötü pişirilmiş.
4. Çark yapımı, kızıl-kahverengi (10R 5/6) hamurlu, orta kum katkılı, hamurunun renginde astarlı, açık, kötü pişirilmiş.

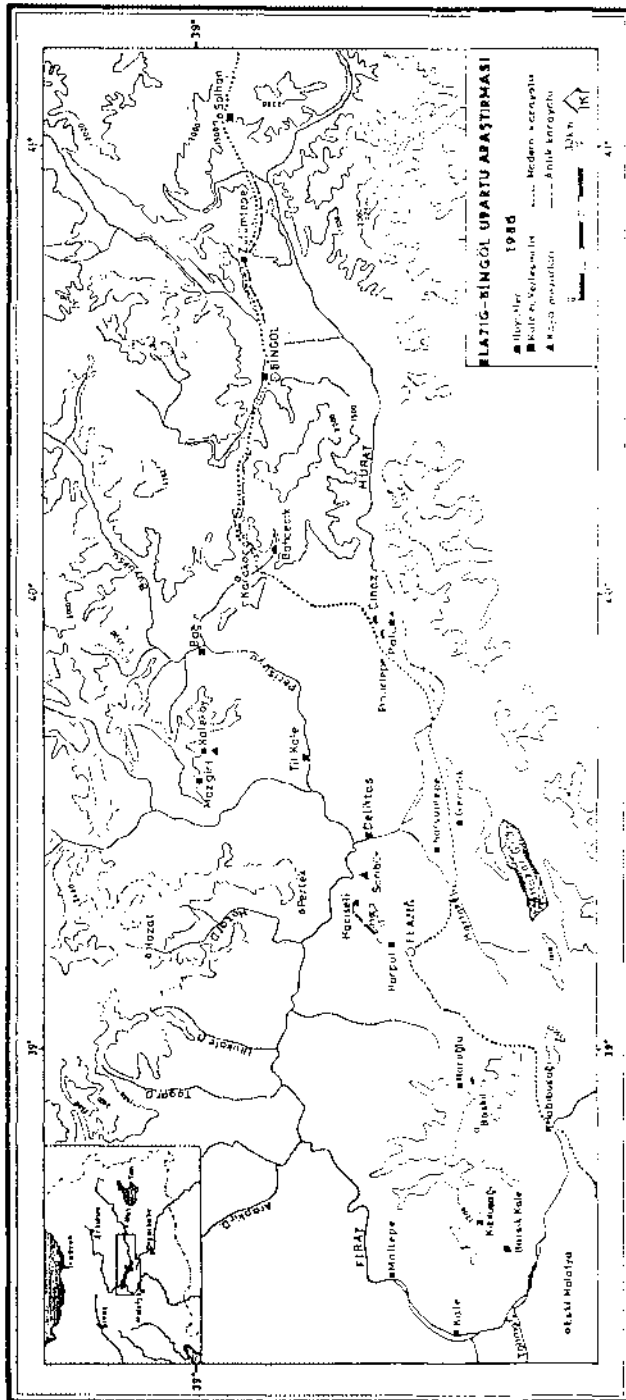
Resim : 46

1. Çark yapımı, kiremit (10R 6/8) hamurlu, orta kum katkılı, kızıl-kahverengi (10R 4/4) astarlı, açık, iyi pişirilmiş.
2. Çark yapımı, koyu pembe (10R 6/6) hamurlu, orta kum katkılı, hamurunun renginde astarlı, açık, boya kızıl-kahverengi (10R 4/4), iyi pişirilmiş.
3. Çark yapımı, koyu pembe (10R 6/6), orta kum katkılı, hamurunun renginde astarlı, açık boya kızıl-kahverengi (10R 4/4) iyi pişirilmiş.
4. Çark yapımı, koyu pembe (10R 6/6) hamurlu, orta kum katkılı, hamurunun renginde astarlı, boya kızıl-kahverengi (10R 4/4), iyi pişirilmiş.
5. Çark yapımı, kahverengi (10R 5/4) hamurlu, orta kum katkılı, hamurunun renginde astarlı, açık, iyi pişirilmiş.
6. Çark yapımı, kiremit (10R 6/8) hamurlu, orta kum katkılı, hamurunun renginde astarlı, iyi pişirilmiş.

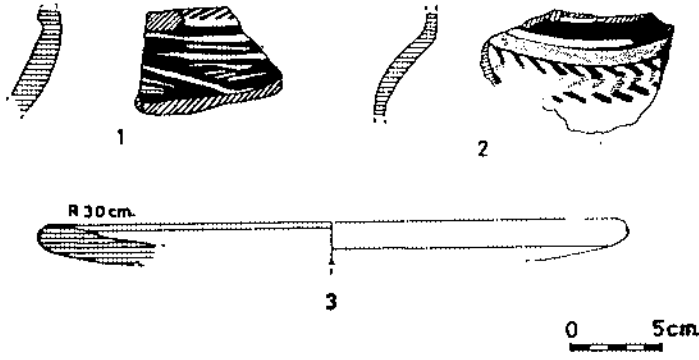
BİBLİYOGRAFYA VE KISALTMALAR

- Bakirer
BAKIRER, Ö. «The Medieval Pottery and Baked Clay Objects» ed. M. N. van Loon, *Korucutepe 3* (Amsterdam 1980), 189 - 249.
- Burney
BURNEY, C. E., «A First Season of Excavations at the Urartian Citadel of Kayabdere», *Anatolian Studies* XVI, 1966, 55 - 111.
- Darga
DARGA, M., «Şemsiyetepe 1984 Yılı Kazı Çalışmaları», *VII. Kazı Sonuçları Toplantısı* (Ankara 1985), 119 - 128.
- Duru
DURU, R., *Keban Projesi Değirmen-tepe Kazısı* (Ankara 1979).
- Esin
ESİN, U., «Tepecik Kazısı, 1970», *Keban Projesi 1970 Çalışmaları* (Ankara 1972), 139 - 147.
- French
FRENCH, D., «The Roman Road-system of Asia Minor», *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* II, 1980, 698 - 729.
- Griffin
GRIFFIN, E. E., «The Middle and Late Bronze Age Pottery», ed. M. N. van Loon, *Korucutepe 3* (Amsterdam 1980), 3 - 126.
- Hauptmann^a
HAUPTMANN, H., «Norşun-Tepe. Historische Geographie und Ergebnisse der Grabungen 1968/69», *Istanbuler Mitteilungen* 19 - 20, 1969 - 70, 21 - 78.
- Hauptmann^b
———, «Norşuntepe Kazıları, 1971», *Keban Projesi 1971 Çalışmaları* (Ankara 1974), 71 - 82.
- Huntington
HUNTINGTON, E., «Armenische Altertümer», *Zeitschrift für Ethnologie* 32, 1900 Verh., 140 - 151.
- Kleiss
KLEISS, W., «Grössenvergleiche urartaeischer Burgen und Siedlungen», *Beitraege zur Altertumskunde Kleinasiens. Festschrift für Kurt Bittel* (Mainz am Rhein 1983), 283 - 290.
- Kroll^a
KROLL, S., *Keramik Urartaeischer Festungen in Iran* (Berlin 1976).
- Kroll^b
———, «Die Burgen von Libliuni (Seqindeli). B. Die Oberflaechenfunde», *Archaeologische Mitteilungen aus Iran* 13, 1980, 33 - 61.
- Muscarella
MUSCARELLA, O. W., «Excavations at Agrab Tepe, Iran», *Metropolitan Museum Journal* 8, 1973, 47 - 76.

- Mitchell
MITCHELL, S., *Aşvan Kale. Keban Rescue Excavations, Eastern Anatolia. I. The Hellenistic, Roman and Islamic Sites* (Oxford 1980).
- Özdoğan
ÖZDOĞAN, M., *Aşağı Fırat Havzası 1977 Yüzey Araştırmaları* (Ankara 1977).
- Özgüç
ÖZGÜÇ, T., *Altın-tepe II* (Ankara 1969).
- Piotrovskii^a
PIOTROVSKII, B., *Karmir-Blur* (1969) (Rusça-İngilizce özetli).
- Piotrovskii^b
—, *Urartu* (Geneva 1969).
- Puglisi-Palmieri
PUGLISI, S. M., - PALMIERI, A., «Researches in Malatya District (1965-1966)», *Türk Arkeoloji Dergisi* XV - II 1966 (1968), 81 - 101.
- Russel
RUSSEL, H. F., *Pre-Classical Pottery of Eastern Anatolia* (Oxford 1980).
- Saggs
SAGGS, H. W., «The Nimrud Letters, 1952 - Part V», *Iraq* XXI/2, 1959, 158 - 179.
- Sevin^a
SEVİN, V., «Van Kalesinden Bir Kaya Mezarı ve Urartular'da Ölü-Yakma Geleneği», *Anadolu Araştırmaları* VIII, 1980, 151 - 158.
- Sevin^b
—, «İmikuşağı Kazıları, 1983», *VI. Kazı Sonuçları Toplantısı* (İzmir 1984), 93-102.
- Sevin^c
—, «Malatya-Elaşığ-Bingöl İleri Yüzey Araştırması, 1985», *IV. Araştırma Sonuçları Toplantısı* (Ankara 1986), 279 - 300.
- Sevin-Derin
SEVİN, V., - DERİN, Z., «İmikuşağı Kazıları, 1985», *VIII. Kazı Sonuçları Toplantısı* (Ankara 1986), 181 - 204.
- Sorokin
SOROKIN, V. S., «Vestiges d'un habitat préhistorique près de Karmir Blour», *Sovietskaia Arkheologiya* 1958, no. 2, 149 - 163 (Rusça).
- Uzunoglu
UZUNOĞLU, E., «İmamoğlu Kazıları 1984 Yılı Çalışmaları», *VII. Kazı Sonuçları Toplantısı* (Ankara 1985), 181 - 199.
- Winn
WINN, M. M., «The Early Iron Age Pottery», ed. M. N. van Loon, *Korucutepe 3* (Amsterdam 1980), 155 - 175.

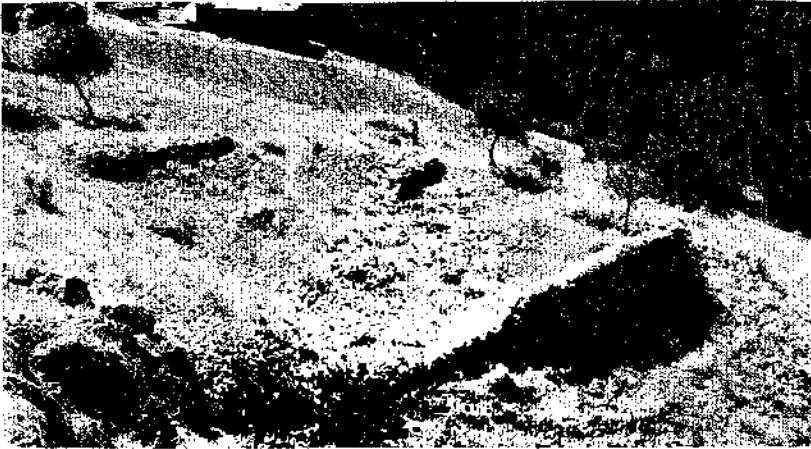
Resim : 1 — Elazığ - Bingöl yöresi Urartu araştırmaları haritası

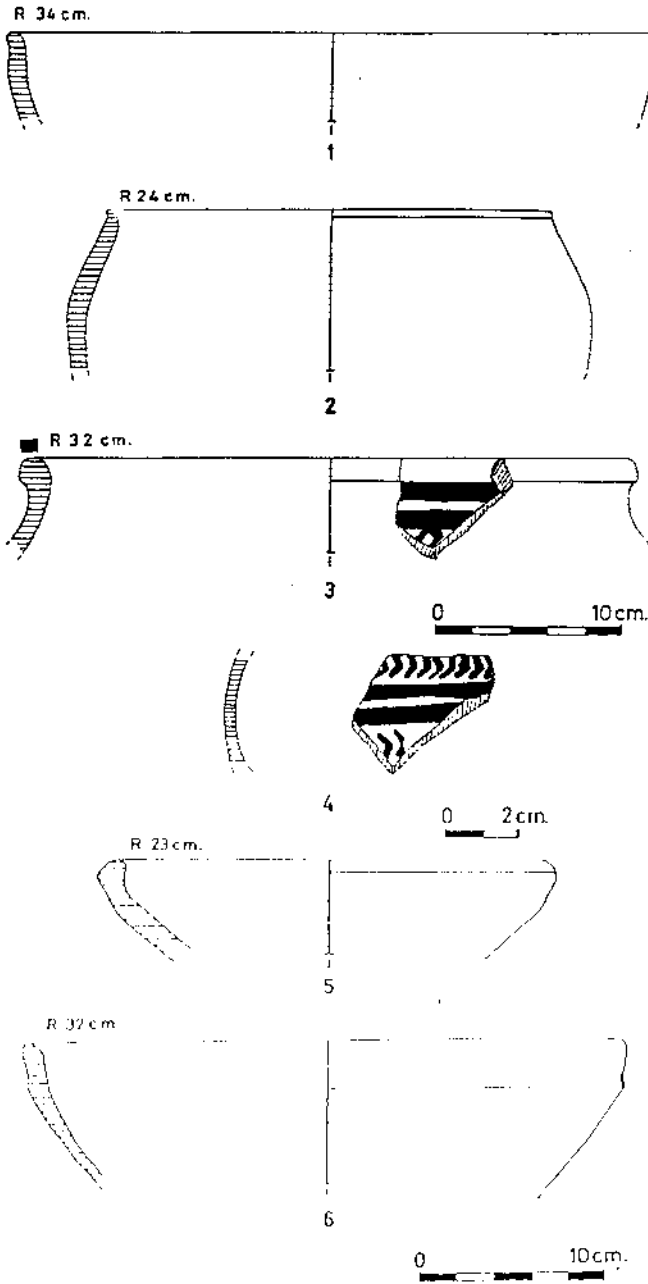
Resim : 2 — Barsikkale yüzey seramikleri

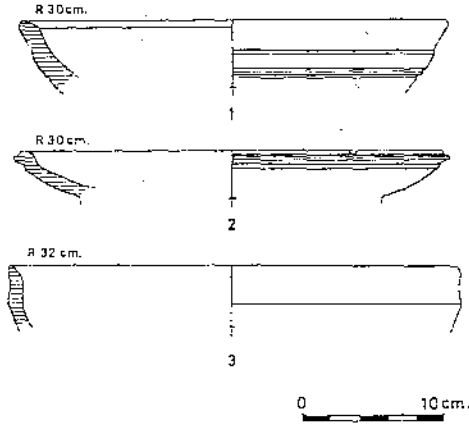
Resim : 3 — Kızıluşağı, kuzeybatıdan

Resim : 4 — Kızıluşağı, Katır Han kahntıları

Resim : 5 — Kızıluşağrı yüzey seramikleri

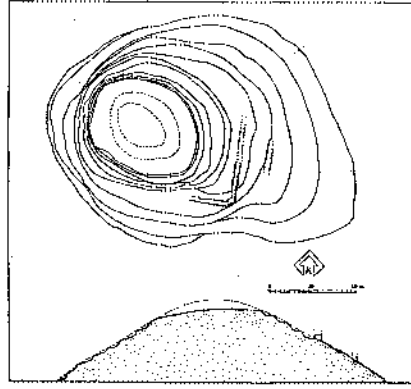
Resim : 6 — Kızıluşağı yüzey seramikleri

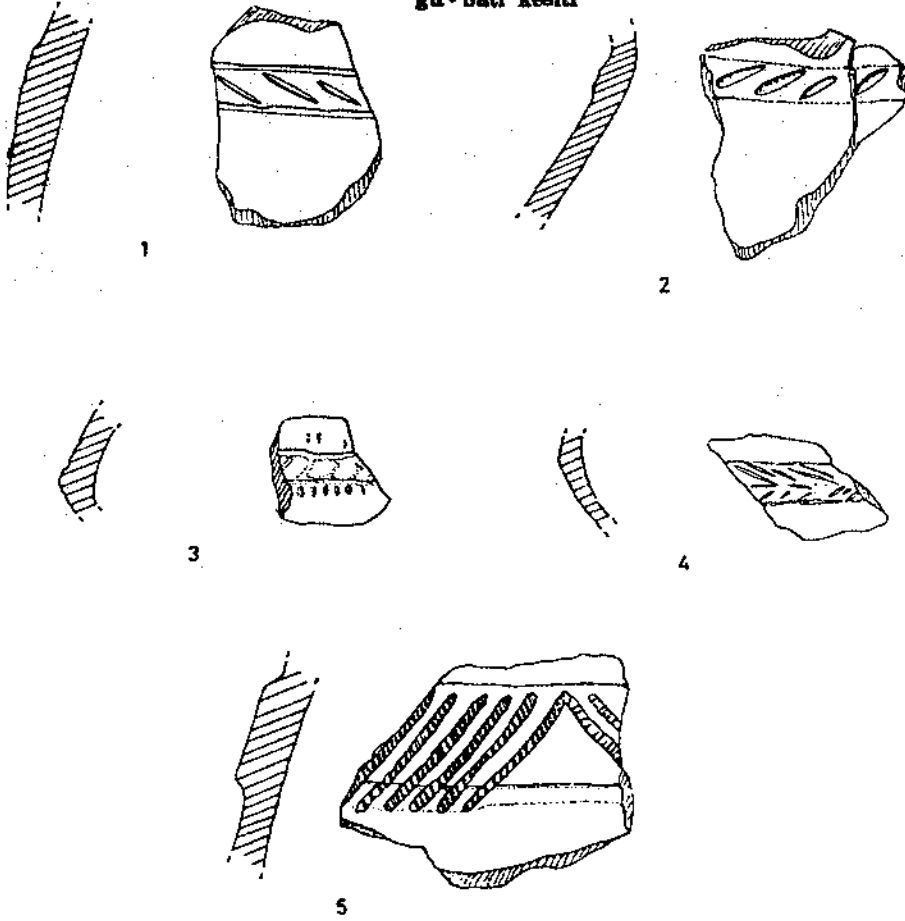
Resim : 7 — Haroğlu Höyüğü, kuzeyden

Resim : 8 — Cankurtarantepe, kuzeyden.

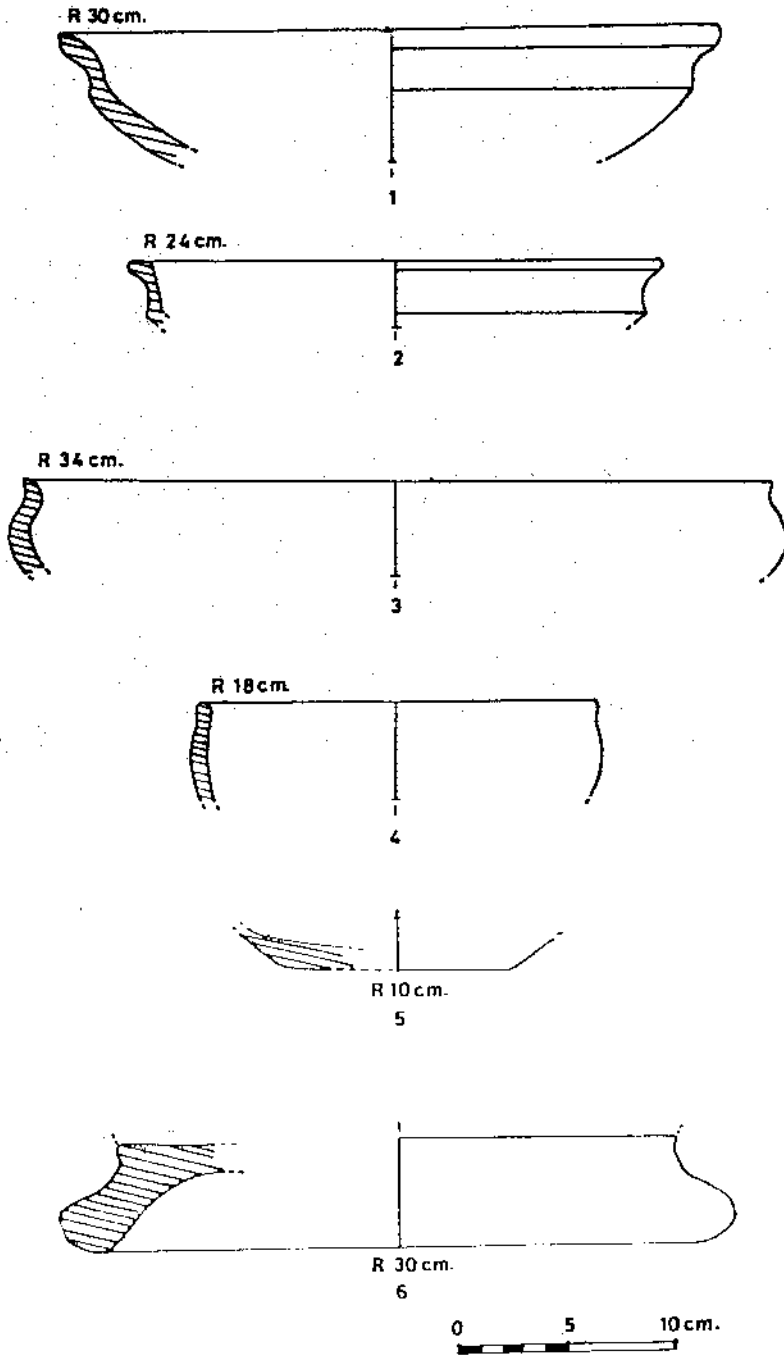

Resim : 9 — Cankurtarantepe,
şematik tasarı ve do-
ğu - batı kesiti

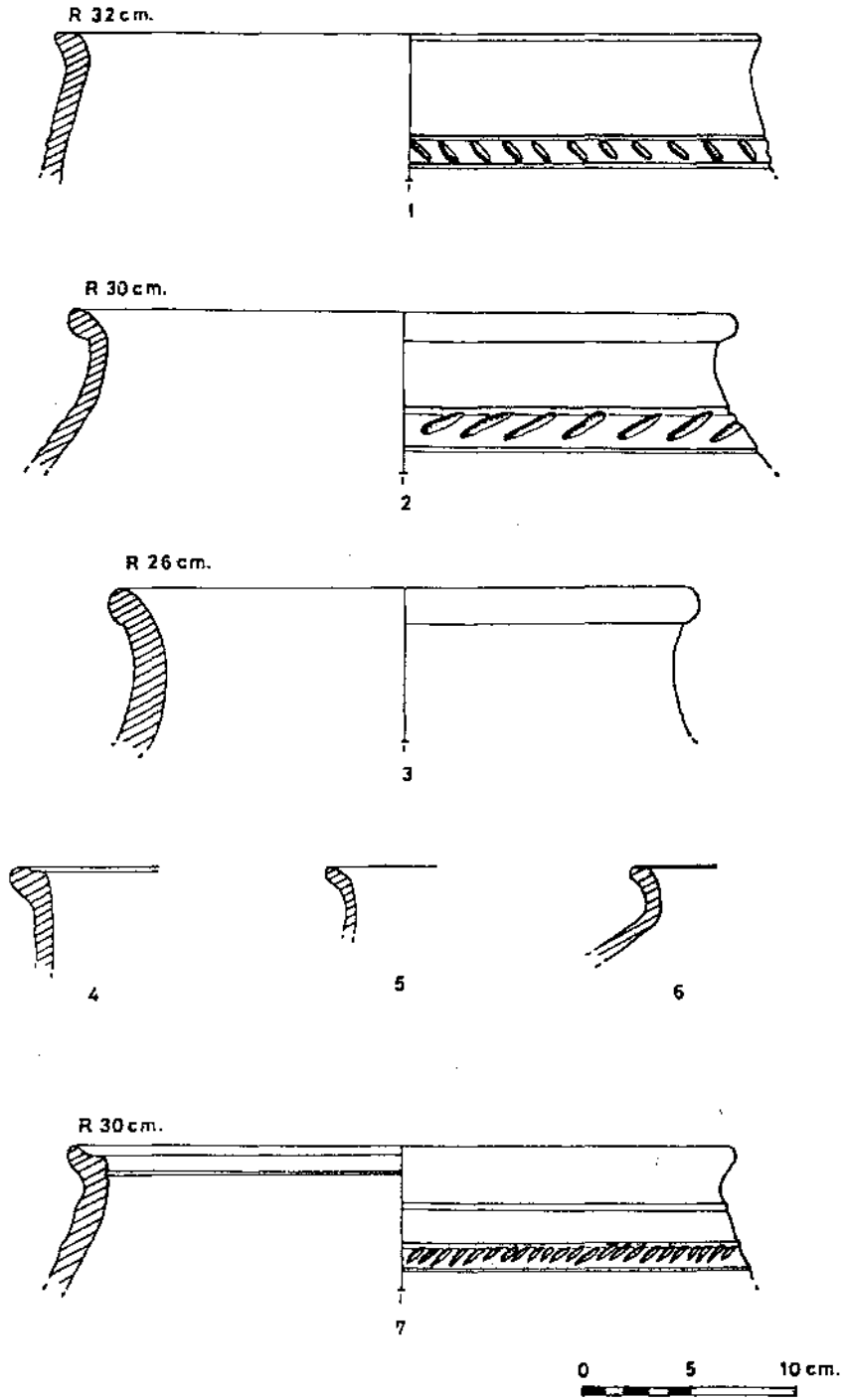

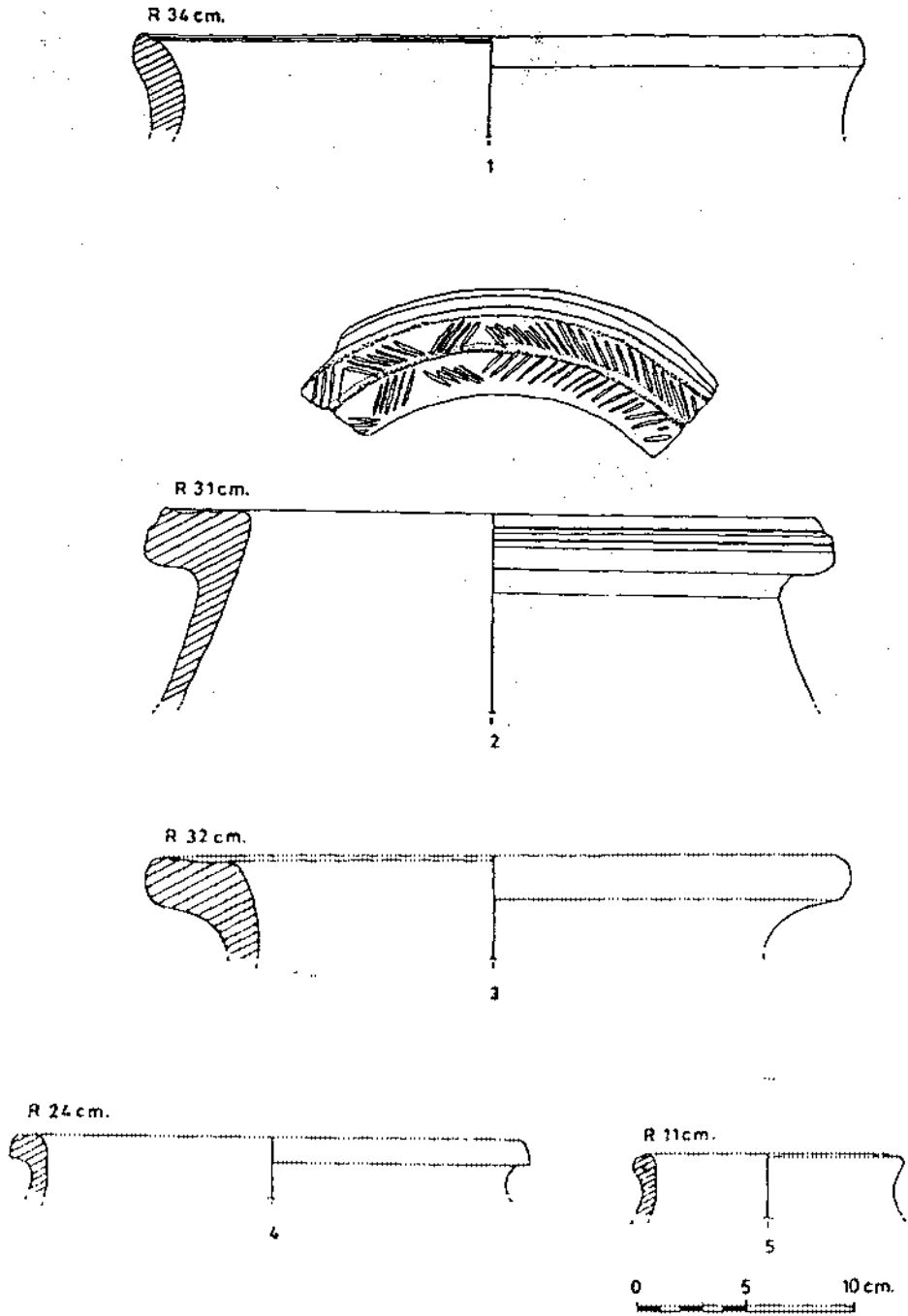
Resim : 10 — Cankurtarantepe yüzey seramikleri

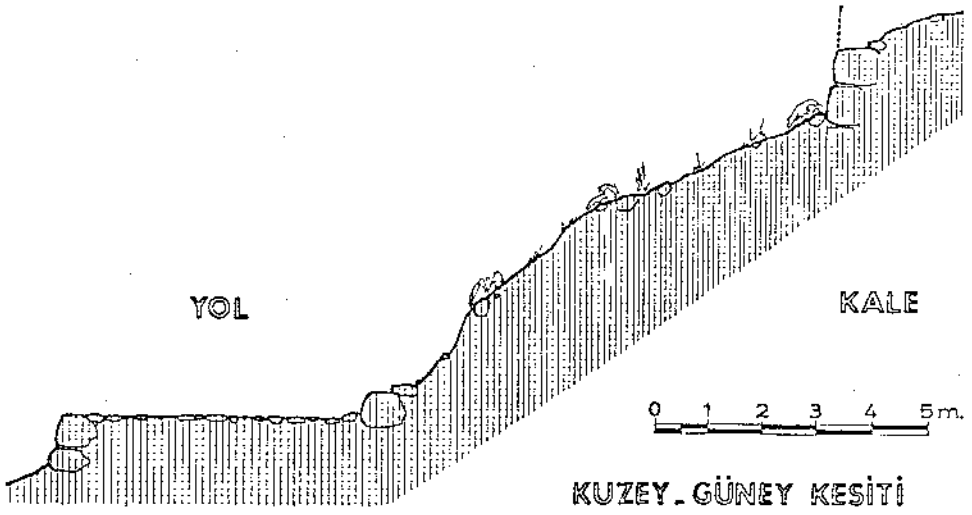

Resim : 11 — Cankurtarantepe yüzey seramikleri

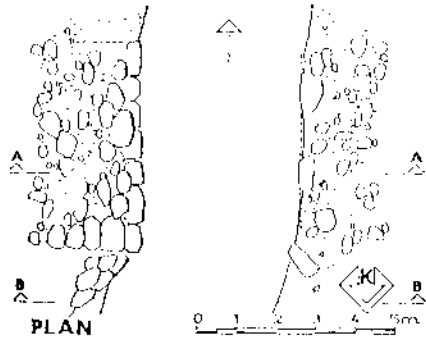
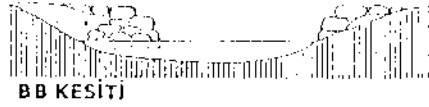

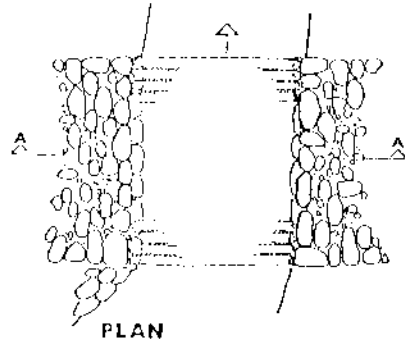
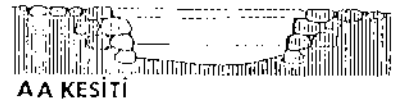
Resim : 13 — Cankurtarantepe yüzey seramikleri

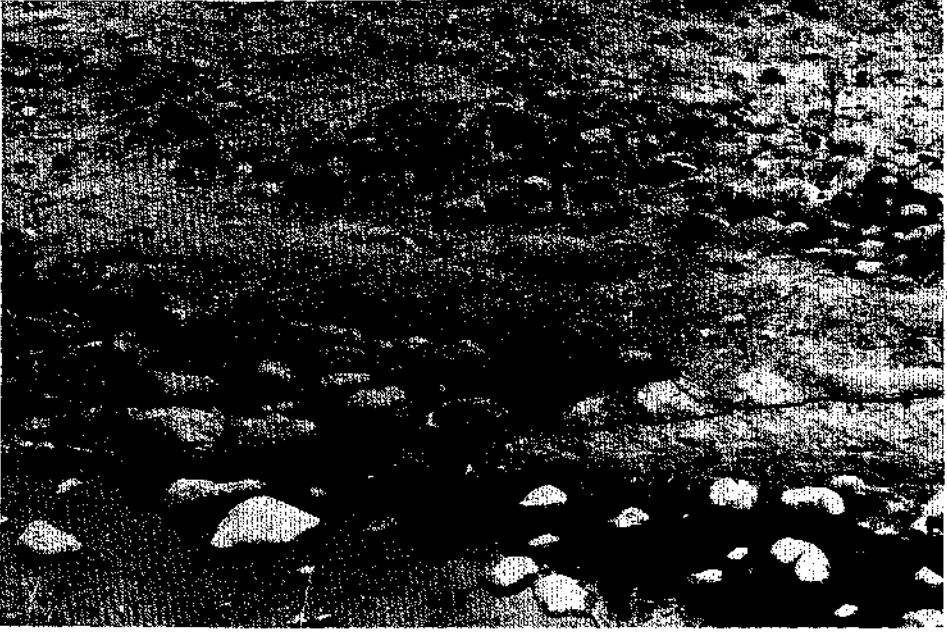
Resim : 14 — Yolun Zulumtepe önünden kesiti

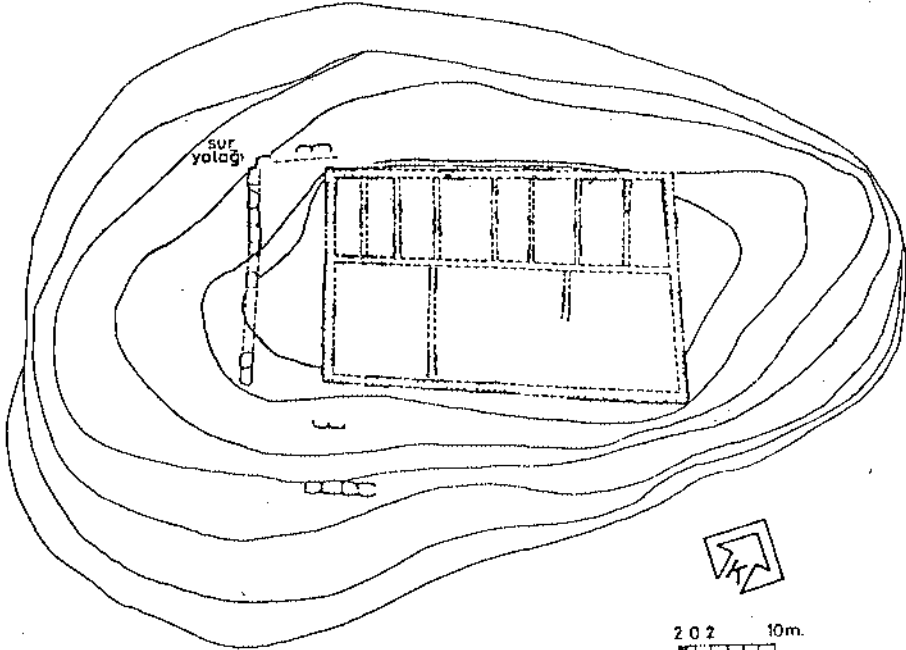
Resim : 15 — Zulumtepe köprüsü durum tasarı ve kesitleri

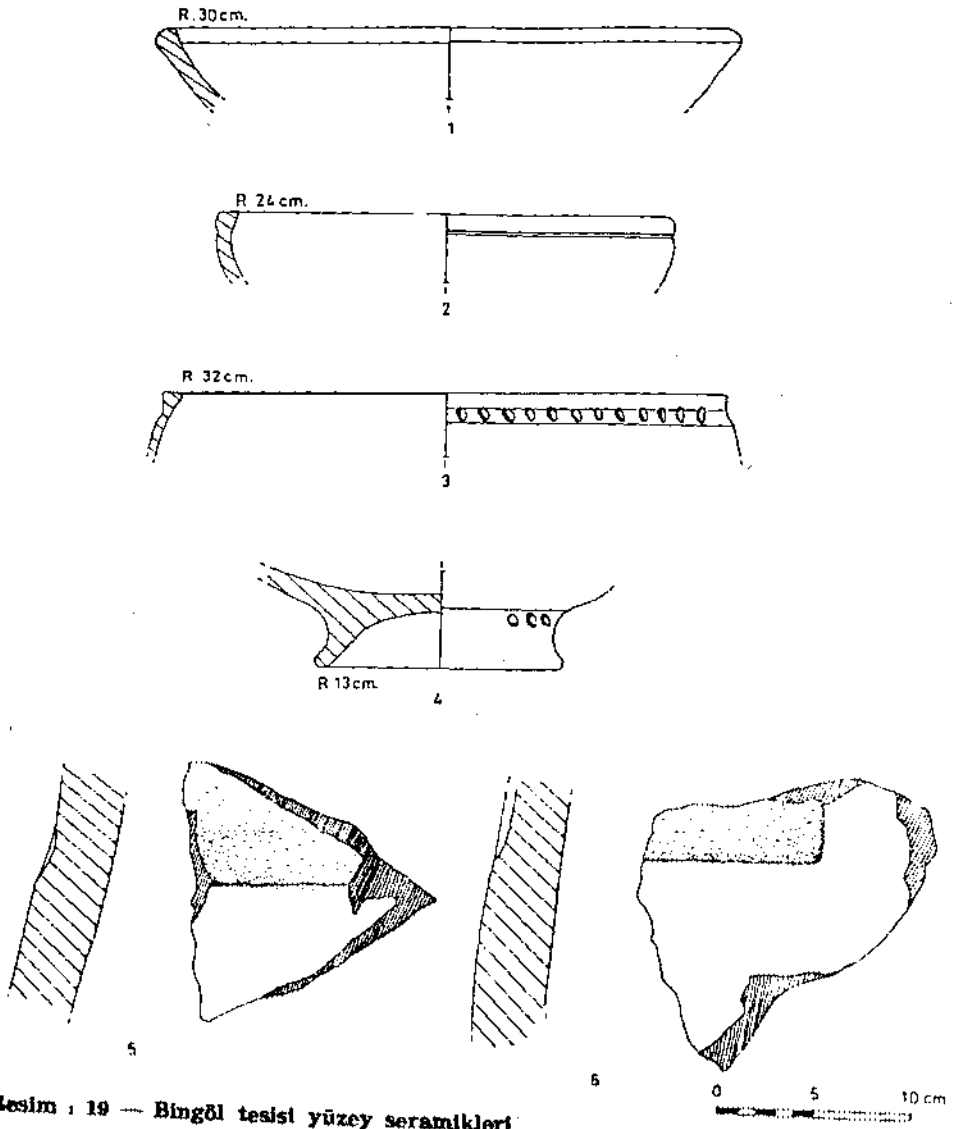
Resim : 16 — Zulumtepe köprüsü tümlemiş tasar ve kesit

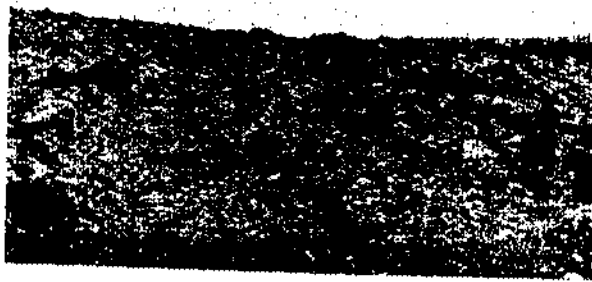
Resim : 17 — Zulfıntepe köprüsünün ayaklarından birinin görünümü, batıdan

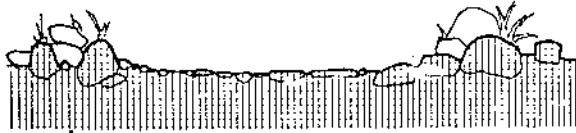
Resim : 18 — Bingöl tesisinin şematik tasarı

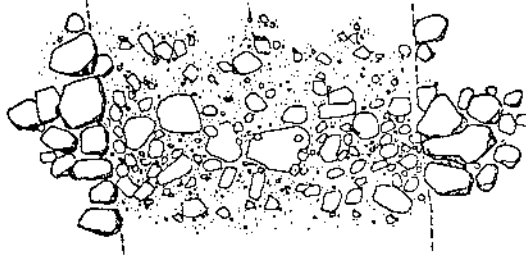
Resim : 19 — Bingöl tesisi yüzey seramikleri

Resim : 20 — Yoldan bir görünüm

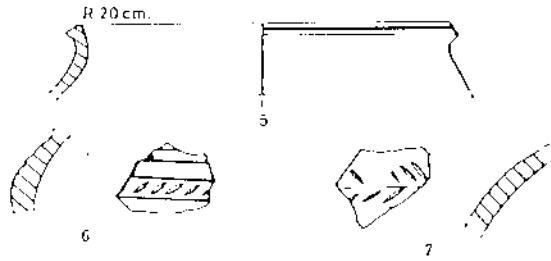
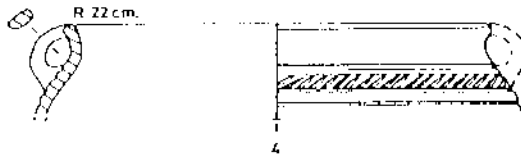
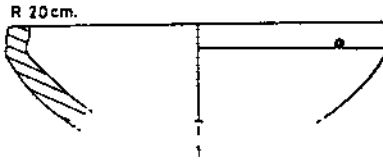
KESİT

PLAN

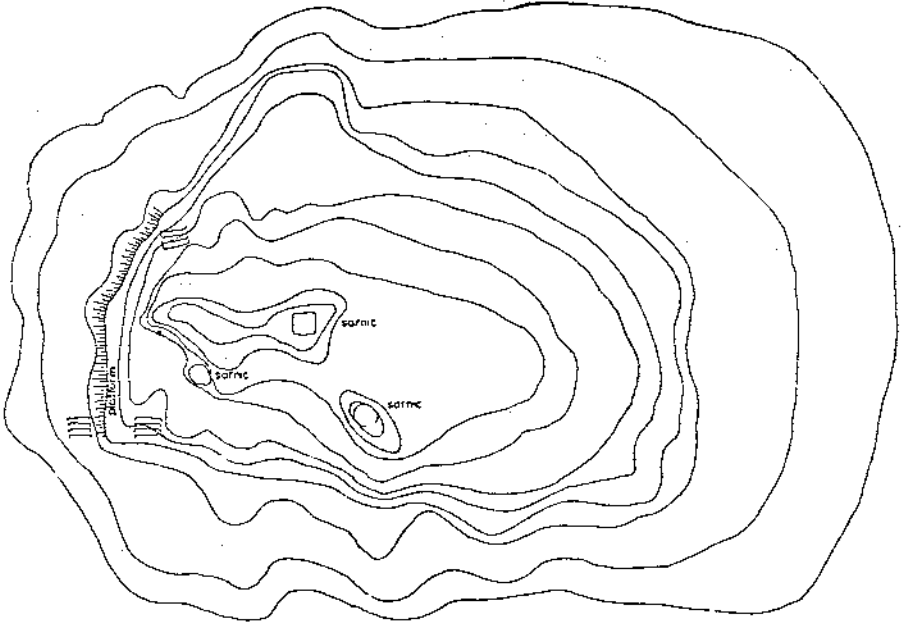
0 1 2 3 4 5m.

Resim : 21 — Yolun Bingöl-Karakoçan arasında korucu yakınlarından bir tasar ve kesiti

0 5 10 cm.

Resim : 22 — Bahçecik Höyüğü yüzey seramikleri

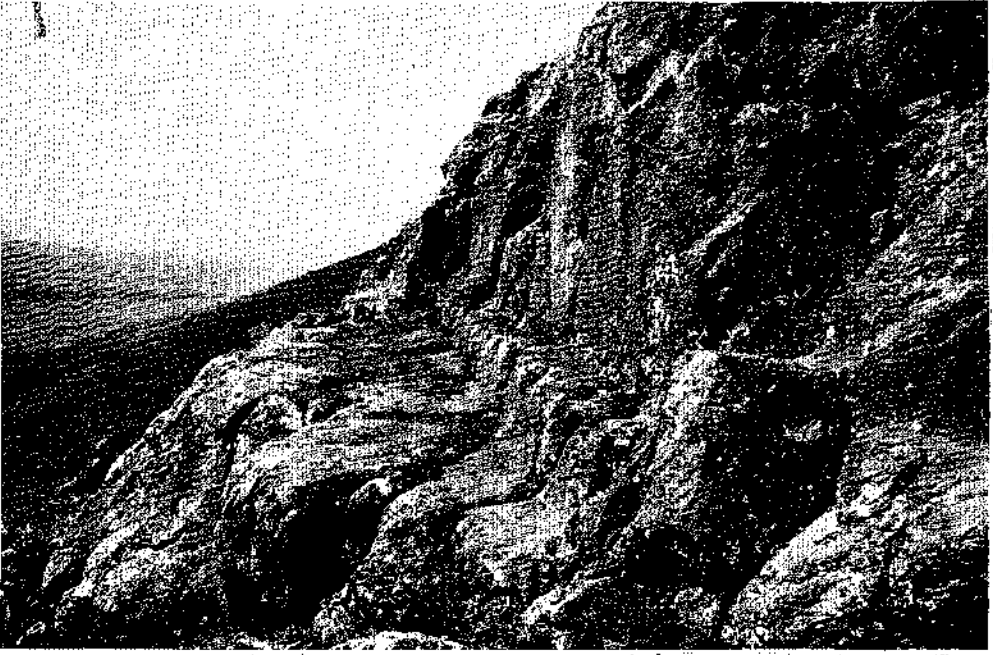

Resim : 23 — Genefik Kalesi'nin şematik tasarı

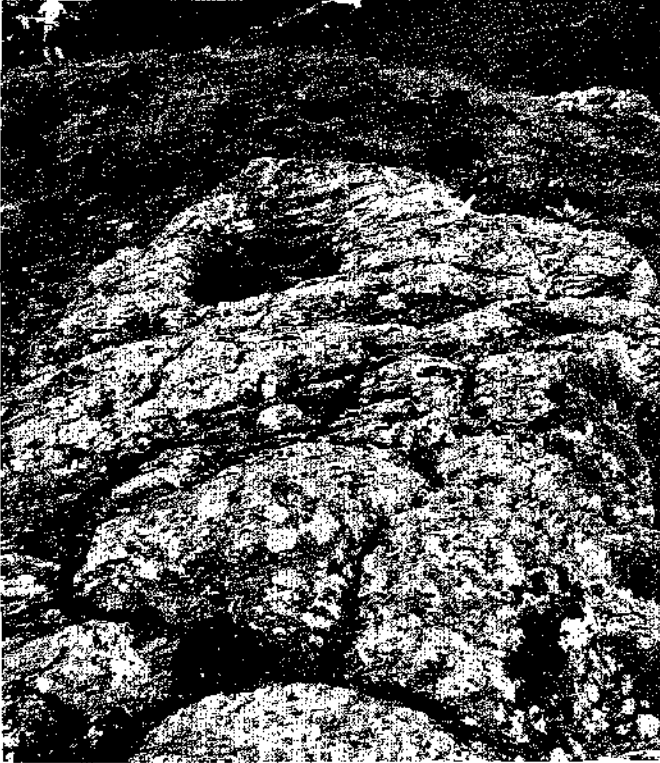

Resim : 24 — Genefik Kalesi'nin genel görünümü

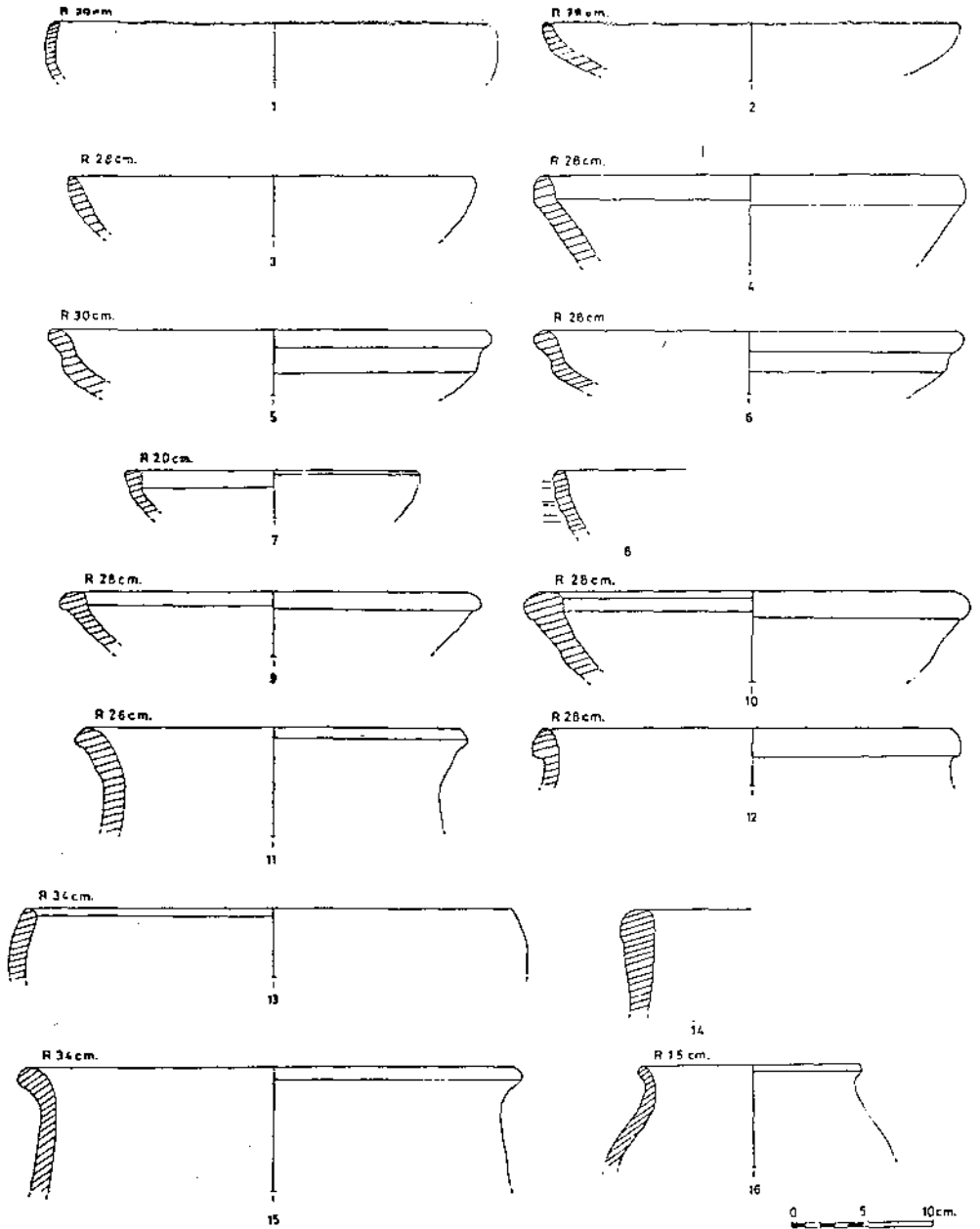

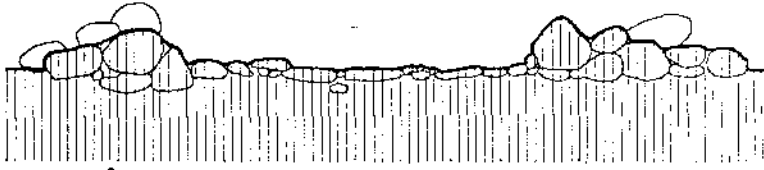
Resim : 25 — Genefik Kalesi kayaya oyulmuş platform

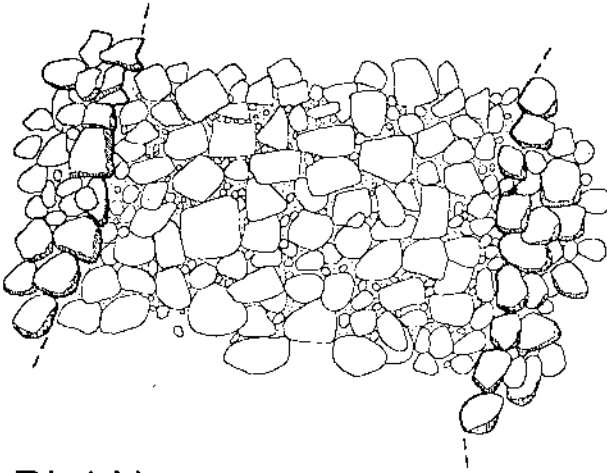
Resim : 26 — Genefik Kalesi sarnıçlarından birinin ağzından görünüş

Resim : 27 — Genefik Kalesi yüzey seramikleri

KESİT

PLAN

0 1 2 3 4 5m.

Resim : 28 — Hacıseli yöresindeki yoldan bir tasar ve kesit

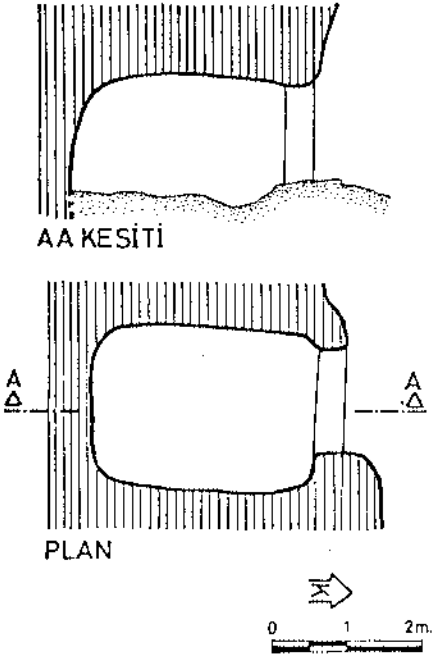
Resim : 29 — Hacıseli yöresindeki yolun kaplamasından bir ayrıntı.

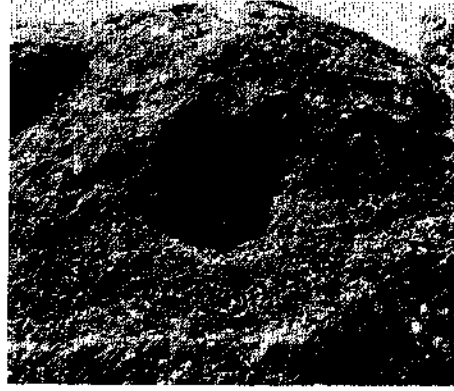
Resim : 30 — Hacıseli yöresindeki yoldan bir görünüm.

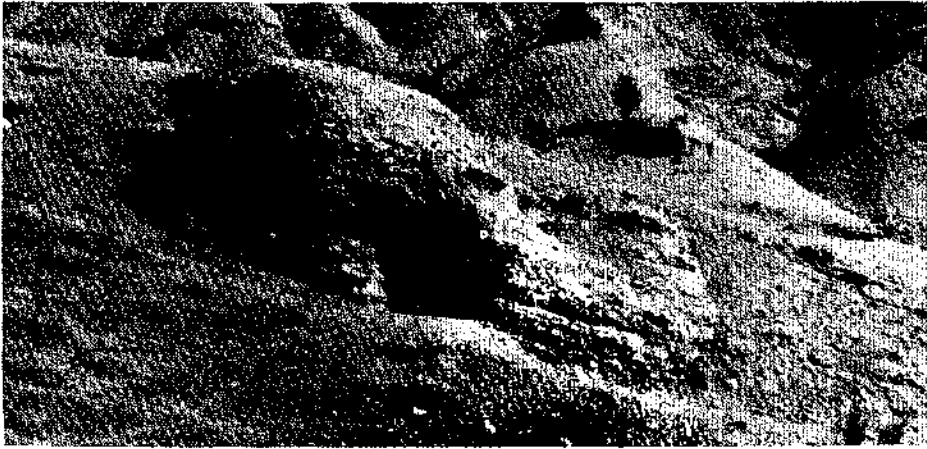
Resim : 31 — Aynı yoldan bir başka görünüm

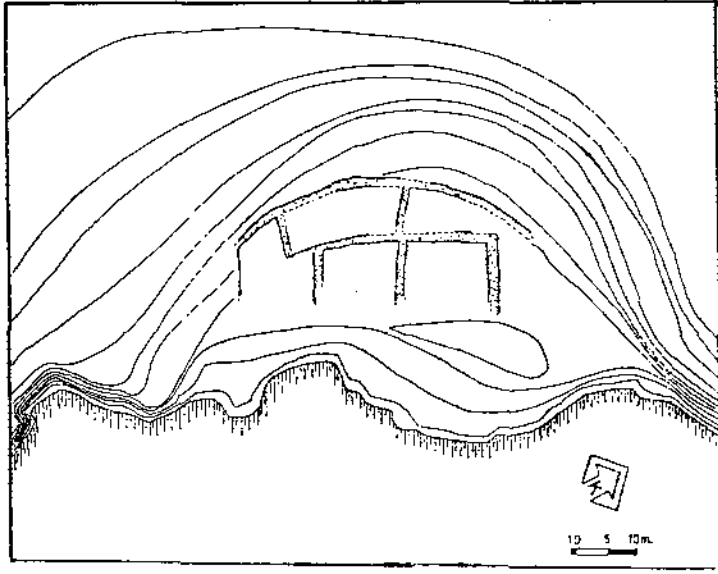
Resim : 32 — Kürdemlik kaya odasının tasar ve kesiti

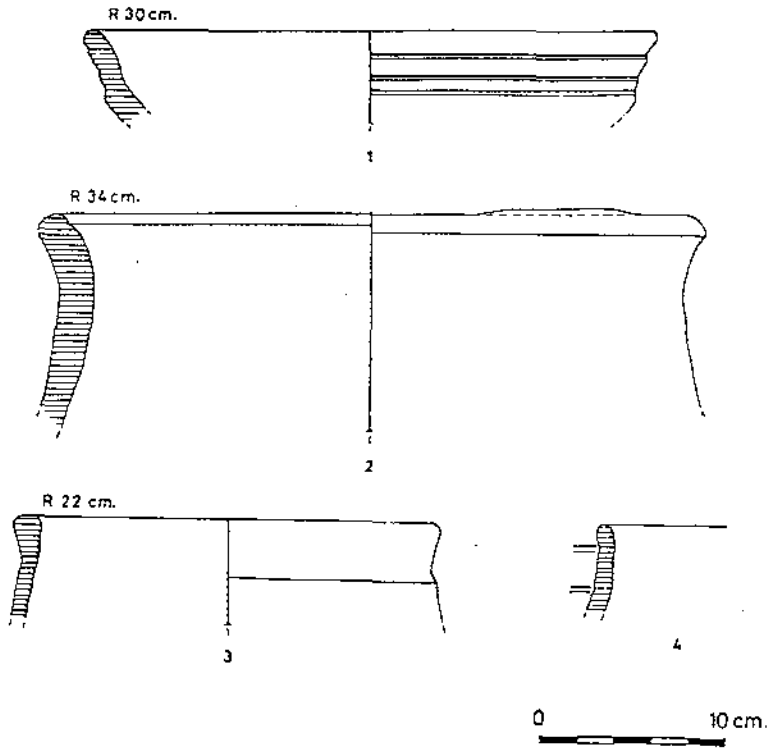
Resim : 33 — Kürdemlik kaya odalarından birinin girişi

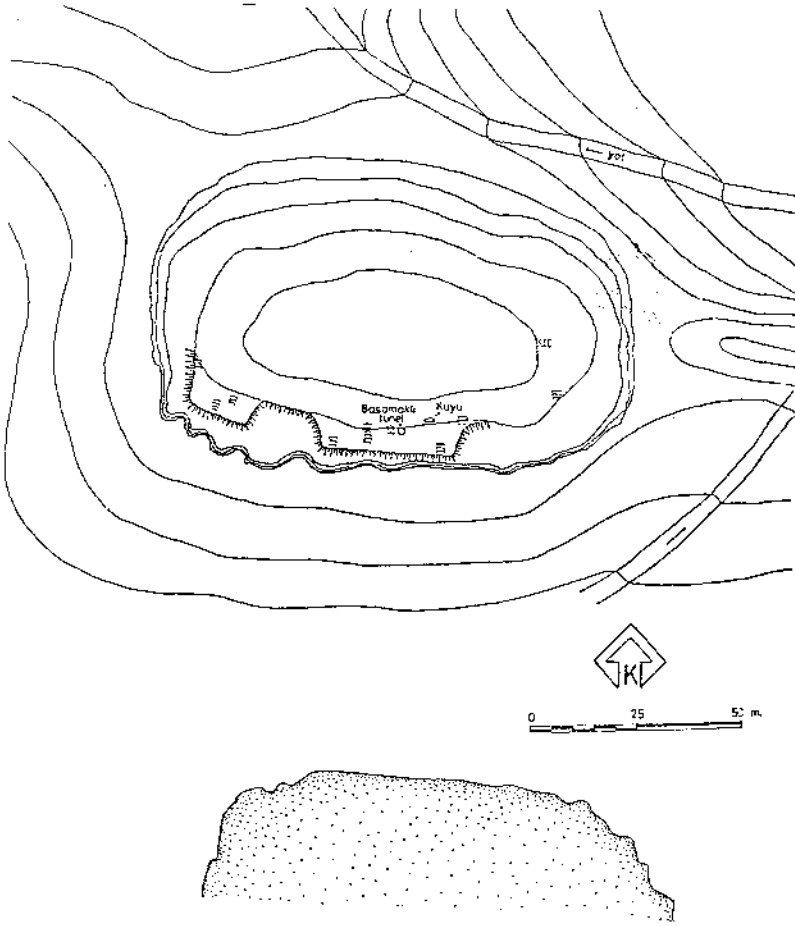
Resim : 34 — Kaya odasının girişinden görünüş.

Resim : 35 — Taarruztepe'nin şematik tasarı.

Resim : 36 — Taarruztepe yüzey seramikleri

Resim : 37 — Haroğlu Kalesi'nin şematik tasarı ve doğu batı kesiti

Resim : 38 — Haroğlu Kalesi'nin genel görünümü, güneyden

Resim : 39 — Haroğlu'ndan sur-temel yuvaları

Resim : 40 — Haroğlu'ndan sur-temel yuvaları

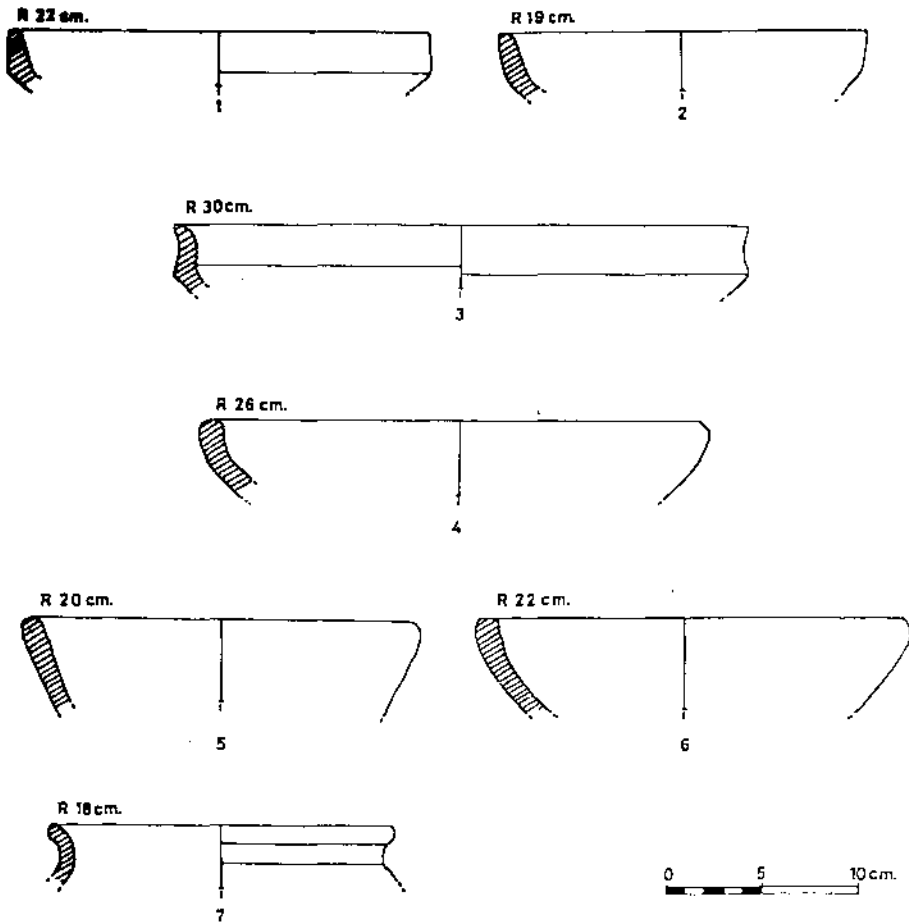

Resim : 41 — Haroğlu basamaklı tüneli.

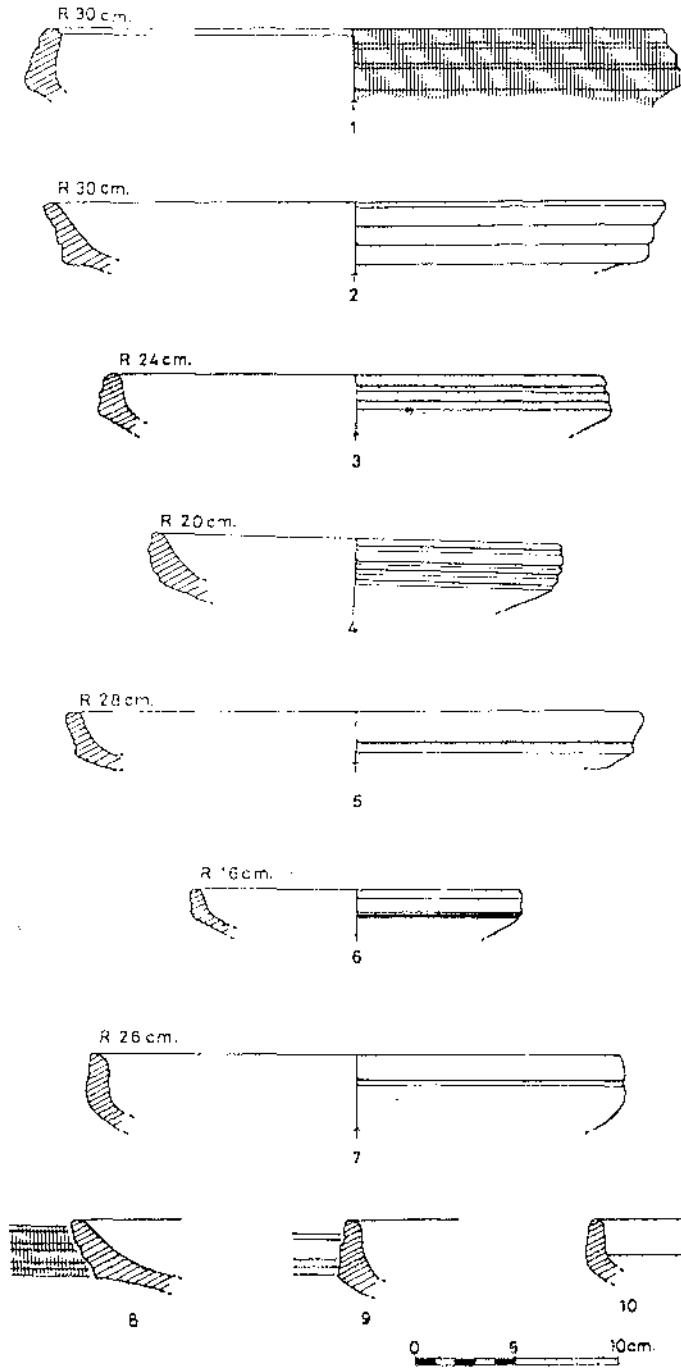

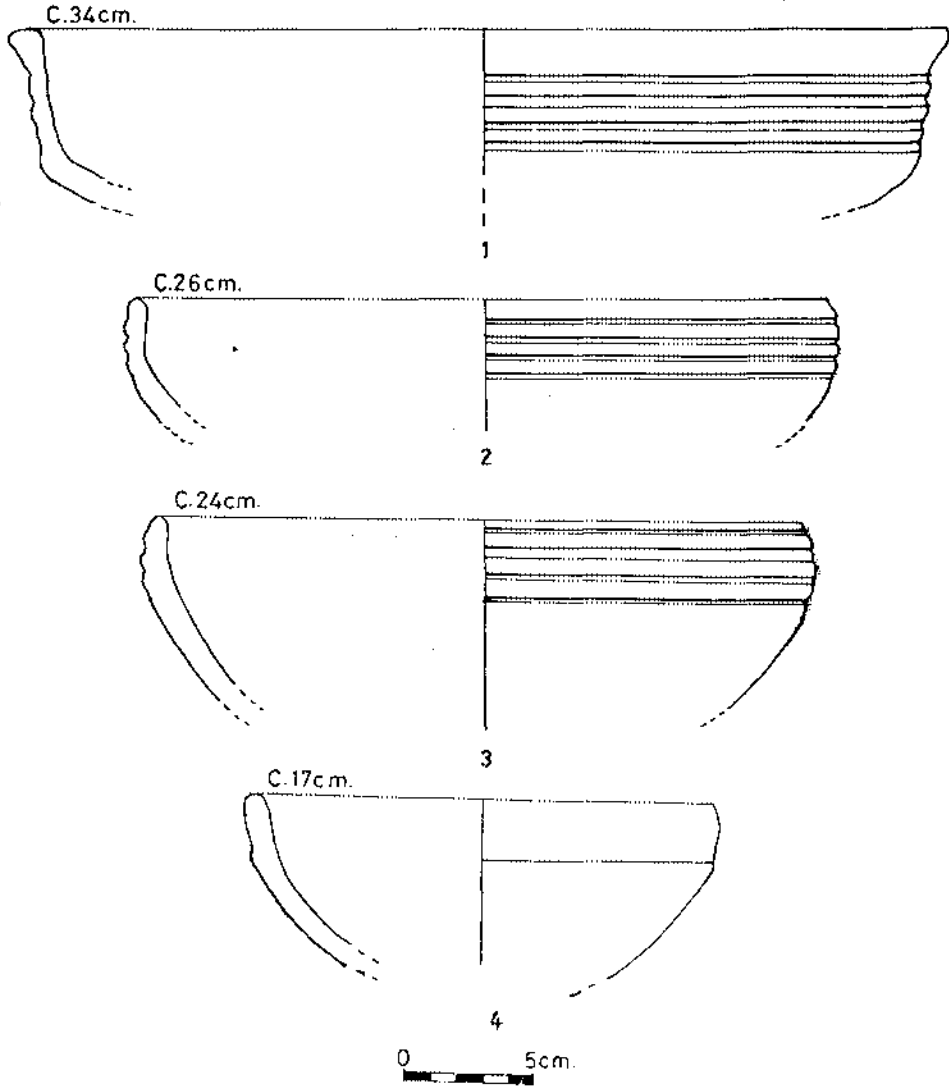
Resim : 42 — Haroğlu'ndan bir kaya oyucu

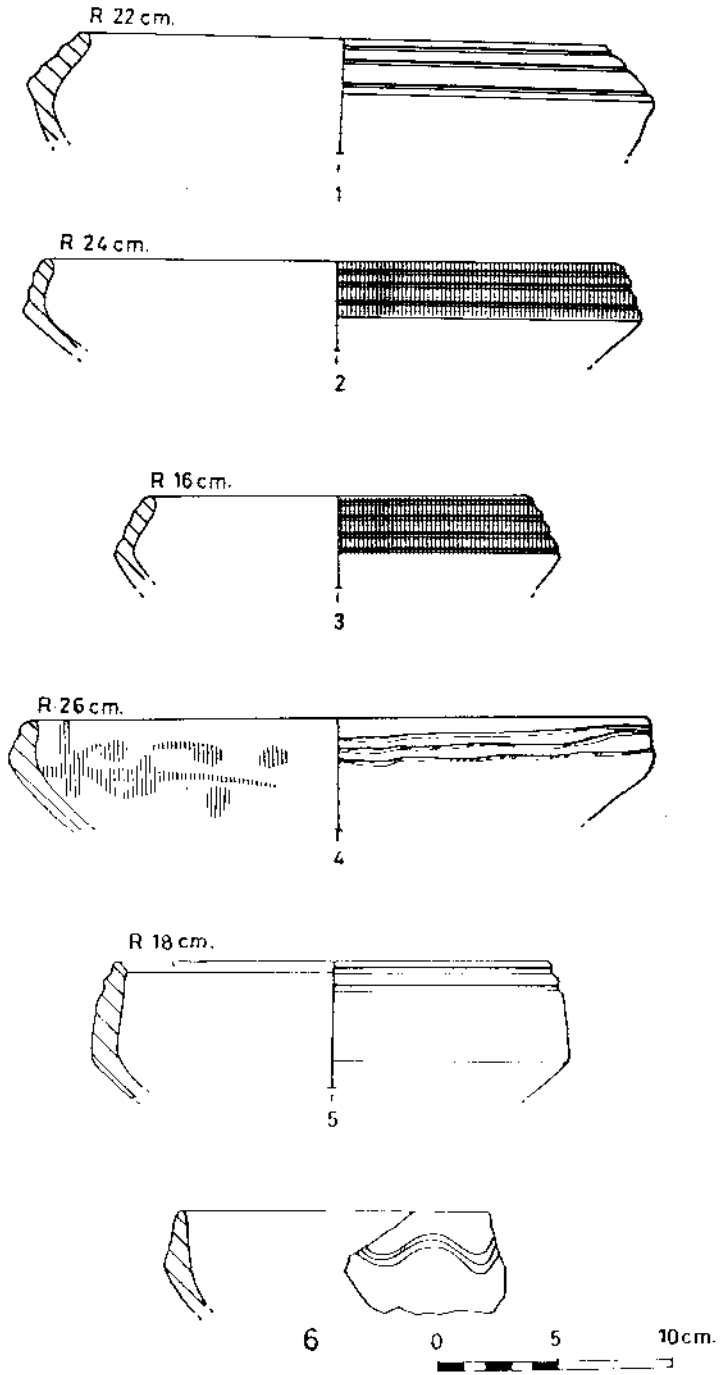
Resim : 43 — Haroğlu yüzey seramikleri

Resim : 44 — Haroğlu yüzey seramikleri

Resim : 45 — Habıbuşağı Kalesi'nden kimi çanaklar

Resim : 40 - - Pınartepe Höyüğü yüzey seramikleri

ERZURUM ÇEVRESİNDEKİ HÖYÜKLERİN YÜZEY ARAŞTIRMASI

A. Semih GÜNERİ *

İlk olarak 1986 yılında Erzurum İli ve yakın çevresinde başlatılan yüzey araştırmaları, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izinleri ve Atatürk Üniversitesi Araştırma Fonu'nun maddi katkılarıyla gerçekleştirildi.

Arkeoloji öğrencilerinin de katıldığı bu araştırma programı dışında Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü'nce çevreye düzenlenen geziler, Erzurum bölgesi arkeolojik dokusunun belli ölçülerde tanınması açısından ayrıca önemli rol oynadı.

Seramiğe dayalı yüzey araştırmalarının hemen tümünde olduğu gibi bu araştırma girişiminin de, başlangıçta hesaba katılan birtakım riskleri olduğu bilinmektedir. Zorluklar, kuşkusuz yöreye ilişkin arkeolojik çalışmaların eksikliği ve yetersizliğinden kaynaklanmaktadır ve Doğu Anadolu genelinde, özellikle Urartu öncesi yerleşim birimlerine ilişkin, katmanlaşmağa bağlı biçimde tarihlenen tek renkli seramik malzemesinin henüz yeterince tanınamaması, bizim derlediğimiz çanak-çömleğin karşılaştırma malzemesinden yoksun kalması bakımından ayrıca bir şanssızlık olarak belirginleşmektedir.

Bunun yanı sıra, toplanan seramiğin bir kısmını gözden geçirme iyiliğinde bulunan Sayın Doç. Dr. Altan Çilingiroğlu, isteğim üzerine, bazı önemli bilgileri vermekte sakınca görmedi.

Bu araştırmanın başlatılmasında, gerekli izinleri sağlayan Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, araştırma projesini teknik malzeme ile destekleyen Atatürk Üniversitesi Araştırma Fonu'na, Projeyi onaylayan Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanlığı'na içten teşekkür borçluyum.

Verdiği önemli bilgiler için Sayın Doç. Dr. Altan Çilingiroğlu'na içtenlikle teşekkür ederim.

Araştırmalarımı sürekli destekleyen ve her konuda görüşlerinden yararlandığım Hocam Sayın Prof. Dr. Fahri Işık'a içten teşekkürlerimi sunarım.

(*) A. Semih GÜNERİ, Konkur Sitesi 1. Blok No : 20 06200, ANKARA.

Giriş

Erzurum, kendi adıyla anılan ovanın güneydoğu kenarında yer alır. Alanı 825 km² kadar olan «Erzurum Ovası», «Aşkale-Erzurum-Pasinler (Hasankale) depresyonu» nun bir bölümünü oluşturur. Erzurum Kenti'nin de üzerinde yer aldığı bu depresyon, kuzeyden Karahalil, (2900 m.) Yesirçöl, (3300 m.) Gavur (Mescit Dağı 3238 m. ve Dumlu Tepe 3200 m.) ve Kargapazarı Dağları (3288 m.) sıradağları gibi, üzerlerinde geniş platoların da yer aldığı dağlarla sınırlandırılmıştır ve daha kuzeydeki Çoruh olduğundan ayrılmış bulunmaktadır.

Sözü edilen depresyon, güneyden dağlık ve dağlar üzerinde geniş platoların yer tuttuğu, yine engebeli bir topografya ile sınırlandırılmıştır. Adı geçen dağlık alanın başlıca dağ sıraları; doğu-batı doğrultusunda Karasu Dağları (Dumanlı dağı 3071 m.), Şakşak Dağları, Palandöken Dağları (Büyük Ejder Doruğu 3176 m.) Karagöl Dağları (3000 m.), Yıldırım (2830 m.) ve Konakgörmöz Dağları (3060 m.) ile Sakaltutan (3000 m.) ve Çakmak Dağları (3060 m.) gibi sıralardan oluşur.

Hem kuzeyinden ve hem de güneyinden yüksek dağlar ve yüksek platolar tarafından çevrilmiş olan Aşkale-Erzurum-Hasankale depresyonu üç esas bölüme ayrılabilir; batıda Yukarı Karasu vadisinden başlayan «Aşkale Ovası» merkezi kesimde esas «Erzurum Ovası» ve doğuda «Pasinler Ovası. Bunlardan merkezi depresyonu oluşturan ve kuzeyden Gavur-Dumlu, güneyden Egerli-Palandöken Dağları ile sınırlanmış olan «Erzurum Ovası» 825 km² lik bir alana sahiptir ve batıda Daphan, güneybatıda Sakalikesik ve doğuda Karasu Ovası olarak üç bölüme ayrılır. Yüksek sıradağlar ve yaylalarla kuşatılmış olan Erzurum Ovası, sözü edilen depresyon alanının alüvyonlarla dolması sonucu oluşmuştur. Kalın bir toprak dolgu ile örtülü olan ovanın merkezi bölümünden Karasu Irmağı geçer. Denizden, yaklaşık 1750-1900 m. yükseklikte bulunan ova «ülkemin en yüksekte oluşmuş», en geniş alanlı ovasıdır. Kuzeydoğuda Gürcü Boğazı ve Batı Aşkale Boğazı arasında uzunluğu 50 km.yi ve kuzey güney yönünde eni, yer yer 20 ile 35 km. yi aşar.

Erzurum Ovası'nın, kentin Kars Kapısı semtinde 3 km. kadar doğuda yer alan «Deveboynu Beli» Pasinler Ovasından ayrılır. Sözü edilen bel noktası sularını Basra Körfezine gönderen Karasu Irmağı ile, Hazar'a gönderen Aras Irmağı su toplama havzalarını birbirinden ayıran «subölümü çizgisi» nin üzerinde yer tutar¹.

(1) H. Doğanay, Erzurum'un Şehirsel Fonksiyonları ve Başlıca Planlama Sorunları. (1983) 10 v.d. (Basılmamış Doçentlik Tezi).

Gerek Erzurum ve gerekse Pasinler Ovası, bu depresyon içinde, yaklaşık 1365 km².lik bir alan meydana getirir. Dolayısıyla 25066 km². kadar tutan Erzurum İli topraklarının % 5.4'ünü oluşturur. Doğu Anadolu Bölgesinin son derece dağlık, engebeli ve yüksek olduğu dikkate alınır, morfo-tektonik olayların eseri olan bu depresyonun ve bölge iklim koşullarına göre yüksek bir tarımsal potansiyeli bulunan söz konusu ovaların, Erzurum gibi büyük bir kentin burada kurulması ve hayatini sürdürmesinde, çok önemli bir rol oynadığı meydandadır. Gerçekten de çevrede yapılmış olan Karaz, Pulur ve Güzelova kazıları İ. Ö. IV binyıllardan itibaren, çevrenin ova kesiminin yerleşmelere açılmış olduğunu, ancak bunun, öncelikle «tahıl tarımı ve hayvancılık» sayesinde mümkün olabildiğini ortaya koymuştur. Tarihi dönemlerde ve günümüzde de çevrenin, bölge koşullarına göre oldukça yoğun bir nüfus barındırması ve Erzurum gibi Doğu Anadolu'nun en büyük kentlerinden birinin burada yer tutmasında, kuşkusuz adı geçen ovaların tarım potansiyelinin önemli etkileri vardır.

Çevrede yapılan kazılar ve yerel ya da yöreye değgin yazılı kaynaklar, Erzurum bölgesinin İ. Ö. IV. binyıllardan itibaren «sürekli» yerleşimlere tanık olduğunu gösterir. K. Kökten'in tarihöncesi araştırmalarından anlaşıldığı gibi, söz konusu yerleşimlerin alt sınırı Paleolitik Çağ'a dek uzanmaktadır.

Yirminci yüzyıl öncesinde yapılan gezi ve incelemeler² bir yana bırakılacak olursa, Erzurum bölgesi, arkeolojik çalışmaları bakımından, Doğu Anadolu prehistorik araştırmaları programı kapsamında, Erzurum çevresini de inceleyen K. Kökten'in izlenimlerini yansıtan kısa raporları³ ve H. Z. Koşay'ın «Karaz» seramiğine bağlı kazı etkinlikleriyle⁴ sınırlanmış oluşu ve Hitit, Asur, Urartu yazılı belgelerinde anılan Hayasa, Dayaeni - Diauehi ülkelerinin lokalizelerinde, yoğun ortak görüşlerin bu bölgede odaklanıyor olagelmesinden kaynaklanan arkeolojik sorunlar, Erzurum çevresi karanlık çağlarının belli evrelerine ışık tutabilmeğe yö-

(2) Konumuzu yakından ilgilendirmediği için, Erzurum'un Klasik Çağ sonrası araştırmalarına burada değinilmedi.

(3) K. Kökten'in Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu Araştırmaları için bak. İ. K. Kökten, Belleten 27 (1943) 601-613; Belleten 32 (1944) 659-680; DTCFD XI/2-3-4 (1953) 189-209; Atatürk Konferansları V (1975) 95-105.

(4) Çevrede yapılan arkeolojik kazılar için, bak. H. Z. Koşay, III. Türk Tarih Kongresi (1943) 165-169; H. Z. Koşay - K. Turfan, Belleten 91 (1959) 349-413; H. Z. Koşay - H. Vary, Pulur Kazısı, 1960 Mevsimi Çalışmaları Raporu (1964); H. Z. Koşay, Atatürk Konferansları I (1964) 91-94; H. Z. Koşay - H. Vary, Güzelova Kazısı (1967); H. Z. Koşay, VI. Türk Tarih Kongresi (1967) 14-15; H. Z. Koşay, 50. Yıl Armağanı, Erzurum ve Çevresi (1974) 39-64; H. Z. Koşay, Erzurum ve Çevresinin Dıptarihi (1984).

nelik araştırmaların başlatılmasını zorlayan unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. II. binyıl Doğu Anadolu tarihinin arkeolojik belgelerle aydınlatılabilmesi konusunda, son yıllarda canlılık gösterdiği izlenen çalışmaları yoğunlaştırıldığı Van bölgesinden sonra ikinci bir pilot bölge olarak algılanması gerektiğine inandığımız Erzurum ve çevresi böyle bir bakış aşıyla araştırıldı.

Bu araştırma girişiminin bir bölümünü oluşturan arazi çalışmalarında Pasinler Ovası'nın (Hasankale) büyük bir bölümü, kentin yakın kuzeyi ve Aşkale'nin çok küçük bir bölümü gezildi. Adları, daha önceden kayıtlara geçilmiş SOS H.,⁵ Bulamaç H., Cinis H., Değirmenler gibi iyi tanınan yerleşim birimleri⁶ yanında, kısıtlı zaman içinde yeni saptanan Uzunahmet (Kayalık T.)⁷ Yaylagül T., Eskişehir T. ve Aşkale H., amaçlara uygun olarak incelendi. Höyük ve tepelerden derlenen seramik parçaları teknik ve biçimsel özellikleri doğrultusunda üç tarihsel küme altında toplandı. Erken Transkafkas (Karaz) (KÜME-A) ve Urartu (KÜME-C) kaplarına ait olan parçalar dışında, ayrıca kendi aralarında da alt kümelerde incelenmesi gereğini hissettiren, şimdilik İ. Ö. II. binin sonları ile I. binin başı arasına tarihlenebilen parçalar KÜME-B'de (B-1, B-2) ele alındı.

Erzurum çevresinde ele geçirilen seramik parçaları dışında, bölüm vitrinlerinden ve fakülte depolarından⁸ çıkartılan Erzurum, Ağrı, Kars bölgelerine ait parçalar, II. bin seramiğinin ayrı bir tür olarak tanımlanabilmesinde önemli karşılaştırma malzemesi olarak etkin rol oynadı.

Araştırmalarımın başlangıcından beri defalarca taradığım Karaz, Pulur Güzelova Kazı raporlarında, höyüklerin genel katmanlaşmasına ilişkin, III. bin kültürlerinden şarklı olarak, Klasik Çağ öncesi bir kültür biriminden «belirgin» biçimde söz edilmemiş olması dikkat çekmiştir. Ancak bu günlük derlemiş olduğum bilgi ve malzeme çokluğu, Pulur, Güzelova dahil yöredeki birçok eski yerleşim biriminin, en azından, II. bin yılın ikinci yarısında yaşanmış olabileceğini gösterebilecek niteliklere sahiptir.

(5) H. Z. Köşay - K. Turfan, Belleten 91 (1959) 349-350.

(6) Adı geçen höyüklerin en son araştırmaları için bak. M. Pehlivan, En Eski Çağlardan Urartu'nun Yıkılışına Kadar Erzurum ve Çevresi (1984) 45-46, (Basılmamış Doktora Tezi).

(7) Uzunahmet (Kayalık T.) Erzurum Müzesi Araştırmacısı Arkeolog Mesut Güngör tarafından saptanmış ve yeri konusunda bize bilgi verilmiştir. Kendisine içten teşekkürlerimi sunarım.

(8) Atatürk Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü'nün ilk yıllarında, çevreden toplanan ve etiketlenerek depolara kaldırılan seramik parçalarından bazıları bu çalışma içinde değerlendirildi.

KÜME - B'de topladığım seramiğin bazılarını gözden geçiren Sayın Doç. Dr. Altan Çilingiroğlu, bazı parçaların Van - Dilkaya mezar buluntularıyla «çağdaş» olduğunu bana ilettiler.

İlerde de değinileceği gibi, bugünkü mevcut bilgiler Erzurum çevresinde yapılan kazı çalışmalarının, en azından bazı yönleriyle «şaşırtıcı» olduğunu ortaya koymakta ve araştırmacıları bazı yanlışlara itmektedir. Raporlarda, Anadolu'da II. binyılın içlerinde de kullanıldığı bilinen, genel anlamda siyah yüzü seramiğin, Karaz, Pulur, Güzelova yerleşimlerinde II. binyıllarda kullanılıp kullanılmadığı soruna «açıkça» değinilmemiştir. Dolayısıyla, yazılı kaynaklara göre, Erzurum bölgesinde yaşamış olduklarını bildiğimiz Urartu öncesi toplulukların, adı geçen yerleşim birimleri ile olan olası ilişkileri üzerinde de durulamamıştır. Ve nihayet özellikle PULUR kazılarında bazı Urartu öncesine ait olabilecek kaplar, «Karaz» seramiği ile karıştırılmıştır.

Bu güne dek süregelen kazı ve araştırmalarda, Doğu Anadolu'daki II. bin kültürlerinde, canlı III. ve I. bin kültürlerine göre belli bir durğunluğun söz konusu olduğu vurgulanır⁹. Nitekim araştırmalarımız boyunca ele geçirdiğimiz seramik parçaları içinde, II. bine tarihlediğimiz çanak çömlek kırıklarının sayısı ancak yüzde üç - dört oranındadır.

Pulur Höyük'te olası II. bin katmanları için de geçerli olabilecek böyle bir «durgunluk» kavramı, «içinden çıkılmaz derecede güçlükler»e yol açmış olabilir. Ve Pulur'un hafiri de hemen aynı düşünceyi yansıtan açıklamalarda bulunmuştur¹⁰.

Çanak - Çömlek

Yüzey taramaları sırasında toplanan parçalar, genel tarihsel sıraya göre, KÜME - A (III. bin), KÜME - B (II. bin), KÜME - C (I. bin) olarak üç ana kümeye ayrıldılar. Yine genel hatlarla bu üç küme seramiğinin terminolojik tanımları Erken Transkafkas (Karaz), Urartu Öncesi ve Urartu seramiği olarak belirtildi. Böylece tarihsel ayrıntılara ve uzun terminolojik anlatımlara girmekten kaçınmak için İ.Ö. 1300-900 arasındaki döneme ait olabilecek bir kap, Urartu öncesi döneme, dolayısıyla kabaca II. binyıla verilmiş oldu.

Herşeyden önce yaptığımız incelemelerin, yüzey araştırmaları yöntemlerinin sınırladığı bir alanda sürdürüldüğü göz önüne alınmalıdır. Bu nedenle ayrıntılı tarihlemelere girebilmek olanaksızdır. Sonuçta, bu ça-

(9) A. Erzen, Doğu Anadolu ve Urartular (1986) 20.

(10) H. Z. Koşay - H. Vary, Pulur Kazısı 1960 Mevsimi Çalışmaları Raporu (1964), 25 - 26.

lışmada I. Ö. II. binyılın son evreleri olarak sözü edilen zaman dilimi içeresine I. binin ilk yüzyılı da alınmalıdır.

Karaz, Pulur, Güzelova yerleşim birimlerinde yoğun olarak ele geçen «Karaz» seramiğinin kökeni ve terminolojisi hakkında, burada ayrıntılara girilmeyecektir (Resim : 5/7-10) ¹¹.

Erzurum çevresinde yer alan Urartu kaleleri, Urartu mezarları ve diğer yerleşim birimlerinden toplanan seramik arasında, tipik Urartu kaplarına ait parçalar beklenenden fazla değildir (Resim : 2/3; 3/5; 4/8-25). Bu tür parçalar en çok, Erzurum - Hasankale arasındaki Uzunahmet (Kayalık T.)'te, çok az olarak höyük ve höyük çevrelerinde ele geçti. Uzunahmet'te Urartu seramiği kadar, Urartu öncesine ait olabilecek özellikler gösteren parçaların da bulunması, en azından bugün beklenmeyen bir olgudur. Elimizdeki tek renkli Urartu kapları, bilinenlere katkıda bulunabilecek durumda değildir. Ancak bunlardan biri (Resim : 2/3, 7), Pulur kazı raporunda P. 572 envanter numarasıyla gösterilen restore edilmiş kase parçasının tarihlenmesinde karşılaştırma malzemesi olarak kullanılacaktır.

Urartu kentlerinde ele geçirilen tek renkli tipik Urartu kapları tüm krallık dönemi boyunca kullanılmıştır. İki yüzyıllık süre içinde bu seramiğin köklü değişimlere uğramamış olması şaşırtıcı değildir. Prof. Dr. K. Emre Urartu kalelerinde, evlerde ve mezarlarda bulunan seramiğin şekil ve tekniğinde fark olmadığını belirtmektedir ¹². Bu günlük bilgiler, bu seramiğin höyük yerleşimlerindeki niteliğinin de diğerlerinden farklı olmadığını göstermektedir. Erzurum'un batısında, Kandilli yakınlarında bulunan Cinis Höyük'te bir kaç Urartu çanak parçası ele geçti. Parçalardan biri (Resim : 4/25) kiremit kırmızısı hamurlu, kırmızı astarlı, çok iyi perdahlı ağız kenarı yivli bir çanağa aittir. Diğer parça (Resim : 3/5) yarı yarıya korunmuştur. Pas kırmızısı hamurunun renginde, iyi pişmiş, basit ağız kenarlı, yuvarlak omuzunda bir araç yardımıyla oluşturulmuş bir sıra dikey çivi(?) işaretleri bulunduran elde yapılmış bir kaseye aittir. Bu parçaların höyükte bulunması Erzurum çevresi için önemlidir.

Cinis Höyük'te toplanan parçalar içinde «Karaz» seramiği çoğuntaktadır. Toplanan parçalardan biri, çömleğin ortası delik dip kısmına aittir (Resim : 10). Henüz hamuru nemliyken, dibi kurşun kalem çapında delinmiş, şişkin karınlı çömlekler Erken Demir Çağ'a tarihlenen PULUR mezarlık «C» alanında, mezar buluntusu olarak karşımıza çıkmak-

(11) Erzurum çevresine ilişkin «Karaz» seramiği konusundaki araştırmalarımız sürmektedir.

(12) K. Emre, Belleten, 131 (1969) 279-289.

tadır¹³. Eğer bu çömlek tipi gerçekten Erken Demir Çağ'a aitse, yöre ile ilgili Urartu öncesi seramiğin tanınmasında önemli bir ip ucu elde edilmiş olacaktır ve daha önemlisi Pulur mezarlığının, bu günlük ilk kez Van-Dilkaya'da ortaya çıkartılan, Erken Demir Çağ'a tarihlenen mezarlar ile olan benzerliği vurgulanabilecektir¹⁴.

Urartu seramiği bir çok yönüyle Hitit seramiğine benzetilmektedir. Söz konusu benzerliğin doğallıkla Anadolu'nun yerli, ortak geleneğinde aranması gerektiği savunulur¹⁵. Ancak, benzerlik kavramının gözardı edilmesi olanaksızsa, Urartu bölgesi Hitit seramiğinin yayılım alanına dahil değilse ve Urartular ile Hititlerin çağdaş olmadığı hatırd tutulursa, bu benzerlik olayını mantıksal bir etkileşim zinciri kurarak açıklamak gerekecektir. Yani, benzerlik sorunu, öncelikle, birbirleriyle çağdaş olan toplumlar göz önünde tutularak ele alınmalıdır.

Elimizdeki KÜME-B seramiği, bir çok yönden Hitit seramiğine benzemektedir. Bu noktadan hareketle, II. bin Orta ve Güney Anadolu seramik kültürünün (doğrudan ya da dolaylı yollarla) Doğu Anadolu'nun uzak kesimlerini etkilemiş olabileceği düşünülebilir.

Doğu Anadolu'nun, Orta Anadolu'da gelişen kültür oluşumlarına, özellikle II. binyıllarda Mısır, Mezopotamya ve Anadolu'da en gelişmiş biçimleriyle önemli bir iletişim aracı olarak kullanılan yazı olayına, uzun yıllar kapalı kaldığı bir gerçektir. Ancak günümüze dek uzanan arkeolojik çalışmalar zincirinin, bu bölgenin II. bin ve erken I. bin yerleşimlerine ilişkin sorunlara istendiği gibi yaklaşabilecek boyutlara ulaşamadığı da unutulmamalıdır¹⁶. Gelecekte yapılacak höyük kazılarında, bölgenin tarih çağlarını daha erken yüzyıllara çıkartabilecek yazılı belgeler elde edilebilecektir¹⁷.

KÜME-B Seramiği

Bu kümede ele aldığımız seramiği, B-1 ve B-2 olarak iki grupta inceleyeceğiz. İlk gruptakiler (Resim: 1/1-28; 12-12a) çarkta şekillendirilmiştir. Teknik özellikleri diğer gruptakilerden farklıdır.

KÜME-B-1 seramiğinin bir çoğu Erzurum - Hasankale arasında yer alan Bulamaç Höyük'te ele geçti. Urartu öncesine tarihlenebilen parçalar, höyük malzemesinin en az yüzde yirmisini oluşturabilecek çokluktadır.

(13) H. Z. Koşay - H. Vary, a.g.e. 50 CII.

(14) A. Çilingiroğlu, VII. Kazı Sonuçları Toplantısı (1985) 151-162.

(15) K. Emre, a.g.e. 285.

(16) H. F. Russell, Pre-Classical Pottery of Eastern Anatolia (1980), 57.

(17) F. Kınal, DTCFD Cilt XII Sayı 1-2 (1954) 78; A. Erzen, a.g.e. 21.

Kırmızımsı, soluk kırmızı, kiremit kırmızısı hamurları kum katkılı bazan iri taşçıklıdır. Hemen tümüne yakın bir bölümü, gri ya da siyah özlüdür. Parçalarda hiçbir zaman nitelikli astar ve parlatma işlemi görülmez. Çoğu hamurunun renginde, düzeltilmeden bırakılmıştır. Astarlı olan parçaların çok azı kırmızımsı sarı renkte, perdahlıdır. KÜME-B'de ele aldığımız parçaların hepsi Bulamaç'a ait değildir. Yine çarkta yapılmış aynı teknik özellikler gösteren parçalar Bulamaç'tan sonra en çok Erzurum-Hasankale arasında yer alan Uzunahmet'te ele geçti. Uzunahmet (Kaya-lık T.) yaklaşık 15 metre yükseklikteki kayalık zemin üstüne kurulmuş bir yerleşimdir. Yerleşim alanı, kuzeyden güneye doğru, tarla düzeyinden itibaren yükselen ve güney uçta yaklaşık 25-30 metre yükseklik gösteren bir yapıya sahiptir. Tepenin güney ucu sarp kayalıktır. Bu kayalık zeminde doğu-batı yönde uzanan iki sıra az işlenmiş çok iri kaya blokları izlenir. Bunlar, olasılıkla kiklopik sur yapısının kalıntıları olmalıdır. Tepenin batı sırtlarında da, büyük bir bölümü bulunmamakla birlikte, sur duvarı kalıntıları olabilecek çok iri, az işlenmiş blok taşlar görülebilmektedir. Tepenin güneye bakan kayalık yüzünde, küçük kaya oyuklarının yanında, yer yer düzeltilmiş, işlenmiş kayalık birimler göze çarpar. Uzunahmet'te Urartu seramiği az değildir. Seramik buluntuları, Uzunahmet tepesinin Urartu döneminde olduğu gibi Urartu öncesi dönemde de yaşanmış olabileceğini göstermektedir. Erzurum-Uzunahmet arasında bulunan Eskişehir Tepe'de Urartu ve Urartu öncesine ait olabilecek parçalar toplandı. Böylece, Hasankale'den Umudum Tepe'ye kadar uzanan bir yerleşim zinciri (Hasankale-Uzunahmet-Eskişehir T.-Umudum T.) kurulabilmektedir.

KÜME-B-1 özellikleri taşıyan seramik içinde, Kars ve Ağrı bölgelerinden de parçalar bulunmaktadır.

Bu kümede ele alınan kap parçaları, ağız çapları ortalama 15-20 cm. arasında değişen, keskin omuzlu, fazla derin olmayan, çarkta yapılmış çanaklara aittir. İki parçanın (Resim: 1/10, 17) dışında, hepsi de ağır dönen(?) çarkta yapılmıştır. Yalnızca ikisinde çizgi süsleme vardır (Resim: 1/12, 24). Sözü edilen çanak parçasının (Resim: 1/12) keskin omuz çizgisi üstünde kalan kesimi, kabın her tarafını çevrelemesi beklenen, içi taralı üçgenlerle süslenmiştir. Bu kabın sağlam bir örneği Erzurum Müzesi'nde sergilenmektedir. Parçalardan yalnız biri (Resim: 1/17) siyah yüzü ve parlak perdahlıdır. Çarkta şekillendirilmiş olan bu kabın iç ve dış yüzeylerinde, enine ve dikine perdah izleri göze çarpar.

Genel olarak kırmızımsı deyimini kullanabileceğimiz bu malzeme grubunun, renk ve biçim bakımından «Hitit seramiği»ne çok benzediği ve ayrıca, bilinen Urartu seramiğinden farklı olduğu kolayca anlaşılmaktadır.

K. Kökten'in Kuzeydoğu Anadolu'ya yönelik inceleme gezileri sırasında kaydettiği kısa notlar bugün pek az değerlendirilmiştir. Kökten, 1942'de Kars bölgesinde yaptığı araştırmalarda derlediği seramik parçalarını, renkleri doğrultusunda yedi kümeye ayırmıştır¹⁸. Kırmızımsı olarak nitelediği bir grup seramik ışığında, Aras-Erzurum bölgeleri arasında olabilecek ilişkiye değinmiş, hemen ardından Kars platosunda Anadolu ile Kafkaslar arasındaki «sıkı bir münasebet» in söz konusu olabileceğini gösteren izlere dikkat çekmiştir¹⁹. Yazar aynı yazısında, toplanan parçaların bazılarının «Hitit kaplarına çok» benzediğini ve birçoklarının Batı, Kuzey ve Orta Anadolu malzemesiyle ilgili olduğunu vurgular²⁰. Kökten, Kars bölgesine 1952'de yeniden dönmüş ve Azat Köyü'nde Dündartepe'de açtığı sondaj çukurunda tespit ettiği katmanlaşmayı, 1. Klasik Çağ, 2. Urartu, 3. Hitit, 4. Bronz ve Bakır Çağ, olarak nitelemiştir. Kökten, 1942 çalışmalarına ilişkin raporunda da değindiği gibi, sondaj çalışmalarından elde ettiği bir grup seramiği Hitit seramiği ile karşılaştırır. Bu malzeme cinsi bizim KÜME-B seramiğine yabancı olmasa gerektir²¹.

Kökten, merkezi Orta Anadolu'da var olan bu egemen kültürün Karadeniz sahiline kadar ulaşmış, biraz doğuya uzatılarak, arada Erzincan ve Erzurum'u atlayarak Kars platosunu ele geçirmiş olmasının üzerinde durulması gereken en önemli sorunlardan birisi olduğunu belirtmiştir²².

Yazar'ın Orta Anadolu ile Kars platosu arasında seramiğin etkin olduğu bir köprü kurarken Erzincan ve Erzurum'u atlamış olması tahmin edileceği gibi şaşırtıcı değildir. Olasılıkla bilgi ve malzeme eksikliğinden böyle bir öneri yoluna gidilmiştir.

Kökten yalnızca yüzeyden topladığı parçalarla değil, höyüklerde gerçekleştirdiği sondajlarda, katmanlaşmağa bağlı olarak sınıflandırdığı seramik ışığında, o güne kadar bilinmeyen bir kültür malzemesine değinmiş oluyordu. Urartu tabakasının hemen altında bulunduğu anlatılan «zayıf» kültür katı ve ona ait az miktarda «Hitit» seramiğini II. bin yılın

(18) K. Kökten, *Belliten*, 27 (1943) 609.

(19) a.g.e. 609.

(20) a.g.e. 612-613.

(21) Kökten'in 1952'deki Kars araştırmalarına ilişkin seramik içinde, Hitit seramiğine benzeyenler arasında biri çok ilginçtir. (K. Kökten, *DTCFD Cilt XI, Sayı I* (1953) Lev. XIV, 5) Keskin omuzlu kabın içi ve dışı kırmızı boyayla süslenmiştir. «sarı» diye adlandırılan renk, hamurunun rengi olmalıdır. Kırmızı boya bantlı ağız kenarından, yine kırmızı boyayla, dik olarak, omuz altı çizgisine kadar kalın bir bant indirilmiştir. İç ve dış omuz şeridi sarı hamurunun rengindedir. Kabın omuz çizgisi altında kalan bölümü kırmızı boyalıdır. Burada, Res. 11a'da gösterdiğimiz parçanın, iç boyama anlayışı, biçimi ve hamur rengi, sözü edilen kap parçasıyla benzerlik içindedir.

(22) K. Kökten, a.g.e. 204.

başlarına mı yoksa Doğu Anadolu'da maddi varlıkları yeni yeni keşfedilen Urartu öncesi topluluklara mı maletmek gerekecektir?

KÜME - B - 1 seramiğinin «Hitit» seramiğine pek çok yönden benzediği ayrıca hesaba katılırsa, Anadolu'nun dip kuzeyinde ortaya çıkan bu çanak-çömlek grubunu Urartu öncesinin «huzursuz» topluluklarına maletmek olanaksız değildir.

KÜME - B - 2 Seramiği

Bu kümede toplanan seramik B - 1'e oranla çok daha az sayıdadır; ve elde(?) şekillendirilmiştir (Resim : 2/2, 1; 3/1-3; 6; 11-11a). Buna karşın son derece düzgün yapı içerirler. Astar, perdah uygulanmayan açık yerlerinde bile çark izine raslanmaz. Sos Höyük'te bulunan büyükçe bir parçanın deve tüyü renkte hamurunda ince kum tanecikleri vardır. Keskin omuzlu, basit ağız kenarlı kase'nin omuz çizgisini biraz aşan kızıl kahverengi astar, kabın içlerine dek uygulanmıştır. İç bölümü parçalı olarak astarlanmıştır (Resim : 3/1; 11-11a). Astarlı olmayan omuz altı kesimleri dahil, çok iyi perdahlanmıştır. Çanağa uygulanan astar rengi, uygulama biçimi ve parlatma işleminin kabın biçimiyle oluşturduğu bütünlük, Orta Anadolu II. bin seramiğine bir hayli yaklaşmaktadır. Sos Höyükten diğer parça devetüyü hamurunun renginde astarlı ve çok iyi perdahlıdır (Resim : 3/2). Erzurum-Uzunahmet arasında yer alan Eskişir Tepe'de ele geçen büyükçe bir parçanın içi ve dışı sütlü kahve renkte astarlı ve çok iyi perdahlıdır (Resim : 3/3). Bu yerleşim biriminden alınan diğer bir parça vazonun omuz bölümüne aittir (Resim : 3/4). Koyu kırmızı astarlı ve perdahlıdır. Omuz kesimi çizgisel geometrik hatlarla bezenmiştir. Bir önceki parçanın nitelikleriyle aynıdır.

KÜME - B - 2'nin en önemli parçası, PULUR kazı raporunda P.572 envanter numarasıyla gösterilen, restore edilmiş, keskin omuzlu çanağa aittir (Resim : 2/2; 6)²³. Elde yapılmış olmasına karşın, son derece düzgün ve homojen bir yapıya sahiptir. Deve tüyü renkli hamuru ince taşçıktır ve iyi pişirilmiştir. Basit ağız kenarının hemen altında ve keskin omuz çizgisinin üstünde belli belirsiz verilen çizgilerin arasında oluşan alan, altlı, üstlü, birbirini dik kesen, çizgisel zig - zaglarla bezenmiştir (Resim : 2/2). Zig - zag çubuklarının içi çizgilerle doldurulmuştur. Omuz üstüne yerleştirilen enine delikli küçük tutamağın biri korunmuştur. Tutamak yüzeyinde birbirine koşut üç dikey çizgi bulunur. Ayrı höyük malzemesi olmasına karşın bu kabın astar rengi diğerlerinden farksızdır. Astar ve parlatma işlemi çanağın içine ve dışına uygulanmıştır. Bu tür çanak-

(23) H. Z. Koşay - H. Vary, a.g.e. 42, Lev. XXV, 1; XXXII, 8; LXXI, 7.

larda görülen üstün parlaklık, biraz da kapların kullanılmış olmasına bağlanmaktadır.

Pulur kabı olarak adlandırdığımız bu çanak, fakülte depolarında, eski Pulur ve Güzelova malzemeleri arasında ele geçti. Bu kabın bugün elimizde bulunması büyük bir şanstır.

KÜME-B'de toplanan parçaların hiçbirinde, mevcut kap parçasına ait olarak, dip (altlık) kısımları ele geçmedi. Pulur kabının dip kısmı korunmuştur. H. Z. Koşay, Pulur kazı raporunda, bu kabın ait olduğu kesin tarihi vermemiş olmakla birlikte, tarihin «III. bin» olarak belirtildiği tahmin edilebilir. Raporda sıkça söz edilen «T» çukurunun «—6.00» m. ye kadar olan yüksekliklerden çıkartılan kaplar bu tarihe göre tanımlanmıştır.

Depolarda bulduğumuz ve Erzurum Müzesi'nde Pulur, Güzelova'ya ait bazı kapların dip kısımlarında, malzemenin bulunduğu yükseklikleri gösteren yazılar vardır. Pulur kabının dip kısmına da aynı şekilde not düşülmüştür. Ancak bu «not», kazı raporunda belirtildiği gibi «—6.00» değil, «—2.20» dir (Resim : 6 a). Eğer kabımızın altındaki notu geçerli sayarsak, daha üst yükseltilerden bulunduğu ortaya çıkacaktır.

Herşeyden önce, biçimsel ve teknik özellikleri, bu kabın III. bine ait olamayacağını göstermektedir. Özenle yapılmış keskin omuzlu çanak tipleri «Karaz» seramiğine oldukça yabancıdır. Raporda gösterilen bazı, buna benzer formlu kaplar da, Pulur kabıyla aynı tarihten olmalıdır. Özellikle Pulur seramiğinde, bu kaplara az da olsa raslanır. Bunlardan biri P. 232 envanter numaralı çanaktır. (Pulur Kazı Raporu, Lev. XXXII'de, yanlışlıkla P. 571 numarayla gösterilen çanağın gerçek env. numarası P.232'dir. Bak. a.g.e. s. 39, P. 232). Raporda, çanağın niteliği ve ait olduğu tabaka ya da tarih hakkında hiç bir bilgi yoktur. Biz, bu çanağı, yalnızca şekline bakarak Urartu kaplarıyla karşılaştırabiliriz²⁴. Ancak hemen hatırlanmalıdır; Pulur IIhöyük'te, Urartu yerleşimi yoktur.

Yakından inceleme olanağı bulunmadığından, bu gruba giren Pulur seramiğinin sayıca ne olduğu konusunda bir şey söyleyemiyoruz.

Genelde keskin omuzlu çanak tipleri II. bin Orta Anadolu seramik repertuarından yeterli ölçüde tanınmaktadır. Bunun dışında «**II. bin Doğu Anadolu boyalıları**» içinde keskin omuzlu çanakların varlığı bilinmektedir²⁵. Bu boyalı çanakların omuz şeridi, tıpkı Kapadokya boyalı

(24) Bu tip kapları, Azerbaycan II. bin seramiğinde de görebiliyoruz. (Veli Eliyef, Azerbaycan'da Tunç Devri'nin Boyalı Kaplar Medeniyeti (1977), 4. Tablo, 3.

(25) A. Çilingiroğlu, Anatolian Studies XXXIV (1984) 136, Fig. 12; V. Eliyef, a.g.e. 5. Tablo, 4, 8; A. Çilingiroğlu, IV. Araştırma Sonuçları Toplantısı (1986) 320, Res. 6.

larında olduğu gibi birbirini kesen zig-zaglar baklava dilimi ya da keleklerle bezenmiştir. Bu türden boyalı kapılar Erzurum Müzesi'nde de sergilenmektedir,

Pulur kabının omuz şeridinde, boyama yerine çizgisel olarak oluşturulan bezeme, II. bin Doğu Anadolu boyalılarında görülen süsleme anlayışının tipik bir unsurudur.

Pulur Mezarlığı

Pulur'un üç kazı alanından biri olan (mezarlık) «C»deki çalışmalarda üç mezar ortaya çıkarılmıştır. Koşay, mezarların «Bronz» devrine ait olduğunu belirtir²⁶. Mezarlar, metal buluntuların ışığında, Erken Demir Çağ'a (1200-1100'lere) tarihlenir.

Düzensiz taşların üst üste konulmasıyla oluşturulan, dikdörtgene yakın tasarlı mezarlarda tek ölü bulunur. Ölüler mezara hoker biçimde yatırılmıştır. Mezarlarda, ölü hediyesi olarak bırakılan bronz ve seramik eşyalardan başka, bir kenara itilmiş hayvanlara ait kemik yığınları bulunmaktadır²⁷. Mezarda ele geçen tek renkli seramiğin devetüyü «sarı» renkte oluşlarıyla, höyük'te bulunan çoğu seramikten ayrıldığı belirtilmektedir²⁸. Bugün Bölüm'de korunan ancak nereden getirildiği belli olmayan ve ayrıca Erzurum Müzesi'nde Pulur malzemesi olarak sergilenen, mezar buluntusu, şişkin karınlı çömleklerin dipleri, yapım sırasında, kurşun kalem çapında delinmiştir (Resim : 9). Karın genişliği çömleğin yüksekliğine hemen hemen eşittir (Resim : 8). Buna karşılık, dip çapı, karın genişliğinin yalnızca üçte biri oranındadır. Kazı raporlarına göre, bu tip çömleklere höyükte raslanmaz.

Pulur mezarlığı, Erken Demir Çağ içlerine tarihlendiği halde²⁹, mezarlığın höyükteki bir katmana bağlanması sorununa belirgin biçimde değinilmemiştir. Bunun yanı sıra, mezarlarda «Kalkolitik» Devre ait olduğu söylenen «siyah cilalı» kırık parçaların da bulunduğu vurgulanır³⁰. II. bin sonlarına tarihlenen Pulur mezarlığında, «Kalkolitik» parçaların bulunması mantık dışı bir durumdur. Ancak, siyah renkli seramiğin mezarlarda bulunması, bu tür malzemenin Erzurum bölgesindeki sürekliliğine işarettir.

(26) H. Z. Koşay - H. Vary, a.g.e. 46.

(27) a.g.e. 47-48.

(28) a.g.e. 49.

(29) a.g.e. 50.

(30) a.g.e. 49.

Pulur mezarlığı, bazı yönleriyle Van - Dilkaya mezarlığına benzemektedir³¹. Her iki mezarların da biçimleri hemen aynıdır. Pulur mezarlığı daha büyük boyutlar içeriyorsa da, dikdörtgene yakın tasarıları birbirinden soyutlanamaz. Her iki mezarlıkta da ölüler hoker biçimde yatırılmıştır³². Yalnız, Pulur'da ölü gömme tektir, ancak buna karşılık Dilkaya'da birden fazladır.

Bu gün, Dilkaya mezar buluntuları hakkında ayrıntılı bilgilere sahip değiliz. Ancak, Sayın Doç. Dr. Altan Çilingiroğlu'nun verdiği bilgilere göre KÜME-B-2 seramiği içinde ele aldığımız, gerek Sos (Resim : 11-11 a) ve gerekse diğer yerleşim birimlerinden toplanan parçaların bazıları, Dilkaya mezar buluntularıyla «çağdaş»tır.

Pulur Höyük'te, tepede yapılan çalışmalarda, Selçuk ve Bizans yapı katları altında, mimari ve çanak çömlek bakımından «kısır» olduğu belirtilen altı metre kalınlığındaki bir «dolma tabaka»dan söz edilir³³. Burada bulunan «Eski Bronz» Çağı'na ait parçalardan hiçbiri elimizde mevcut değildir. Ancak biz bu «tabakanın», mezarlık alanla ilgili olduğunu sanıyoruz.

Pulur Kabının Tarihlenmesi

Pulur kabı (Resim : 2/2), kendi türünde bir çanağın tüm biçimsel özelliklerini yansıtabilecek kadar korunmuştur. Buna göre;

1. Bir Urartu seramiği olmaması,
2. Hamur renginin höyük malzemesiyle değil, mezarlarda bulunan seramik eşyayla benzeşmesi,
3. Omuz yapışık, «askı delikli» bu tip küçük tutamak geleneğinin, «Karaz» seramiğinde kesinlikle görülmemesi³⁴,
4. II. binyılda Orta Anadolu'da yaygın, keskin omuzlu çanaklar grubuna girmesi,
5. Omuz şeridinde bulunan süsleme anlayışının, «II. bin Doğu Anadolu boyahılarında», keskin omuzlu çanaklarda yaygın olması,
6. Kapta izlediğimiz profilsiz içerlek dip yapısının, bilinen «Karaz» seramiğinin tipik unsuru olmaması, gibi öğeler, Pulur kabını Pulur mezarlığı ile çağdaş bir katmana, yani II. binyılın sonlarına tarihleyebilmemizi kolaylaştırmaktadır.

(31) A. Çilingiroğlu, VII. Kazı Sonuçları Toplantısı (1985) 153 - 154, Res. 3, 4, 5, 6, Plan. 5.

(32) Pulur mezarlığı için, H. Z. Koşay, - H. Vary, a.g.e. 47 - 48, Lev. XCIV; CIII; CV; Dilkaya mezarlığı için, A. Çilingiroğlu, a.g.e. 154.

(33) H. Z. Koşay - H. Vary, a.g.e. 25.

(34) Bu tür küçük tutamakların bilinen Karaz seramiğinde yaygın olmadığına Koşay da değinir. a.g.e. 49.

Pulur kabının en dikkat çekici yönü, kuşkusuz dip yapısındaki ilginçliktir (Resim : 2, 2). Profilsiz içerlek deyimiyle tanımlanabilecek bu dip yapı biçimini, Urartu kentlerinden tanıdığımız çoğu çanaklarda izlemek olasıdır³⁵. Bu geleneği, katmanlaşmağa bağlı olarak tarihlenen Altın-tepe seramiğinde, (tanıtılan kaplara göre) erken dönem Urartu malzemesi içinde görebilmekteyiz³⁶. Salt Urartu dönemi içerisinde, profilsiz içerlek dip yapı tekniğini, Urartu'ya özgü bir anlayış olarak yorumlayabiliriz. Ancak biraz gerilere gidildiğinde, bu yapı özelliğinin II. bin yılın içlerine dek uzandığı, ancak daha sonra Urartu kültürüne yansıdığı anlaşılabacaktır. «**II. bin Doğu Anadolu boyalıları**»nın büyük bir bölümünü yakından inceleyebilmek bugün olası değildir. Fakat Azerbaycan'da bulunan bu tür kapların tanıtıldığı bir kitapta, II. binyılın ikinci yarısına tarihlenen bazı profilsiz içerlek dipli kaseler dikkat çekicidir³⁷. Bazılarının içerlek dip-leri çizgisel bezeklerle doldurulmuştur³⁸. Burada tanıtılan kaselerin dışında, diğer büyük kaplarda bu özelliğe raslanmaz.

Elimizdeki, üstelik kesin tarihi belli olmayan bu bir tek çanak parçasına dayanarak, tek renkli seramikte, profilsiz içerlek dip geleneğinin Urartu öncesine uzandığını söylemek ve Urartular ile Urartu öncesi topluluklar arasında arkeolojik bir ilgi birimini böyle bir belgeyle açıklamaya çalışmak doğallıkla inandırıcı olmayabilecektir. Ancak kabın tarihlenmesi hatalı değilse, bu bakış açısıyla Urartu öncesi seramiğinin -en azından bu yörede- belli ölçüde tanımlanmasında önemli bir ipucu elde edilmiş olacaktır.

Sos Höyük Çömleği

Erzurum - Hasankale karayolu üstünde, Yiğittaşı (Sos) Köyü'nün bitişğinde yer alan SOS H., gün geçtikçe hızlı bir tempoyla tüketilen önemli bir yerleşim birimidir. Köy yapıları höyüğün içlerine dek girmiştir.

Höyükten toplanan parçaların çoğu, siyah yüzlülerden oluşur. KÜME-B-2'ye giren iki parça bu höyükten alınmıştır (Resim : 3/1-2). Sos Köyü'nde, köylülerce bulunan iyi korunmuş çömlek aynı kümede ele alındı (Resim : 2/1). Kabın bulunmuş olduğu alan köylülerin anlatımıyla incelendi. Anlatılanlara göre çömlek, höyüğün yaklaşık 100-150 metre batısında düzlük bir alanda, su arkı açma çalışmaları sırasında bulun-

(35) K. Emre, a.g.e. Res. Fig. 12 (Çizim ve anlatımlara göre); B. Ögün, *Archaeologischer Anzeiger*, Heft-4 (1967) 493, Abb. 16; R. O. Barnett, *Anatolian Studies XIII* (1963) 165, Fig. 15, 1-2; 167 Fig. 20, 11;

(36) K. Emre, a.g.e. 279 - 289.

(37) V. Eliyef, a.g.e. 9. Tablo, 3.

(38) a.g.e. 9. Tablo, 2, 4; 13. Tablo 7; 14. Tablo 2.

muştur. Burada, niteliği pek anlaşılamayan, çok küçük parçalardan başka, toplamağa değer seramik görülemedi. Ancak, olasılıkla, bu çömlek, Pulur'da olduğu gibi, Sos'un mezarlık alanından olmalıdır.

Sos çömleği, Pulur mezar buluntusu çömleklerden farklı olarak dip kısmında delik bulundurmaz ve ayrıca yüzünde çizgisel geometrik motifler içerir. Yapım ve pişirilme tekniği delikli çömleklerle hemen aynıdır. Pişirilme sırasında, yarıya yakın bir bölümü kararmıştır. Uzun süre suya yakın bir yerde durduğu için hemen her tarafı beyaz bir tabakayla kaplanmıştır. Siyah gibi görülen yüzü yanmadan oluşmuştur. Kararmamış yüzünden, devetüyü hamurunun renginde bir astarla kaplı olduğu kolayca anlaşılmaktadır. Gerek Sos kabı ve gerekse Pulur delikli çömlekleri, az ya da çok, mutlaka parlatılmışlardır. Mezara bırakılan çömleklerin daha önce kullanılıp kullanılmadığı sorunu gelecekteki kazılarda çözümlenebilir.

Çömleğin ağız kenarı çepre çevre kırıktır. Yuvarlak boyunun hemen altında özensizce yapılmış, içi taralı iki kuşak yer alır. Şişkin karın üzerine işlenmiş geometrik motifler, kuşaklardan alttakine ulaşmıştır.

Pulur mezar buluntularına göre, mezarlara, ölü hediyesi olarak, delikli çömleklerden başka, çeşitli seramik kaplar da bırakılmaktaydı. Sos çömleği, eğer mezar buluntusuysa, mezara bırakılan bu çeşitli kaplardan biri olabilir. Eni yüksekliğine eşit olabilecek şekilde şişkin karınlı dar boyunlu yapı içeren Sos çömleği bu yönüyle Pulur çömleklerine yaklaşır.

Kabın, boyun ve karın kesimlerindeki çizgisel bezemelerini, «**II. bin Doğu Anadolu boyahları**»nda aynı formulu kaplarda görülen süsleme anlayışına benzetmek zor değildir.

KÜME-B'ye giren seramik parçaları içinde, farklı özelliklerle ayrılan, B-1 ve B-2 gruplarını temsil eden iki ayrı seramik türünü, tarihsel sıradaki gerçek yerlerine oturtabilmek oldukça güçtür. Bu iki grup seramiğin ortak oldukları tek yön biçimleridir. B-1 seramiğinde, B-2'ye göre doğallıkla daha düzgün yapı izlendiği halde, astar ve parlatma işlemlerindeki kalitesizlik göze çarpıcıdır. KÜME-B-1'e giren çanaklarda, genel olarak ağız kenarları dışta kalınlaştırılmıştır.

KÜME-B-2 seramiğinde astar ve perdah yüksek düzeydedir. Ancak çanakların ağız kenarları basitçe gösterilmiştir. Bazan, ağız kenar altındaki belli belirsiz çizgi kuşağı böyle bir profil geleneğinin başlatılmış olduğu izlenimini uyandırır. Bu küme seramiğinde incelediğimiz Pulur kabında görülen profilsiz içerlek dip yapı geleneği, KÜME-B-2'de ele alınan çanakların tarihinin Urartu öncesi dönemin çok fazla gerilerde aranmayacağını gösterebilir.

Her iki grup seramiğinin, aynı dönemde kullanılmış olduğu da düşünülebilir.

Sonuç olarak, KÜME - B'ye giren parçaları, II. binyılın ikinci yarısı ile I. binin ilk yüzyılı arasına tarihlemek gerekecektir.

Siyah - Gri Özlü Mat Kırmızılar

Genel olarak mat kırmızılar deyiimiyle sınıflandırdığımız seramik grubuna giren parçaların çoğu Uzunahmet ve Eskişehir Tepe'de ele geçti. Bazıları elde ve çarkta yapılmıştır. Bunlar kalın mat kırmızı astarlıdır ve genel anlamda orta derecede pişirilmişlerdir. Geniş ağızlı yayvan bir tabağa ait parçanın iç kısmında, siyah boyayla oluşturulmuş dalga motifleri, üçgen alanla sınırlandırılmış olmalıdır (Resim : 4/26). Elde şekillendirilmiş kabin hamuru ince kum katkılıdır. Uzunahmet'te bulunan diğer bir parça, kabin ağız kenarıyla omuz üstünde yer alan emzikli tutamağı korunmuş, derin olmayan bir çanağa aittir (Resim : 14). Hamurunun rengi, pişirilme tekniği ve diğer özellikleri bir önceki kapla uyum içindedir. Emzik kulplu çanak parçası, bazı teknik ve biçimsel özellikleriyle, B-2 seramiğinden farklı değildir. Bu grubun diğer parçaları, yukarda anlatılanlarla aynı niteliklere sahiptir (Resim : 4/1-7; 5/11-17).

Çarkta Şekillendirilmiş Siyahlar

Çarkta yapılmış iri ve ufak kapların en çarpıcı özelliği, iç kısımlarındaki «tarak» (çark) izleridir. Küçük bir kaba ait parçanın dışı birbirini kesen zig - zaglarla bezenmiştir (Resim : 5/1). Bu kap parçaları ince ve iri kum katkılıdır ve çok iyi pişirilmiştir. İri bir kaba ait kulp parçası, olasılıkla metal bir araçla yapılmış, baskı bezek bulundurur (Resim : 5/6).

Siyah renkli seramik içinde en ilginç buluntu Aşkale'de ele geçti. (Resim : 13). İlk bakışta parçanın, Karaz seramiğinde görülen köşeli çanaklara ait olabileceği akla gelir. Kiremit kırmızısı hamuru iri taşçıklıdır ve iyi pişirilmiştir. Dış yüzü, siyah astarlı ve perdahlıdır. İç kısmı girintili çıkıntılı çok düzensiz yapıya sahiptir. Burada astar, perdah uygulaması yoktur.

Eldeki parça her ne kadar dik köşe profili veriyorsa da, içi de düzenle astarlanıp perdahlanmış «Karaz» köşeli kaplarına benzemediği için, bu parçanın genel anlamda bir mutfak kabına ait olmadığını düşünmek gerekir. Parçanın yüksek ve alçak olan bölümlerinde çizgisel süslemeler yer alır. Parçanın en önemli yanı «figürsel» çizgiler bulundurmasıdır. «Karaz»

seramiğinde «resimsel» kabartma motiflerinin varlığını biliyoruz³⁹. Ancak buradaki anlatım çok daha farklıdır. Yüksek bölümünde gösterilen «figür» çeşitli şekillerde yorumlanabilir. Böyle bir figür anlayışı «Karaz» seramiğine ne kadar yabancı ise, parçanın alçak bölümünde gösterilen, içi taralı üçgen, zig-zag taralı çubuk v.b. den oluşan süsleme anlayışı o oranda yakındır.

Aşkale'de yapılan yüzey araştırmalarında, yüzeyde fazlaca seramik ele geçmedi. Parçaların çoğu, aşınma sonucu, dik sırtlardan eteklere düşmüş olarak bulundu. Höyük yüzeyi çayır ile kaplıdır. Bu nedenle Höyük stratigrafisi hakkında yeterli ölçüde bilgi edinmek mümkün olmadı.

«Figürlü» parçanın burada verilen seramik gruplarının hangisi içinde ele alınması gerektiğine karar vermek zordur. Ancak, siyah astarlı seramiğin yöredeki devamlılığına ilişkin somut bilgilerden yoksun olmamıza karşın, bu parçanın, III. bin gelenegine bağlı kalarak, sonraki dönemlerde üretilmiş olabileceğini söyleyebiliriz.

K Ü M E L E R (*)

Yerleşim Birimleri	K Ü M E L E R (*)			
	KÜME - A	KÜME - B - 1	KÜME - B - 2	KÜME - C
SOS H.	+		—	
UZUNAHMET	?	—	—	÷
ESKİŞEHİR T.	÷	?	—	—
DEĞİRMENLER	+		?	
CİNİS H.	+		?	—
AŞKALE	+	?	?	?
PULUR	+		—	
GÜZELOVA	+		—	

(*) (Tabloda gösterilen değerler, birimlerden toplanan seramiğin yüzde oranına göre saptanmıştır.)

+, yoğun

÷, seyrek

—, çok az

TABLO — 1

(39) H. Z. Koşay - H. Vary, a.g.e. 16, ayrıca karşı a.g.e. 15; H. Z. Koşay - H. Vary, Güzelova Kazısı, (196) Lev. VIII; IX; X; XI.

YERLEŞİM BİRİMLERİ

BULAMAÇ HÖYÜK :

Ölçüleri : $50 \times 100 \times 15$ m.

Ulaşım : Erzurum-Hasankale (30 km.)

SOS HÖYÜK :

Ölçüleri : $50 \times 60 \times 30$ m.

Ulaşım : Erzurum-Hasankale (25 km.)

UZUNAHMET (KAYALIK T.) :

Ölçüleri : $50 \times 150 \times 18$ m.

Ulaşım : Erzurum-Hasankale (15 km.)

ESKİŞEHİR T. :

Ölçüleri : Alınmamıştır.

Ulaşım : Erzurum-Hasankale (5 km.)

DEĞİRMENLER HÖYÜK :

Ölçüleri : $50 \times 60 \times 15$ m.

Ulaşım : Erzurum-Dumlu (15 km.)

CİNİS HÖYÜK :

Ölçüleri : $46 \times 50 \times 18$ m.

Ulaşım : Erzurum-Kandilli (40 km.)

AŞKALE :

Ölçüleri : $150 \times 20 \times 60$ m.

Ulaşım : Erzurum-Aşkale (52 km.)

SERAMİK TANITIM KATALOĞU (*)

Resim : 1

1. Bulamaç, 5 YR 7/6, R: 18, siyah özlü.
2. Bulamaç, 7,5 YR 7/5, R: 15, siyah özlü.
3. Bulamaç, 5 YR 4/6, R: 16 gri özlü.
4. Uzunahmet, 7,5 YR 7/5, R: 18.
5. Uzunahmet, 7,5 YR 6/4, R: 15, siyah özlü.
6. Uzunahmet, 5 YR 4/6, R: 18, gri özlü.
7. Bulamaç, 5 YR 6/4, R: 17, gri özlü.
8. Bulamaç, 7,5 YR 6/4 R: 17 siyah özlü.
9. Bulamaç, 7,5 YR 6/4, R: 15, siyah özlü.
10. Toklucak, 5 YR 4/6, R: 18.
11. Bulamaç, 7,5 YR 7/5 R: 19, siyah özlü.
12. Ardahan-Baştoklu, 7,5 YR 7/5, R: 19, siyah özlü.
13. Bulamaç, 5 YR 6/6 R: 18, gri özlü.
14. Yaylagül, 5 YR 5/4, R: 17, siyah özlü.
15. Bulamaç, 5 YR 7/6, R: 18, gri özlü.
16. Bulamaç, 5 YR 7/7 R: 16, gri özlü.
17. Ardahan-Baştoklu, siyah astarlı, R: 16, siyah özlü.
18. Yaylagül, 7,5 YR 6/4, R: 18, siyah özlü.
19. Uzunahmet, 7,5 YR 6/4, R: 18, gri özlü.
20. Ardahan-Baştoklu, 5 YR 4/6, R: 18, gri özlü.
21. Bulamaç, 5 YR 7/4.
22. Bulamaç, 10 R 4/6, R: 18, gri özlü.
23. Bulamaç, 5 YR 7/4, R: 18, gri özlü.
24. Yaylagül, 7,5 YR 6/4, gri özlü.
25. Uzunahmet, 7,5 YR 6/4, R: 19, siyah özlü.
26. Uzunahmet, 5 YR 6/6, R: 19, siyah özlü.

(*) Seramik renk ayrımları, Munsell skalasına göre düzenlenmiştir. Katalogda verilen ilk renk kodu, mevcut seramik parçasının dış yüzeyindeki durumu yansıtır.

Bazı renk kodları :

- 5 YR 4/6, sarımsı kırmızı
- 5 YR 5/4, kırmızımsı kahve
- 5 YR 6/4, kırmızımsı sarı
- 5 YR 6/6, kırmızımsı sarı
- 5 YR 7/4, pembe
- 5 YR 7/6, kırmızımsı sarı
- 7,5 YR 6/4 kahverengi
- 7,5 YR 6/6 kırmızımsı sarı
- 7,5 YR 7/5, pembemsi sarı
- 10 R 4/6, kırmızı
- 10 R 4/8, kırmızı
- 10 R 5/6, kırmızı
- 2,5 YR 5/6, kırmızı
- 2,5 YR 4/8, kırmızı

27. Uzunahmet, 5 YR 3/4, siyah özlü.
28. Uzunahmet, 5 YR 5/8, siyah özlü.

Resim : 2

1. Sos, 7,5 YR 7/5
2. Pulur, 5 YR 5/4
3. İğdir, 10 R 3/6

Resim : 3

1. Sos, 5 YR 5/4, hamur rengi: (7,5 YR 7/5)
2. Sos 7,5 YR 7/5
3. Eskişehir T., 7,5 YR 6/4
4. Eskişehir T., 10 R 4/6
5. Cinis, pas kırmızısı hamurunun renginde.

Resim : 4

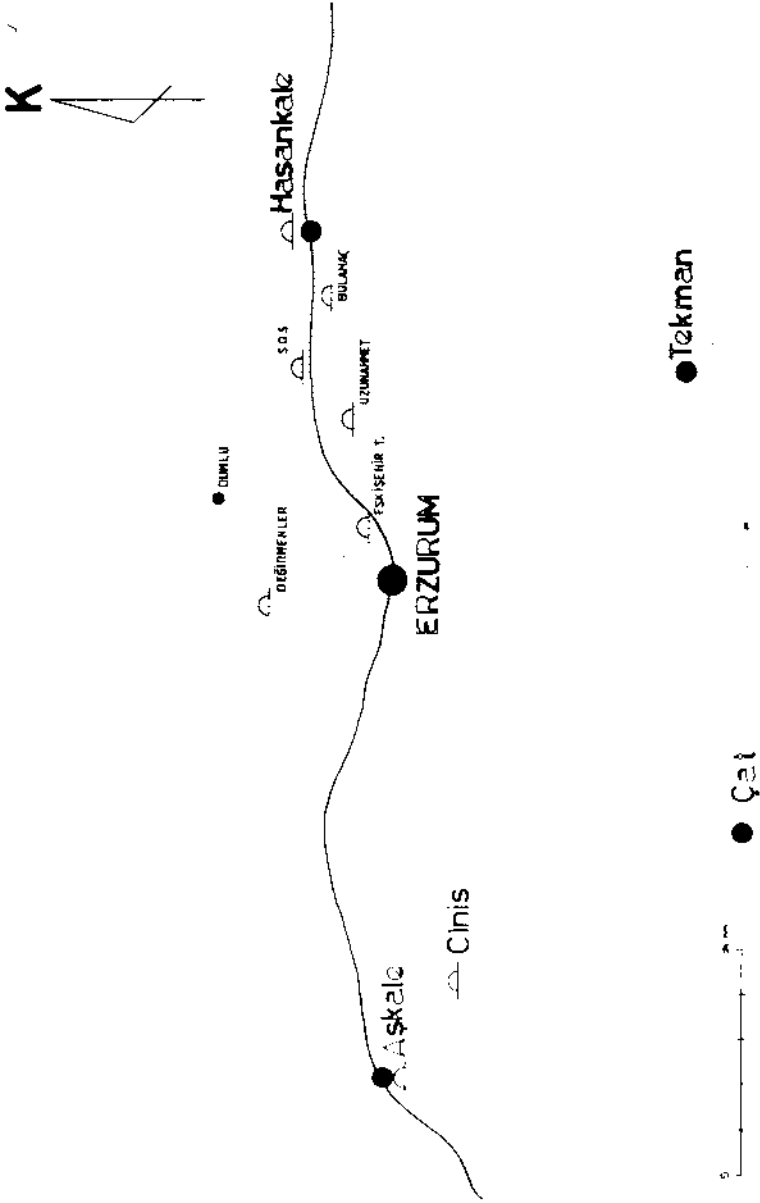
1. Yaylagül, 10 R 4/6, siyah özlü.
2. Uzunahmet, 10 R 4/8 R: ?, gri özlü.
3. Uzunahmet, 10 R 4/8, R: ?, gri özlü. Elde yapılmış.
4. Uzunahmet, 2,5 YR 5/6 R: ?, gri özlü. Elde yapılmış.
5. Eskişehir T., 10 R 4/8, R: ?, gri özlü. Elde yapılmış.
6. Yaylagül, 2,5 YR 4/8, R: ?, gri özlü.
7. Yaylagül, 10 R 5/6, R: ?, gri özlü.
8. Uzunahmet, 10 R 4/6
9. Uzunahmet, 2,5 YR 4/8
10. Eskişehir T., 10 R 4/6
11. Uzunahmet, 10 R 4/6
12. Uzunahmet, 10 R 4/6
13. Uzunahmet, 2,5 YR 4/8
14. Uzunahmet, 10 R 4/8
15. Eskişehir T., 10 R 5/6
16. Eskişehir T., 2,5 YR 5/6
17. Uzunahmet, 2,5 YR 4/8
18. Uzunahmet, 10 R 5/6
19. Uzunahmet 10 R 4/8
20. Uzunahmet 10 R 4/8
21. Uzunahmet 10 R 4/8
22. Uzunahmet 2,5 YR 4/8
23. Uzunahmet 2,5 YR 4/8
24. Uzunahmet 2,5 YR 4/8
25. Cinis, 2,5 YR 4/8
26. Eskişehir T., 2,5 YR 5/6 R: ?, gri özlü.

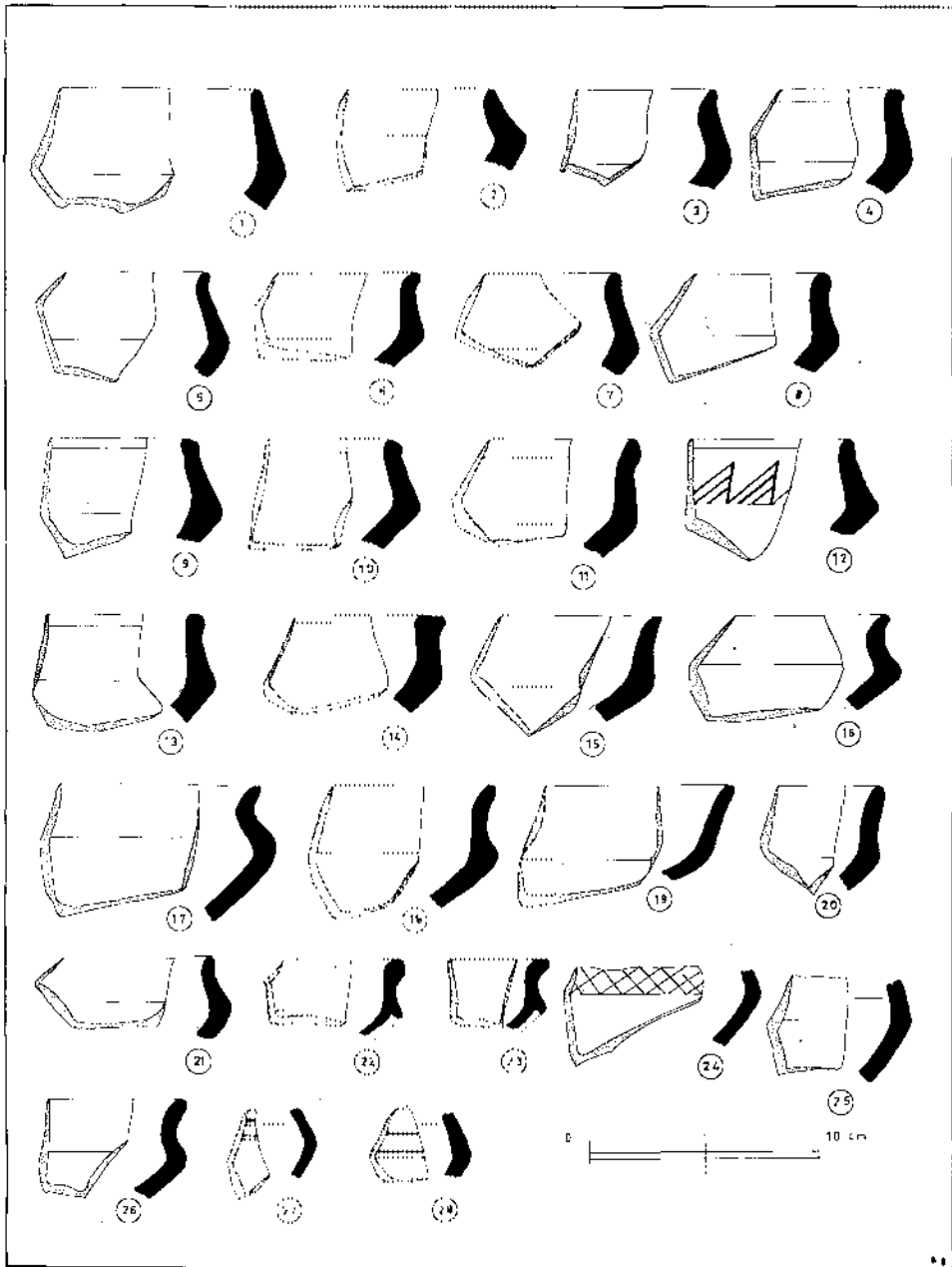
Resim : 5

1. Ardahan-Baştoklu, siyah
2. Ardahan-Baştoklu koyu gri.
3. Ardahan-Baştoklu, siyah.

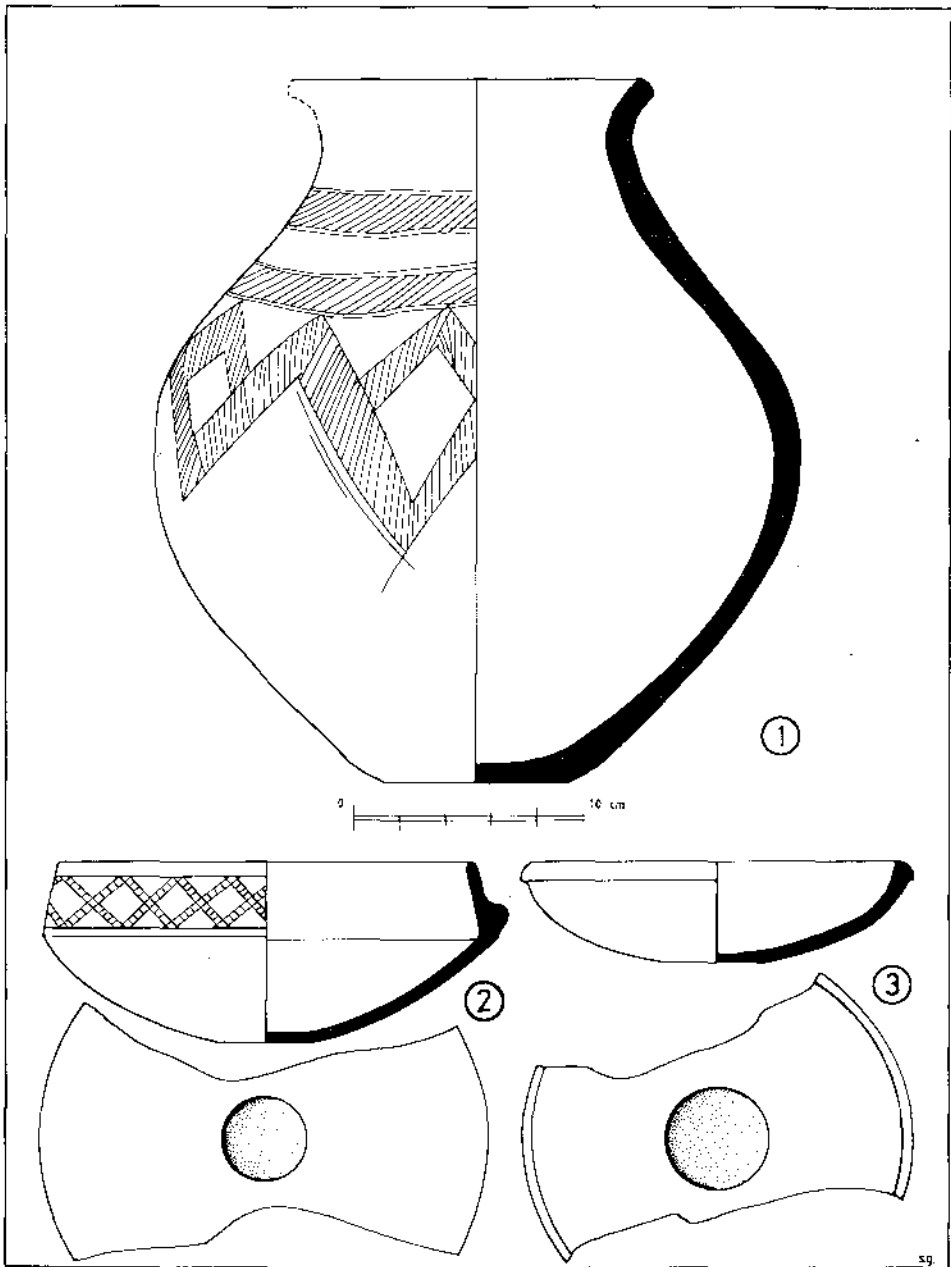

4. Ardahan-Baştoklu, siyah.
5. Ardahan-Baştoklu, koyu gri.
6. Ardahan-Baştoklu, koyu gri.
7. Ardahan-Baştoklu, siyah.
8. Ardahan-Baştoklu, siyah.
9. Ardahan-Baştoklu, siyah.
10. Ardahan-Baştoklu, siyah.
11. Toklucak, 10 R 4/6, R: 16
12. Toklucak, 10 R 4/6 R: ?
13. Toklucak, 2,5 YR 4/8, R: ?
14. Ardahan-Baştoklu, 10 R 4/8 R: 18
15. Ardahan-Baştoklu, 2,5 YR 4/8, R: 14, elde yapılmış.
16. Ardahan-Baştoklu, 10 R 4/6, R: 16, elde yapılmış.
17. Ardahan-Baştoklu, 7,5 YR 7/5, R: 14

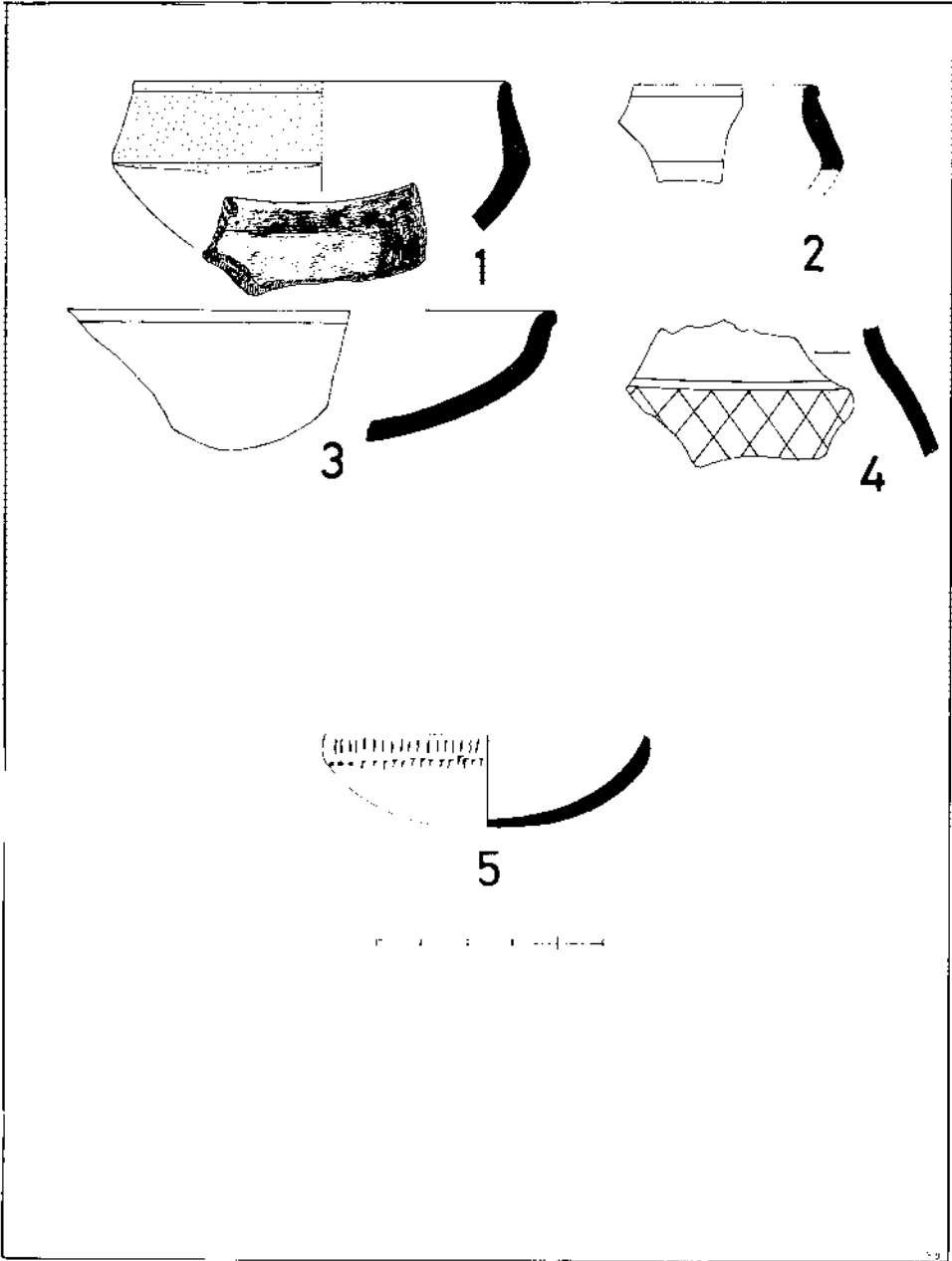

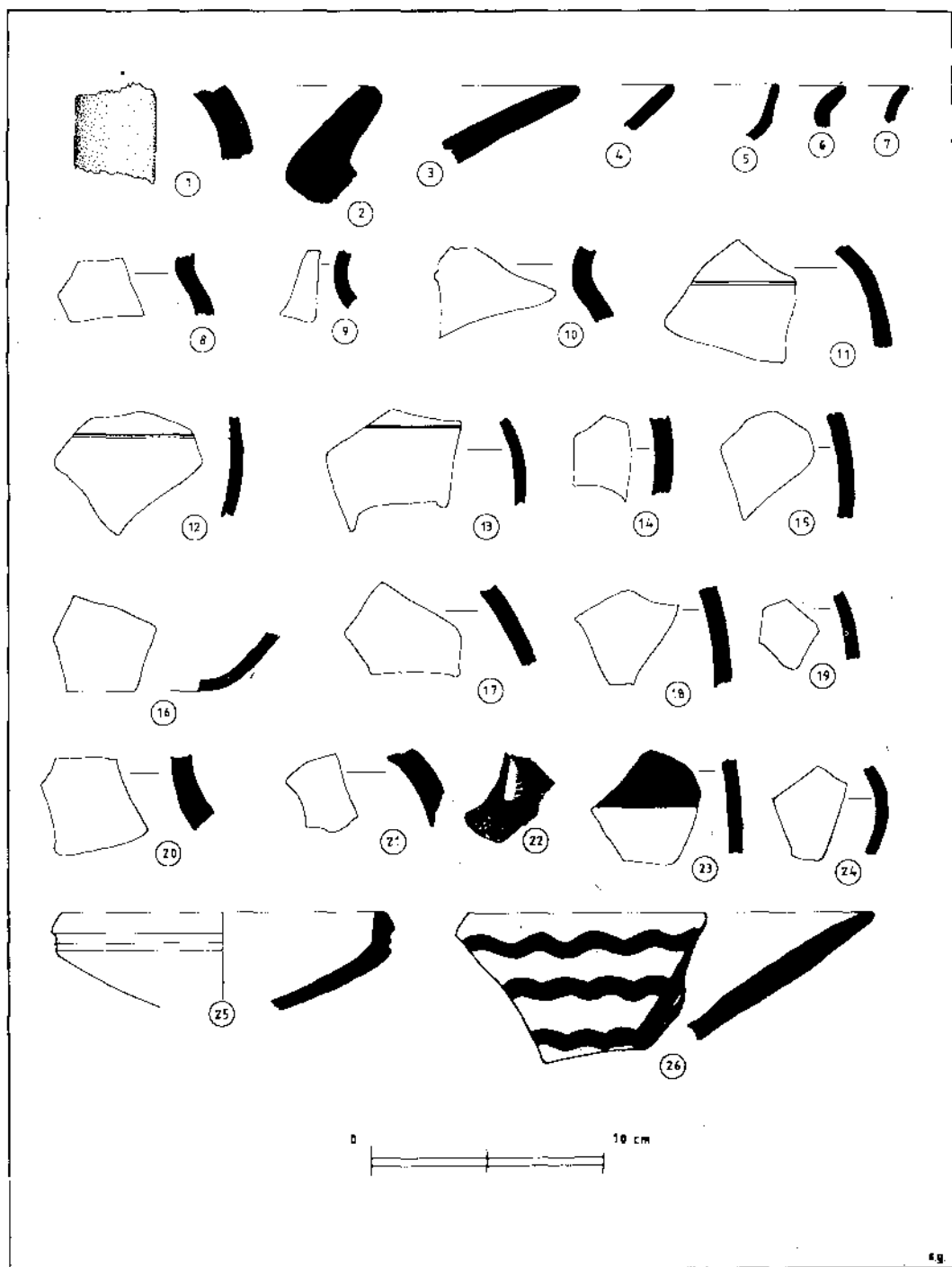
Resim : 1

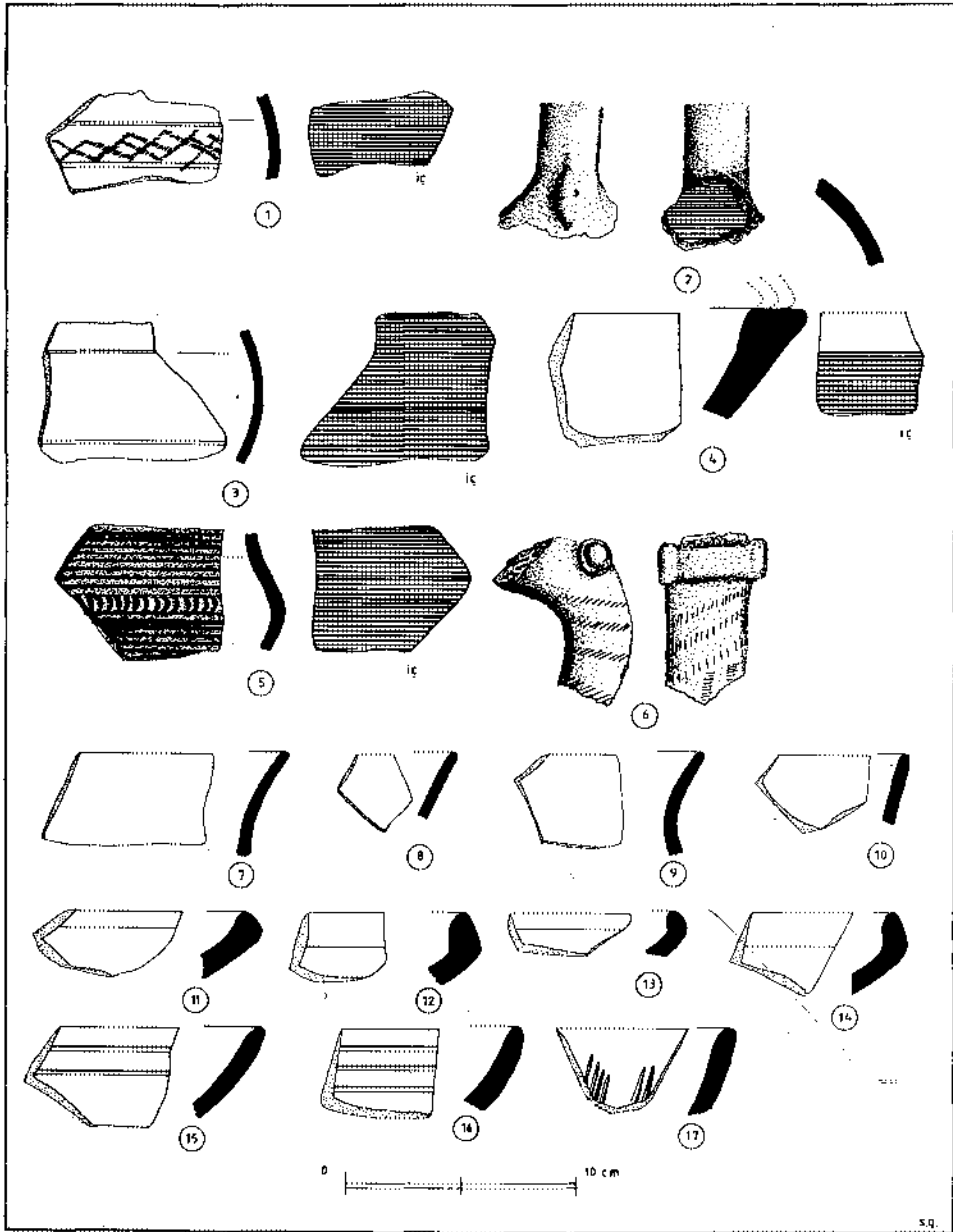

Resim : 2

Resim 3

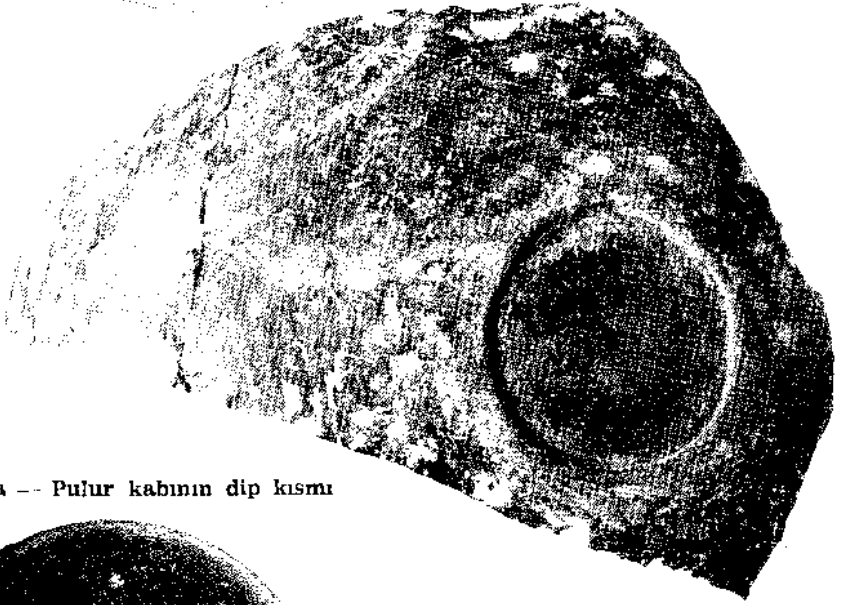

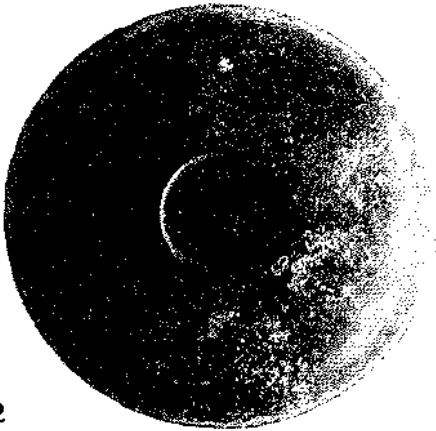
Resim : 5

Resim : 6 — Pulur kabı

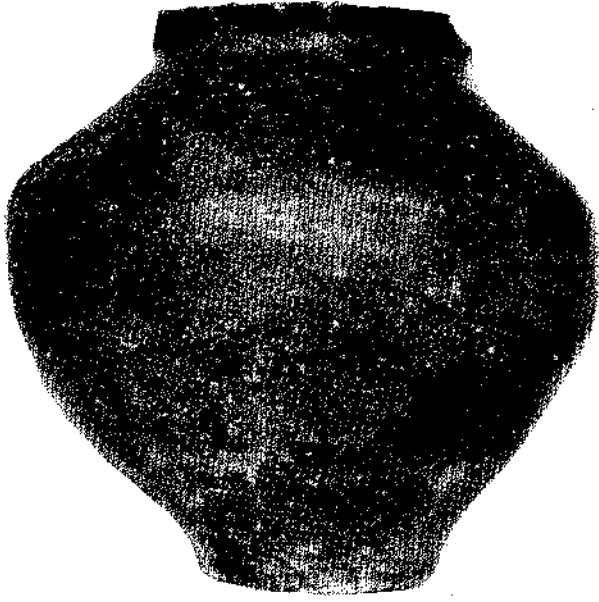

Resim : 6a — Pulur kabının dip kısmı

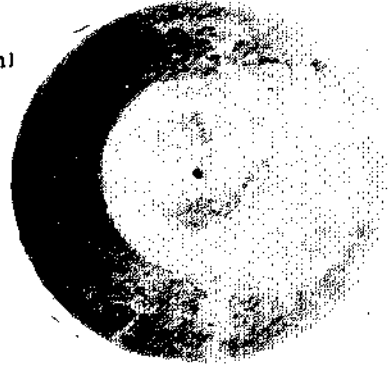

Resim : 7 — Urartu kasesi (İğdır'dan)

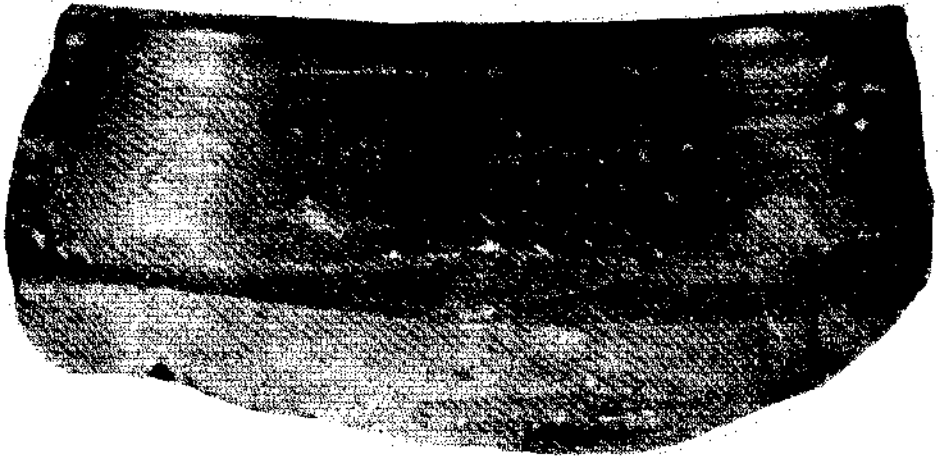
Resim : 8 — Altı delik çömlek (Erzurum çevresinden)

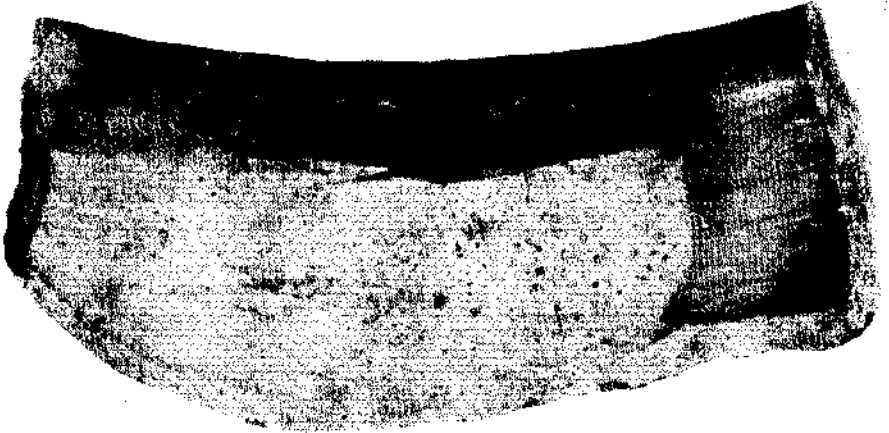
Resim : 9 — Çömleğin alt kısmı

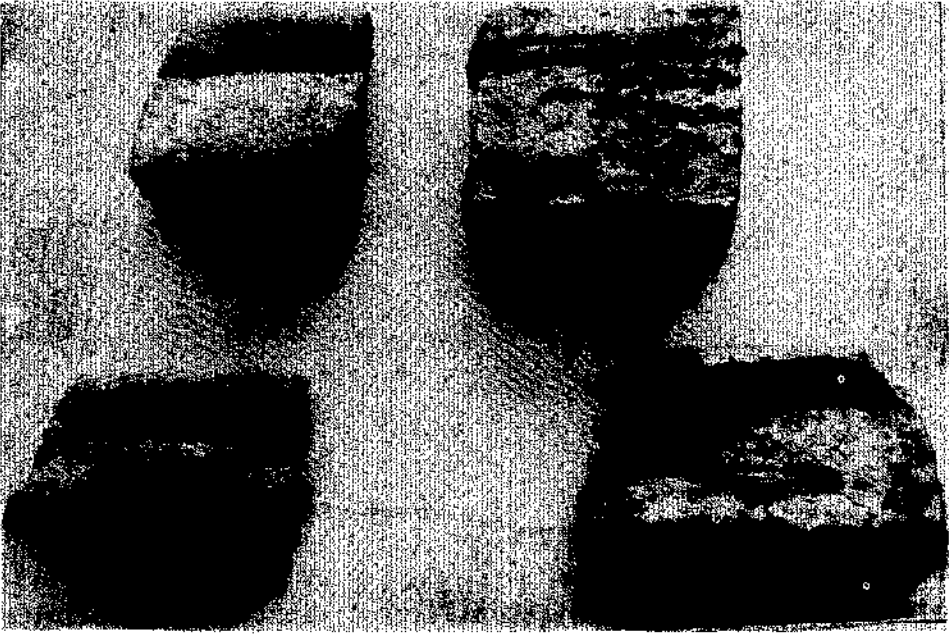
Resim : 10 — Delikli çömlek altı (Cinis Höyük'ten)

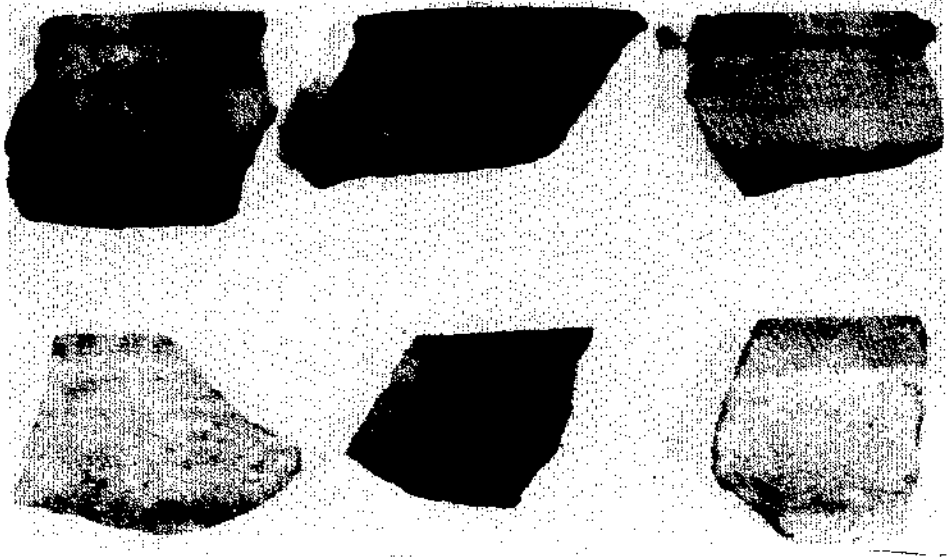
Resim : 11 — Sos Höyük'ten çanak parçası (dış)

Resim : 11 a — Sos Höyük'ten çanak parçası (iç)

Resim : 12 — Keskin omuzlu çanak parçaları (Bulamaç Höyük'ten)

Resim : 12a — Keskin omuzlu çanak parçaları

Resim : 13 — Siyah yüzlü çizgi bezemeli parça (Aşkale'den)

Resim : 14 — Emzik kulplu çanak parçası

ORTA ANADOLU HÖYÜKLERİ 1986

A. Semih GÜNERİ *

Konya Ovası'nda sürdürülen 1986 yılı araştırmaları, Orta Anadolu'da varlık gösteren - it yerleşim birimlerinin bir haritada toplanmasını amaçlayan araştırma zincirinin başka bir halkasını oluşturmaktadır¹. Bir önceki yıl ilk kez başlatılan araştırmalarda kısıtlı olanaklar çerçevesinde yalnızca bir tek höyük incelenmişti. Bu defa Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izinleri ve parasal katkıları ve Atatürk Üniversitesi Araştırma Fonu'nun malzeme desteği ile gerçekleştirilen çalışmalarda dar anlamda Konya Ovası taranmıştır².

Araştırmalara Bakanlık Uzmanı Arkeolog Yaşar Yılmaz'dan başka, Atatürk Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü öğrencileri Şenol Zeybek, Ali Candemir, Osman Ünsal, Emin Torunlar, yardımcı araştırmacı olarak katılmışlardır. Çizimler, Sibel Kayaalp ve Nurdan Güneri'nin yardımlarıyla gerçekleştirilmiştir. Adı geçen kişilere yardımlarından dolayı içtenlikle teşekkür ederim.

1986 araştırmalarına ilişkin Türkmenkarahöyük I. bin seramiğinden bazılarını gözden geçirme iyiliğinde bulunan Sayın Doç. Dr. Aykut Çınaroğlu'na, benden yardımlarını esirgemeyen ve her fırsatta II. bin seramiğini gözden geçirip bu konuda bana bilgiler veren Sayın Yar. Doç. Dr. Aliye Özten'e içten teşekkürlerimi bir kez daha tekrarlamaktan zevk duyarım.

Bu araştırma tasarısının kapsadığı alanın önemli bir parçasını oluşturan Konya Ovası'nda ikinci kez gerçekleştirilen çalışmalar iki aşamada sürdürüldü.

Ova'nın II. binyıl yerleşimlerinin daha çok büyük höyüklerde yoğunlaştığı bilinmektedir³. Bu düşünceyle ilk aşamada Konya - İsmil ara-

(*) A. Semih GÜNERİ, Konkur Sitesi 1. Blok No: 20 06200, ANKARA.

(1) Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne ve Atatürk Üniversitesi Araştırma Fonu'na, araştırmalarım sağladıkları katkılardan dolayı içtenlikle teşekkür ederim.

(2) Konya Ovası höyükleri üzerinde, 1950'li yıllarda yapılan araştırmalar için bak. S. Güneri, IV. Araştırma Sonuçları Toplantısı (1986) 207 ve Dn. 1

(3) J. Mellaart, Belleten 87 (1958) 311.

sında kalan düzlükte yer alan Alibey H., Gök H., Lilli H., Sırçalı H., Seydihan H., Domuzboğazlayan H., Kerhane H., Büyükaşlama H., Türkmenkarahöyük, Emirler H., Samih H., gibi büyük merkezler incelendi. II. bin seramiği adı geçen höyüklerde sanıldığı oranda yaygın değildir. Hatta bazılarında bu tür seramiğe rastlamak olanaksızdır. Höyüklerin çoğunda II. bin seramiği, özellikle I. bin malzemesine oranla oldukça zayıftır. Büyük boyutlu höyüklerin yakın çevrelerinde bulunan küçük höyükler de dikkatle araştırıldı. Böylece geçen yıl araştırılan Çomaklı H. ile onun 25 km. güneydoğusuna düşen Alibey H. arasındaki çizgi üzerinde sıralanan küçük höyükler incelendi. Bu höyüklerin (Sivrice H., Çarıklar H., Saksak H., Yavşan H., Köstengil H., Dana H., Sakarlar H.) bazılarında çok az da olsa II. bin seramiği toplandı. Ayrıca Mellaart'ın yerleşim listelerinde bulunmayan Lilli H.'te II. bin yıl yerleşimi saptandı.

İkinci dönem araştırmalarımız, K. Karahöyük'ün kuş uçuşu 40 km. güney doğusunda bulunan Seydihan H.'te başlatıldı. Burada toplanan parçalar arasında II. bin seramiği yok denecek kadar azdır. Eski Tunç Çağı'na ait seramik parçalarından sonra, Höyük en fazla I. bin seramiği bulundurmaktadır.

Seydihan H.'ün 15 km. kuzeyinde yer alan Kerhane H., ovanın en önemli Eski Tunç Çağı merkezlerinden biridir. Bu araştırma döneminde toplanan çok sayıdaki metalik kapların önemli bir kısmı Kerhane H.'te ele geçti. Yörenin hemen her höyüğünde olduğu gibi, burada da I. bin seramiği ağırlıktadır. Ancak II. bin seramiği bu büyük Höyük'te de çok seyrek olarak karşımıza çıktı.

İsmil Ovasındaki araştırmalar, T. Karahöyük, Büyükaşlama H., Emirler H., Samih H., gibi dört büyük merkez üzerinde yoğunlaştırıldı. T. Karahöyük dışında kalan üç merkez, az miktarda II. bin seramiği içermektedir. Ova'nın Domuzboğazlayan H.'ten sonra en büyük höyüğü olan T. Karahöyük, bugüne dek araştırdığımız yerleşim birimleri içinde ayrı bir yere sahiptir. Küçüklü büyüklü diğer tüm höyüklerde, az ya da çok miktarda bulunan Demir Devri, Hellenistik, Roma seramiği, T. Karahöyüğü kalın bir örtü şeklinde kaplamış durumdadır. Höyük, iki büyük tepenin oluşturduğu, en az otuz metre yüksekliğinde dev bir merkezdir. Bulundurduğu malzemenin, diğer komşu yerleşim birimlerine oranla, göze batacak biçimde çeşitli ve kaliteli oluşu, buranın başka bir ilginç yönüdür. Araştırmalarda, en uzun zaman ayrılan höyüklerden biri olmasına karşın, yoğun I. bin malzemesi içinde, yarım ay biçimli pişmiş toprak alete ait küçük bir parçadan başka, II. binyıla tarihlenebilecek nitelikte herhangi bir parça bulunamadı.

İsmil Ovası'nın güneyindeki geniş çayırılık alanın kuzeyinde yer alan Büyükaşlama H., Emirler H., Samih H., oranla daha çok II. bin seramiği bulundurmaktadır.

Bu güne kadar otuza yakın höyük gezilmiş, bunların yirmisinden seramik toplanmıştır. Yerleşimlerin en yoğun olduğu, yaklaşık 1200 km² lik alan içerisinde, konumuza ilişkin olarak kayda değer yalnızca 3 höyük dikkat çekmiştir. Bunlardan ilki, Koloni Çağı'nın önemli bir kenti olan K. Karahöyük'ün yakın komşusu Çomaklı'dır. Çomaklı H., şimdiye kadar taradığımız merkezler içinde, tipik Koloni Çağı seramiği taşıyan en önemli yerleşim birimidir. Çomaklı, daha önce yapılan araştırmalarda gözden kaçmıştır. Bu yıl, arta kalan zaman içinde önemi ilgisiyle Çomaklı yeniden incelendi. Daha önce, Çomaklı'da topladığımız seramik arasında Kalkolitik Çağ'a ait parçaların bulunduğunu belirtmiştik⁴. Bu kez toplanan seramik içinde Neolitik (ya da Erken Kalkolitik) Çağ'a ait bir parçayı konumuz dışında kaldığı halde, burada tanıtmayı gerekli görüyoruz (Resim : 8). Basit ağız kenarlı derin bir kaba ait büyükçe parça, höyüğün aşağı yerleşim alanının doğu uzantısında bulundu. Saman katkısız beyaz mineralli hamuru genelde iyi pişirilmiştir. Dış yüzeyi sütlü kahverengi astarlıdır. Ağız kenar altında küçük tutamak bulunur⁵. Höyükte bu tip parçaların varlığından kuşku duymamak gerekir. Ancak toplanan Çomaklı seramiği içinde bu türden başka parça yoktur. 1950'li yıllarda yapılan kısa süreli araştırmalarda keşfedilen Neolitik yerleşmeler içeren merkezlerin sayısı belki bilinenden fazla olabilir.

Domuzboğazlayan H., ovanın bir başka önemli II. binyıl yerleşim birimidir. Höyük, Çomaklı'nın 20 km. doğusunda yer alan Abditolu Köyü'nün bitişiğindedir. Ova seviyesinden yaklaşık 27 m. yüksektedir. Doğu - batı yönünde 700 m., güney-kuzey yönünde 500 m. ölçüler içerir. Höyüğün güneyinde bulunan, yükseklikleri beş metreden fazla olmayan bir kaç tepenin, höyükle bir ilgisi olmasa gerektir. Un kıvamında toprağın oluşturduğu bu tepelerin çevresinde ele geçen seramik parçaları yine höyüğe ait olmalıdır (Plan : 2).

Domuzboğazlayan, doğu ve batı olarak adlandırdığımız iki büyük tepeden oluşan görkemli bir höyüktür (Plan : 2). Aşağı yerleşim alanı yoktur. Höyüğü çevreleyen tarım alanında çok sayıda Ortaçağ seramiği bulunur. Seramik toplama işlemi her iki tepede ayrı ayrı yapıldı. Elde edilen bilgiler, batı tepenin diğerine göre çok daha fazla II. bin seramiği içerdiğini göstermiştir. Tüm höyük yüzeyine yoğun biçimde dağılan I. bin seramiği doğu tepede ağırlıktadır. Bu koşullar çerçevesinde elde

(4) S. Güneri, IV. Araştırma Sonuçları Toplantısı (1986) 216 ve Dn. 16.

(5) Karş. J. Mellaart, *Anatolian Studies* XI (1961) 167, Fig. 2, 15.

edilen bilgiler, doğallıkla, iki ayrı tepenin iki farklı çağlarda, yoğun ya da seyrek yerleşimler gördüğü düşüncesini ortaya koymakta yetersiz kalacaktır.

Daha önce de belirtildiği gibi, İmparatorluk Çağı yerleşim birimlerinin saptanması, araştırmalarımın başta gelen amacını oluşturmaktaydı. İncelenen çok sayıdaki höyüklerin yalnızca birinde tam anlamıyla istenilen sonuca ulaşılmıştır. K. Karahöyük'ün kuş uçuşu 37 km. güneydoğusunda yer alan Alibeyhöyük, dar anlamda Konya Ovası'nın önemli bir İmparatorluk Çağı merkezidir. Höyük, adını aldığı köy yerleşim alanının içinde yer alır. Daha önceki ayrıntısız incelemelerimizde höyüğü, büyüklüğü doğrultusunda, ikinci derece kent nitelikli merkez olarak tanımlamıştık. Yakından incelendiğinde, çağdaş köy yapıları ve mezarlık alanının, höyüğün hemen yarısını kuşatmış durumda olduğu görülmüştür (Plan : 1). Tarla seviyesinden, yaklaşık 23 m. yükseklik gösteren höyük 700x450 m. ölçüler içerir. Alibeyhöyük, kuzeyde Yavşan H. (6 km.), Dana H. (7 km.), Sakarlar H. (6 km.), Sırçalı H. (6 km.); doğuda Samayıl H. (6 km.), Gök H. (7 km.) ile çevrilidir. Höyüğün güney ve güneybatı uzantısının büyük bir bölümü, yeni yapılarla köy yerleşim alanına dahil edilmiştir. Yaklaşık 150x100 m. boyutlar içeren köy mezarlığı batıda höyüğün üst yükseltilerine kadar uzanmıştır. Mezarlığın tepedeki sınırı ile tepe arasına, yol yapmak amacıyla derin ve geniş bir yarma açılmıştır. Ayrıca höyüğün en üst noktasında, bugün kullanılmayan büyük bir su kulesi bulunmaktadır. İncelemelerimize göre, yapımı sırasında tepede açılan çukurun 5x5x5 m. boyutlarına vardığı anlaşılmıştır. Aynı türden başka bir kule, tepenin kuzeydoğusundaki düzlüğe inşa edilmiştir. Alibey H., bu koşullar altında varlığını sürdürebilmek çabasıdadır. Höyük, I. binde de yoğun yerleşimlere sahne olmuştur. Tepenin doğusunda ve batısında açılmış yarmalarda ele geçen çok sayıdaki II. bin seramiği içinde, kırmızı, devetüyü, kirli krem ve soluk kırmızı renkte astarlı-astarsız kap parçaları bulunmuştur. Kaba hamurlu, soluk kırmızı ve boz renkte özensiz çanak ve tepsilere ait parçalar, burada az da olsa varlık gösterirler (Resim : 9-10).

Önemli bir II. binyıl yerleşim birimi olduğu anlaşılan Sırçalı H., ne araştırılabilir, ne de kazılabilir durumda olmadığından, burada konu edilmeyecektir. Sırçalı'nın tepesi yakın bir zamanda Belediye tarafından modern bir dinlenme tesisi haline getirilmiştir. Betonarme yapıların tepede açtığı tahribatlardan başka, taşıt yolu açmak amacıyla eteklerden tepceye kadar uzanan helezon yarmalar höyüğü höyük görünümünden çıkarmıştır. Ayrıca höyük yüzeyi ekilmiş ve yoğun biçimde ağaçlandırılmıştır. Böyle bir davranışın, köylülerin bilinçsizce gerçekleştirdiği tahrip olayından çok farklı bir görüntüsü vardır. Bugün kazıl-

maları mümkün olmayan, ancak bunun gerçekleşebilmesi için gelecek kuşaklara mutlaka iletilmesi gereken höyüklerin, teknik ve sosyal koşulların paralelinde hızla gelişen, bilinçli ya da bilinçsiz tahrip etkeniyle, çok yakın bir gelecekte yok olup gitmesi kaçınılmaz bir gerçektir. Nitekim ovadaki bazı küçük höyüklerin tümüyle ya da kısmen düzeltilmiş oldukları üzüntüyle izlenmiştir.

Çanak - Çömlek

Seramik toplanan yirmi höyük içinde, zayıf ya da yoğun II. bin seramiği içeren yerleşim birimlerinin birçoğu ve onlara ilişkin malzeme ilk kez burada ele alınmıştır. Toplanan parçalar, kırmızı astarlı parlak kaplar (KÜME-A) soluk kırmızı, kirli krem astarlı kaplar (KÜME-B) ve pembe hamurlu, astarsız kaba kaplar (KÜME-C) olmak üzere üç grupta incelendi. Yüzey araştırmaları koşulları altında kümelere ayrılan seramik parçaları, büyük ölçüde özgün formları ve renkleri doğrultusunda tanımlamağa gidilmiştir.

J. Mellaart'ın da değindiği gibi, ovadaki II. bin (Koloni Çağı) merkezlerinin sayısı az değildir⁶. Bunlardan en önemlisi olan Çomaklı H.'e ilişkin malzemenin renk ağırlığı, 2,5 YR 4/8; 2,5 YR 3/6; 2,5 YR 5/8 (Kırmızı ve tonları) dır. Kapların tümü parlak perdahlıdır. Adı geçen renkler daha sonra Domuzboğazlayan'da yaygın olarak göze çarpar. Ancak Domuzboğazlayan H.'teki kapların birçoğu astarlı olduğu halde parlak yüzeylere sahip değildir. Çoğunda perdah izine rastlanmaz. Bu durum Alibey H.'te daha da farklıdır. Fazla olmamakla birlikte kırmızı (2,5 YR 4/8) perdahlı kaplar, Çomaklı'dan daha çok Domuzboğazlayan seramiğine yaklaşıp. Alibey H.'te Koloni Çağı yerleşim katları, olasılıkla daha zayıf olmalıdır. Burada II. bin seramiği sayıca, çoğu yerleşim birimlerine oranla çok daha yoğundur. Daha önce açılmış çukur ve yarmalar çevresine saçılmış II. bin seramiği içinde, Çomaklı'da görülen yarım daire baskılı çanaklara rastlanmadı⁷.

Assur Ticaret Kolonileri Çağı'nın en önemli merkezi olmasıyla ilgili olarak Kültepe-Kaniş ve bu kentle doğrudan ilişkilerde bulundukları mutlak olan Alişar, Boğazköy, Acemhöyük gibi büyük kentlerden tanındığımız, kaliteli ve üstün nitelikler taşıyan Koloni Çağı seramiğinin, çağdaş Konya Ovası seramiğinden büyük kalite farkıyla ayrıldığı kesindir.

(6) J. Mellaart, *Bulleten* 87 (1958) 311.

(7) Çomaklı Höyük'te ele geçen yarım daire baskı motifli çanaklar (S. Güneri, a.g.e. 211 - 212, Res. 3, 10, 13, 14; 4. 16a) belki bu yerleşim birimine özgü bir anlayışı temsil ediyordu. Araştırılan diğer merkezlerde bu tip bir parçaya rastlanmadı. Kültepe/Kaniş'te, yarım daire baskı motiflerini aynı tip çanaklarda görmek olasıdır.

Salt «survey» koşulları çerçevesinde değerlendirmeye katılan seramik doğrultusunda, büyük Koloni Çağı kentlerinde yoğun biçimde kullanılan özgün şekillerin birçok ayrıntıları Konya Ovası'nda görülmediği belirlenmiştir. Bu çağın yaygın rengi kırmızı, şarap kırmızısı tonlara burada pek sık rastlanmaz. Yüzey araştırmalarında bile ele geçmesi mümkün olan keskin hatlı üçgen kesit kulplar, ağız kenarında kapak profili veren, kapaklı iri vazo parçaları, çağdaş boyalı kap parçaları, ovanın en ünlü merkezlerinde bile rastlanan türler değildir. Konya Ovası'na daha yakın olduğu halde, yukarda sözü edilen niteliklerdeki kap türlerini yoğun biçimde bulunduran Acemhöyük, büyük ölçüde Orta Anadolu geleneğine bağlı kalmıştır⁸. Bunun nedenini, olasılıkla, ünlü Koloni Çağı karumlarından biri olan Puruşhanda'nın ısrarla Acemhöyük'te aranmasına bağlamak ve höyüğün önemlilik derecesindeki etkenin anlamını bu şekilde açıklamak doğru olacaktır⁹. Özellikle Kayseri Ovası'nda yaygın, nitelikli ve aynı zamanda boyalı çanak-çömleğin^{9a}, güneye inildikçe, en azından Acemhöyük'ten sonra kesintiye uğraması düşündürücüdür. M. Ö. II. binyılın başlarında Anadolu'da başlatılan yoğun ticari aktivite içinde etkin ve «doğrudan» rol alan büyük kentler arasına bazı Konya Ovası Koloni Çağı merkezlerinin de dahil edilip edilmeyeceği konusu henüz ayrıntılı biçimde ele alınamamıştır. Burada başta gelen sorunlardan biri de, yöre seramiğinin ayrıntılıca yayınlanmamış olmasıyla karşımıza çıkmaktadır. Bu görünüş altında, her ne kadar Konya Ovası Koloni Çağı seramiğinin özgün yapısını «**bölgesel özellik**» kavramı içinde değerlendirmek daha doğru olacaksa da, seramikte zenginlik ve çeşitliliğin kaynağını yoğun ticari ilişkilerin sağladığı olanaklarda aramak gerekirse, Konya Ovası'nın bu olanaklardan payını yeterince alamamış gibi görüldüğü anlaşılabilmektedir.

Araştırmalarda cinsine göre çok denebilecek sayıda bulunan «**yaygın ay biçimli aletler**», Çomaklı, Domuzboğazlayan, Alibey, Kerhane ve T. Karahöyük'te ele geçti. İçlerinden yalnızca ikisi ön yüzlerinde baskı bulundurulur (Resim : 11). Bunlardan biri dışında tümü kırık parçalar halindedir. Kullanım amaçlarına uygun olarak çok iyi pişirilmiştir. Kırmızı, ince astarlı biri dışında hepsi de harumunun rengindedir. Parçaların biri sekiz köşeli yıldız, diğeri yuvarlak yalın baskı bulundurulur. Çoğunun ön tarafları bombeli yüzeylerle belirginleştirilmiştir. Eldeki parçaların tümünün de uçları ip deliklidir. Ancak K. Karahöyük'te deliksiz¹⁰,

(8) N. Özgüç, Anadolu X (1966) 28; K. Emre, Anadolu X (1966) 96-98, kapaklı iri vazolar, Res. Fig. 27-29, boyalılar, Res. Fig. 9, 10, 11, 69.

(9) N. Özgüç, a.g.e. 1-2.

(9a) K. Emre, a.g.e. 96-98.

(10) S. Alp, Konya Civarında Karahöyük Kazılarında Bulunan Silindir ve Damga Mühürler (1972) 70, Lev. 177, 543.

Alacahöyük'te tek delikli¹¹ olanlar dikkat çeker. Delikte görülen aşınma izleri aletin iple olan ilişkisini ortaya koyar. Bazılarında aşınma izlerine rastlanmaz. Bunlar olasılıkla az ya da hiç kullanılmamış olmalıdır. Aşınma izleri çoğunda, dışa doğru gerilen iplerin yönleri doğrultusundadır. Aslında hangi amaçla kullanılmış oldukları tam olarak bilinmeyen bu objelerin kullanımı sorununa kısaca değinmek istiyorum.

Yaygın bir inanışla «**dokuma ağırlığı**» olarak kullanılmış oldukları görüşüne¹² karşı, Prof. S. Alp'in «aletin normal olarak kullanılan dokuma ağırlıklarına göre gösterdikleri ayrı biçim dikkat çekmekte ve bunun nedeni anlaşılamamaktadır» biçimindeki açıklamasına katılmak gerekecektir¹³. Gerçekten de kendi aralarında farklı boyutlara sahip olan bu parçaların ayrıca kaba ve özensiz yapıları, dokuma işlemine uygun değildir.

Bu nesnelerin arka yüzlerinde genellikle baskı ve çizgi gibi işaretlerin bulunmaması¹⁴ ve özellikle düz bir yapı göstermeleri¹⁵, onların yapım koşulları ve fıına verilme pozisyonlarıyla ilgili olmalıdır. Bu özellikler doğrultusunda herhangi bir yoruma gitmek yanıltıcı olabilir. Bunların ay kültüyle bir ilişkisi olmadığı düşünülmektedir¹⁶. Eğer öyle olsaydı, bu gün bu nesnelerin en büyük buluntu merkezi olarak bilinen K. Karahöyük'ten ay kültürünü destekleyecek başkaca buluntuların da ele geçirilmiş olması gerekirdi.

Ay biçimli aletler, uzun süreden beri, paket taşıma aracı, ölçü ağırlığı, balık ağı ağırlığı, hayvan boynuna asılan mülkiyet belirleyen etiket, nazarlık v.b. olarak yorumlanmaktadır.

Ön yüzlerinde bulunan değişik anlayışlardaki baskı motiflerinin mülkiyet belirlemek amacıyla düzenlenmiş olabileceği görüşü inandırıcı değildir¹⁷. Çoğu baskıların nitelikleri mülkiyet belirlemeğe varacak ölçüde özgünlük yansıtmadığı gibi, baskısız olanlar çoğunluktadır¹⁸. Baskı kavramının, daha çok geleneksel süsleme anlayışıyla ilgili olabileceği dü-

(11) R. O. Arık, Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alaca Hüyük Hafriyatı 1935'deki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor (1937) Lev. XI Al. 6.

(12) S. Alp, a.g.e. 71 ve Dn. 74.

(13) S. Alp, a.g.e. 71.

(14) İç ve dış yüzeyleri baskılı parçalar için bak. a.g.e. 72, Lev. 192, 591.

(15) a.g.e. 70-72.

(16) Karş. a.g.e. 71.

(17) a.g.e. 71.

(18) a.g.e. 69.

şünülebilir¹⁹. Özgün mühür baskılı parçaların sayısı, bu genellemeyi etkileyebilecek çoklukta değildir²⁰.

Ön yüzlerinde görülen nokta ve çizgi grupları sayısal bir değer ifade edebilir²¹.

Bu aletlerin nazarlık²² amacıyla hayvan boynuna asılmış olabileceği düşünülebilir²³. Sıkça rastlanmayan deliksiz ve tek delikli örneklerin, yapım yerinde unutulmak suretiyle delinmemiş olabileceğini unutmamak gerekir. Alet, zaten tam anlamıyla simetrik yapı içermektedir ve böylece tek delikli olanlar da istisna olarak kabul edilmelidir.

Aletin genellikle, niteliksiz, kaba, ancak oldukça sağlam yapı göstermesi, kaba ve ağır bir işte kullanılmış olmasıyla özdeşdir. Nitekim, delik çevresindeki aşınma izlerinin durumu, alete uygulanan ağırlığın, kendi ağırlığından daha fazla olduğunu gösterir.

Bu cisimlerin genel özellikleri, onların herhangi bir ağırlık taşıyırken kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir²⁴. Günümüzde, iş yerle-

(19) a.g.e. 72.

(20) a.g.e. 72. Lev. 152, 467; 143, 440; 144, 441.

(21) a.g.e. 71.

(22) a.g.e. 71.

(23) Günümüzde de, özellikle boğalara takılan nazarlıkların «üçgen» biçimli oluşları, eski dünyadaki boğa-üçgen ilişkisinin «nazarlık» kavramıyla da açıklanabileceğini gösterebilir. Kesin anlamı bilinmemekle birlikte, İ. Ö. III. ve II. bin yıllarda boğa başlarında (ahınlarında) görülen «üçgen alan» uygulaması, olasılıkla, boğanın simgelediği «güç» ve buna bağlı olan «iyi olma» kavramlarıyla ilgili olmalıdır. Nitekim, bu simgenin, Eski Tunç Çağı bronz hayvan heykelticiklerinde, Hitit pişmiş toprak eserlerinde, Frig ve Geç Hitit bronz hayvan figürinlerinde, yalnızca «boğalı tasvirlerde» görülebilmesi bir raslantı değildir. (F. Fischer, *Die Hethitische Keramik von Bogazköy* (1963) Taf. 131, 1244; 133, 1277, 1278, 1288; 134, 1256, 1259, 1265; 135, 1279, 1285, 1291; 136, 1302; H. Z. Koşay - M. Akok, *Alaca Höyük Kazısı, 1940-1948'deki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor* (1966) Lev. 29, 126; 27 Alı 71; T. Özgüç, *Maşat Höyük II* (1982) Lev. 53, 1-a, 1-b; 87, 1-a, 1-b; Şek. Fig. 164a, 164b). Ayrıca, Maşat Höyük'te altında üçgen bulunan boğa başı biçimindeki bardağın bulunduğu yapı katında, «sunaklı oda» da ele geçen, taş ve pişmiş topraktan yapılmış üçgen prizma şeklindeki objelerin, boğa kültürle ilişkisi olabileceği düşünülebilir. (T. Özgüç, *Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar* (1978) 13 vd. Lev. 51, 1-3, 4-6, 7-9; Maşat Höyük II, 47, Lev. 60, 1-7; Şek. Fig. 104-120).

Resim yazısında «üçgen» in «iyilik» (SIG₅) ideogramını karşıladığı ve bazı mühür baskılarında boğayla birlikte (P. Meriggi) «Hieroglyphisch Hethitisches Glossar (1962) 243; E. Porada, *Afo XXVIII* (1981-82) 47, 4e; H. G. Güterbock, *Afo XXVIII* (1981-82) 71-72) geçtiği hatırlanırsa, üçgen ile boğa arasındaki ilişki daha açık biçimde kavranabilecektir.

(24) E. F. Schmidt, *OIP XIX* (1932) 122 ve Dn. 1.

rinde ya da kırsal alanda yük ya da ot demetleri için bir yerden bir yere taşınmasında aynı prensipte araçlar kullanılır.

Sivil yapı zeminlerinde ele geçmesi, güncel ev eşyası arasında yer aldığını gösterir. Belki, ip ve küçük ağaç çubuklar kullanılarak delikli kulplu derin çanaklar, bu aletin yardımıyla kolayca alınabilmekteydi.

Yalnızca Alibey H.'te ele geçen, kaba kalın hamurlu astarsız geniş ağız çaplı tepsisi ve sığ çanak türünden kaplar (Resim : 4, 1-8), Boğazköy²⁵ Maşat Höyük²⁶, Alaca Höyük'te²⁷ İmparatorluk Çağı'na ait bazı kaplarla paraleldir. Ağız kenar altında, tek ya da çift sıra zincir (ip) baskı kuşağı bulunur. Pembe renkli hamurları çok iyi pişirilmiştir²⁸.

Ağız çapları 30-35 cm. arasında değişen, kalın hamurlu, keskin omuzlu iri çanakların genel özellikleri yukarda sözü edilen kaplardan farklı değildir²⁹ (Resim : 5, 1-5).

Kalın hamurlu astarsız sığ çanaklar bu küme içinde ele alınabilecek özellikler yansıtarlar (Resim : 6, 1-2).

Kızılırmak yayı dışında kalan yakın bölgelerde İmparatorluk Çağı merkezlerinin çok seyrek olarak görülmesi, beklenmeyen bir olgu değildir³⁰. Kaldı ki, çekirdek Hitit yerleşim bölgesinde bile Hitit merkezlerine sıkça raslanmaz³¹. Nitekim, Hitit «Aşağı Memleketi» nin küçük bir bölümünde gerçekleştirdiğimiz araştırmalarda, çok sayıdaki höyük yerleşiminin yalnızca birinde gerçek Hitit seramiği ele geçirilmiştir³². Araştırmalar ilerledikçe bu konuda ayrıntılı bilgiler elde edilecektir.

---

(25) F. Fischer, a.g.e. 142, Lev. 100, 912.

(26) T. Özgüç, Maşat Höyük II, (1982) Şek. Fig. 8, 2, 3.

(27) H. Z. Koşay - M. Akok, a.g.e. lev. 113.

(28) Konya Ovası Geç Tunç Çağı seramiği için, bak. J. Mellaart, a.g.e. 335-336. Ayrıca zincir baskılar için bak. a.g.e. 335-336 ve Dn. 86, Fig. 131, 163, 181, 192.

(29) karşı. Ann Murray, III. Araştırma Sonuçları Toplantısı (1985) 273-276, Fig. 5, 6.

(30) A. Ünal, Belleten 180, 440.

(31) J. Mellaart The Archaeology of Ancient Turkey (1978) 66 vd.

(32) J. Mellaart'ın tanıttığı seramik parçalarına göre, Sırçalı H'te de İmparatorluk Çağı yerleşimi bulunduğu anlaşılmaktadır. (J. Mellaart, Belleten, 87 (1958) Seramik tanıtım kataloğundaki Sırçalı Höyük parçaları.)

YERLEŞİM BİRİMLERİ	K Ü M E L E R		
	KÜME—A	KÜME—B	KÜME C
ÇOMAKLI H.	+	÷	
SİVRİCE H.	—	?	
ÇARIKLAR H.	—	?	
ALİBEY H.	—	÷	+
GÖK H.	—	—	
LİLLİ H.	—	—	
SİRÇALI H.	÷	÷	+
SEYDİHAN H.	—		
DOMUZBOĞAZLAYAN H.	÷	÷	?
KERHANE H.	—		
T. KABA H.	—		
B. AŞLAMA H.	—	—	

+, yoğun

÷, seyrek

—, çok az

(Tabloda gösterilen değerler, birimlerden toplanan seramiğin yüzde oranına göre saptanmıştır.)

TABLO -- 1

SERAMİK TANITIM KATALOĞU (*)

Resim : 1

1. Domuzboğazlayan H. 2,5 YR 4/5, R: h. r. astarıyla aynı renk. İçi dışı astarlı, mat. Omuza yapışık deliksiz tutamaklı.
2. Domuzboğazlayan H. 7,5 YR 7/4, R: 19,5, h. r. astarıyla aynı renk. İçi dışı astarlı, mat. Gri özlü. Omuza yapışık deliksiz tutamaklı.
3. Domuzboğazlayan H. Soluk kırmızı, R: 18,4, h. r. astarıyla aynı renk. İçi dışı astarlı, parlak, Omuza yapışık tutamaklı.
4. Domuzboğazlayan H. 10 R 4/8, R: 16,2, h. r. (10 R 8/6). İçi dışı astarlı, parlak. Omuza yapışık tutamaklı.
5. Domuzboğazlayan H. 5 YR 4/4, R: 18, astarsız.
6. Lilli H. 5 YR 5/8, R: 17, hamurunun rengine astarlı, mat.
7. Lilli H. Kızıl kahverenk astarlı, çok parlak, R: 20,
8. Lilli H. 10 R 5/6, R: 16,4, içi dışı hamurunun rengine astarlı parlak.
9. Lilli H. 5 YR 6/6, R: 17,5, h. r. 10 YR 8/6, içi dışı, omuz bölümü astarlı parlak.
10. Lilli H. 10 YR 7/3, R: 18, hamurunun rengine astarlı çok parlak.
11. Alibey H. 5 YR 7/4, R: 16, hamurun rengine, düzeltilmiş.
12. Alibey H. 10 R 7/8, R: 20, h. r. (10 YR 8/4) İçi dışı astarlı çok parlak.
13. Alibey H. 5 YR 7/8, R: 17,5, h. r. (10 YR 7/3). İçi dışı astarlı, çok parlak.
14. Gök. H. 7,5 YR 6/6, R: 20, h. r. (10 YR 7/6). İçi dışı astarlı.
15. Alibey H. Soluk kırmızı, R: 18, h. r. (10 YR 7/6) İçi dışı astarlı.
16. Alibey H. 10 YR 7/6, R: 14, hamurunun rengine.
17. Alibey H. 10 YR 7/6, R: 15, hamurunun rengine.
18. Çarıklar H. 2,5 YR 4/8, R: 18, h. r. (10 YR 8/4).

(*) Seramik renk ayrımları, Munsell skalasına göre düzenlenmiştir. Katalogda verilen ilk renk kodu, mevcut seramik parçasının dış yüzeyindeki durumu yansıtır. (h. r., hamur rengi).

Bazı renk kodları :

- 10 R 5/6, kırmızı
- 10 R 4/4, kırmızı
- 10 R 4/6, kırmızı
- 10 R 6/8, kırmızı
- 2,5 YR 6/6, kırmızı
- 2,5 YR 6/8, kırmızı
- 2,5 YR 5/6, kırmızı
- 5 YR 6/6, kırmızımsı sarı
- 5 YR 8/5, kırmızımsı sarı
- 5 YR 7/4 kırmızımsı sarı
- 5 YR 7/5 pembemsi sarı
- 5 YR 7/6, kırmızımsı sarı
- 5 YR 7/7, kırmızımsı sarı
- 5 YR 4/6, sarımsı kırmızı
- 7,5 YR 7/4, pembe
- 7,5 YR 7/6, kırmızımsı sarı
- 7,5 YR 8/4, pembe
- 7,5 YR 7/5, pembemsi sarı

19. Çarıklar H. 10 YR 8/4, R: 18, hamurunun renginde.
20. Sivrice H. 10 YR 8/4, R: 18,5 hamurunun renginde.

Resim : 2

1. Domuzboğazlayan H. 10 YR 6/4, R: 22, h.r. (7,5 YR 8/4), astarlı, parlak.
2. Domuzboğazlayan H. 10 YR 6/4, R: 25, hamurunun renginde astarlı, parlak.
3. Domuzboğazlayan H. 2,5 YR 4/8, R: 28, h.r. (7,5 YR 6/4), astarlı, parlak.
4. Domuzboğazlayan H. 2,5 YR 6/6, R: 27, h.r. (7,5 YR 6/4), astarlı, parlak.
5. Domuzboğazlayan H. 5 YR 6/6, R: 25, hamurunun renginde astarlı, mat.
6. Domuzboğazlayan H. 2,5 YR 4/8, R: 26, hamurunun renginde astarlı, mat.
7. Domuzboğazlayan H. 5 YR 7/8, R: 27, hamurunun renginde astarlı, mat.
8. Domuzboğazlayan H. 7,5 YR 8/4, R: 26, h.r. (7,5 YR 6/4), astarlı, parlak.
9. Domuzboğazlayan H. 2,5 YR 4/8, R: 28, hamurunun renginde astarlı mat.
10. Domuzboğazlayan H. 2,5 YR 5/6, R: 29, hamurunun renginde düzeltilmiş.
11. Domuzboğazlayan H. 2,5 YR 5/6, R: 26, hamurunun renginde astarlı, mat.
12. Domuzboğazlayan H. 2,5 YR 4/8, R: 25, h.r. (10 YR 7/3) astarlı parlak.
13. Domuzboğazlayan H. 7,5 YR 6/4, R: 28, h.r. (7,5 YR 8/4) astarlı.
14. Domuzboğazlayan H. 7,5 YR 6/6, R: 25, hamurunun renginde düzeltilmiş.
15. Domuzboğazlayan H. 2,5 YR 4/8, R: 29, h.r. (10 YR 8/4) astarlı parlak.
16. Domuzboğazlayan H. 2,5 YR 4/8, R: 27, h.r. (10 YR 8/4) astarlı parlak.
17. Domuzboğazlayan H. 2,5 YR 5/6, R: 29, h.r. (10 YR 7/3) astarlı.
18. Lilli H. 2,5 YR 5/6, R: 29, h.r. (10 YR 8/4) astarlı parlak.
19. Lilli H. 7,5 YR 7/2, R: ?, hamurunun renginde astarlı parlak.
20. Domuzboğazlayan H.

Resim : 3

1. Alibey H. 10 YR 9/8, hamurunun renginde düzeltilmiş.
2. Alibey H. 10 YR 7/4, hamurunun renginde düzeltilmiş.
3. Alibey H. 5 YR 7/6, hamurunun renginde düzeltilmiş.
4. Alibey H. 7,5 YR 6/6, hamurunun renginde düzeltilmiş.
5. Alibey H. 10 YR 8/4, hamurunun renginde düzeltilmiş.
6. Alibey H. 10 YR 7/3, hamurunun renginde düzeltilmiş.
7. Domuzboğazlayan H. 10 R 9/8, hamurunun renginde, astarlı parlak.
8. Domuzboğazlayan H. 5 YR 6/6, hamurunun renginde, astarlı parlak.
9. Domuzboğazlayan H. 2,5 YR 4/8, hamurunun renginde astarlı, parlak.
10. Domuzboğazlayan H. 5 YR 6/6, hamurunun renginde astarlı parlak.
11. Domuzboğazlayan H. 10 R 5/8, hamurunun renginde, astarlı, parlak.
12. Domuzboğazlayan H. 10 R 5/8, h.r. (10 YR 8/4), astarlı, parlak.

Resim : 4

1. Alibey H. 7,5 YR 6/4, R: 30, iri taşçıklı hamurunun renginde düzeltilmiş. Ağz kenarı tek sıra zincir baskılı.
2. Alibey H. 10 YR 7/3, R: 25, hamurunun renginde. Ağz kenarı tek sıra zincir baskılı.
3. Alibey H. boz renkli hamurunun renginde, R: 29. Ağz kenarı çift sıra zincir baskılı.
4. Alibey H. 7,5 YR 6/4, R: 18, iri taşçıklı hamurunun renginde. Ağz kenarı çift sıra zincir baskılı.
5. Alibey H. boz renkli, R: 17, iri taşçıklı hamurunun renginde.
6. Alibey H. 7,5 YR 6/4, R: 20, iri taşçıklı hamurunun renginde. Ağz kenarı çift sıra zincir baskılı.
7. Alibey H. 10 YR 7/3, R: 21, iri taşçıklı hamurunun renginde.
8. Alibey H. 10 YR 7/3, R: 7, hamurunun renginde.
9. Alibey H. 7,5 YR 7/4, R: 7, hamurunun renginde astarlı çok parlak.
10. Alibey H. 7,5 YR 8/4, hamurunun renginde astarlı çok parlak.
11. Alibey H. 7,5 YR 8/4, hamurunun renginde astarlı çok parlak.

Resim : 5

1. Alibey H. 5 YR 6/8, hamurunun renginde.
2. Alibey H. 7,5 YR 6/4, iri taşçıklı hamurunun renginde düzeltilmiş.
3. Alibey H. 5 YR 7/3, iri taşçıklı hamurunun renginde düzeltilmiş.
4. Alibey H. 7,5 YR 7/4, iri taşçıklı, h. r. (7,5 YR 8/2) içi ve dışı astarlı, mat.
5. Alibey H. 7,5 YR 7/4, iri taşçıklı, h. r. (7,5 YR 8/2) içi ve dışı astarlı, mat.

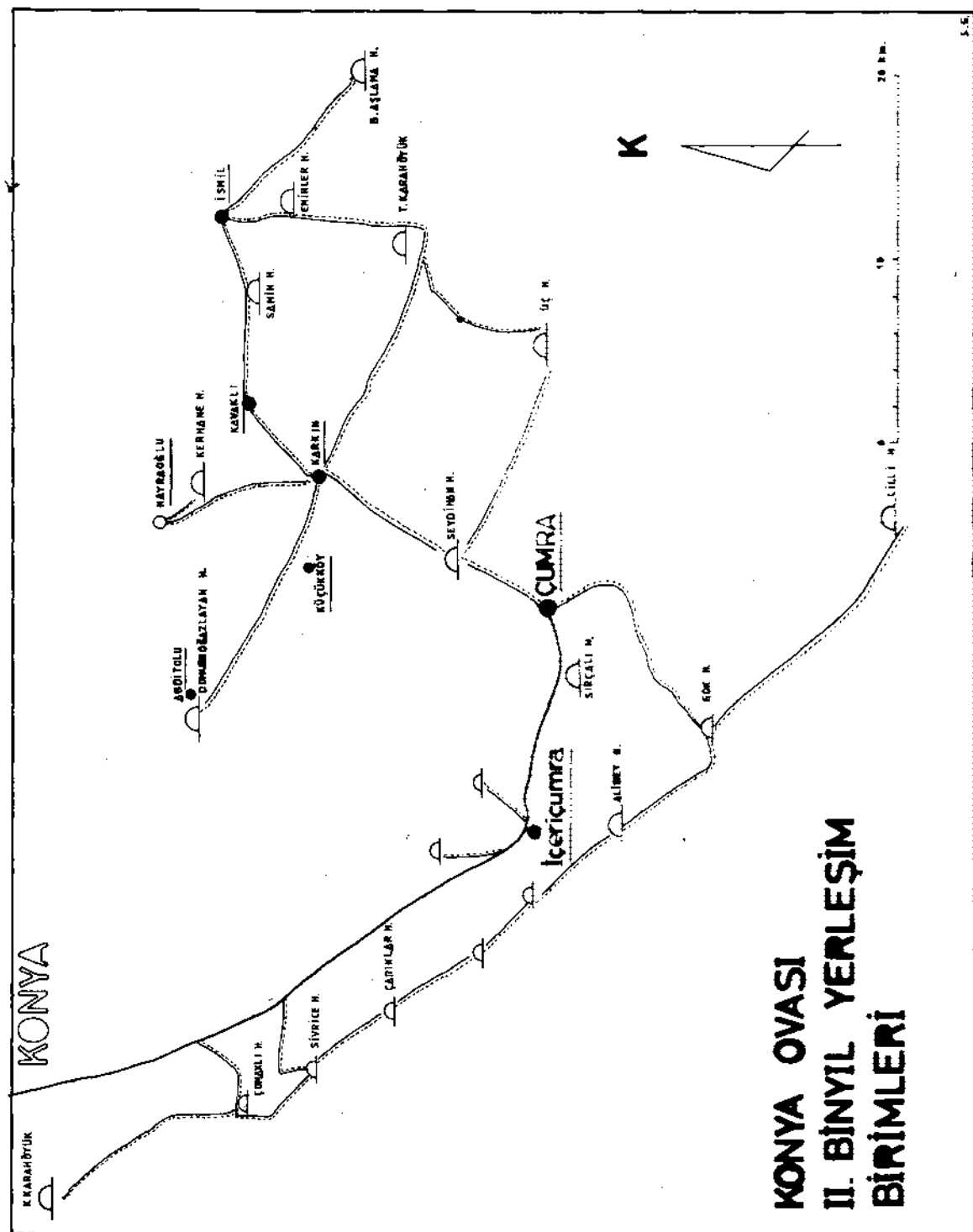
Resim : 6

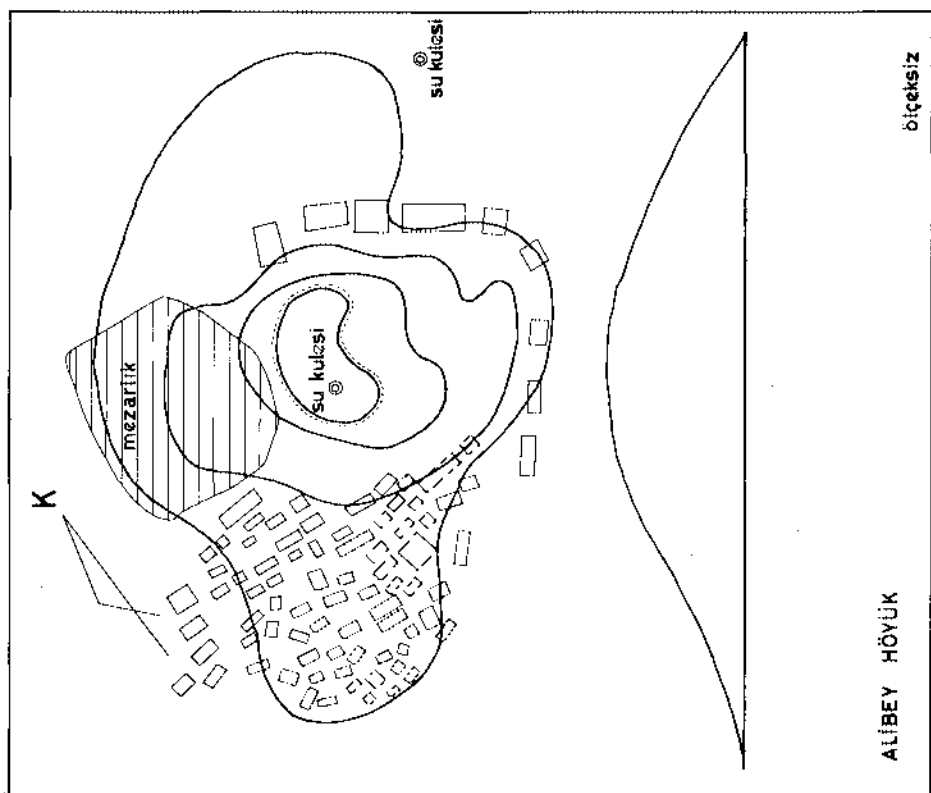
1. Alibey H. 7,5 YR 6/4, R: 18, hamurunun renginde.
2. Alibey H. 7,5 YR 8/4, R: 20, hamurunun renginde.
3. Alibey H. 7,5 YR 8/4 R: 19, h. r. (10 YR 7/4), içi dışı astarlı parlak.
4. Alibey H. 5 YR 3/4, R: 14 h. r. (10 YR 8/4), içi dışı astarlı parlak.
5. Alibey H. 7,5 YR 6/4, R: 19,5 h. r. (10 YR 7/6) içi dışı astarlı parlak.
6. Alibey H. 7,5 YR 6/4, R: 20, hamurunun renginde.
7. Alibey H. 10 YR 7/6, R: 21, hamurunun renginde.
8. Alibey H. 10 YR 7/4, R: 19, hamurunun renginde.
9. Alibey H. 10 YR 7/3, R: 20,5, hamurunun renginde.
10. Alibey H. 10 YR 7/6, R: 21, hamurunun renginde.
11. Alibey H. 7,5 YR 6/4, R: 20, hamurunun renginde.
12. Alibey H. 10 YR 8/4, R: 18, hamurunun renginde.
13. Alibey H. 5 YR 5/8, R: 25, hamurunun renginde.
14. Alibey H. 7,5 YR 6/4, R: 22, hamurunun renginde.
15. Alibey H. 7,5 YR 8/2, R: 18, hamurunun renginde.
16. Alibey H. 10 YR 7/6, R: 14, hamurunun renginde.
17. Alibey H. 2,5 YR 5/8, R: 14, h. r. (2,5 YR 6/4) ağz kenarı astarlı.
18. Alibey H. 7,5 YR 6/4, R: 13, h. r. (10 YR 8/4) içi dışı astarlı, mat.
19. Alibey H. 7,5 YR 8/2, R: 12, hamurunun renginde.
20. Alibey H. 7,5 YR 6/4, R: 14, hamurunun renginde.
21. Alibey H. 2,5 YR 6/6, R: 15, hamurunun renginde.
22. Alibey H. 7,5 YR 6/4, R: 16, hamurunun renginde.
23. Alibey H. 5 YR 5/8, R: 16, hamurunun renginde.

24. Alibey H. 10 YR 4/8, R: 14, h. r. (10 YR 7/3) içi ve dış kenarı astarlı mat.
25. Alibey H. 5 YR 5/8, R: 18 h. r. (10 YR 8/4) içi dışı astarlı, mat.

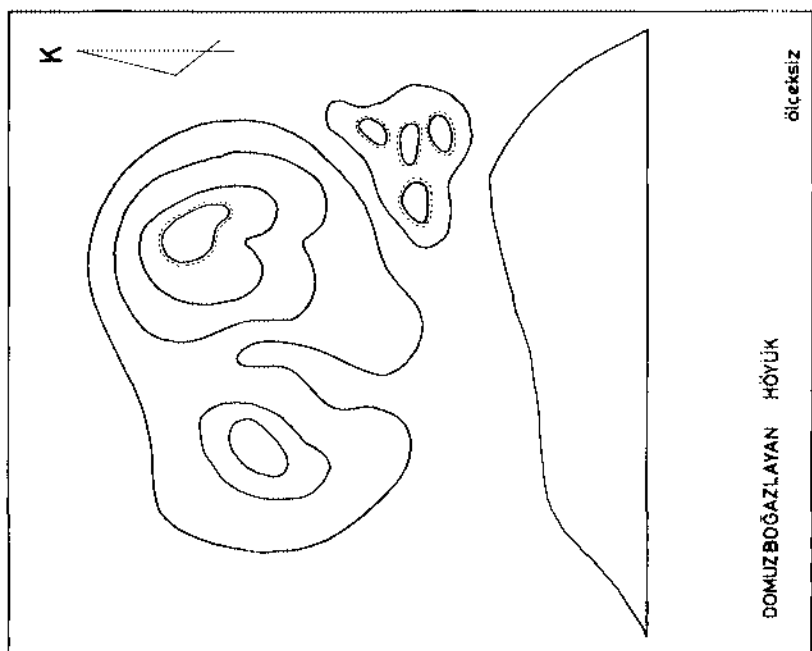
Resim : 7

1. Çarıklar H. 2,5 YR 6/4, iri taşçıklı hamurunun renginde.
2. Çarıklar H. 2,5 YR 4/8, R: 19, hamurunun renginde.
3. B. Aşlama H. 2,5 YR 5/8, R: 17, h. r. (7,5 YR 8/4) astarlı parlak.
4. B. Aşlama H. 7,5 YR 6/4, R: 17 (?), hamurunun renginde.
5. B. Aşlama H. 2,5 YR 4/8, R: ?, h. r. (7,5 YR 6/4) astarlı mat.
6. B. Aşlama H. 2,5 YR 6/4, R: 16 (?), hamurunun renginde astarlı, mat.
7. B. Aşlama H. 7,5 YR 6/4, R: ?, h. r. (10 YR 8/4).
8. B. Aşlama H. 2,5 YR 6/4, R: 18, h. r. (7,5 YR 6/4) astarlı, mat.
9. B. Aşlama H. 2,5 YR 4/6, R: 15, hamurunun renginde astarlı mat.
10. B. Aşlama H. 2,5 YR 6/4, R: 16 (?), hamurunun renginde.
11. B. Aşlama 7,5 YR 8/4, R: 17, hamurunun renginde.
12. B. Aşlama H. 2,5 YR 6/4, R: 18, h. r. (10 R 9/8) astarlı, parlak.
13. B. Aşlama H. 2,5 YR 4/8, R: ?, h. r. (7,5 YR 6/4), astarlı parlak.
14. B. Aşlama H. 2,5 YR 4/8, R: ?, hamurunun renginde.
15. B. Aşlama H. 10 YR 7/3, R: ?, h. r. (10 YR 8/4), astarlı mat.
16. B. Aşlama H. 2,5 YR 4/8, R: ?, h. r. (7,5 YR 6/4), astarlı, parlak.
17. B. Aşlama H. 10 YR 7/3, R: 18, hamurunun renginde.
18. Çarıklar. H. 7,5 YR 6/4, R: 19, hamurunun renginde.
19. Çarıklar H. 2,5 YR 5/6, R: 14, h. r. (7,5 YR 6/4) astarlı parlak.
20. Çarıklar H. 10 YR 7/4, R: 17, hamurunun renginde.
21. Çarıklar H. 10 R 9/8, R: 15, hamurunun renginde.
22. Çarıklar H. 2,5 YR 4/8, R: ?, h. r. (7,5 YR 6/4), astarlı mat.
23. Çarıklar H. 2,5 YR 4/6, R: ?, h. r. (10 YR 7/4), astarlı, parlak.
24. Sivrice H. 2,5 YR 4/8, R: ?, hamurunun renginde astarlı, parlak.
25. Sivrice H. 2,5 YR 6/8, R: ?, hamurunun renginde, parlak.
26. Sivrice H. 10 YR 7/3, R: ?, hamurunun renginde düzeltilmiş.
27. Sivrice H. 2,5 YR 4/6, R: ?, h. r. (7,5 YR 6/4) astarlı, parlak.
28. Sivrice H. 7,5 YR 6/4, R: ?, hamurunun renginde düzeltilmiş.

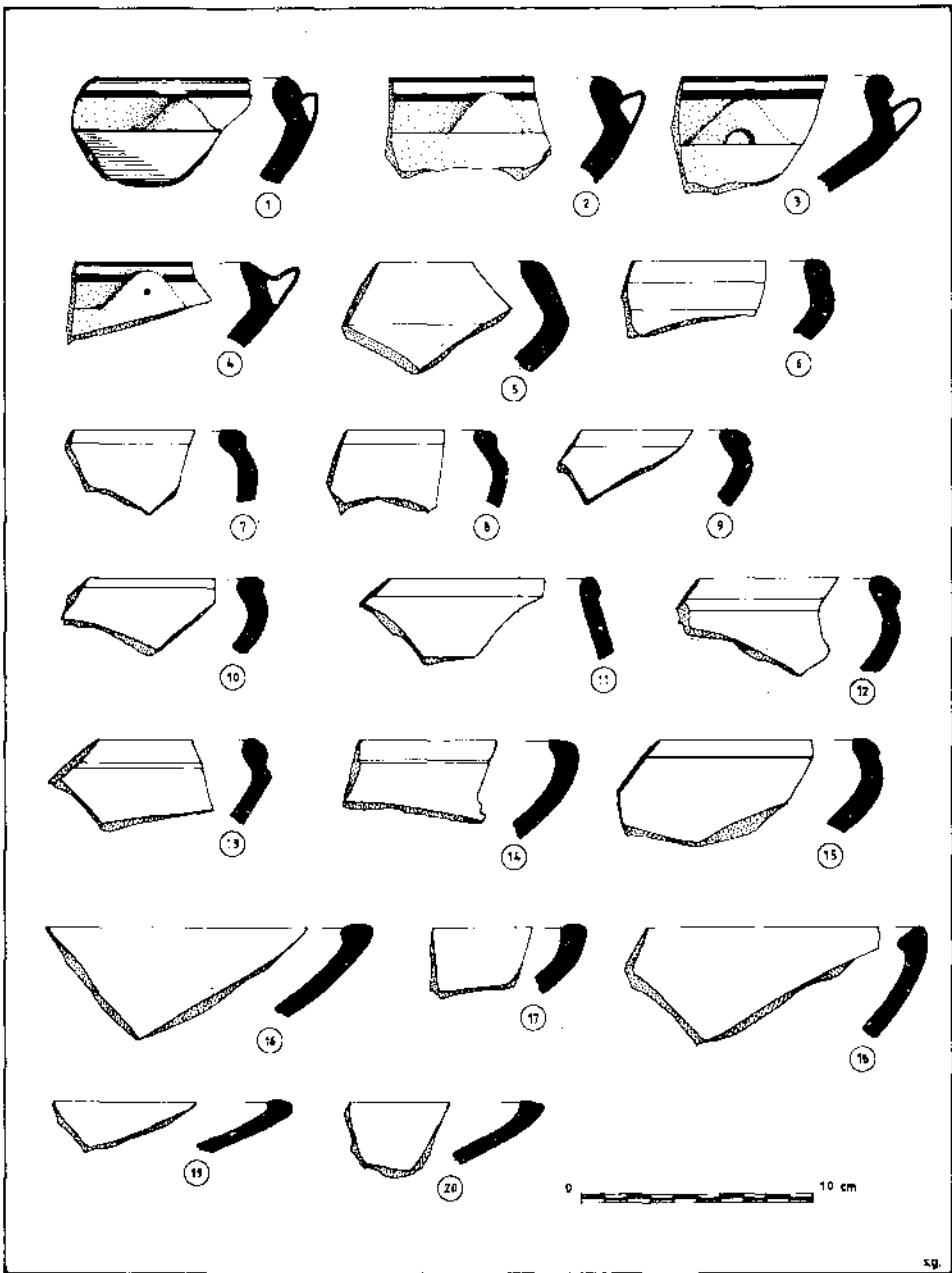

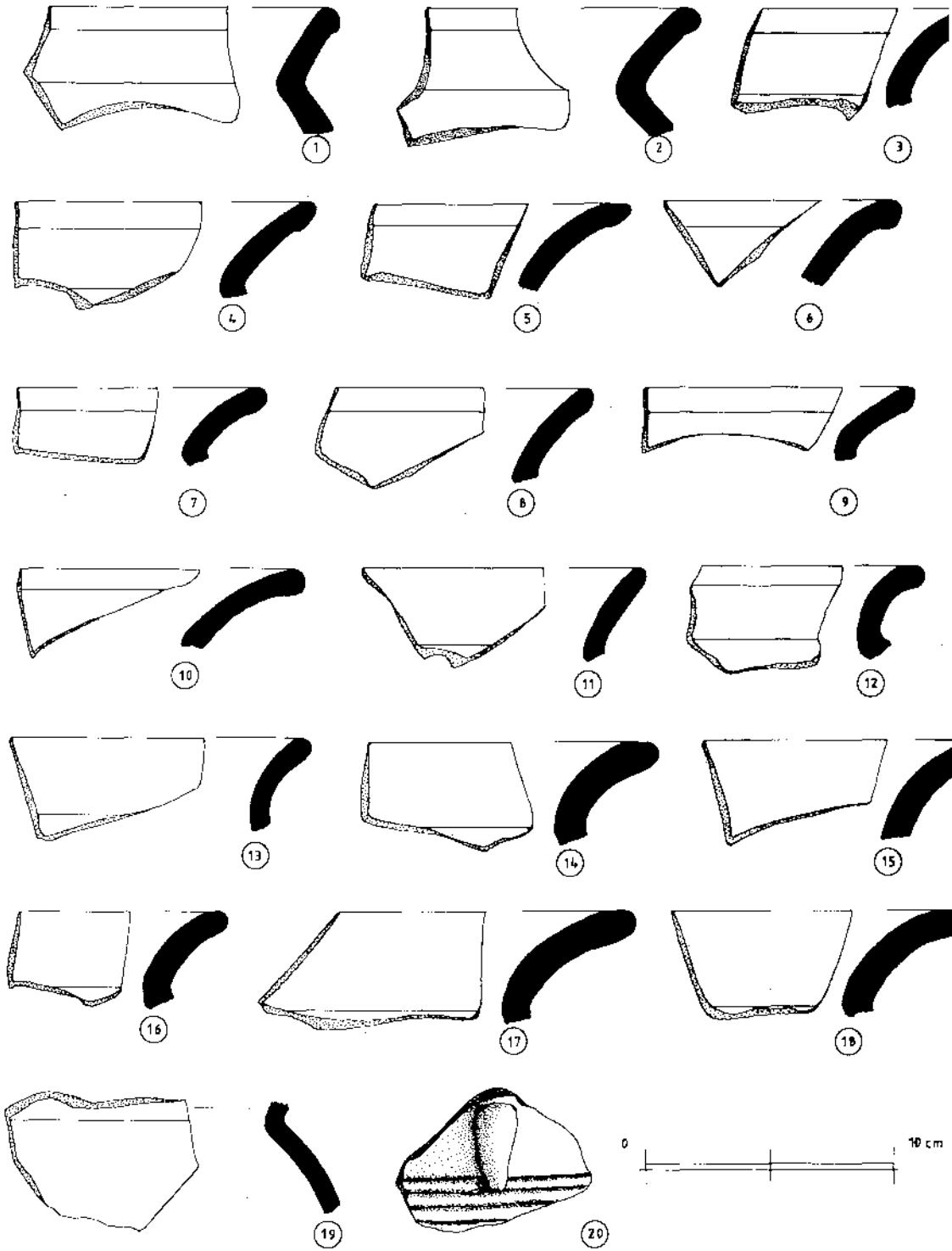
Plan : 1

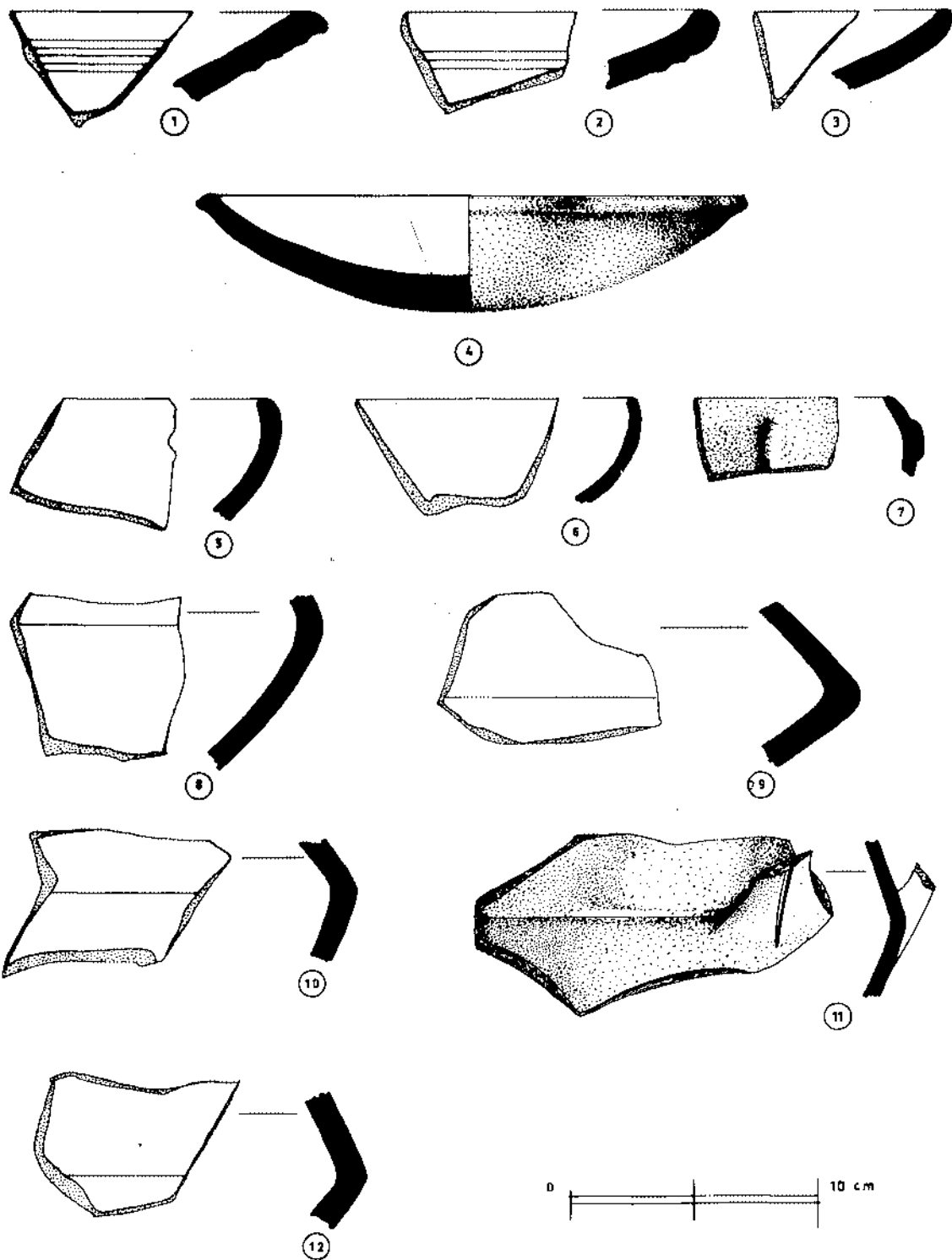

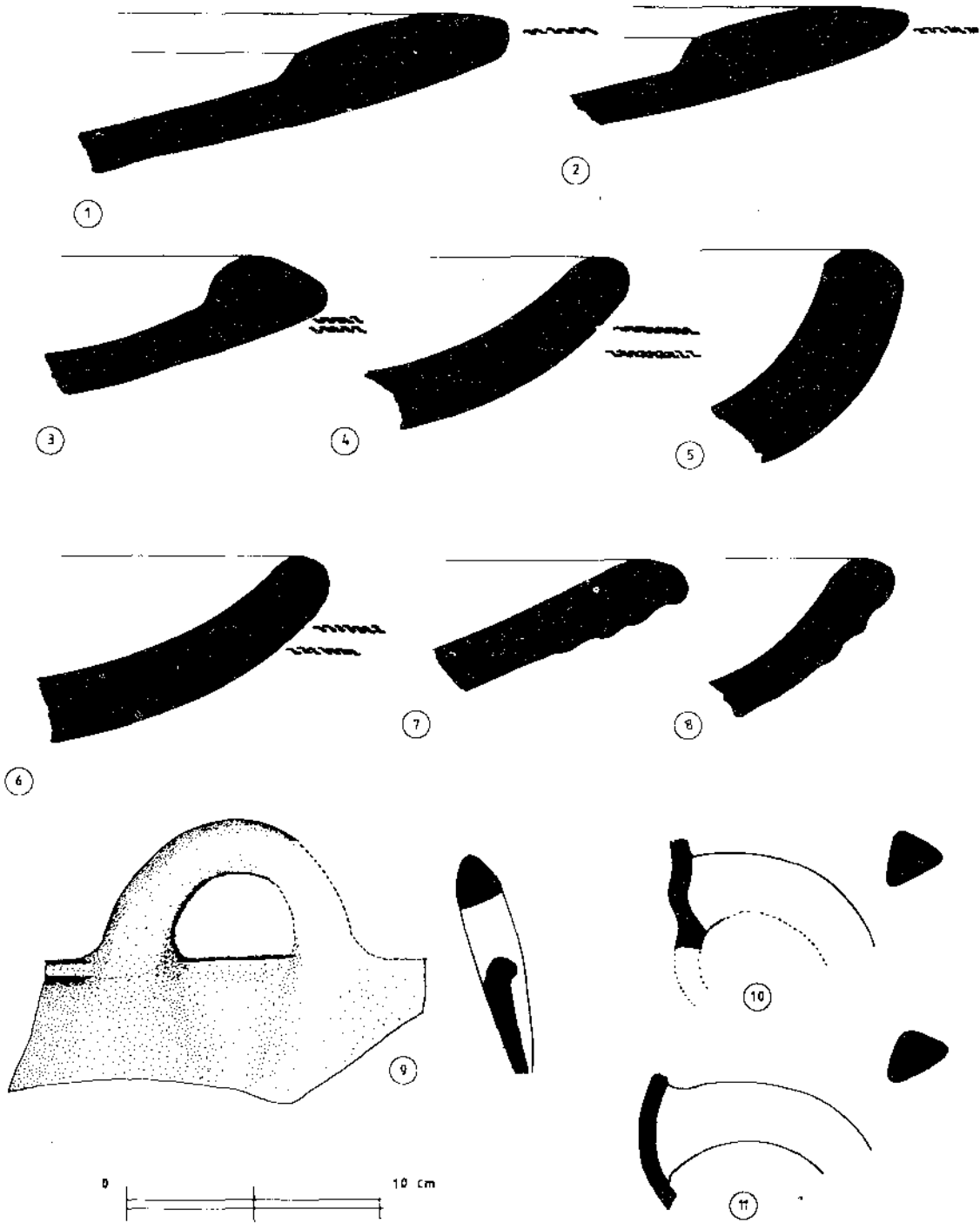
Plan : 2

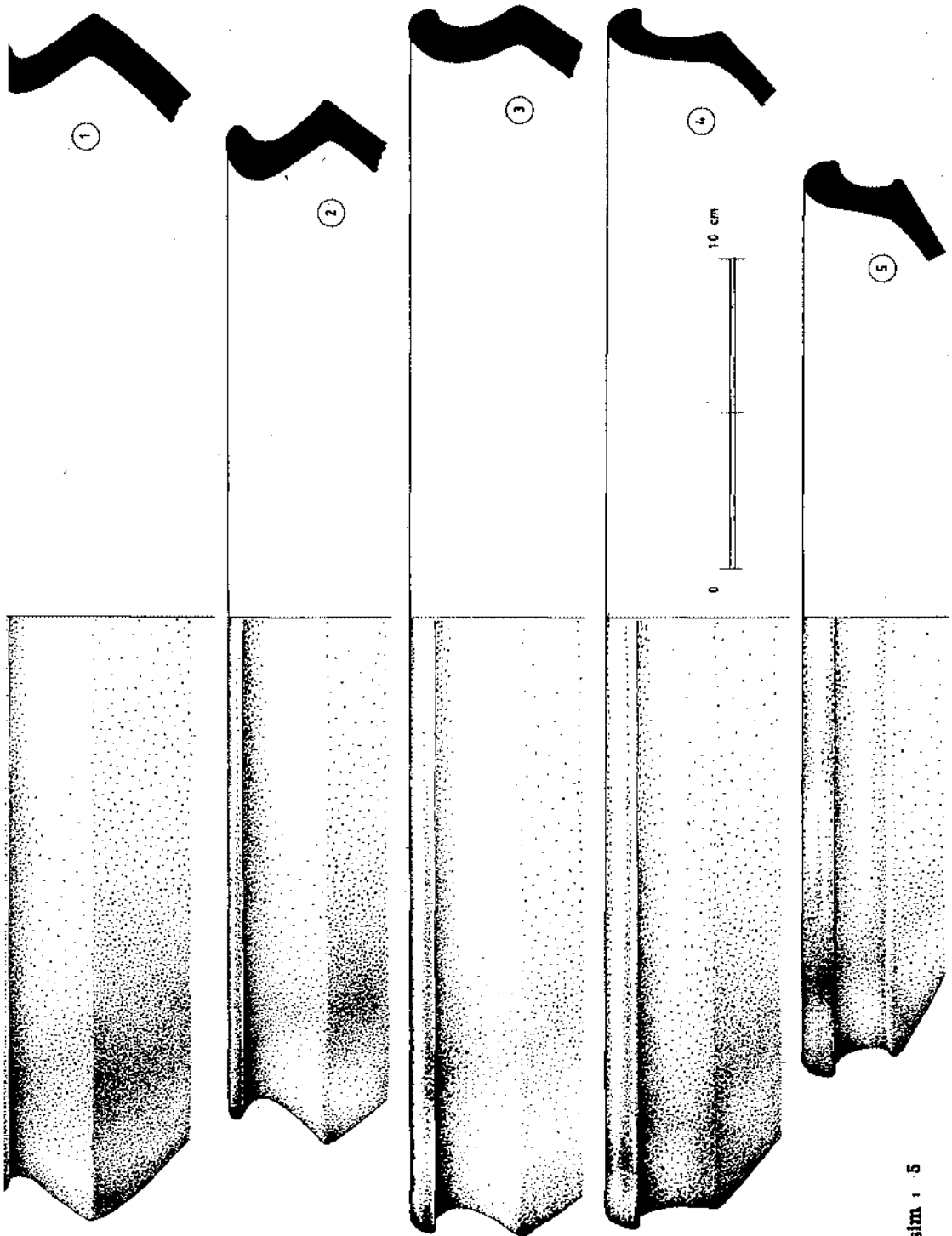
Resim : 1

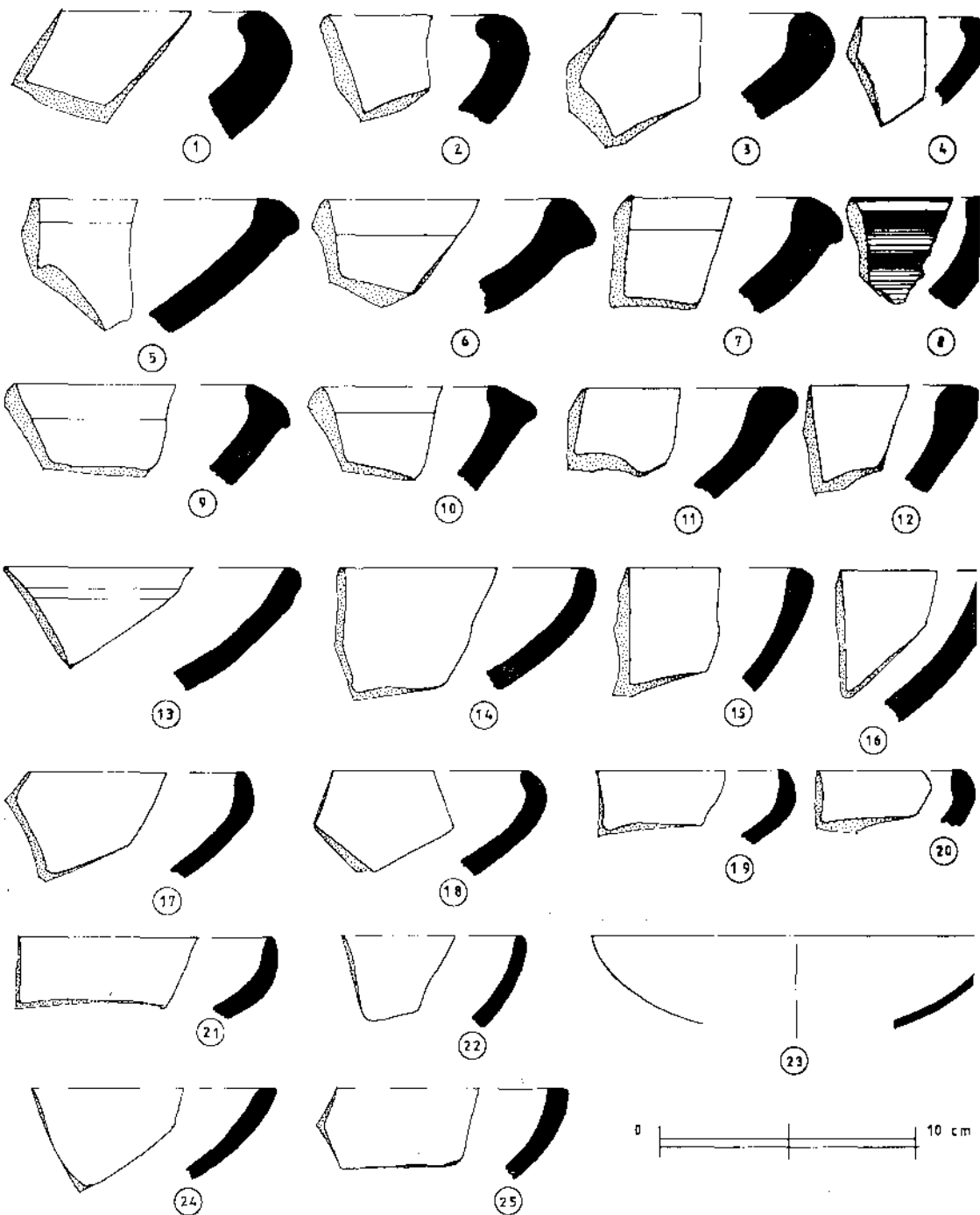

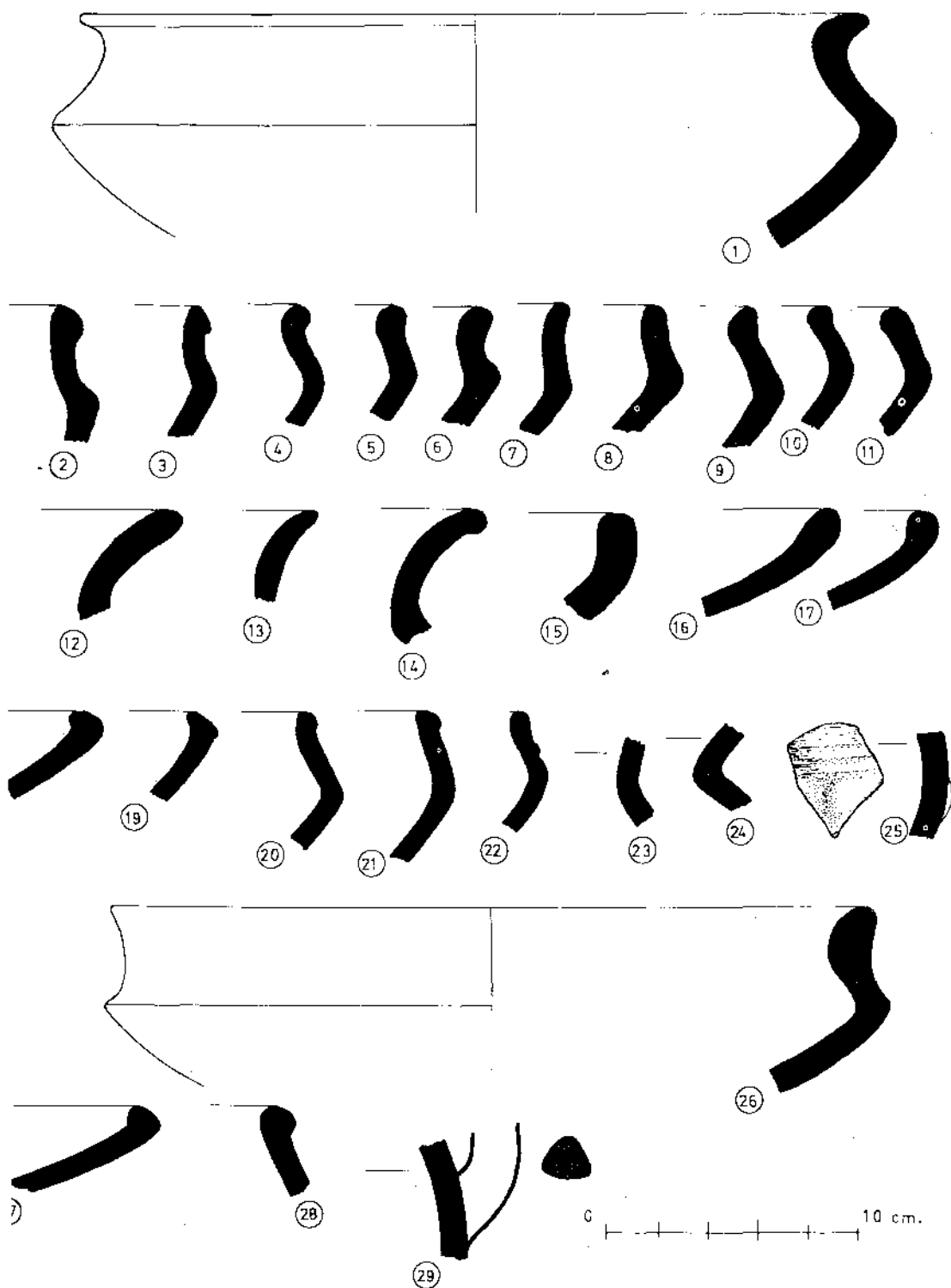

Resim : 5

Resim : 8 — Geç Neolitik Çağ kap parçası (Çomaklı Höyük'ten)

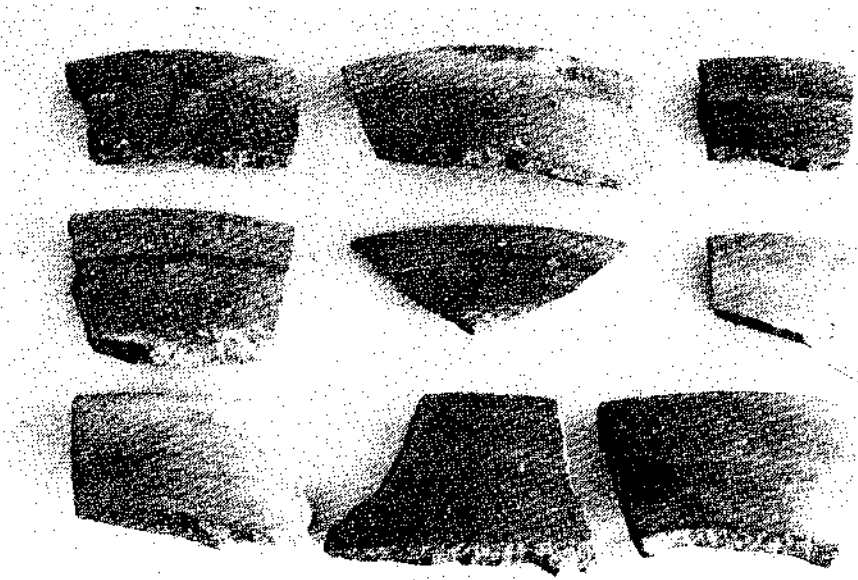
Resim : 9 — Kalın kaba hamurlu, tepsi ve çanak parçaları (Alibey Höyük'ten)

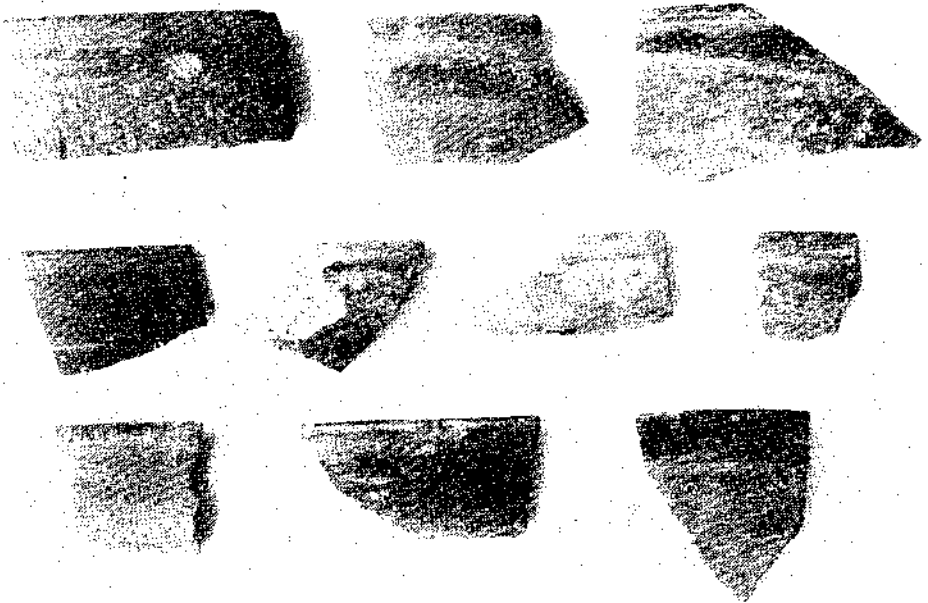
Resim : 10 — Astarsız çanak parçaları (Allbey Höyük'ten)

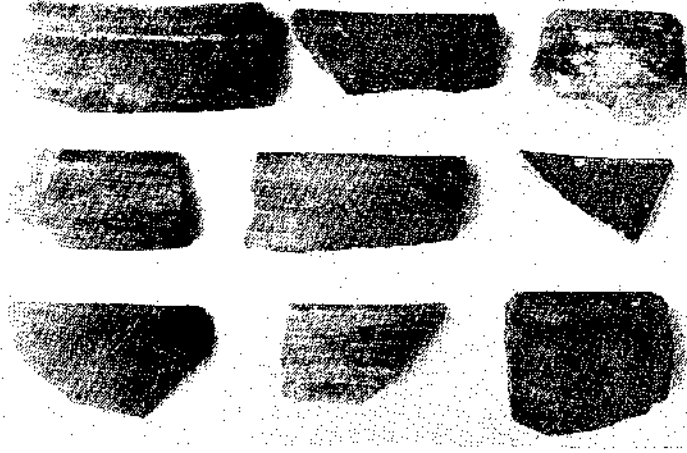
Resim : 11 — Yarım ay biçimli alet parçaları

Resim : 12 — İri vazo parçaları (Domuzboğazlayan Höyük'ten)

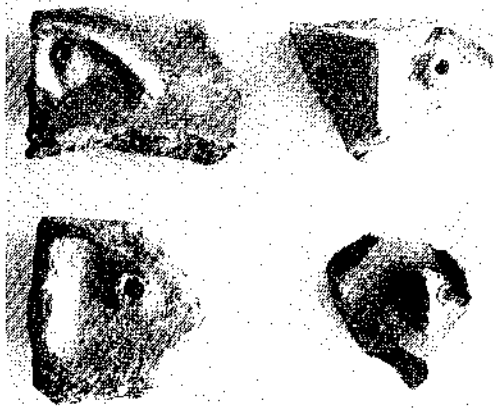
Resim : 13 — Keskin omuzlu çanak parçaları

Resim : 14 — Keskin omuzlu çanak parçaları

Resim : 15 — Eski Tunç Çağı metalik kap parçası (Kerhane Höyük'ten)

Resim : 16 — Eski Tunç Çağı kabartmalı kap profilleri

LES TRAVAUX À PORSUK EN 1986

Oliver PELON *

La campagne de l'été 1986 à Porsuk en Cappadoce méridionale a revêtu un caractère un peu particulier qui est la conséquence de l'arrêt prolongé des travaux sur le site depuis 1977. C'est en effet cette année-là qu'a eu lieu la dernière campagne de fouille effective. Si quelques études ont pu être encore menées au musée de Niğde l'année suivante, l'absence de crédits a ensuite interdit toute opération de fouille jusqu'à l'an dernier.

Je rappellerai pour commencer qu'au cours des campagnes antérieures, de 1969 à 1977, quatre chantiers ont été ouverts et plus ou moins complètement exploités :

le premier, le chantier I, est situé au pied du höyük du côté Ouest, en bordure de la piste d'accès à la carrière de gypse établie dans les environs et du village de Darboğaz : Il y a été dégagé un mur à contreforts d'époque romaine tardive qui a pu faire partie d'un système de fortification dont aucun autre élément n'est connu par ailleurs;

le chantier II est implanté à l'extrémité occidentale du höyük, dans une zone qui a été partiellement nivelée en 1960 par le travail d'un bulldozer chargé de fournir le remblai nécessaire à l'établissement de la piste d'accès à la carrière : sur ce chantier, audessous d'un niveau hellénistique et romain, a été mis au jour un ensemble de fortifications, en pierres et en briques crues, datant de l'époque hittite et du début de l'âge du Fer. Il se pourrait que des éléments très tardifs soient encore dissimulés dans une butte conservée au Sud du chantier;

le chantier III a été ouvert sur le flanc Sud du höyük qui domine un torrent venu des contreforts du Taurus, le Darboğaz çayı; il est placé à cheval sur un système de fortifications hellénistiques et romaines et a permis de mettre en évidence à cet endroit l'existence d'un habitat d'époque communément appelée «phrygienne»;

enfin le chantier IV, placé à l'extrémité Est du höyük, domine la vallée de quelque 20 m; on y a rencontré la stratigraphie la plus éloquente de tout le site, depuis une nécropole restée jusqu'ici non datée en l'absen-

---

(*) Prof. Dr. Olivier PELON, 606, Route De La Garde 69760 Limonest, FRANSA.

ce de mobilier, mais au plus tôt d'époque romaine tardive, jusqu'à un important niveau de destruction d'époque hittite caractérisé par la présence dans une couche noirâtre épaisse de plus d'un mètre de poutres carbonisées, de briques calcinées et de pierres tombées. De ce côté aussi a été reconnue une fortification encore bien conservée au Nord-Est

Ainsi, dès 1977, malgré le caractère assez limité des dégagements par rapport à l'étendue du höyük, avait été mis en évidence l'intérêt tout particulier de ce site placé sur la grande voie des Portes Ciliciennes, à proximité immédiate de la mine de Bulgar maden avec laquelle il a dû avoir des relations directes.

La réinstallation de la mission sur le site et la reprise des travaux n'ont été rendues possibles que grâce à l'aide et à l'intervention des autorités locales. En effet le dépôt construit sur la pente Ouest du site en 1969 pour la mise en sécurité de l'outillage de la mission et des objets trouvés dans la fouille avait été anéanti en janvier 1984 par une explosion incontrôlée dans la carrière de gypse voisine. C'est grâce aux efforts de Bay Mustafa Akkaya, directeur du musée de Niğde, et à ceux de Bay Mustafa Tamer, Kaymakam d'Ulukışla, qu'a été reconstruit au cours de l'hiver et du printemps précédents un nouveau dépôt dans un endroit du site moins exposé aux tirs de mine.

Les chantiers eux-mêmes apparaissaient au début de la campagne assez fortement endommagés par l'arrêt des travaux pendant neuf ans. Il y avait deux raisons à cet état de choses :

tout d'abord une dégradation due à l'érosion naturelle : les parois de terre de certains des sondages s'étaient plus ou moins complètement effondrées; la pluie et le gel avaient attaqué les matériaux friables comme la brique crue et le gypse qui constituent les principaux matériaux de construction;

ensuite des explosions répétées dans la carrière de gypse voisine, exploitée pour le compte de l'Azot Sanayii par un entrepreneur peu scrupuleux, qui non seulement avaient entraîné la destruction complète du dépôt de la mission mais encore mis à mal l'un des chantiers, le chantier I, entièrement recouvert par un amoncellement de fragments et de poudre de gypse.

Devant une telle situation, plusieurs opérations de nettoyage ont été réalisées, conformément au permis accordé par le Directeur Général des Antiquités et des Musées :

a. les ruines de l'ancien dépôt de la mission sur la pente Ouest du höyük dont l'essentiel du matériel avait été évacué au moment de sa destruction en 1984 ont été systématiquement explorées pour le dégagement des objets qui pouvaient encore s'y trouver; des ossements provenant des tombes de la nécropole tardive y ont été retrouvés et recueillis avec soin pour étude;

b. parmi les quatre chantiers ouverts au cours des campagnes antérieures, le chantier I a été laissé de côté en raison de son état. Les explosions dans la carrière voisine l'avaient non seulement recouvert d'une épaisse couche de pierraille mais encore en avaient ébranlé et partiellement anéanti les murs anciens; un nouveau dégagement n'aurait donc rien apporté. Par contre le prolongement vers le Sud du mur à contreforts, déjà apparent depuis plusieurs années à l'arrière de l'ancien dépôt de la mission, a été mis en évidence sur une longueur de 17,80 m;

c. sur les trois autres chantiers, les terres éboulées et les pierres tombées ont été soigneusement évacuées après enlèvement de la végétation adventice. En dehors de la céramique mélangée qui a été recueillie, deux trouvailles plus importantes sont à signaler :

— la première provient de la partie orientale du chantier II, où deux monnaies de bronze ont été trouvées dans l'épaisseur d'un mur du niveau supérieur partiellement écroulé; l'une est encore lisible : elle date de l'époque de Gordien III (238 ap. j. - C.) et appartient aux séries émises à Kayseri. Elle vient utilement modifier l'information déjà donnée dans la même zone par une monnaie d'argent de la 4e année du règne d'Hadrien (120 ap. J. - C.) et montre que certaines des constructions les plus tardives du site sont à dater du 3e s. ap. J. - C.;

— la seconde a été faite sur le chantier IV où, en 1977, un témoin stratigraphique avait été laissé en place sur le sol du niveau hittite. Ce témoin s'était fortement dégradé au cours des années et il a été jugé nécessaire de l'enlever en totalité pour obtenir un nettoyage plus complet de la zone. Au contact même du sol hittite, contre le mur Nord de la pièce en partie explorée en 1976, qui portait encore sur son revêtement de terre les traces très nettes de l'incendie terminal, a été identifié puis progressivement dégagé un squelette à demi carbonisé manifestement en place; l'étude de ces restes ont montré qu'il s'agissait d'un jeune adulte d'environ 1,30 m pris dans l'écroulement même du niveau. Contre le corps reposait le col d'une bouteille de céramique rouge lustrée, fortement noircie par endroits, dont d'autres morceaux avaient été découverts au cours des campagnes précédentes.

Outre les travaux de nettoyage, quelques travaux sommaires de restauration ont été entrepris, en particulier dans la partie Nord du chantier IV où un segment de la fortification hittite en grès s'était dégradé dans sa partie supérieure, menaçant d'effondrement un élément de la muraille du Fer ancien.

La mission s'en est donc tenue dans ses travaux sur le site en 1986 aux limites qui lui avaient été fixées par la Direction Générale des Antiquités. Les divers travaux de nettoyage réalisés ont permis d'améliorer la présentation des chantiers et de remettre en évidence des structures plus ou moins enfouies sous la végétation et les terres éboulées. La reprise d'une véritable exploration du site a été ainsi rendue possible dès la prochaine campagne.

HACILAR MEZARLIK ARAMA ÇALIŞMALARI - 1986

Refik DURU *

1985 yılında başladığımız Hacılar mezarlığını arama çalışmalarına 1986 Temmuz ayında devam ettik. Kuruçay kazı ekibi tarafından yürütülen çalışmalar 10 gün kadar sürdü. Bu süre içinde, önce 1985 kazıları sırasında geniş ölçüde araştırılmış olan kuzey bitişik tarlalarda yeni çukurlar açılarak mezarlığa ait izler arandı. Daha sonra doğu, güney ve kısmen güneydoğu kesimindeki tarlalarda 15 çukur açıldı. Böylece höyüğün etrafında çepeçevre, 29 tane çukurda çalışılmış oldu. Ana toprak genellikle 1.5 m. derinliklerdeydi. Biz ana toprak içinde de bazen 50 cm. kadar derinleştik. Bütün bu kazılarda hiçbir mezar, insan iskeleti veya parçasına rastlamadık. Buluntu olarak da, bir iki boyalı ve boyasız parça dışında eser ele geçmedi. Böylece Hacılar yerleşmesinin etrafında, yaklaşık 100 m. genişliğinde bir kuşak içinde hiçbir mezar olmadığı anlaşılmış oldu.

Hacilar yerleşmesinin mezarlarının nerede olduğunu tespit edemedik. Kuşkusuz Hacilar'ın etrafındaki kilometrelerce uzanan düz arazinin bir kaç yerinde bu çağların mezarlıkları bulunmaktadır. Bugünkü toprak düzeyinin en az 2 m. altında olması gereken mezarların yerini bulmak, bu durumda rastlantılara kalmış olmaktadır.

Çalışmalarımız sırasında höyüğün 60 m. kadar kuzey ve kuzeydoğusunda kırmızı ve sarı boyalı ve açılanmış taban parçaları saptadık. Bu boyalı tabanlar sanıyoruz Hacilar'da 1960 kazı sezonunda varlığı anlaşılan ve J. Mellaart tarafından Akeramik Neolitik olarak adlandırılan yerleşmeler ile çağdaştır. Anlaşılan odur ki, Akeramik denen yerleşmeler sanıldığından daha geniş bir alana yayılmıştır. İşin ilginç bir yanı da, keramiksiz olduğu bildirilen bu yerleşmelerde, bizim az da olsa keramik parçaları bulmuş olmamızdır.

Hacilar Nekropolü olayının açıklığa kavuşturulması için yaptığımız araştırmalar başarısızlığa uğramış bulunmaktadır. Ancak biz yaptığımız sondajların ayrıntılı sonuçlarını bilim alanına sunma çalışmaları yaparken, bir yandan da Hacilar'da kazılar sonrası kaçak kazılar sonucu bulunarak müze ve özel koleksiyonlara girmiş tüm buluntuları inceleyerek bu soruna bir yanıt bulmak istiyoruz. Yakın bir gelecekte bu geniş araştırmaların sonuçlarını yayına hazırlayabileceğimizi umuyoruz.

(*) Prof. Dr. Refik DURU, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı Başkanı, FEN/PTT, İSTANBUL.

1986 CUDİ DAĞI ARAŞTIRMASI

Hayat ERKANAL*

1982 yılından beri devam eden Girnavaz kazı çalışmaları yanında zaman zaman Mardin bölgesinin çeşitli yörelerini inceleyen kazı kurulu, 1986 yılında Cudi Dağı araştırmasını programına almıştır¹. 1986 Ekim ayında gerçekleştirilen araştırma gezisi Ankara Üniversitesi Araştırma Fonu Müdürlüğü tarafından desteklenmiştir.

Cudi Dağı'nın güney tepelerinde bulunan ve ilk defa Rassam tarafından 1897 yılında bilim dünyasına duyurulan² Assur kabartmaları araştırma programının ilk safhasını oluşturmuştur. Bu kabartmaların genel bir değerlendirmesini yapan J. Börker-Klaehn'e göre³, konu şimdiye kadar şu bilim adamları ve seyyahlar tarafından ele alınarak kısmen de olsa yayılanmıştır: G. Bell* (Amurath to Amurath, 1911, 290 v.d. Res. 182-183), L. W. King (Proceeding of the Society of Biblical Archaeology 35, 1913, 66 v.d., Lev. 7-26), B. Meissner (Babylonien und Assyrien I, 1920, 350), D.D. Luckenbill (Oriental Institute Publication II, 1924, 20), J. N. Postgate (Sumer 29, 1973, Lev. 2), v.s.

J. Börker-Klaehn tarafından da belirtildiği gibi⁴ Cudi Dağı kabartmalarını ele alan kısa süreli araştırmalar her yönüyle yetersiz kalmıştır. Çeşitli araştırmacıların verdiği bilgiler çelişki içinde olup yayınlanan yetersiz resim ve çizimler ayrıntılar hakkında bilgi vermekten uzaktır. Bu nedenle konunun yeni araştırmalar sonucu bilim dünyasına tüm boyutlarıyla tanıtılması ve değerlendirilmesi gerekmektedir.

(*) Doç. Dr. Hayat ERKANAL, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Dekan Yardımcısı.

(1) Araştırma ekibi Kültür ve Turizm Bakanlığı Temsilcisi Selâhattin E. Aksu, Arkeolog Bahattin Devam ve Arkeoloji Öğrencisi Rıdvan Aydın'dan teşekkül etmiştir. Mardin Müzesi Müdürü A. Haluk Ekmen ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri Çivi Yazısı Uzmanı Veysel Donbaz çalışmalara kısmen iştirak etmiştir.

(2) H. Rassam, Asshur and the Land of Nimrod, 1897, 389.

(3) J. Börker-Klaehn, *Alt Vorderasiatische Bildstelen und Vergleichbare Felsreliefs*, 1982, 204.

(4) J. Börker-Klaehn, *Alt Vorderasiatische Bildstelen und Vergleichbare Felsreliefs*, 1982, 204.

Bu düşünce doğrultusunda hareket eden araştırma ekibi, 1986 yılında ulaşılması oldukça güç olan bu kabartmaları yerinde inceleyerek gerek çizim, gerekse fotoğraflarla belgelemiştir.

Yapılan ilk araştırma sonucunda kabartmaların iki ana grup altında toplandığı görülmüştür. Bu gruplardan birincisi altı kabartmadan oluşmakta, Cizre'nin Şah Köyü (yeni adı Çağlayan Köyü) hudutları içinde bulunmaktadır. İkinci grup ise bir kabartma ile temsil edilmekte, Silopi'nin Hasanah Köyü (yeni adı Köşreli Köyü) hudutları içinde yer almaktadır.

Şah Kabartmaları

Habur transit yolunun Cizre'den itibaren 19. km. sinden kuzeye yönelen köy yolu 15 km. takip edildiğinde Şah Köyü'ne gelinir. Köyün kuzey-kuzeybatısında, iki vadi arasında Cudi Dağı Neyser Tepesi yükselmektedir. Tepe birbiriyle bağlantılı iki zirve ve iki terastan oluşmaktadır. Alt terasın köye bakan dik güney yamacına Şah 1 kabartması işlenmiştir.

Tek erkek tasvirinden ibaret olan kabartma, üstü yuvarlak 1.70x0.74x0.10-0.15 m. boyutlarında bir niş içine yerleştirilmiştir (Resim: 1). Ayrıca nişin sol tarafı hafifçe düzleştirilmiş ve bu alana 18 satırlık bir kitabe kazınmıştır.

Şah 1 in bulunduğu teras yamacından doğuya, daha sonra kuzeye doğru gidildiğinde, doğudaki vadi terk edilmektedir. Buradan batıdaki, yamacında Şah 1 bulunan terasın üzerindeki ikinci terasa çıkmak oldukça kolaydır. Kuzey ve kuzeydoğuya doğru tedrici olarak yükselen ikinci terasın kuzeydoğusunda iri bir kaya bloğunun düzleştirilmiş güney yüzünde Şah 2 bulunmaktadır. Şah 2 yi oluşturan bir erkek tasviri ve altı tanrı sembolü, 1.80x1.22x0.50 m. boyutlarındaki derin bir niş içine yerleştirilmiştir. Tasvirin kemerinden diz hizasına kadar eteği üzerinde 20 satırdan oluşan bir kitabe yer almaktadır. Ön kısmındaki boşluk ise gene çivi yazısı satırları ile doldurulmuştur.

Şah 2 nin bulunduğu terasın kuzeyine doğru gidildiğinde ilk zirveyi oluşturan kaya dikitlerine raslanır. Bunlardan ilk dikit diğer kütleden ayrılarak dar bir geçit oluşturmıştır. Bu ilk dikitin geçite, kuzeydoğuya bakan geniş yüzü düzdür. Bu yüzün kuzeybatı alt köşesinde Şah 3 kabartması bulunur. Bir erkek tasviri ve altı tanrı sembolünden oluşan kabartma 2.20x1.18x0.44 m. boyutlarında yüksek bir niş içinde yer almaktadır. Tasvirin ön kısmı çivi yazılı kitabe ile kaplıdır.

Şah 3 ün bulunduğu geçitin kuzeyinde, Neyser Tepesi'nin ilk zirvesini oluşturan yüksek kaya blokları kümesi görülmektedir. Bu bloklardan

doğuda bulunan biri üzerine Şah 4 işlenmiştir (Resim : 2). Niş boyutları 1.86x1.20x0.35 m. dir. Bu niş içinde bir erkek tasviri ve altı tanrı sembolü bulunmaktadır. Tasvirin eteği ve ön kısmı çivi yazılı kitabe ile kaplıdır.

Neyser Tepesi'nin ilk zirvesi üzerinde kaya dikiti görünümünde sivri bir blok yıldırım nedeniyle ikiye bölünmüştür. Üst kısım koparak alt kısmı doğu istikametinde kapatmıştır. Bu kapatılan kısmın doğu yüzü Şah 5 ile kaplıdır. Bir erkek tasvirinin yer aldığı niş 1.73x1.17x0.26 m. boyutlarındadır. Çok tahrip olmasına rağmen tasvirin arkasındaki çivi yazılı kitabe tespit edilebilmiştir.

Şah 5 in bulunduğu zirve, Neyser Tepesi'nin ana zirvesine bir kaya sırası ile bağlanmıştır. Bu kaya sırası kuzeye doğru takip edildiğinde, ana zirvenin doğusundan tepenin dik yamaçlardan oluşan kuzey ucuna geçilir. Ana zirvenin kuzeyinde, kısmen boşluk üzerine sarkan bir bloğun kuzey yüzü üzerinde Şah 6 görülmektedir. Bir erkek tasvirinin ve altı tanrı sembolünün işlendiği niş 1.77x1.24x0.22 m. boyutlarındadır. Tasvirin ön kısmında, zaman zaman etek üzerine taşan bir çivi yazılı kitabe bulunmaktadır.

Hasanah Kabartması

Habur transit yolunun Cizre'den itibaren 22. km. sinden kuzeye yönelen köy yolu 11 km. takip edildiğinde de Hasanah Köyü'ne ulaşılır. Köy, Cudi Dağı güney eteklerinde yer alan derin bir vadinin ağzına kurulmuştur. Çevresinde Ortaçağ'a kadar uzanan bazı dini yapıların temellerini bugün dahi görmek mümkündür. Köyden kuzeye doğru keskin kıvrımlar halinde uzanan vadi, tedrici olarak yükselerek Cudi Dağı'nın güney etekleriyle birleşmektedir. Vadinin tam dağ eteğiyle birleştiği yerde bulunan iri bir kaya bloğunun düzleştirilen güneydoğu yüzünde Hasanah kabartması bulunmaktadır. Kabartma bir erkek tasvirinden ibaret olup, 1.80x1.35x0.35 m. boyutlarında bir niş içine yerleştirilmiştir. Tasvirin belinden diz hizasına kadar olan kısmında 20 satır çivi yazısı görülebilmektedir. Ayrıca ön kısmında da bazı çivi yazısı izlerini tespit etmek mümkün olabilmektedir.

Şah Köyü kabartmalarından sadece 8 km. uzaklıkta olan Hasanah kabartması ikonografik açıdan diğerleri ile bir bütün teşkil eder. Şah 1 kabartması dışında tüm kabartmalarda görülen erkek tasviri aynı özellikleri taşımaktadır. Başlarında yukarı doğru hafifçe daralan fes şeklinde bir başlık bulunmaktadır. Başlığın üst kenarında, tam ortada konik bir çıkıntı görülür. Bazı kabartmalarda üzerinde rozetler ve iç içe dikdörtgen motifleri bulunan başlık bantları tespit edilebilmektedir. Arkaya doğru incelen kaşın hemen altında yer alan ince çekik göz, iki kalın ka-

bartma hatla sınırlandırılmıştır. Yuvarlak bir yapıya sahip burun nispeten küçüktür. Sakallar şakaktan aşağı doğru, ağzı da içine alacak şekilde uzanmakta, göğüs hizasında yatay bir şekilde son bulmaktadır. Sakallar çeneye kadar olan kısımda ufak bukleler halinde ifade edilmiştir. Çene altında dikey paralel çizgilerle belirtilmiş, bu çizgiler alt uçta ve ortada bukle sıralarıyla kesilmiştir. Hafif dalgalı bir şekilde başlık altından uzanan saçlar genç bukleler halinde omuz üzerinde toplanmıştır. Alın üzerinde, başlık altında görülen tek bukle sırası da saçları ifade etmektedir (Resim : 3). Boyundan ayaklara kadar uzanan elbise genelde iki parçalıdır. Kolye görünümünde bir yaka süslemesine sahip iç giysisinin etekleri dikey paralel çizgilerle saçak şeklinde donatılmıştır. Üst giysisi şal şeklinde olup, iki kenarı önde birleştirilmiştir. Sağ omuzdan eğik bir şekilde kemere inen bantın ön kısmında birbirine paralel öne eğimli çizgiler bulunmaktadır. Omuz üzerinde toplanan saç bukleleri altından kalınlaşarak bele kadar inen sarkıntının uç kısmı yatay ve dikey çizgilerle püskül şeklinde bezenmiştir. Ayaklardan arkadaki, etek arka ucundan etek ortalarına doğru, öndeki ise eteğin ön kısmından dışa doğru uzanmaktadır. İnce düz kemerin hemen üzerinde bulunan sol kol, yatay olarak uzanmaktadır. Üst giysisi içinde kalan kolun el kısmı kumaş dışına çıkarılmıştır. Bu eliyle tasvir yuvarlak başlı bir asayı tutmaktadır. Göz hizasına kadar kaldırdığı sağ eliyle de, işaret parmağını kullanarak ilerisini göstermektedir. Bu bir nevi adorasyon şeklidir (Resim : 2).

Hasanah ve Şah 5 dışında kalan diğer kabartmalarda tasvirin ön üst tarafında altı tanrı sembolü işlenmiştir. Bunlardan başta olanı yukarı doğru kalınlaşan dikdörtgen görünümünde olup, Şamaş'ın serpuşu olarak kabul edilir. İkincisi ise iki ucu birleşik hilâl şeklindedir. Tanrı Sin'i sembolize etmektedir. Hemen bundan sonra Tanrı Assur'un kanatlı kuruşu, Adad'ın iki kollu şimşek demoti ve İştâr'ın venüs yıldızı sırası tamamlamaktadır. Beşinci sırada yer alan tüneyen kuş motifi Ninurta'ya ait olmalıdır (Resim : 2 ve 3).

Hasanah ve beş Şah kabartması tüm özellikleri ile değerlendirilirse, tümünün de bir Sargonidler Devri kralına ait olduğu anlaşılır. Bu kralın kimliği hakkında da yazılı kaynaklar gerekli bilgiyi vermektedir.

Yeni Assur Devri tarihi belgelerine göre, Sanharib 5. taht yılında (M. Ö. 700) Nipur Dağı'na bir sefer düzenliyerek Katmuhhi Ülkesini işgal eder. Utku Şehrini ele geçirdikten sonra Nipur Dağı'ndaki yedi kartal yuvasını ortadan kaldırır. Elde ettiği siyasi başarı üzerine bir kitabeli kabartmasını kayalar üzerine kazıtır.

Yapılan araştırmalar sonucu Nipur Dağı'nın Cudi Dağı ile aynı olduğu ortaya konmuştur. Kutmuhhi ülkesi ise Dicle Nehri'nin doğusun-

daki bölgeye verilen addır. Biz bu bölgeye bugün Silopi Ovası demektediriz. Utku Şehri ise Şah Köyü'nde, kısmen modern köyü içine alan kale olmalıdır. Bu durumda altı kabartmanın Yeni Assur Kralı Sanharib'i tasvir ettiği kesin olarak kabul edilmelidir. Kabartmaların bu sefer sırasında veya seferden sonra yapılmış olması kuvvetle muhtemeldir.

Altı kabartmadan farklı özellikler gösteren Şah 1 kabartmasında baş çıplaktır. Saçlar dalgalı hatlarla ifade edilmiştir. Baş tümüyle kaplıyan bu hatlar omuza doğru inmekte, omuz üzerinde hafif bir topuz şeklinde son bulmaktadır. Dar alnın hemen altında bulunan kaş oldukça kalındır. Göz ince oval bir kabartı şeklinde belirtilmiştir. Burun üçgen görünümünde olup ince bir yapıya sahiptir. Sakallar şakak kemiğinden itibaren burna doğru inmekte, daha sonra aşağı doğru sarkarak göğüs hizasında yuvarlak bir hatla son bulmaktadır. Sakalların şakak kemiğinden çeneye kadar olan kısmı baklava dilimleri, çene altında olan kısmı paralel dikey çizgiler, uç kısmı ise buklelerle ifade edilmiştir. Bu erkek tasviri ayaklara kadar inen kısa kollu bir giysiye sahiptir. Belinde orta kısmı kabartılmış, vücudun arka kısmına doğru incelen bir kemer taşımaktadır. Ayrıca kemerin içine sokulu, kabza ucu yuvarlak bir hançer zor da olsa görülebilmektedir. Ayrıca sağ elin bilek kısmında bir bant göze çarpar. Elbisesinin etek kısmı üzerinde iki eğik kenar görülür. Bu kenarlardan üstteki arkadan gelen başka bir eğik kenarla kesişir. Bu eğik kenarlar ve eteğin alt kenarı saçaklarla süslenmiştir. Arka ayağı eteğin arka kısmından ortasına kadar uzanmakta, ön ayağı ise eteğin orta kısmından başlayıp dışarı çıkmaktadır. Kemer üzerinden kıvrılan sağ kol, sakal hizasına yöneliktir. Sağ el yumruk halinde olup, sadece işaret parmağı ile risini gösterecek şekilde yukarı kaldırılmıştır. Kemer üzerinden dışarı çıkan sol eliyle tasvir, yuvarlak başlı bir asa tutmaktadır.

Kabartmanın üst sağ köşesinde, tasvirin başı üzerinde kabartma olarak içinde yıldız motifi olan hilâl sembolü işlenmiştir. Bu sembol Ay Tanrısı Sin'i simgelemektedir (Resim : 1).

Gerek ikonografik, gerekse stilistik özellikler göz önüne alınırsa, bu kabartma rahatlıkla Sargonidler Dönemi'ne tarihlenebilir. Fakat kabartmanın kime ait olabileceği konusunda bazı tereddütler bulunmaktadır. Burada bir Assur kral kabartması beklenirken, krallara ait ikonografik özelliklere rastlanmamıştır. Kitabe kral ağzından yazılmış, fakat kralın kendisi tasvir edilmemiştir. Bu kabartma büyük bir ihtimalle, kral adına belli bir görevi yerine getiren üst düzeydeki bir yetkiliye ait olmalıdır.

Bu kabartmaların çevre ile olan bağlantıları, özellikle Utku Şehri olarak tanımlamak istediğimiz Şah Köyü Kalesi 1987 araştırma programında ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Resim : 1

Resim : 2

Resim : 3

VAN BÖLGESİ YÜZEY ARAŞTIRMASI 1986

Altan ÇİLİNGİROĞLU *

1986 Van Bölgesi yüzey araştırmaları Van-Dilkaya kazı heyetinden oluşturulan bir ekiple Başkanlığım altında yürütüldü. 1986 yılı araştırmalarımız Van Gölü'nün kuzey ve kuzeybatı yörelerinde yoğunlaştırılmıştır.

Van Gölü'nün doğusunda yer alan Muradiye Ovası'nın yüzey araştırması çalışmamızın ilk basamağı idi. Bu yöre Van Gölü havzasıyla kuzeybatı İran toprakları arasında kalan, Urartu dönemindeki adıyla **Armarili** olarak bilinen bölgedir. M. Ö. 3. binyıldan itibaren özellikle 2. binin sonu ve 1. binde Van yöresi ve kuzeybatı İran arasındaki kültürel ve ticari ilişkiler bu yöre üzerinden yapılmıştır. Van bölgesinden kuzeybatı İran'a Akçay akarsuyu vasıtasıyla giden Ordu yolu ve bu yol üzerinde yer alan Körzüt, Muradiye ve Bastam gibi çok sayıdaki Urartu kalesi iki bölge arasındaki ilişkiyi kanıtlamaya yetecek sayıdadır. Ancak sözü edilen ilişkinin M. Ö. özellikle 2. binyılda da varolup olmadığı ancak aynı güzergah üzerinde bulunabilecek höyükler ile kanıtlanabilmektedir. Bu amaçla yaptığımız çalışmalar bu yol üzerinde bilinen iki höyüğün dışında bir üçüncüsünün varlığını ortaya çıkarmıştır.

Van Gölü'nün kuzey, doğu köşesinde Körzüt kalenin yaklaşık 5 km. kuzeyinde, Van-Muradiye yol ayırımına 4 km. mesafede yeni bir höyük bulunmuştur. Yöre halkı tarafından «Ovapınar» olarak adlandırılan höyük Doğu Anadolu için büyük boy sayılabilecek bir yerleşim yeridir. Yaklaşık olarak 250x150 m. ölçülerinde, ovanın yüksekliği 20-25 m. dir. Höyüğün yanında küçük bir su kaynağı vardır.

Ovapınar Höyüğü'nde yapılan yüzey araştırması Van Gölü havzasının en az bilinen dönemlerinden olan M. Ö. 2. bin yıl için önemli sonuçlar verecek niteliktedir. Yüzey buluntuları dudak üstü yivli, büyük ağız çaplı küplerden, dışa dönük ağız kenarlı çömleklerden ve içe dönük ağız kenarlı çanaklardan oluşmaktadır. Bunun yanı sıra bezemesiz bir çok gövde parçası ile işlenmemiş bir obsidyen kütlesi ele geçmiştir. Bulunan çanak-çömlek parçaları çoğunlukla kum ve küçük taşcık katkılı, kahve-

(*) Doç. Dr. Altan ÇİLİNGİROĞLU, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, Bornova/İZMİR.

rengi astarlı, iyi pişmiş ve el yapımıdır. Keramik buluntular içinde siyah, perdahlı olasılıkla Erken Transkafkasya Dönemi'ne ait gövde parçası da dikkati çekmektedir.

Ovapınar Höyüğü'nde ele geçen M. Ö. 2 binin ikinci yarısına ait çanak, çömlekler Van Gölü havzasının bu bölümünde, olasılıkla Batı İran ile ilişki içinde olan 2. bin kültürünün diğer yörelere oranla yoğun olduğunu göstermektedir. Muradiye Ovası'nda gelecek yıl sürdüreceğimiz yüzey araştırmaları bu konu ile ilgili daha etraflı bilgiler verecektir.

Van Gölü'nün kuzeyinde Erciş kazasının 6 km. kuzeydoğusunda yer alan Zernaki Tepe de 1986 yüzey araştırmamızın kapsamı içine alınmıştır. Çeşitli yayınlarda varlığından söz edilen Zernaki Tepe çok geniş bir alana yayılan «ızgara planlı» kenti ile ünlüdür. Birbirini dik kesen ana caddeler dik olarak uzanan sokakların ve bu sokaklar arasında kalan adalardaki evlerin planları bugün bile rahatlıkla görülebilmektedir. Üç ayrı büyüklükteki evlerin farklı adalarda yer aldığı Zernaki Tepe'deki araştırmamızı çanak-çömlek bulabilmek amacıyla gerçekleştirdik. Ancak, yüzeyde birkaç amorf malzemenin dışında keramik yoktur.

Izgara planlı kentlerin en erken örneklerinden olan Zernaki Tepe olasılıkla hiç yerleşilmemiştir. Konuyu bu toplantıya getirmemizin asıl amacı ise çevre köylülerin tarım arazisi açmak ve taş yapı malzemesi elde etmek için bu çok önemli yerleşme yerini tahrip ettiklerini vurgulamaktır. Bu konuda ivedi önlem alınmasının gerekli olduğunu bir kez daha hatırlatmayı görev biliyorum.

1984 yılından bu yana Van Bölgesinde yürütülen yüzey araştırmaları Van Gölü havzasının kültürel gelişimi hakkında bazı bilgiler vermiştir.

Bilindiği gibi Van Gölü havzasının en erken höyük yerleşmesi Van havaalanı sınırları içinde yer alan ve 1938-39 yıllarında Kirsopp Lake tarafından kazılan Tilkitepe'dir. Van Bölgesinin şimdilik tek Kalkolitik yerleşmesi olan Tilkitepe özellikle Halaf evresine ait çanak-çömlekleri ve obsidyen aletleri ile ünlüdür.

Van Bölgesindeki araştırmalarımız bu yörede inanılandan daha yoğun bir Erken Tunç Çağ kültürünün varlığını ortaya koymuştur. Özellikle Tilkitepe, Ernis ve İremir höyüklerinden elde edilen yüzey buluntuları Erken Tunç Çağlarla ilgili ipuçları vermiştir. 1984 yılından bu yana yürüttüğümüz Dilkaya Höyüğü kazısı bu kültürün varlığını kesin olarak kanıtlamıştır.

Dilkaya Höyüğünde ele geçen mimari ve keramik bulgular yörede Kalkolitik Çağdan sonra Erken Tunç Çağ kültürünün daha çok II. evre-

sinin yoğun olduğunu göstermiştir. Yüzey araştırmalarından ve kazıdan elde edilen buluntular şimdilik böyle bir sonucu vermektedir.

Van Gölü havzasında yapılan yüzey araştırmalarında Orta Tunç Çağ- ların erken dönemleri ile ilgili buluntular son derece az olarak ele geçmiştir. M. Ö. 2. binin ilk yarısına tarihlenen bu dönemin karakteristik çanak- çömleği olan «Van-Urmiye Boyalıları» Van Müzesi'nde çok fazla sayıda olmasına karşın kazı ve yüzey araştırmalarında bulunamamıştır. Bu konudaki tek istisna 1985 yılında Van'ın 15 km. güneyindeki Zivistan Kale'- de (bugünkü Elmalık) bulunan parçalardır. Tarafımızdan Van-Urmiye Boyalıları olarak adlandırılan keramik türüne çok benzeyen bu buluntuların bir Urartu kalesinin eteklerinde bulunması ilginçtir.

M. Ö. 2. binin ikinci yarısında başlayan Erken Demir Çağ'a ait arkeolojik veriler gerek yaptığımız yüzey araştırmalarında gerekse yürüttüğümüz Dilkaya kazısında bol miktarda ele geçmiştir. Bu döneme ait çanak-çömlekler genellikle ağız kenarlarında yeralan yiv veya oluk bezemeleri ile dikkati çekerler. Kazısı yapılan Dilkaya Höyüğü'nde ve yüzey araştırmalarında farklı yerlerde ele geçen Erken Demir Çağ keramikleri Van Gölü havzasında M.Ö. 2. binin sonlarında, Urartu krallığının kurulmasından önce, yoğun bir Demir Çağ kültürünün varlığını kanıtlayacak niteliktedir.

Van Gölü havzasının Orta ve Geç Demir Çağı çok yakından bilindiği gibi Urartu kültürü ile temsil edilir.

Van Bölgesinde yürütülen yüzey araştırmaları ve kazılar bu bölgede M. Ö. 3.-1. yüzyıllara tarihlenen Hellenistik dönem buluntularının varlığını ortaya koymuştur. Bu döneme ait buluntuların sayısı çok sınırlı olmasına karşın batı ile olan kültürel ilişkiyi göstermesi açısından önemlidir.

1986 KIRŞEHİR İLİ SINIRLARI İÇİNDE YAPILAN YÜZEY ARAŞTIRMALARI

Tsugio MİKAMİ *
Sachihiro OMURA

1986 yılında Kırşehir ili sınırları içinde yapılan yüzey araştırmaları, Japonya Ortadoğu Kültür Merkezi adına ve Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ile yürütüldü. Bu araştırmalar, Kalehöyük'te yürütülmekte olan kazı buluntularını daha iyi değerlendirmek ve Kırşehir ilindeki höyükleri tespit etmek amacı ile, 30 Eylül - 19 Ekim 1986 tarihleri arasında gerçekleştirildi. Araştırmalara Japonya Ortadoğu Kültür Merkezi'nden Arkeolog Sachihiro Omura, Masako Omura, Kimiyoshi Matsumura, Yutaka Miyake ve Ryoichi Kontani katıldı. Ankara Etnografya Müzesi asistanlarından Şinasi Dayan Kültür ve Turizm Bakanlığı'nı temsil etti. Yüzey araştırmalarının gerçekleştirilmesini sağlayan Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne teşekkür ederim. Bu araştırmalarda topladığımız seramiğin tanımında da, her zaman olduğu gibi, bilimsel destek ve ilgisi ni eksiltmeyen hocamız Prof. Dr. Tahsin Özgüç'e teşekkürlerimizi sunarız.

Bilindiği gibi, Kırşehir ilinde 1926 yılında Hans Hening von der Osten, 1950 yılında H. Bossert ve Bahadır Alkım tarafından yapılan kısa süreli yüzey araştırmalarında, bazı düz yerleşim yerleri ve höyükler tespit edilmiştir. Bu bölgenin höyükleri ve iskan tarihi bakımından en önemli araştırmalar, Topaklı kazılarına başlamadan önce, 1964 yılında P. Meriggi tarafından yapılmıştır.

Tarafımızdan yürütülen yüzey araştırmaları, Kalehöyük merkez alınarak, yaklaşık 30 km. yarıçaplı dairesel bir alanda var olan eski yerleşim yerleri, Harita Genel Müdürlüğü'nden sağlanan 1 : 25,000 ölçekli Kırşehir ili haritası üzerine işlendi.

(*) Prof. Dr. Tsugio MİKAMİ, 3-10-31, Ohsawa, Mitaka-Shi, Tokyo, 181, JAPONYA.

Sachihiro OMURA, 3-10-31, Ohsawa, Mitaka-Shi, Tokyo, 181, JAPONYA.

Belirlenen alanda 22 höyük ve düz yerleşim yeri tespit edildi (Resim : 1).

1) Darıözü Höyük (Resim : 2, 26, 48-1, 2, 3, 4, 5)

Kaman'ın 1 km. doğusundadır. Yaklaşık 80 m. çapında ve 9.5 m. yüksekliktedir. Höyüğün eteği, inşaat nedeniyle tahribe uğramıştır. Höyüğün hemen batı yanında bir pınar vardır. Yüzeyde Eski Tunç Çağı (Resim : 48-1, 2) ve Demir Çağı (Resim : 48-5) seramiğinin yoğun olduğu görüldü. Eteğinde Bizans Çağı'na ait büyük bir pitos durmaktadır

2) Kağnıcak Höyük (Resim : 3, 27, 48-6, 7, 8, 9, 10, 11, 12)

Kaman'ın 10 km. kuzeybatısındadır. Yamaç üzerindeki bu höyük, yaklaşık 5 m. kadar yükseklikte ve 45 m. çapındadır. Derlenen yüzey buluntuları arasında, Eski Tunç ve Demir Çağı'nın boyalı çanak çömlek parçaları vardır (Resim : 27, 48-7, 8, 9, 10, 11, 12). Eski Tunç Çağı'na ait tek renkli, hamuru saman katkılı, üzeri tırnak baskılı çanak-çömlek parçaları çoğunluktadır (Resim : 48-6).

3) Değirmenözü Höyük (Resim : 4, 28, 49-1, 2, 3, 4)

Kaman'ın 5 km. kuzeyinde ve Değirmenözü'nün hemen yanında yarım konik biçimli bir höyüktür. Çapı aşağı yukarı 80 m., yüksekliği 16 m. dir. Höyüğün batı yönünde kaçak kazı izleri görülmektedir. Bu çukurlardan bol miktarda Eski Tunç Çağı'na ait tek renkli, hamuru saman katkılı çanak-çömlek parçaları (Resim : 49-1, 2, 3) toplandı. Ayrıca, Demir Çağı çanak-çömlek parçalarının da varlığı tespit edildi (Resim : 49-4).

4) Adısız Höyük (Resim : 5)

Kaman'ın 4.8 km. kuzeybatısında karayolunun hemen yanında yer almaktadır. 15-16 m. kadar çapında 2-3 m. yüksekliğindedir. Höyüğün üzerinde Orta Çağ'a ait pitos ve çanak-çömlek parçaları görülmektedir. Höyüğün kuzey eteğinde bir çay vardır.

5) Kızlar Höyük (Resim : 6, 29, 49-5, 6, 7, 8, 9, 10)

Kaman'ın 16 km. doğusundadır. Orthmann ve Meriggi bu höyüğü «Sofular Höyük» olarak adlandırmışlardır. Yüksekliği yaklaşık olarak 15 m., çapı 150 m. dir. Yüzeyden, Eski Tunç Çağı (Resim : 49-5, 6, 7), Eski Hitit Çağı ve Frig Çağı'na ait boyalı çanak-çömlek parçaları (Resim : 49-9), ağırşak (Resim : 49-10) derlendi.

6) İsaahocalı Höyük (Resim : 7, 30, 49-11, 12, 13, 14, 15, 16)

İsaahocalı köyünün 4 km. güneydoğusundadır. Çapı yaklaşık olarak 100 m., yüksekliği de 8.5 m. dir. Yüzeyden Eski Tunç Çağı'na ait tek renkli (Resim : 49-13, 14, 15) ve boya bezekli çanak-çömlek parçaları (Resim : 49-11, 12), Demir Çağı seramiği (Resim : 49-13) toplandı.

7) Yenyapan Höyük (Resim : 8, 31, 50-1, 2, 3, 4, 5)

Kaman'ın 12 km. kuzeydoğusundadır. Yaklaşık olarak 140 m. çapında, 16 m. yüksekliğindedir. Höyük tarla olarak kullanılmaktadır. Kuzey yamacı hafifçe eğimlidir. Yüzeyde Eski Tunç Çağı boyalı çanak-çömlek parçaları (Resim : 50-1) ve Eski Hitit Çağı seramiği, ayrıca Demir Çağı'na (Resim : 50-2, 3, 4) ve Klasik Çağ'a ait çanak-çömlek parçaları (Resim : 50-5) toplandı.

8) Çayözü Höyük (Resim : 9, 32, 50-6, 7, 8, 9)

Kaman'ın 18 km. kuzeyindedir. Doğal bir tepecik üzerine kurulmuştur. Aşağı yukarı 21 m. yükseklikte, 120 m. çapındadır. Höyük tarla olarak kullanılmaktadır. Yüzeyden Eski Tunç Çağına (Resim : 50-6) ve Orta Tunç Çağı'na ait kırmızı astarlı, çok iyi perdahlı çanak-çömlek parçaları ve ayrıca Demir Çağı'nın boyalı seramiği toplandı (Resim 50-7, 8). Höyüğün, özellikle, güney yamacında Demir Çağı seramiğine bol miktarda rastlandı.

9) Ömerhacılı Höyük (Resim : 10, 33, 50-10, 11, 12, 13)

Ömerhacılı köyünün yaklaşık 2 km. güneydoğusundadır. Doğal tepecik üzerinde kurulmuş büyük bir höyüktür. Güney kesiminde geniş bir terası vardır. 24 m. yükseklikte, aşağı yukarı 280 m. çapındadır. Höyüğün üzerinden Eski Tunç (Resim : 50-10) ve Demir Çağı'na (Resim : 50-12, 13) ait çanak-çömlek parçaları toplandı..

10) Tepeköy Höyük (Resim : 11, 34, 51-1, 2, 3, 4, 5, 6)

Kaman'ın 21 km. güneydoğusundadır. Yüksekliği yaklaşık olarak 10 m. dir. Aşağı yukarı 56 m. çapındadır. Höyüğün güney yamacında kaçak kazı yerleri vardır. Yüzeyden Eski Tunç Çağı'na ait boyalı çanak-çömlek parçaları (Resim : 51-1), Geç Tunç (Resim : 51-2, 3) ve Demir Çağı çanak-çömlek parçaları (Resim : 51-4, 5) toplandı.

11) Sıdıklı Ortaoba (Resim : 12)

Yaylahöyük'ün 11 km. güneybatısındadır. Yaklaşık 5 m. yüksekliği ve 100 m. kadar çapı vardır. Yüzeyde Orta Çağ'a ait sırlı seramik parçaları görülmektedir.

12) Akpınar Höyük (Resim : 13, 35, 51-7, 8, 9, 10, 11, 12)

Akpınar köyünün 2 km. güneybatısındadır. Yaklaşık olarak 26 m. yüksekliğinde ve 180 m. çapındadır. Höyüğün kuzeybatı eteğinde bir pınar vardır. Taş duvar kalıntılarının görüldüğü güney yamacı sert eğimlidir. Yüzeyde Eski Tunç (Resim : 51-7, 8, 9), Demir Çağı (Resim : 51-10) ve Klasik Çağlara (Resim : 51-11, 12) ait çanak-çömlek parçaları toplandı.

13) Faklı Höyük (Resim : 14, 15, 36, 52, 53-1, 2, 3, 4, 5, 6, 7)

Faklı köyünün 2 km. batısındadır. Doğal bir yamaç üzerine kurulmuştur. Yüksekliği yaklaşık olarak 14 m., çapı 140 m. dir. Höyüğün güney ve batı yönlerinde mimarlık kalıntıları vardır. Bunlar arasında dikdörtgen plan oluşturan taş temeller de görülmektedir. Bu höyükte kaçak kazı çukurları göze çarpmaktadır. Bu çukurlardan topladığımız çanak-çömlek parçalarından M. Ö. I. binin ikinci yarısına tarihlenen bir vazoyu tamamladık (Resim : 46, 47, 52). Yüzeyde ayrıca, Eski Tunç (Resim : 53-1, 2, 3, 4) ve Demir Çağı (Resim : 53-5, 6, 7) buluntularına yoğun bir şekilde rastlanmaktadır.

14) Yassı Höyük (Resim : 16, 17, 37, 53-8, 9, 10, 11, 12, 13)

Kaman'ın 30 km. doğusundadır. Meriggi tarafından da ziyaret edilmiştir. 12.5 m. yüksekliğinde ve yaklaşık olarak 500 m. çapındadır. Doğru eteğinde toprak alındığını gösteren izler vardır. Yayvan şekilli olup, merkezden kuzeye doğru hafif bir eğilimle alçalmaktadır. Üzerindeki düzlükte Demir Çağı'na (Resim : 53-11, 12, 13), güney ve güneydoğu yamaçlarında da Eski Tunç (Resim : 53-8, 9) ve Asur Ticaret Kolonileri (Resim : 37) Çağı'na ait tek renkli çanak-çömlek parçaları ve üzeri baskılı dokuma tezgahı ağırlığı (Resim : 37) ele geçirildi. Asur Ticaret Kolonileri Çağı'na ait seramik arasındaki bir örneğin üzerinde silindirik mührün baskısı vardır (Resim : 44, 45). Mührün tasvir alanı bir çizgi ile ikiye ayrılmış olup, alttaki sahnede birer ellerini yukarıya kaldırmış üçgen gövdeli, yürür durumda tasvir edilmiş insan sırası vardır. Üstteki sahnede, değişik hayvanlardan oluşan bir sıra görülmektedir.

15) Höyükli Tarla (Resim : 18)

Kaman'ın 3 km. güneybatısında yer almaktadır. Yaklaşık 5 m. yükseklikte ve aşağı yukarı 100 m. çapındadır. Yüzeyde Orta Çağ çanak-çömlek parçaları az sayıda görülmektedir.

16) Höyükli (Resim : 19)

Kaman'ın 18 km. güneydoğusundadır. 10 m. kadar yüksekliği ve yaklaşık 150 m. kadar çapı vardır. Höyüğün aşağı yukarı 200 m. güney

batısında taş duvar kalıntıları ve onun yanında bir pınar görülmektedir. Yüzeyde Eski Tunç Çağı, Orta Tunç Çağı ve Demir Çağı çanak-çömlek parçaları görülmektedir.

17) Doydunun Höyük (Resim : 20, 38, 54-1, 2, 3)

Kaman'ın 9.5 km. güneyindedir. Yaklaşık 15 m. yüksekliğinde ve 180 m. çapındadır. Güney terasında kalın duvar izleri görülmektedir. Yüzeyden Eski Tunç (Resim : 54-1), Demir Çağı (Resim : 54-2) çanak-çömlek parçaları ve taş objeler (Resim : 38) toplandı.

18) Kuru Höyük (Resim : 21, 39, 54-4, 5, 6, 7, 8, 9, 10)

Benzeri köyünün 1 km. doğusundadır. Yaklaşık yüksekliği 10 m., çapı 180 m. dir. Güney yamaç tarla olarak kullanılmaktadır. Höyüğün aşağı yukarı 200 m. batısında bir çay vardır. Yüzeyde Eski Tunç Çağına ait çanak-çömlek parçaları görülmektedir (Resim : 54-4, 5, 6, 7, 8, 9, 10).

19) Taşlık Höyük (Resim : 22, 40, 54-11, 12, 13)

Benzeri köyünün 3 km. kuzeybatısındadır. Adından da anlaşılacağı üzere, höyüğün her tarafı moloz taşlar ile doludur. Yaklaşık 7 m. yüksekliğinde, 80 m. çapındadır. Höyük yüzeyindeki yoğun Eski Tunç ve Eski Hitit Çağı çanak-çömlek parçalarının yanı sıra, Demir Çağı'na ait boyalı çanak-çömlek parçaları da bulunmaktadır.

20) Höyükli Tarla

Müderri Köyünün hemen hemen 1 km. batısındadır. Doğal bir yamaçtır. Yaklaşık 5 m. yükseklikte ve 200 m. çapındadır. Yüzeyde Orta Çağ çanak-çömlek parçaları görülmektedir.

21) Tek Höyük (Resim : 23, 41, 54-14, 15, 16, 17)

Kaman'ın 24 km. kuzeydoğusundadır. Yaklaşık 10 m. yükseklikte ve 100 m. çapındadır. Kuzey eteği su kanalı yapılırken dozerle kazılmıştır. Yüzey buluntuları arasında Eski Tunç Çağı'na ait tek renkli, hamuru saman katkılı, üzeri tırnak baskılı çanak-çömlek parçaları (Resim : 41), Alışar III tipinde bir örnek (Resim : 54-15), üzerinde çizilerek yapılmış bezemeler görülen siyah renkli bir kap parçası (Resim : 54-16) ve Demir Çağı'na ait çanak-çömlek parçaları vardır.

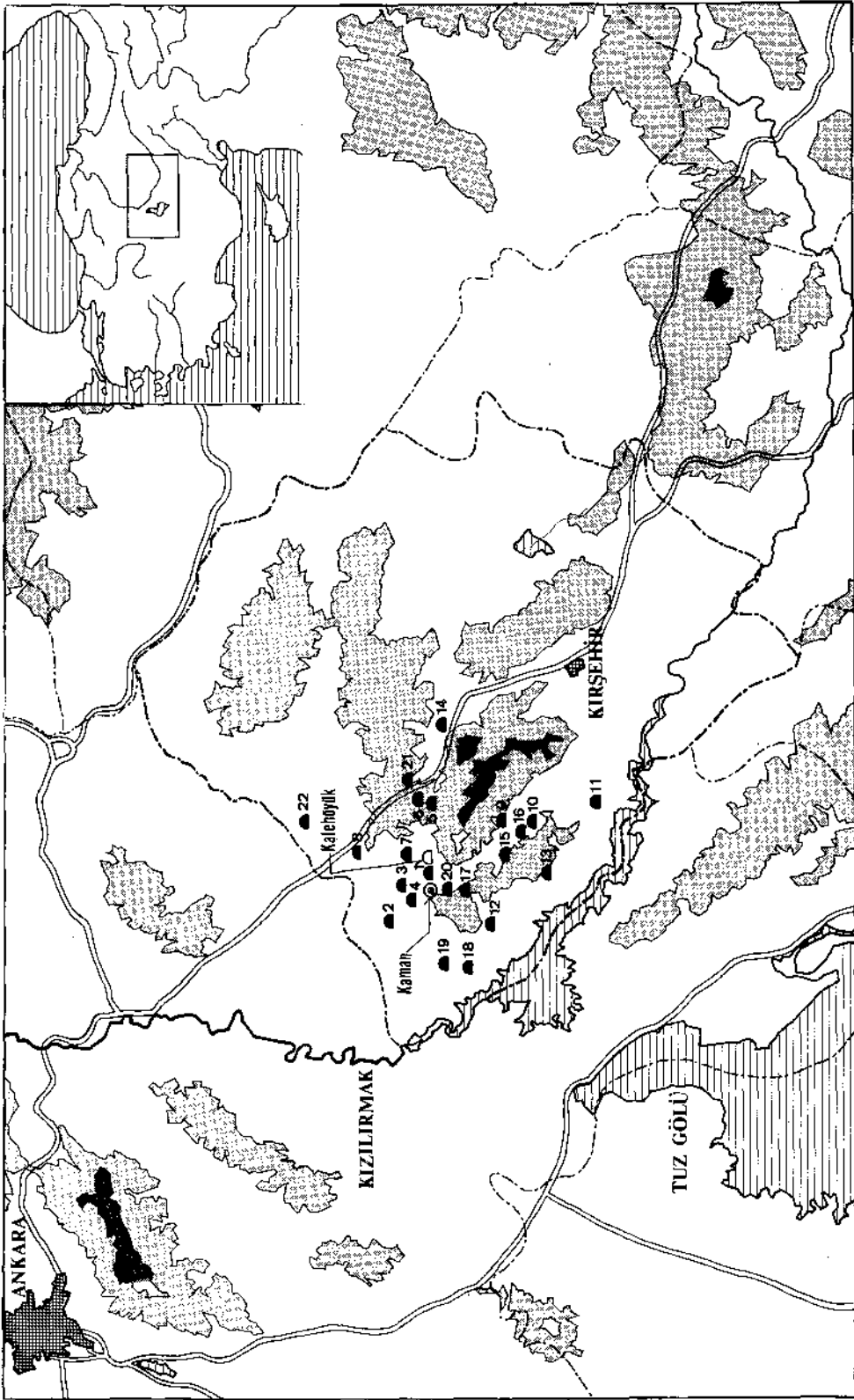
22) Hanyeri Höyük (Resim : 24, 25, 42, 43, 55-1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9)

Kaman'ın 24 km. kuzeydoğusundadır. Aşağı yukarı 10 m. yüksekliğinde ve 150 m. çapındadır. Höyüğün güney kesimi dozerle yaklaşık 2

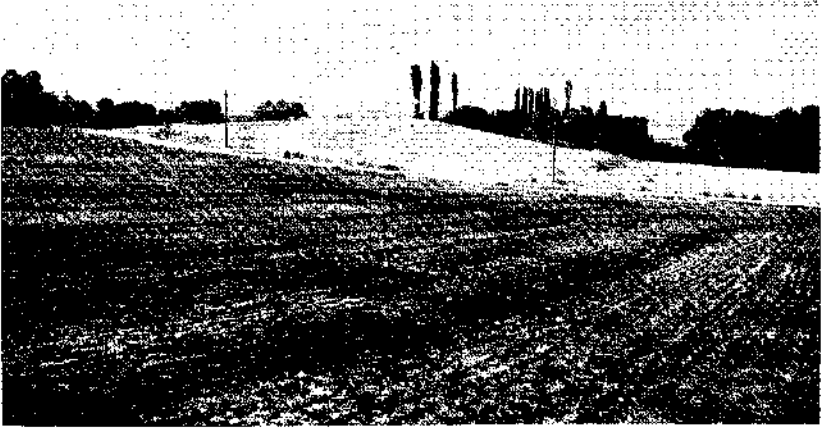
m. derinliğe kadar kazılmıştır. Yüzeyden derlenen kap parçaları, höyükün M. Ö. III. ve II. binde iskân edildiğini göstermektedir. Eski Tunç Çağı'na ait kırmızı ve siyah astarlı, çok parlak perdahlı bir meyvelik parçasından (Resim : 55-3) başka, üzeri tırnak baskılı çanak-çömlek (Resim : 55-4, 5), iyi pişirilmemiş bir fincan (Resim : 42), siyah ve kırmızı renkli boya ile nakışlı bir kap (Resim : 55-2) ve ayrıca Alishar III tipinde seramik parçası bulunmuştur (Resim : 55-7). Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nın gaga ağızlı testilerinin (Resim : 55-6) ve Eski Hitit Çağı'na ait krem astarlı, iyi perdahlı, yuvarlak ağızlı testi parçalarının (Resim : 55-9) yanında tunçtan bir hançer (Resim : 43) ve sağlam bir topuz başı (Resim : 43), pişmiş topraktan huni (Resim : 43) derlendi.

Sonuç olarak, 1986 yılında heyetimizce yapılan yüzey araştırmalarına göre, Kırşehir-Kaman çevresinde, M. Ö. III. binden başlayarak Orta Çağlara kadar devam eden uygarlıkların temsil edildiği anlaşılmıştır. Özellikle, bu bölgede Eski Tunç Çağı'nın III. safhasına ve M. Ö. II. binin ilk yarısına ait seramiğin çok yaygın olduğu saptanmıştır. Henüz bu bölgede Neolitik ve Kalkolitik kültürlerin izine rastlanmamıştır. Bundan sonraki çalışmalarımızın bu konuyu da aydınlatacağına inanıyoruz. Kalehöyük'te 1986 yılında başladığımız kazıların ortaya koyduğu bilgilerin ışığında, bölgenin eski uygarlıklarını daha iyi tanıma olanağını bulacağımızı ve bu araştırmaların bu bölge arkeolojisinin aydınlanmasına önemli katkıda bulunacağını düşünüyoruz.

Resim : 1

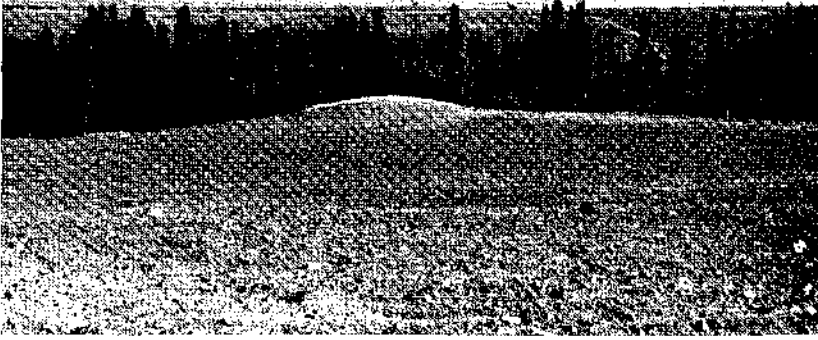
Resim : 2 — Darıözü Höyük

Resim : 3 — Kağnıcak Höyük

Resim : 4 — Değirmenözü Höyük

Resim : 5 — Adısız Höyük

Resim : 6 — Kızlar Höyük

Resim : 7 — İshocacı Höyük

Resim : 8 — Yeniapan Höyük

Resim : 9 — Çayözü Höyük

Resim : 10 — Ömerhacılı Höyük

Resim : 11 — Tepeköy Höyük

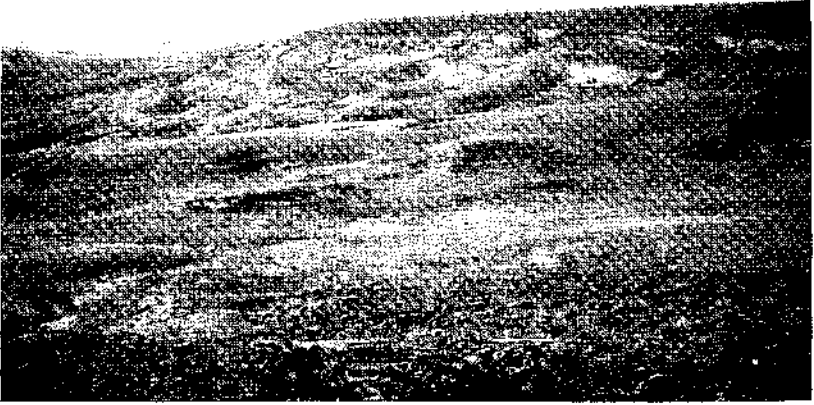
Resim : 12 — Sıdıklı Ortaoba

Resim : 13 — Akpınar Höyük

Resim : 14 — Faklı Höyük

Resim : 15 — Faklı Höyük

Resim : 16 — Yassı Höyük

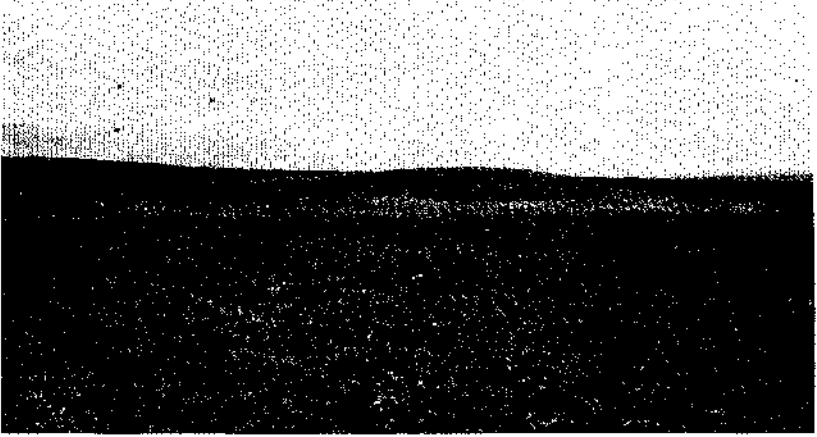
Resim : 17 — Yassı Höyük

Resim : 18 — Höyükli Tarla

Resim : 19 — Höyükli

Resim : 20 — Doydunun Höyük

Resim : 21 — Kuru Höyük

Resim : 22 — Taşlık Höyük

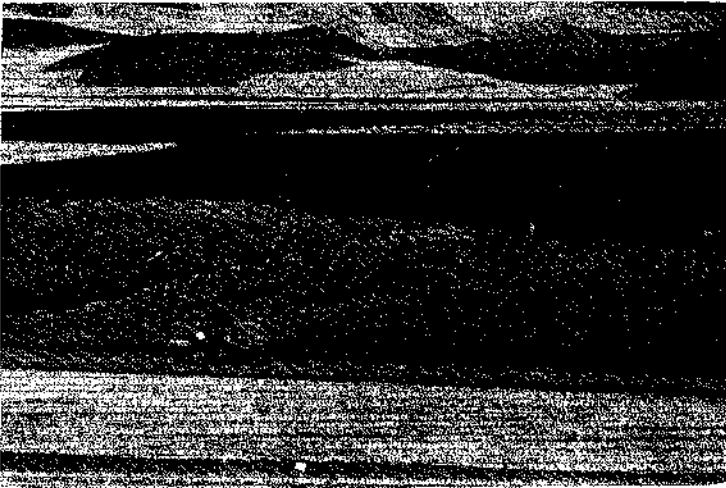

Resim : 23 — Tek Höyük

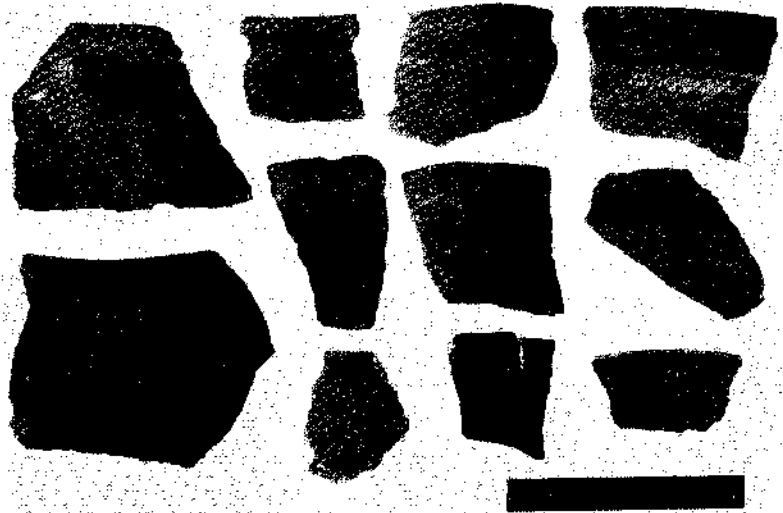
Resim : 24 — Hanyeri Höyük

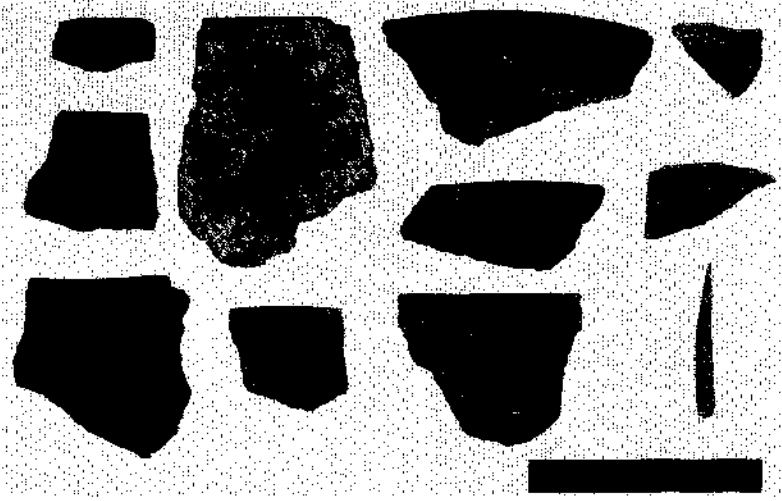
Resim : 25 — Hanyeri Höyük

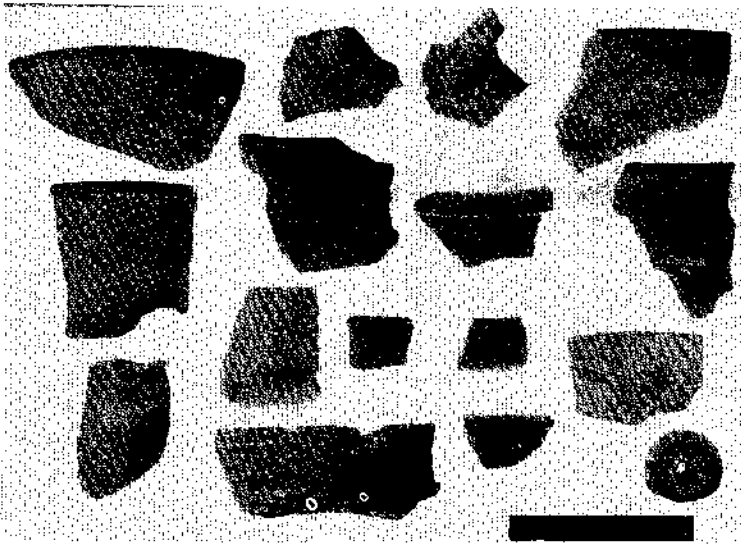
Resim : 26 — Darıözü

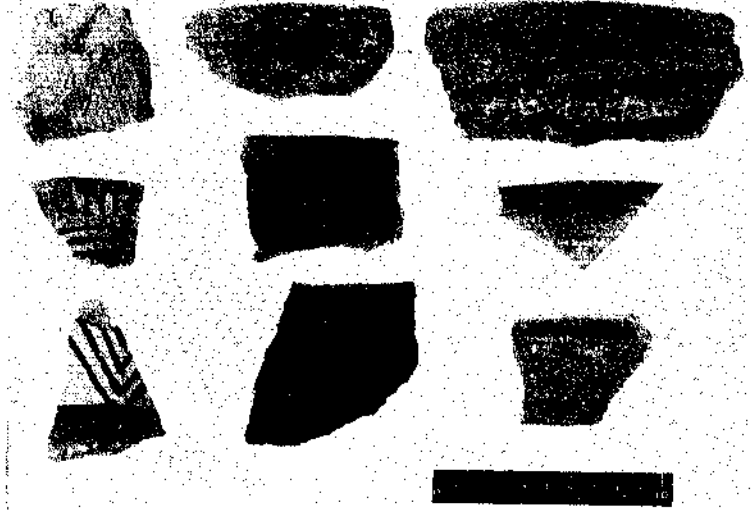
Resim : 27 — Kağıncak

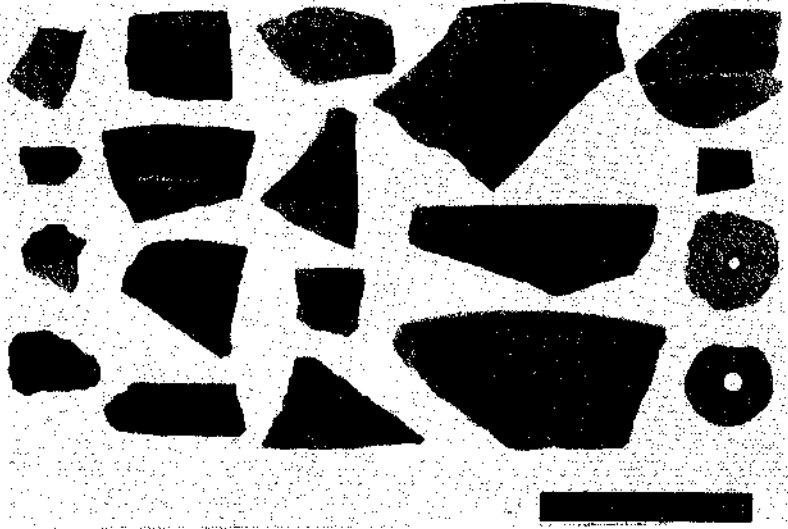
Resim : 28 — Değirmenözü

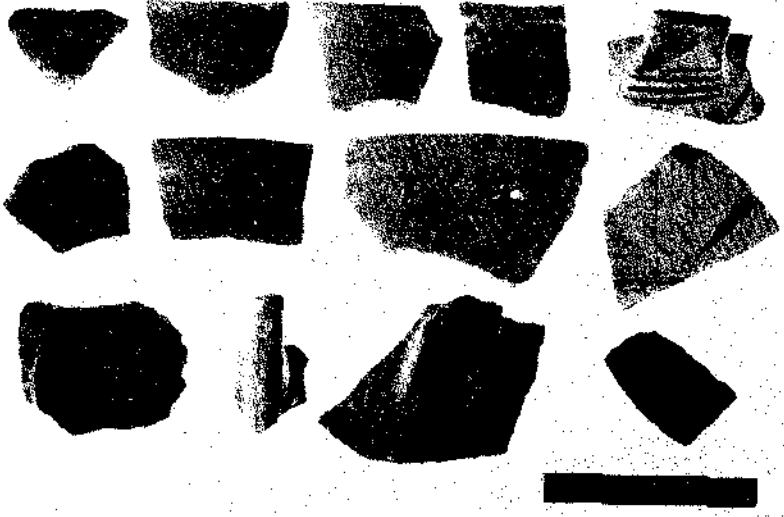
Resim : 29 — Kızlar

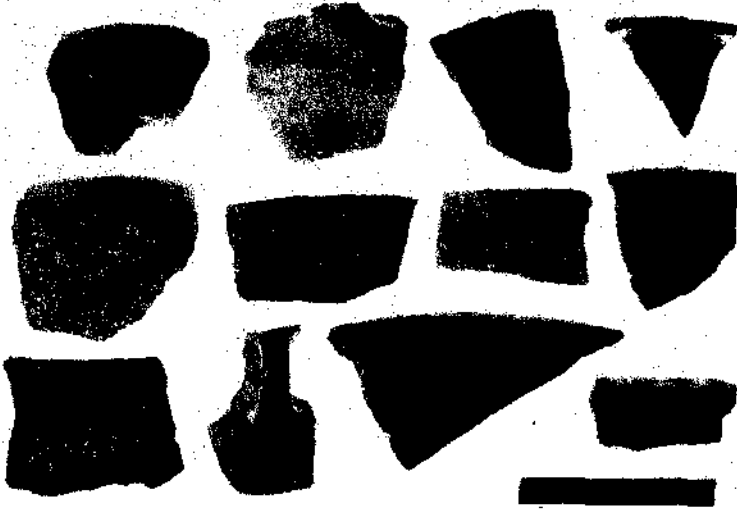
Resim : 30 — İsağocak

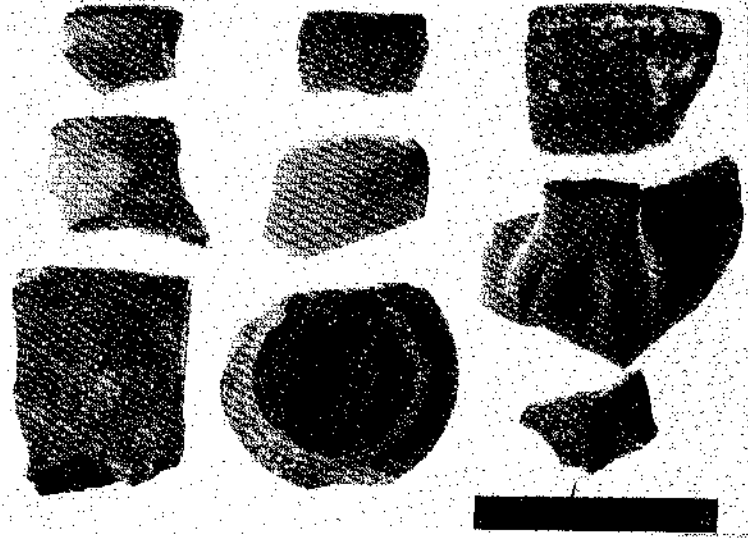
Resim : 31 — Yeniyapan

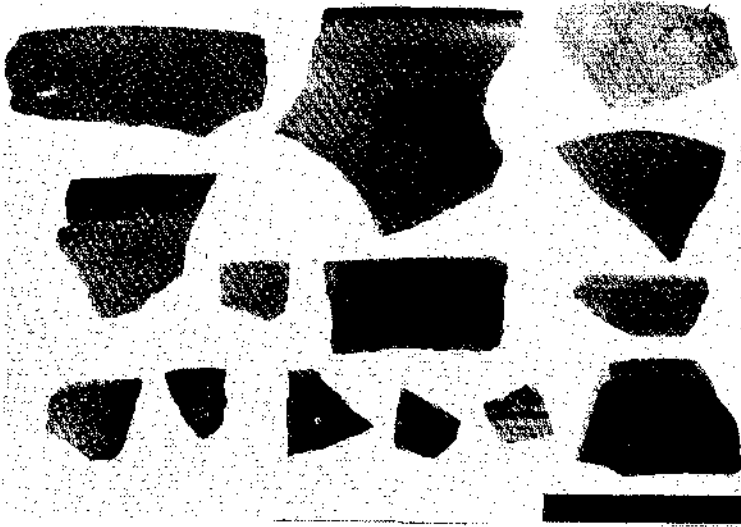
Resim : 32 — Çayözü

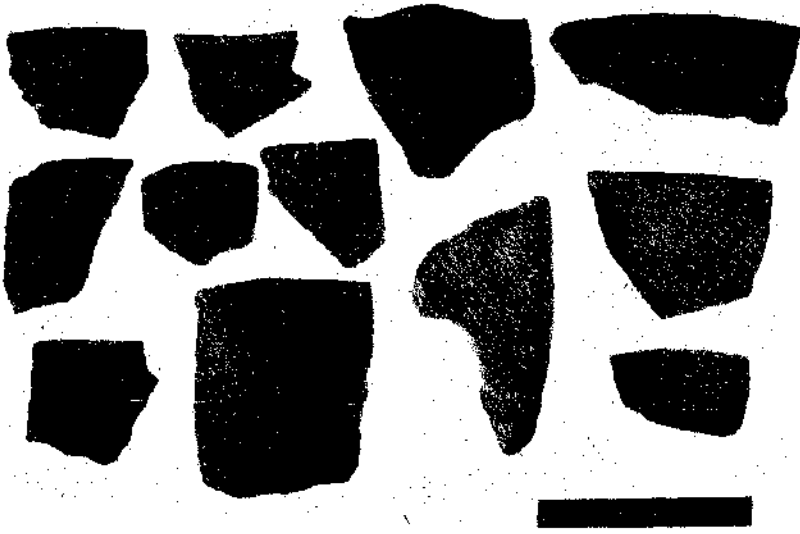
Resim : 33 — Ömerhacılı

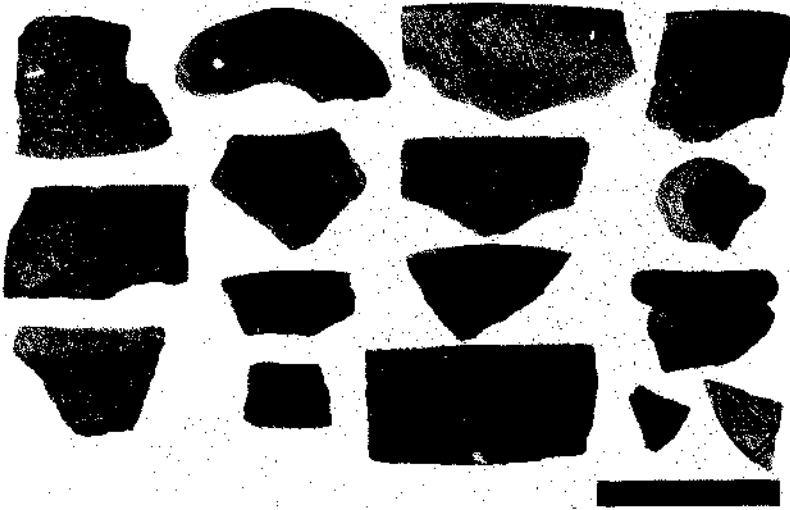
Resim : 34 — Tepeköy

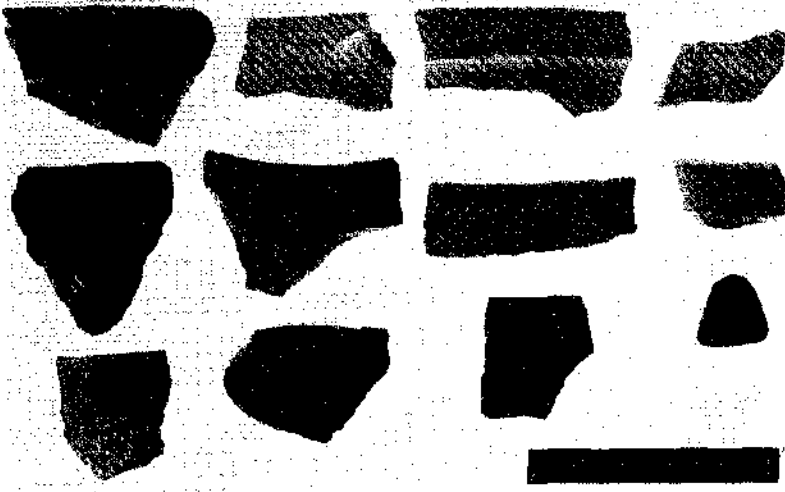
Resim : 35 — Akpınar

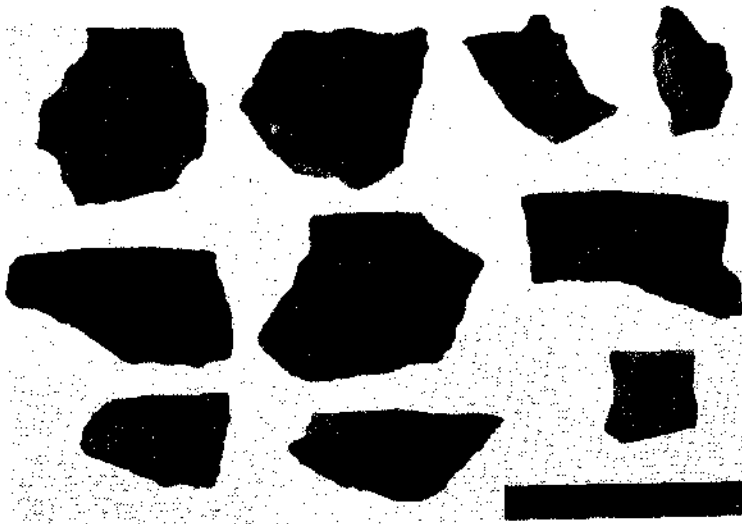
Resim : 36 — Faklı

Resim : 37 — Yassı

Resim : 38 — Doydunun

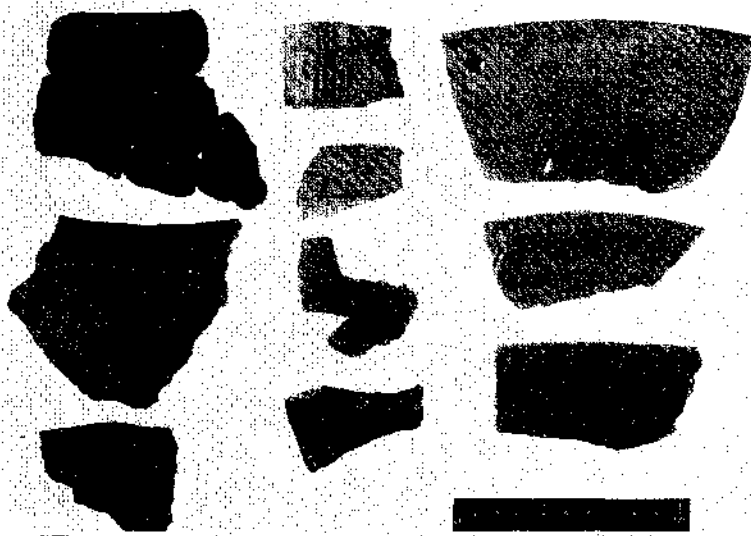

Resim : 39 — Kuru

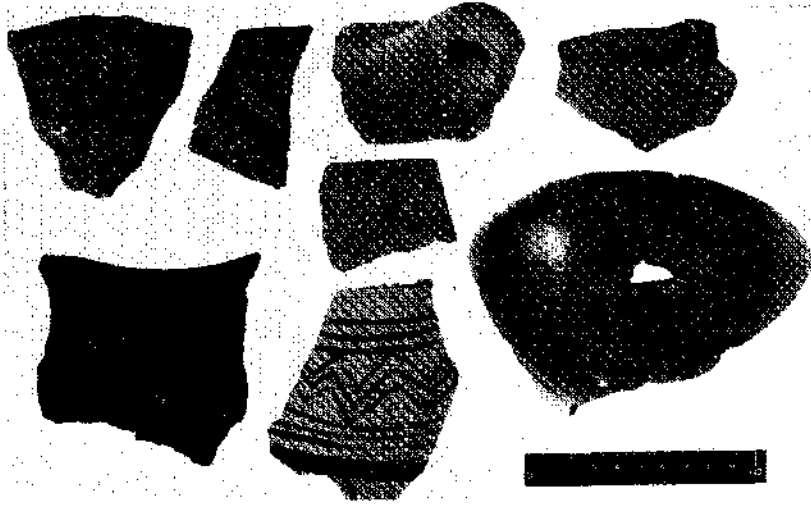

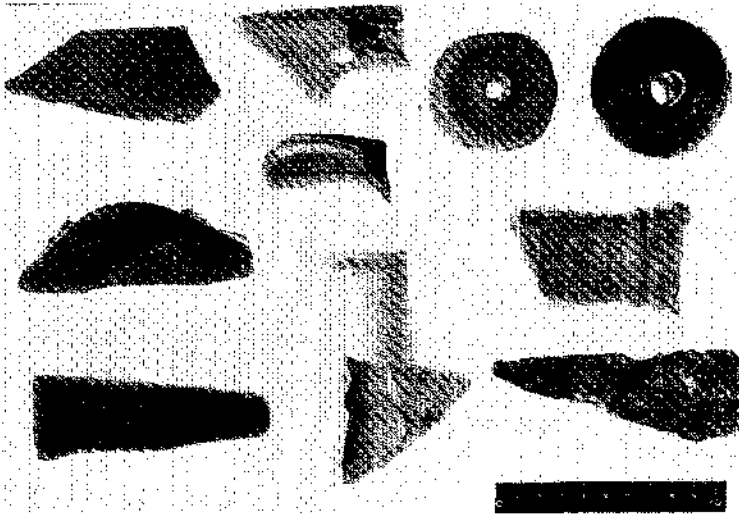
Resim : 40 — Taşlık

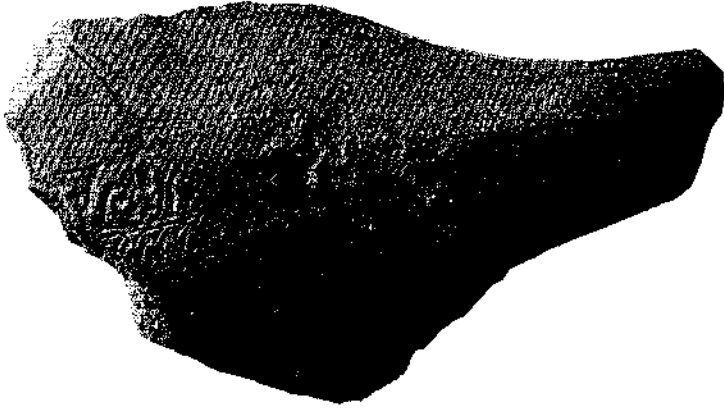
Resim : 41 — Tek

Resim : 42 — Hanyeri

Resim : 43 ..... Hanyeri

Resim : 44

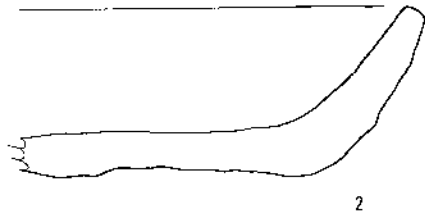
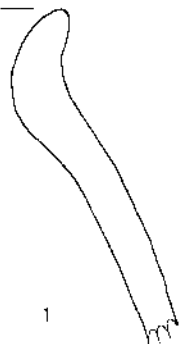
Resim : 45

Resim : 46

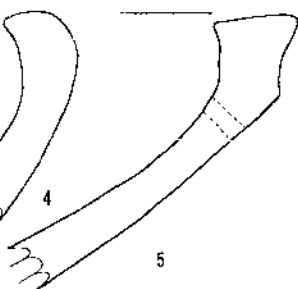
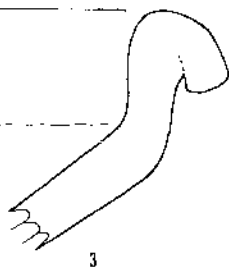

Resim : 47

1

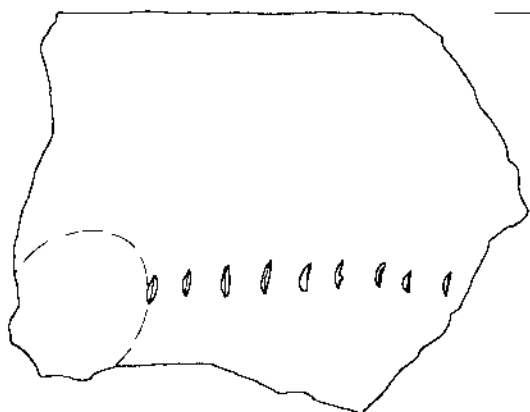
2

3

4

5

6

7

8

9

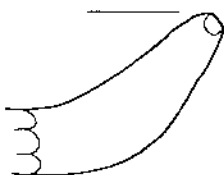
10

11

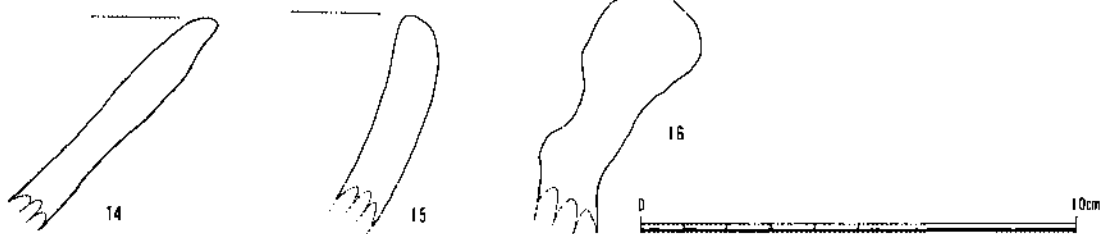
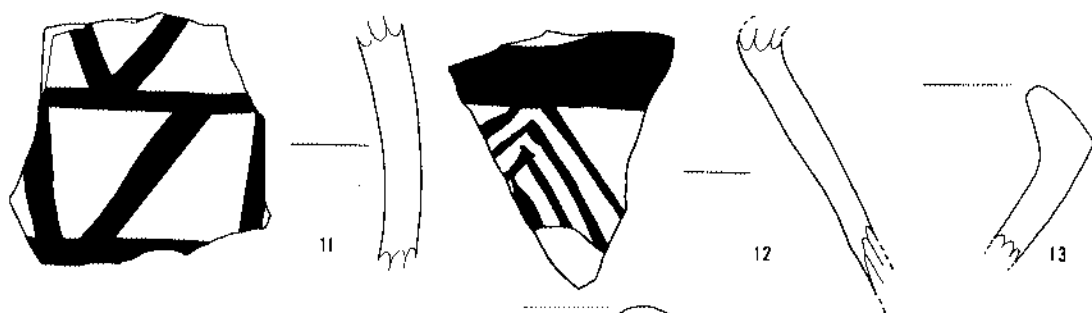
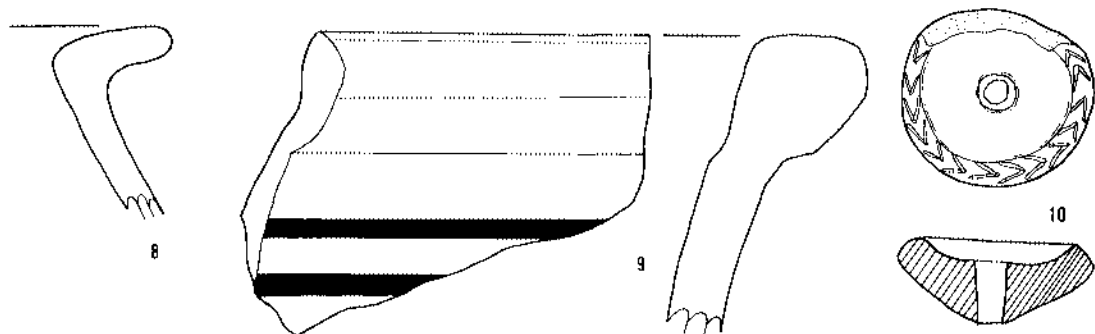
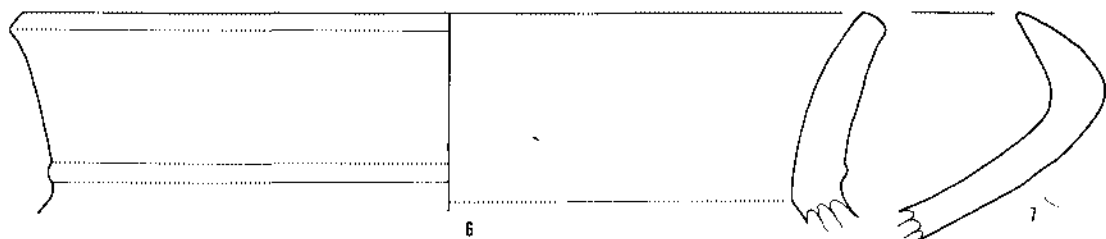
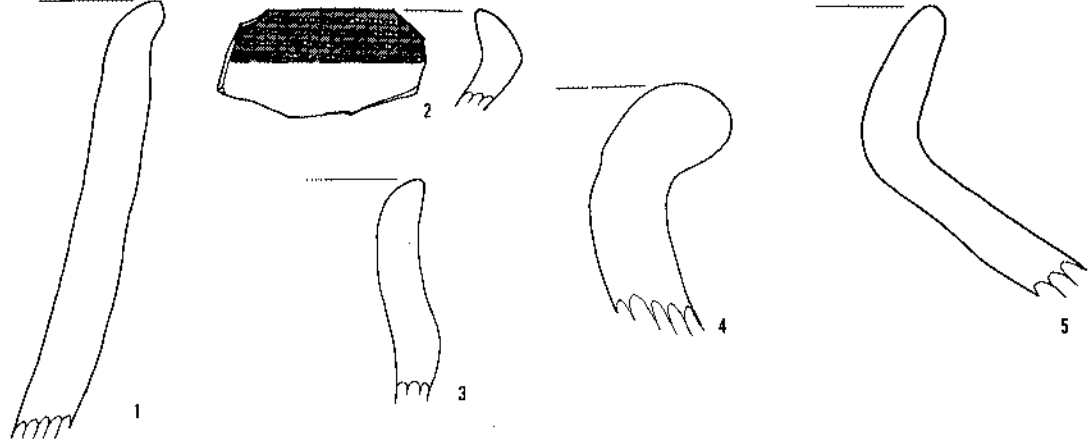

12

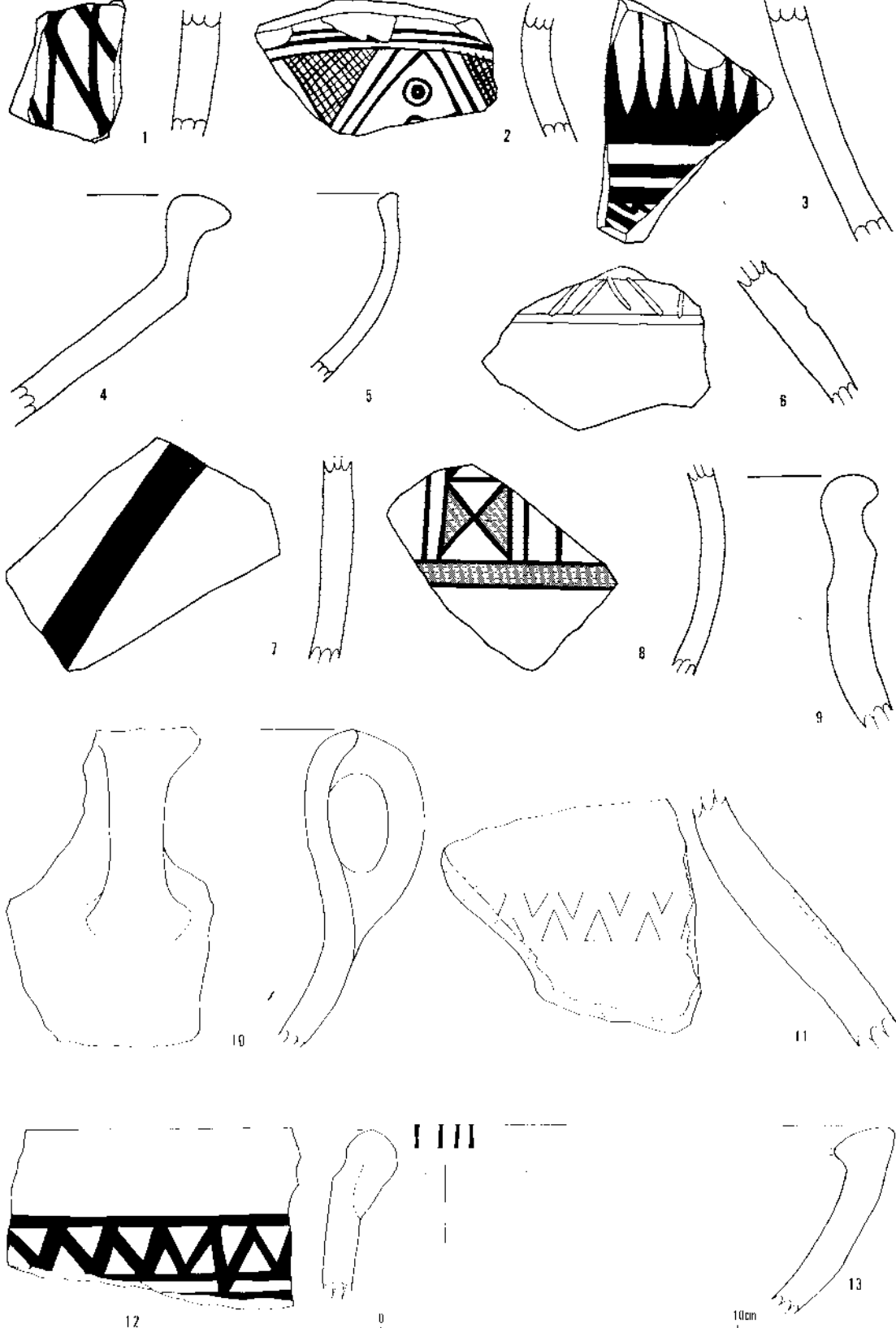

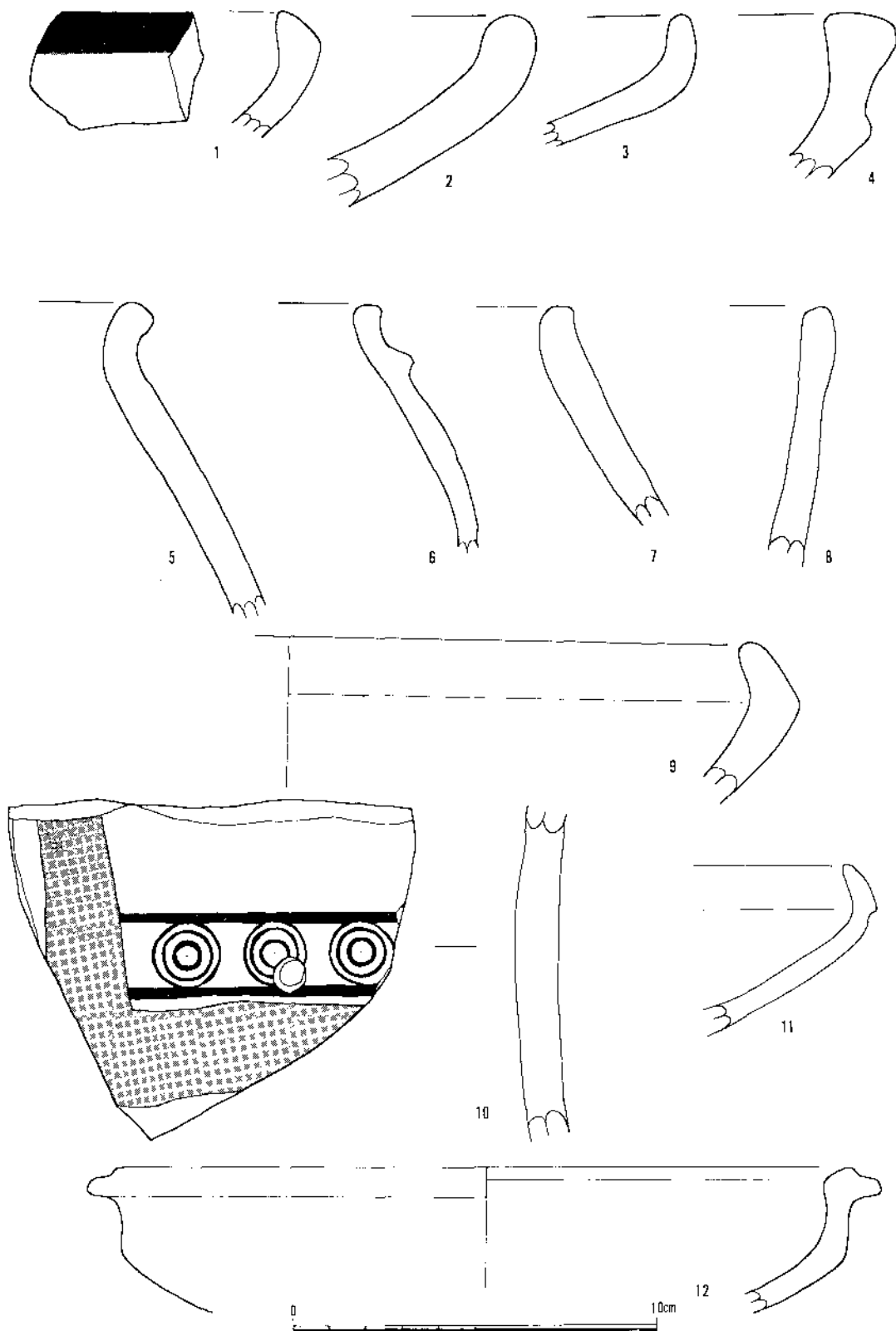
Resím : 48

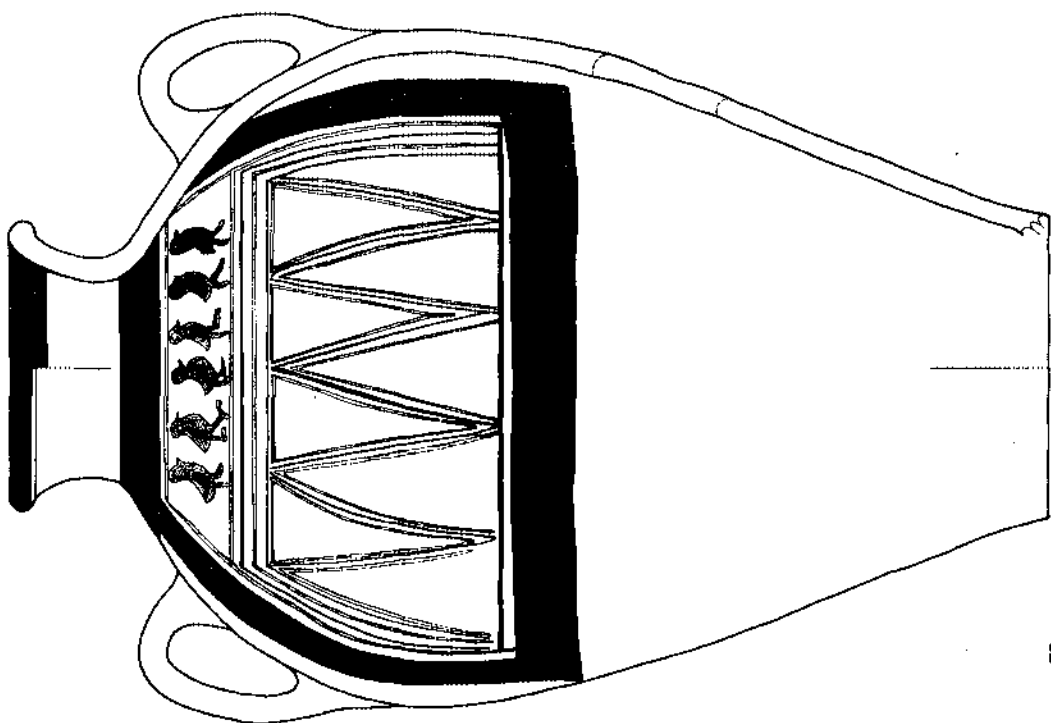
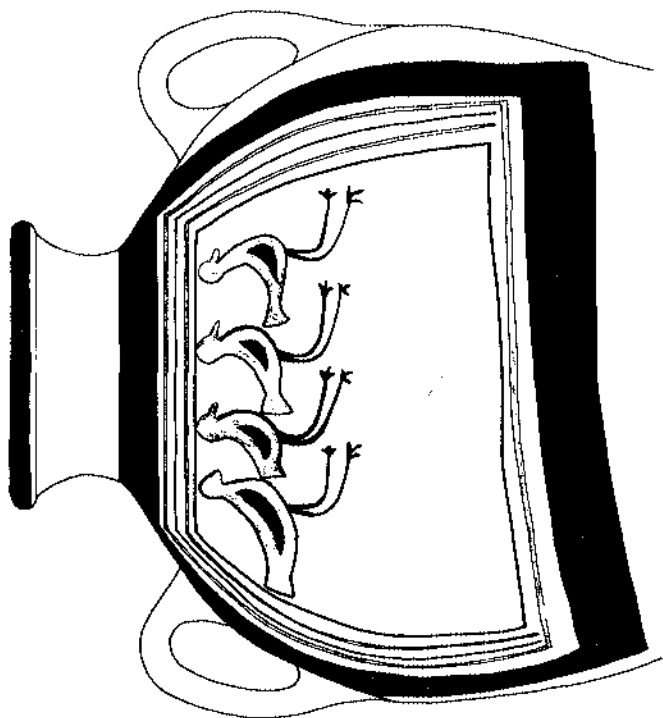

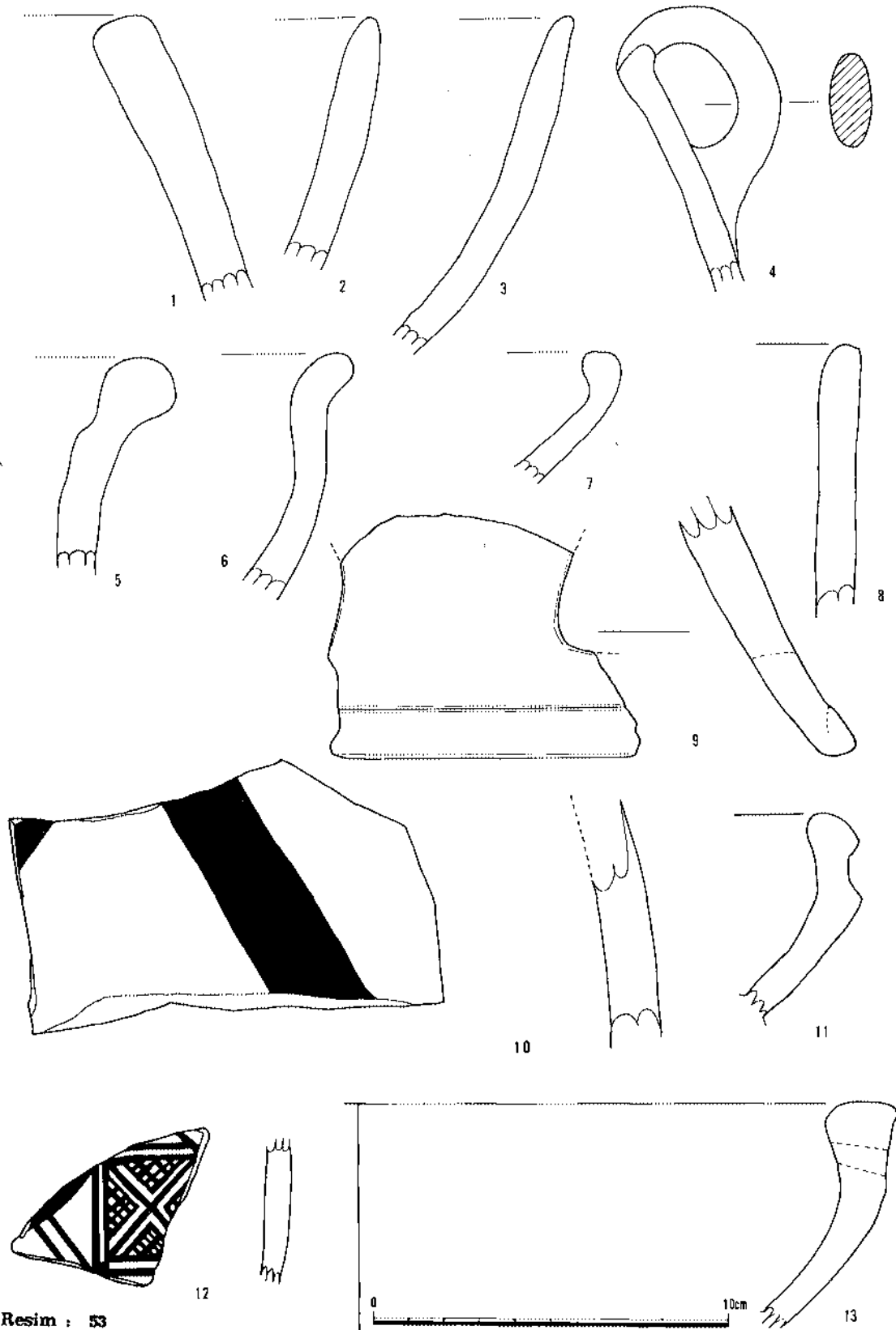
Resim : 40

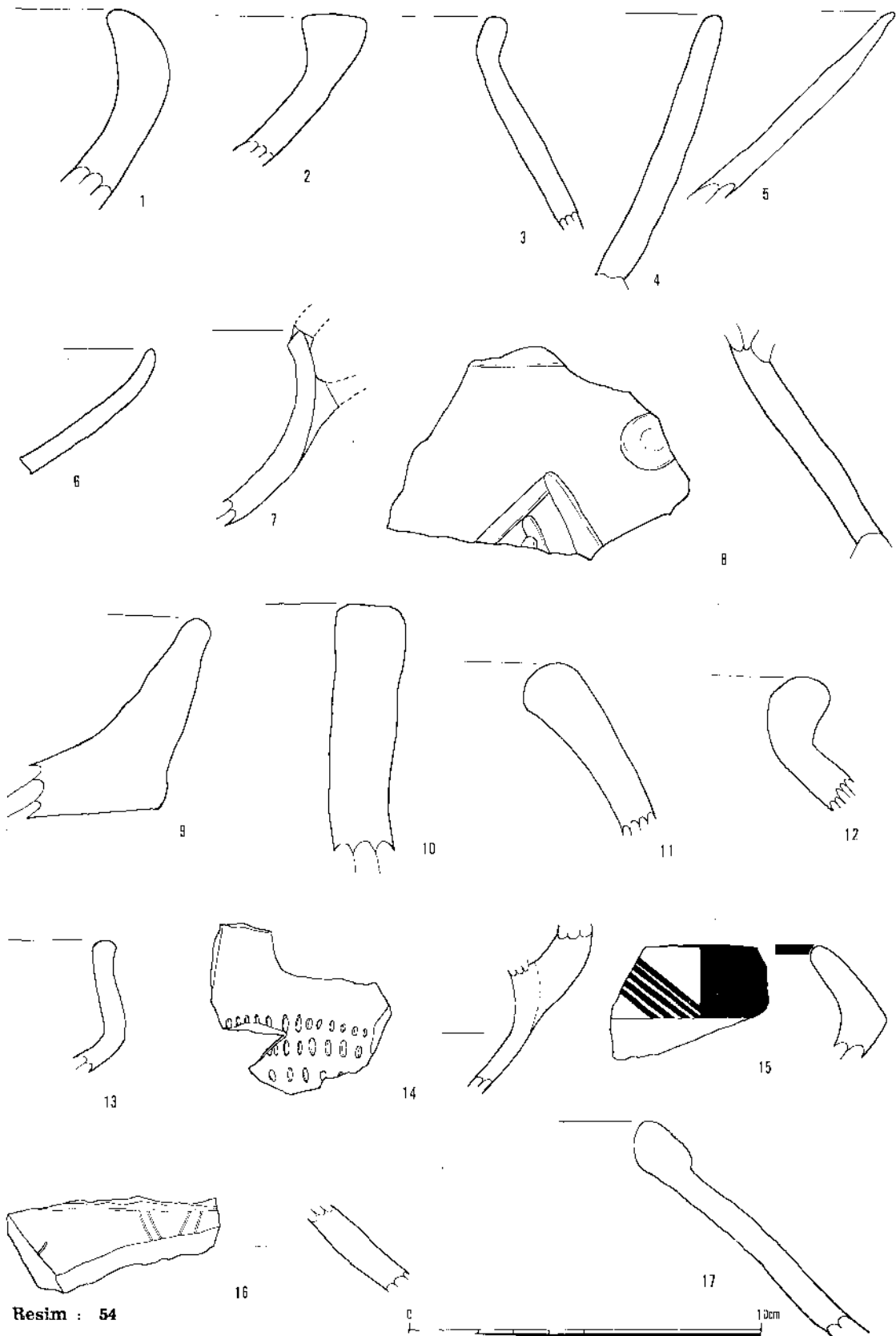

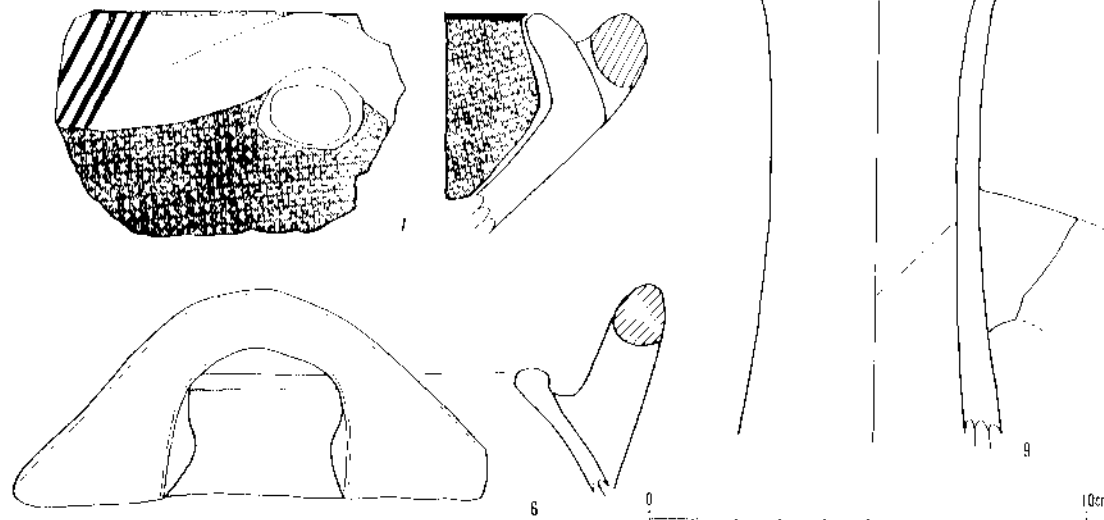
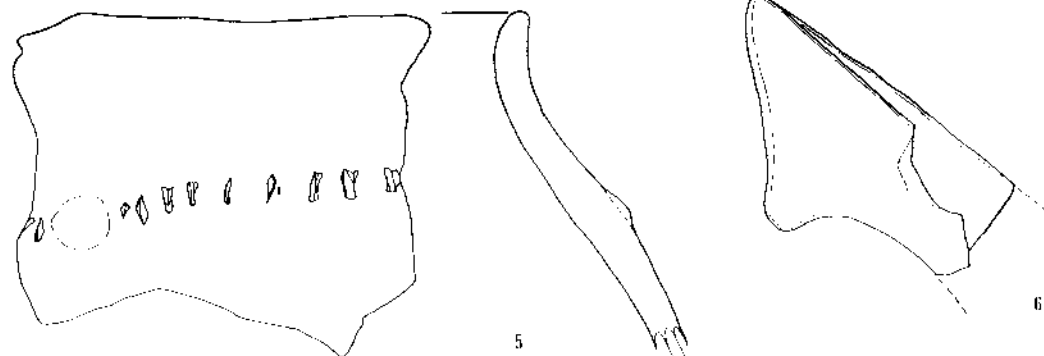
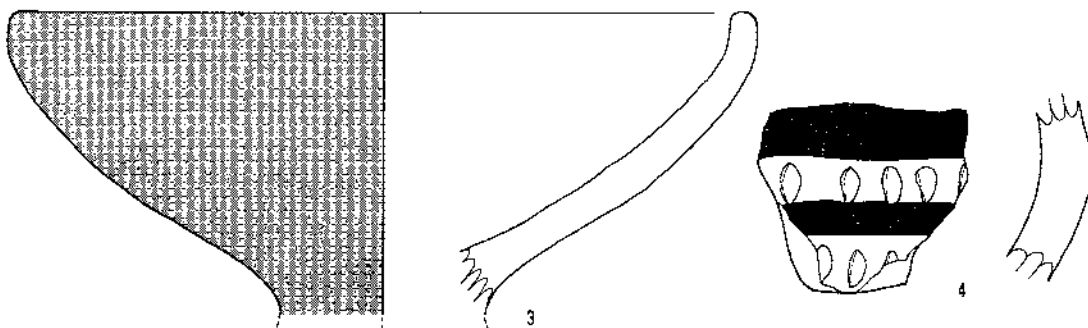
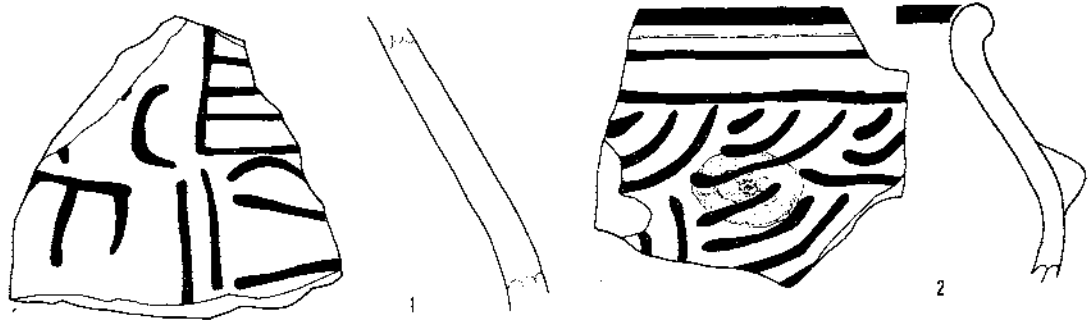

Resim : 53

1986 YILI TRAKYA VE MARMARA BÖLGESİ ARAŞTIRMALARI

Mehmet ÖZDOĞAN *

İstanbul Üniversitesi Prehistorya Anabilim Dalı adına 1980 yılından bu yana Trakya ve Marmara bölgelerinde yapmakta olduğumuz yüzey araştırması ve arkeolojik belgeleme çalışmalarına, 1986 yılında da devam edilmiştir. Çalışmalarımızın parasal desteği 1986 yılında yalnızca Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğünün ödeneği ile sınırlı olduğundan, öngörülen çalışma programı bitirilememiş, ancak ekip üyelerinin özverili katkıları, yeni ve ilginç sonuçların ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Ekibimiz projemize bu yıl parasal destek sağlayan Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, bu konuda ilgi ve yardımlarını esirgemeyen Sayın Dr. Nurettin Yardımcı ile Sayın Mustafa Karahan'a, bu ödeneğin kullanılabilir duruma gelmesini sağlayan Edirne Müzesi Müdürü Sayın Ayfer Karaduman ile aynı müze elemanlarından Sayın Nail Avcı'ya çok şey borçludur. Bakanlık uzmanı olarak bu yıl ekibimize katılan Sayın Taylan Sevil'e de, gösterdiği uyumlu işbirliği için teşekkür borçluyuz. Araştırma ekibimiz Araştırma Görevlisi Aslı Özdoğan, Arkeolog Murat Akman, Yüksel Dede, Sinan Kılıç ile Kenan Binici'den oluşmuş, ayrıca, uygulamalı arazi eğitim programı çerçevesinde, olanaklar elverdiği ölçüde öğrencilerin de katılımı sağlanmıştır. Arazi çizimleri Murat Akman ile Sinan Kılıç, buluntu çizimleri ise Bengü Kılıçbeyli tarafından gerçekleştirilmiştir.

1986 Yılı Çalışmalarının Amacı

Bilindiği gibi araştırma projemiz esas olarak Ege ve Balkan kültürleri ile Anadolu kültürleri arasındaki ilişkiyi saptamaya ve Marmara Bölgesinin tarihöncesi kültür sıradüzenini, somut veriler ile açıklamaya yöneliktir. Ancak, bölgede tahribata neden olan öğelerin çokluk ve çeşitliliği, bu yıl da ekibimizin, esas konusu olan tarihöncesi dönemler dışındaki kalıntıları da belgelemeye, zorunlu olarak yöneltmiştir. Olanakları-

(*) Doç. Dr. Mehmet ÖZDOĞAN, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi, Prehistorya Anabilim Dalı, Fen/PTT, İSTANBUL.

mızın ve buna bağı olarak araştırma süremizin çok kısıtlı olmasına rağmen, 1986 yılı içinde aşağıda belirtilen amaçlara yönelik olarak çalışılmıştır :

- 1 — Tahribatın yoğun olduğu yörelerde belgeleme çalışmalarını hızlandırmak.
- 2 — Bölgenin kültür sıradüzeni ile ilgili olarak verilerin toplanması; bu amaçla 1986 yılında Keşan, Uzunköprü, Edirne ve İncik çevresine ağırlık verilmiştir.
- 3 — Marmara Denizinin iki kıyısı, yani Anadolu ile Trakya kesimleri arasındaki kültür ilişkilerini belirleyecek verilerin araştırılması. Bu amaçla 1986 yılında Balıkesir il sınırları içinde çalışılmıştır.
- 4 — Istranca Dağlık bölgesindeki megalitik anıtları ile sivil mimarlık örnekleri üzerindeki çalışmaların sürdürülmesi.
- 5 — Son yayına yönelik çalışmaların başlatılması.
- 6 — Hazırlanmış olan Trakya ve Marmara bölgesi başvuru arşivinin geliştirilmesi.

1986 Yılı Çalışmaları ve Elde Edilen Sonuçlar

1 — İstanbul Çevresi ve Kıyı Şeridi :

İstanbul kentinin yakın çevresi ile, Marmara ve Karadeniz kıyı şeritlerinin önemli bir bölümü önceki yıllarda taranmış olduğundan, 1986 yılında daha çok önceki yıllarda saptanıp da tahrip olma süreci içine giren yerlere gidilmiştir. Bu çalışmalar sırasında elde edilen en önemli sonuçlar şunlardır :

Eskice Sırtı : Büyük Çekmece gölünün kuzeyinde yer alan sırtın yüksek taraçalarının Paleolitik Çağ açısından önemli buluntu verdiği önceki yıllardan bilinmekteydi. Bu yıl da, sırtın yeni oto-yol tarafından tahrip edilen kısımlarında yoğun toplama yapılmış ve özellikle Alt Paleolitik döneme ait çaytaşı aletler ve kaba yongalar bulunmuştur. Eskice Sırtı buluntuları, 1986 yılı Yarımburgaz kazıları en alt tabaka buluntuları ışığında, daha da büyük bir önem kazanmış durumdadır.

Kefken - Cebeci yöresi : Bu bölgede önceki yıllarda başlayan çalışmalarımız Cebeci Köyü çevresini de içine alacak şekilde genişletilmiş, Alt Paleolitik sonu ile Orta Paleolitik döneme tarihlenebilecek 5 buluntu yeri daha saptanmıştır.

2 — Istranca Dağlık Bölgesi :

Araştırmalara ilk başladığımız 1980 yılından bu yana, Istranca dağlık bölgesinde bulunan dolmen, dikilitaş gibi megalitik anıtların saptanarak belgelenmesi çalışmaları ekibimiz tarafından sürdürülmektedir. Çalışmalarımız, megalitik anıtların doğuda Kırklareli-Armağan köyü, güneyde ise Kırklareli il merkezi yakınlarına kadar geldiğini, ancak esas yoğunluğun Edirne Lalapaşa ilçesi içinde olduğunu göstermiştir; burası, hiç kuşku yok ki ülkemizin dolmen bakımından en zengin yöresidir. Bu bölge içindeki dolmenlerin tam bir dökümünü yapabilmek amacı ile, köylerden de bilgi alarak, tahrip olmuş ve bugün artık mevcut olmayan dolmenleri de saptamaya çalışmaktayız. Ayrıca, 1986 yılı içinde dolmenlerin toprak üstünde görülebilen kısımlarının da çiziminin yapılmasına başlanmıştır.

Bu amaçla Lalapaşa yakın çevresi, Büyünlü, Donköy ve kısmen Hanlıyenice köylerinin çevresi taranmış, 7 yeni dolmen saptanarak ilginç görülen 4 tanesinin planları çizilmiştir. Bunlardan özellikle Lalapaşa ilçe merkezi yakınında, Süleymanbey Merası mevkiindeki bir dolmen, şimdiye kadar gördüklerimizden çok farklı özellikler göstermiştir. İki odası sağlam durumda olan bu dolmenin ön odası, maalesef yakın zamanlarda kazılmış ve kaçak kazı çukuru dolmenin geri kalan kısmını da tehlikeye sokmuştur. Yüzeye çıkan duvar izlerinden dolmenin temenos gibi bir duvarla çevrili olduğu, önünde de, bu duvara bağlı uzun bir koridor ya da giriş kısmı bulunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, dolmenin hemen yanında, halen örtülü durumda, ikinci, fakat çok daha küçük bir yavru dolmen daha vardır. Plan özellikleri bakımından Süleymanbey Merası dolmeni ile Batı ve Orta Avrupa dolmenleri ile olan benzerlik ilgi çekicidir.

Istranca dağlık bölgesinin ilginç ve niteliği henüz tam olarak anlaşılamamış kalıntılarından olan dikilitaşlar ile ilgili belgeleme çalışmalarına devam edilmiş, 3 yeni dikilitaş topluluğu saptanmış, ayrıca Çömlekakpınar köyü yakınındaki Kırıkköy Mevkii dikilitaşlarının dağılımı plana işlenmiştir.

3 — Edirne - Kırklareli Bölgesi :

Meriç - Tunca - Ergene nehirleri ile bunlara bağlı kolların oluşturduğu vadi ve ovalar, Trakya'nın tarihöncesi dönemlerdeki kültür sıradüzenini anlamamız açısından büyük bir önem taşımaktadırlar. Nitekim önceki yıllarda bu havzada saptadığımız 50 kadar yerleşme yeri önemli ip uçları vermiş ve bölgenin hangi dönemlerde nerelerden etki aldığını göstermişti. Bu yıl ilk olarak Tunca sol kıyı şeridi ele alınmış ve Edirne il merkezi ile İğnesi köyü arasındaki kısım araştırılmıştır. Burada biri Kalkolitik, ikisi Son Tunç - Demir Çağ geçiş dönemine ait 3 yerleşme yeri

daha saptanmıştır. Daha sonra araştırmalarımız Uzunköprü çevresine doğru kaydırılmış ve burada da Neolitik ve İlk Demir Çağına ait iki yerleşme yeri saptanmıştır. Aynı bölgede yer alan Maslıdere yerleşmesi, Trakya'da saptamış olduğumuz Neolitik Çağ yerleşmelerinin en büyüklerinden biridir; kazıma ve baskı bezemeli çanak çömleğin zengin bir çeşitlenmesini veren Maslıdere, Balkan kıyı kültürleri ile olan ilişkiyi açık bir şekilde kanıtlamaktadır.

1986 yılı içinde Keşan ve Saroz çevresinde de kısa süreli bir tarama yapılmış, yeni olarak Troya kültürlerini veren orta boy bir höyük saptanmıştır.

Bölgedeki tahribatın yoğunluğu karşısında, ekibimiz yalnızca tarihöncesi değil, Orta Çağa kadar her döneme ait kalıntıyı da belgelemeyi, zorunlu bir görev olarak kabul etmektedir. 1986 yılı içinde Uzunköprü yakınında, Tekke Mevkiinde Klasik Osmanlı üslubunda bir cami yıkıntısı, Keşan Yerlisu yakınlarında Mercan köprüsü ve Taşköprü olmak üzere iki tarihi köprü saptanarak belgelenmiştir.

4 — Balıkesir Bölgesi :

Bilindiği gibi araştırma projemizin esas amacı Anadolu ile Trakya kültürleri arasındaki ilişkiyi saptamaktır. 1984 yılına kadar daha çok bölgenin Trakya kesimi ile Gelibolu yarımadası üzerinde durulmuş, 1984 yılında İznik-Yenişehir ovalarına geçilmişti. Şimdiye kadar yaptığımız değerlendirme çalışmaları iki bölge arasındaki ilişkilerin uzun süreler boyunca kesintiye uğradığını ve birbirinden çok farklı kültürlerin geliştiğini göstermişti. Ancak gene de, belirli dönemlerde göç, istila gibi hareketlerin etkili olduğu anlaşılmaktaydı. Elde ettiğimiz sonuçları denetlemek için Marmara Denizi'nin güneyindeki bir başka bölgenin de ayrıntılı olarak taranması gerekmiş ve bu amaçla Balıkesir bölgesinin taranmasına karar verilmiştir. Araştırma için Güney Marmara'da Balıkesir bölgesinin seçilmesinin nedenlerinin başında yörenin coğrafi özellikleri gelmektedir. Bölgenin Marmara, Avşa gibi adalarla Trakya'dan kolay ulaşılabilir olması, Kocaçay, Susurluk gibi büyük akarsularla sulanan geniş ve verimli ovalara sahip olması, İvrindi üzerinden Ege'ye açılan doğal yolun üzerindeki konumu, Balıkesir'in Ege - Anadolu - Balkan kültür ilişkileri açısından ilginç sonuçlar vereceği umudunu doğurmuştur. Balıkesir bölgesi daha önce Steward, Kökten ve French tarafından kısaca araştırılmış ve özellikle Yortan kültürü ile ilişkili İlk Tunç Çağı çanak çömleği veren höyükler saptanmıştı; M. Ö. 3. bin yıldan daha eski olan tarihi ise tümü ile belirsizlik içindeydi.

Balıkesir ili içinde 1986 yılı çalışmalarımız daha çok bölgeyi tanımak ve önceden bilinen höyükleri görmek amacını gütmüştür. Kısa sü-

reli bu çalışma sırasında, önceden bilinen höyüklerden 7 tanesine gidilmiş, bunlardan ikisinin tümü ile ortadan kalktığı görülmüş, bu arada biri İvrindi, diğeri Ergama (Gökçeyazı) yakınlarında iki yeni İlk Tunç Çağı höyüğü ile, gene İvrindi çevresinde bir Paleolitik Çağ buluntu yeri saptanmıştır. Paleolitik Çağ'a ait İç Ege ve Güney Marmara bölgesinde bir buluntu yerinin saptanması, İlk Tunç Çağı'ndan eskiye giden yerleşmelerin bulunabileceği umudunu arttırmıştır. Bu arada, höyüklerden toplanan İlk Tunç Çağı çanak çömleğinin, gerek Çanakkale ve gerekse Bursa bölgelerindekilerden önemli bazı ayrılıklar gösterdiği, özellikle beyaz boya bezemenin Balıkesir yöresinde çok daha yaygın olduğu gözlenmiştir.

İvrindi'ye bağlı Karaçepiş köyünde Son Osmanlı dönemine ait, kışmen ahşap ve çok güzel resimlerle bezeli bir köy cami saptanmış, ancak maalesef caminin yıkımı için Vakıflar'dan karar alındığı öğrenilmiştir. Daha önce hiç bir belgeleme yapılmamış olan bu cami yıkımının durdurulması için gerek köy, gerek Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü ve gerekse Röleve ve Anıtlar Bölge Müdürlüğü nezdinde yaptığımız çabalar sonuçlanmadan, Karaçepiş camii, ziyaretimizden 10 gün sonra yıktırılmıştır.

Bölgedeki Kültür Varlığının Tahribi ile İlgili Bazı Gözlemler

Marınara ve Trakya bölgeleri ülkemizin en hızlı olarak gelişen ve bunun doğal bir sonucu olarak da, tümü ile değişim süreci içine giren bölgelerinin başında gelmektedir. Yerleşim yerleri, kentler, sinai ve turistik tesisler giderek daha geniş alanlara yayılmakta, bunların gerektirdiği yeni yollar, sulama kanalları, alt yapı tesisleri bölgenin tümünü kaplamakta, bu gelişmenin dolaylı sonucu olarak da yapı malzemesi, toprak dolgu, arazi ıslahı için geniş alanlar hafredilmektedir. Ancak çağdaş teknolojinin gereği olan bu gelişme bölgenin kültür mirasını öylesine tehdit etmektedir ki, gelecek bir kaç yıl içinde, tek tük bazı örnekler dışında geçmiş dönemlerle ilgili veriler hiç bir iz kalmamacasına ortadan kalkacaktır. Arkeolojik kazıların yok denecek kadar az olduğu bu bölgenin, gerek Anadolu ve gerekse Avrupa arkeolojisi için taşıdığı önem nedeni ile burada bu konunun üzerinde durma gereğini duyduk.

Bölgedeki tahribat yalnızca tarihöncesi yerleşme yerlerini değil, Osmanlı dönemine kadar, bölgenin tüm geçmişini etkilemektedir; ancak düz yerleşmeler, höyükler ve tümülüsler çok daha büyük bir tehlike içindedirler. Bölgenin bazı kesimleri daha şimdiden «arkeolojik açıdan» yok olmuş durumdadır. Örneğin Trakya'nın Karadeniz kıyısı boyunca Ağaçlı'dan Terkos'a kadar olan arazinin hemen hemen tümünde toprak ve kum örtüsü linyit damarını açmak için sıyrılmış, kömür alındıktan son-

ra tekrar toprak serilmiştir. Böylelikle Paleolitik Çağ'dan günümüze kadar olan tüm geçmiş silinmiş ve yepyeni bir toprak oluşturulmuştur. Benzer bir durum Marmara kıyı şeridi için de söz konusudur; turistik ve yazlık siteler İstanbul'dan Tekirdağ'a kadar olan kıyının hemen hemen tümünü kaplamış, hiç bir belgeleme yapılmadan Marmara kıyı kültürlerine ait izler ortadan kalkmıştır. 1986 yılı içinde kıyıdaki höyüklerden Selimpaşa, Menekşe Çatağı, Toptepe, Karaevlialtı gibi ancak bir kaç tanesinin durduğu, ancak bunların da her an ortadan kalkma tehlikesi içinde olduğu görülmüştür. Nitekim Menekşe Çatağı Höyüğü ile tatil sitesi arasındaki uzaklık 50 m.'ye inmiş, Selimpaşa Höyüğü ise siteler ile çevrelenip üzeri parsellenmiştir.

İstanbul çevresinin en önemli Paleolitik Çağ buluntu yerlerinden olan Eskice Sırtı, yeni oto yolu güzergâhı içinde kaldığından, sırtın bir bölümü derin olarak kazılmış, diğer yerleri ise dolgu malzemesi ile örtülmüştür; su toplama aşamasındaki Büyük Çekmece Barajı, başta Ahmediye Kalesi olmak üzere bir çok yerleşme ve kalıntıyı kaplamak üzere; baraj gövde dolgusu için yapılan toprak hafriyatı ise Gladina Mevkii ve Kuşukdere gibi iki önemli yerleşme yerini ortadan kaldırmıştır. Aynı şekilde Kayabaşı köy yolu üzerindeki Klasik Çağ yapısı yol için malzeme alımı, Sazlıdere fosil yatağı bir çimento fabrikası için toprak çekimi, Altınşehir, Haramidere ve Avcılar'daki buluntu yerleri ise yerleşim alanları tarafından yok edilmiş, Osmanlı Devletinin son kalan baruthanesi olan Azaplı Baruthanesi ise İstanbul Belediyesi'ne ait bir tesisin içinde kalmıştır. Bütün bu yerlerden geri kalan tek bilgi, ekibimizin önceki yıllarda yüzey bulgularına göre yapmış olduğu belgelemedir.

Durumun vehametini sergileyen bir örnek de Kırklareli-Edirne bölgesidir; bu yıl, önceki yıllarda saptadığımız buluntu yerlerinden bazılarını yeniden ziyaret etmek amacı ile gittiğimizde, maalesef pek azını yerinde bulabildik; bulduklarımızın bir bölümü de yok olma süreci içine girmiş durumdaydı. Tümülüslerin çoğu sürülerek düzletilmiş, akarsu boylarındaki yerleşme yerleri ise, kum ocakları başta olmak üzere çeşitli etkenler ile yok edilmişti. Bulabildiklerimizden Helvacı Şaban, İkili Mevkii, Maslıdere yerleşimleri, derin sürme ile hemen hemen yok olmuş, Neolitik döneme ait mimari parçalar yüzeye kadar çıkmış, Maslıdere'de en fazla 20 cm. lik bir dolgu sağlam kalmıştı. Kayalıdere Barajı'nın gövde dolgusu için yapılan toprak hafriyatının çukuru, Koyunbaba Höyüğü'nün 30 m. yakınına kadar gelmiş, Kalkolitik döneme ait bir kült merkezi olan Kocatepe'nin 200 m. güneyinde bir maden ocağı açılmış, hafredilen toprak ve moloz gerek höyüğü, gerekse buradaki iki tümülüsü tehdit eder duruma gelmişti. Trakya'da şimdiye kadar saptamış olduğumuz en önemli höyük olan Salhane Höyüğü de, genişliyen Kırk-

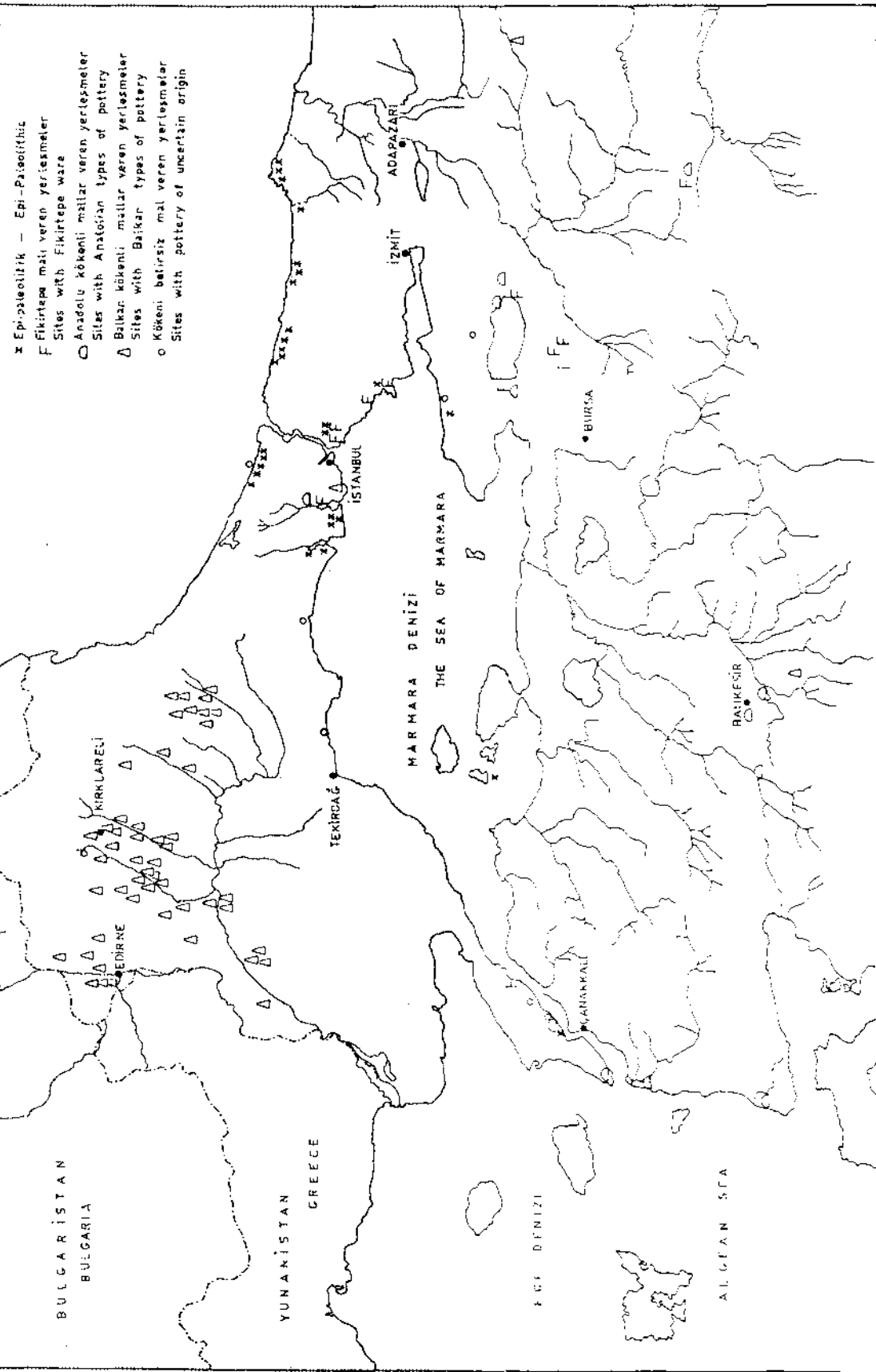
larelî kentinin içinde kalmış durumdadır. Yapımı süren Kırklarelî barajı ünlü Manastır Kalesi'ni tehdit eder duruma gelmiştir.

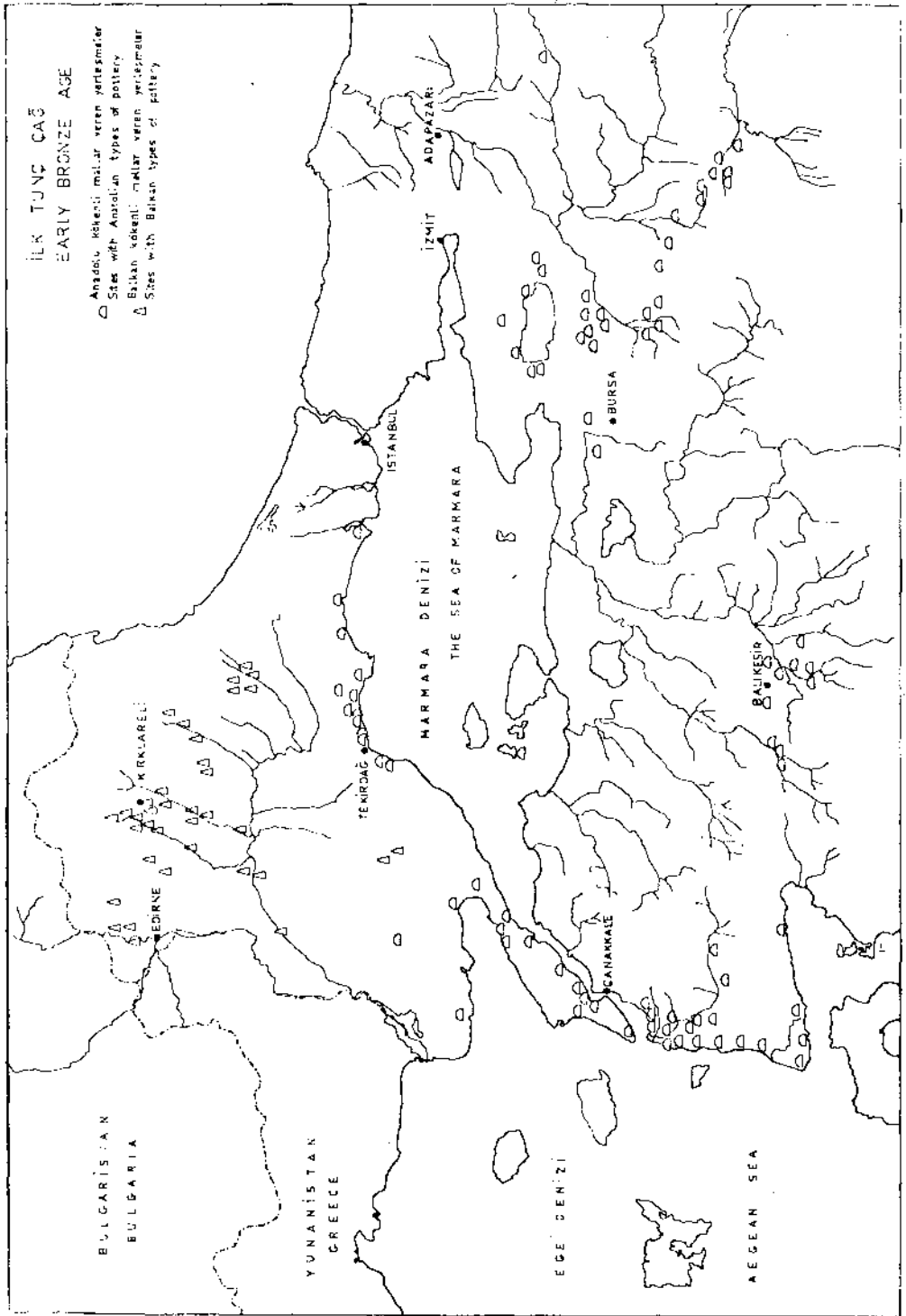
Balıkesir bölgesinde yaptığımız kısa süreli gezi, bölgenin bilinen 7 höyüğünden birinin bir fabrika, diğerinin Balıkesir kenti tarafından yok edildiğini, diğerlerinin ise, 1969 yılında D. French'in verdiği ölçülere göre 2 m. kadar alçalmış olduğunu göstermiştir. Bunların da bir kaç yıl içinde yok olma süreci içine gireceği kesindir.

Bundan bir kaç yıl öncesine kadar sağlam olarak duran dolmenler de, koruyucu orman örtüsünün hızla kalkması ile tahrip olma süreci içine girmiş, Lalapaşa Büyünlü Mezarlık mevkiindeki dolmen tarla açma, Donköy yolundaki ise taş alma amacı ile yok edilmiştir. Gördüğümüz dolmenlerin arasında kaçak kazı ile yoklanmamış olanı hemen hemen yok gibidir. Ülkemizde şimdiye kadar tek bir dolmende kazı yapılmıştır ki, o da Edirne Müzesi'nin, daha önce defineciler tarafından karıştırılmış olan Hacılar dolmeninde yapmış olduğu kurtarma kazısıdır. Bilim dünyasının giderek daha fazla ilgisini çeken bu önemli anıtlar, devirleri ve içerikleri ile ilgili hiç bir bilgi edinilmeden yok olup gitme aşamasındadır.

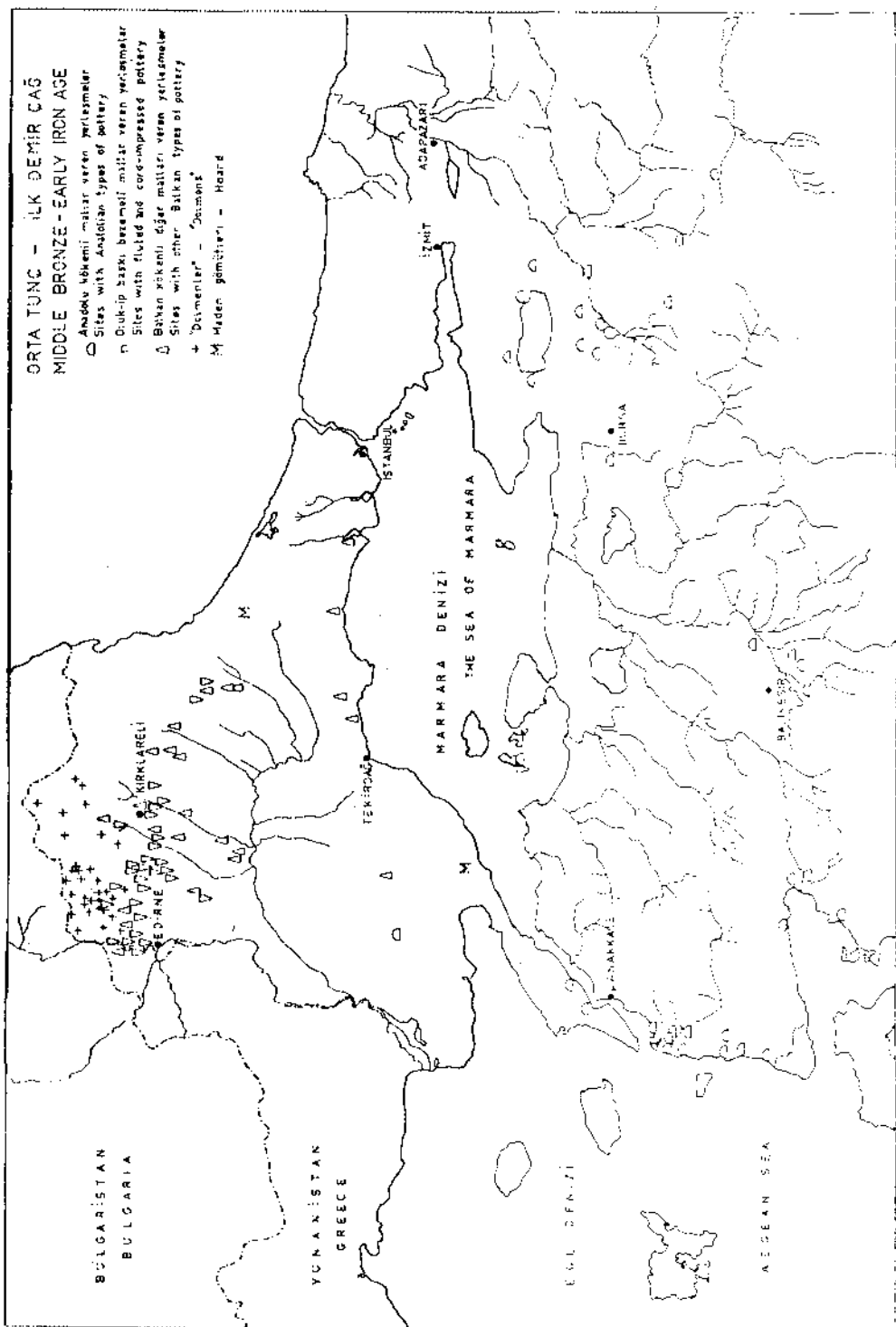
TRAKYA ve MARMARA BÖLGESİ
1986 YILI ARAŞTIRMALARI

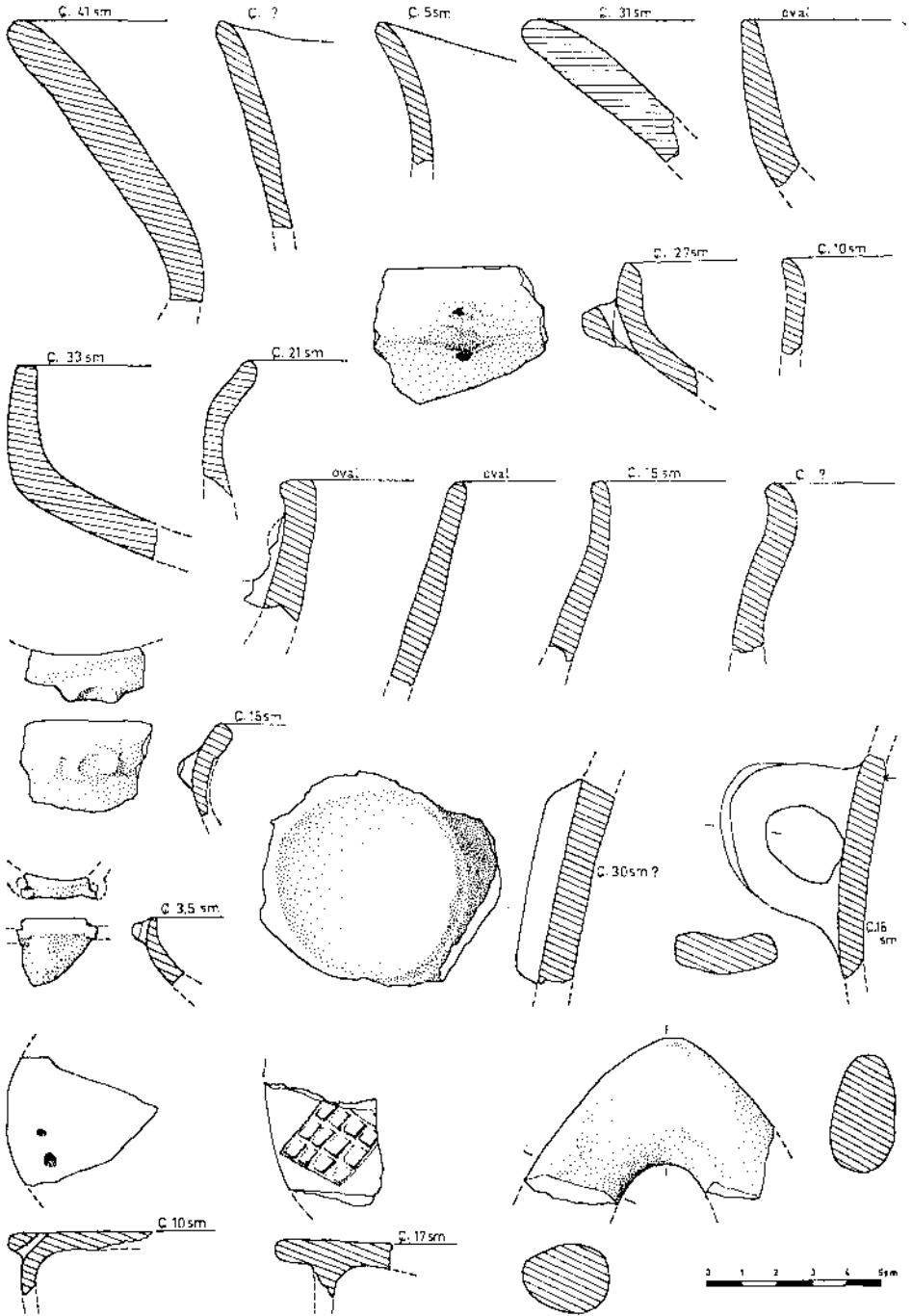

Resim : 3 — Marmara Bölgesi M. Ö. 3 bin yıl dağılım haritası

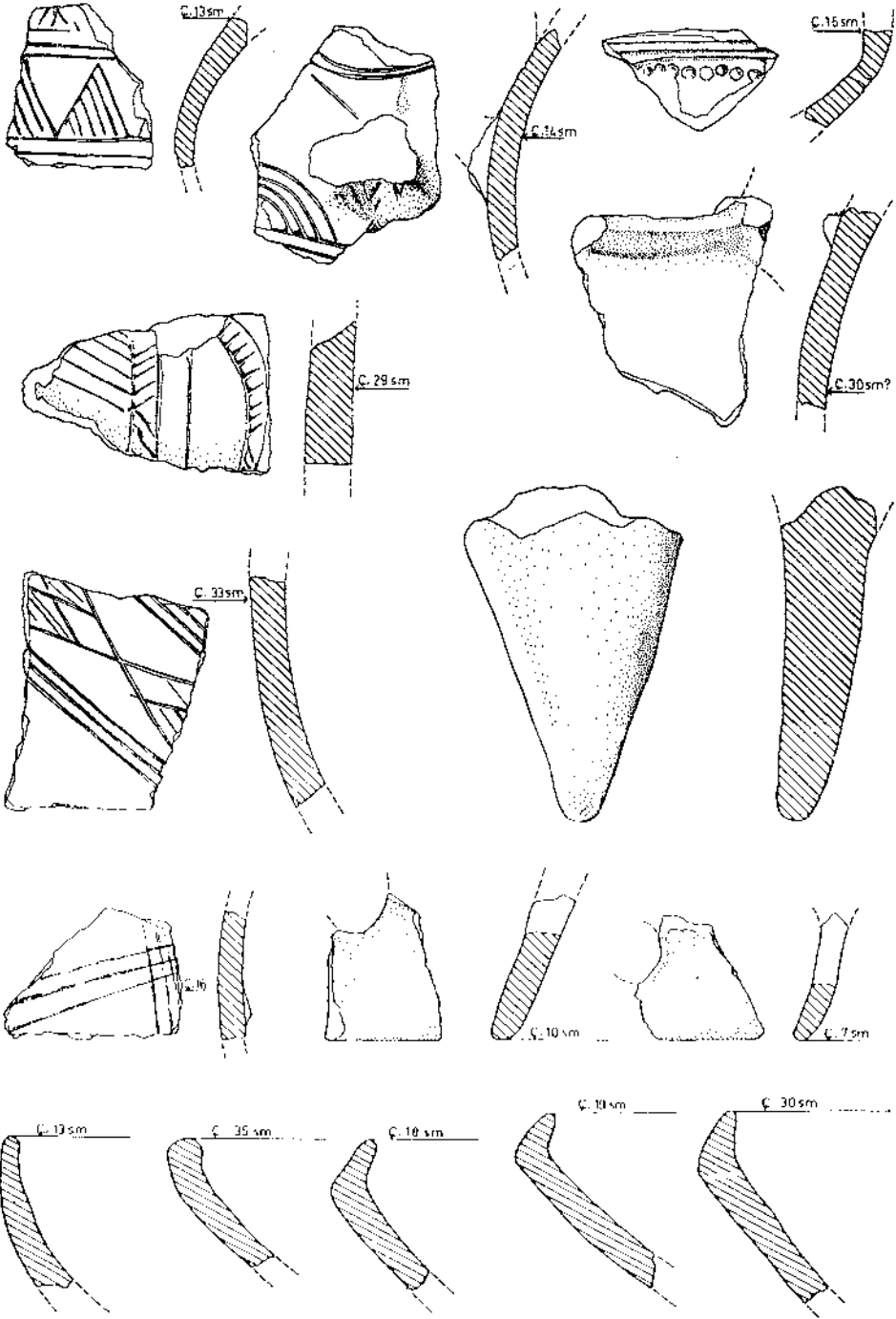

Resim : 4 — Marmara Bölgesi M. Ö. 2. bin yıl dağılım haritası

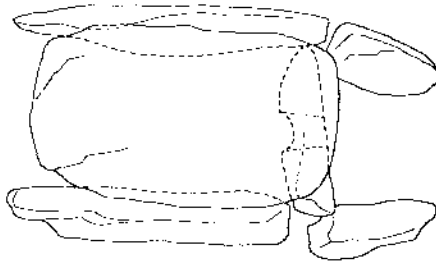

Resim : 5 — Balıkesir Bölgesi Gökçeyazı Hüyükü çanak-çömlek örnekleri

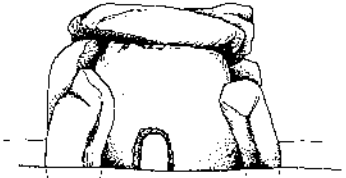
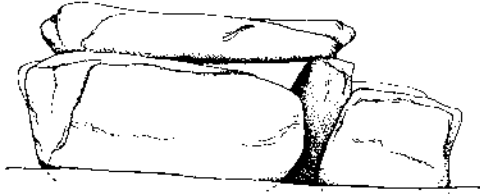

Resim : 8 — Balıkesir Bölgesi Gökçeyazı ve Paşaköy Höyükleri
çanak-çömlek örnekleri.

0 1 2m

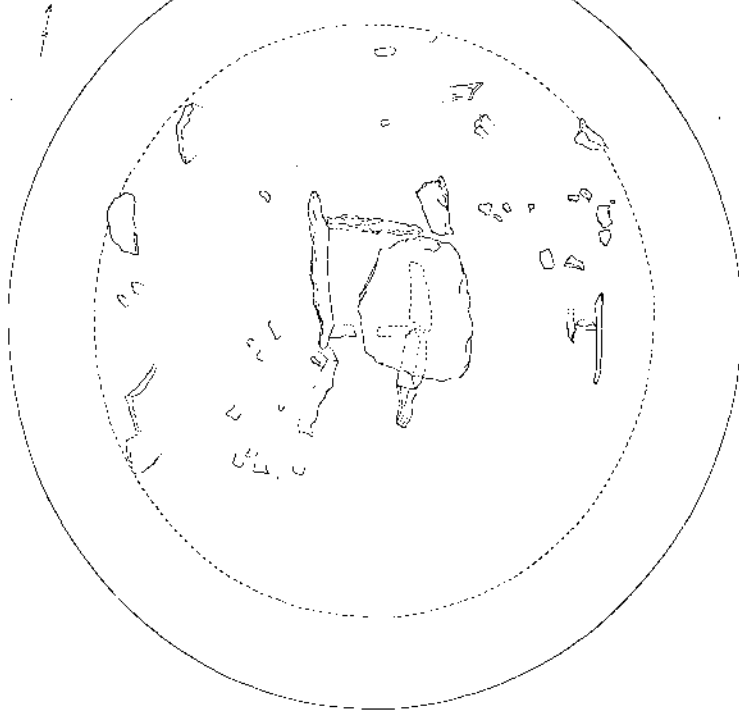
DONKÖY KAPAKLIKAYA MEVKİ

Resim : 7 a — Donköy Kapaklıkaya mevkiindeki dolmen

0 1 2m

SÜLEYMANBEY MERASI

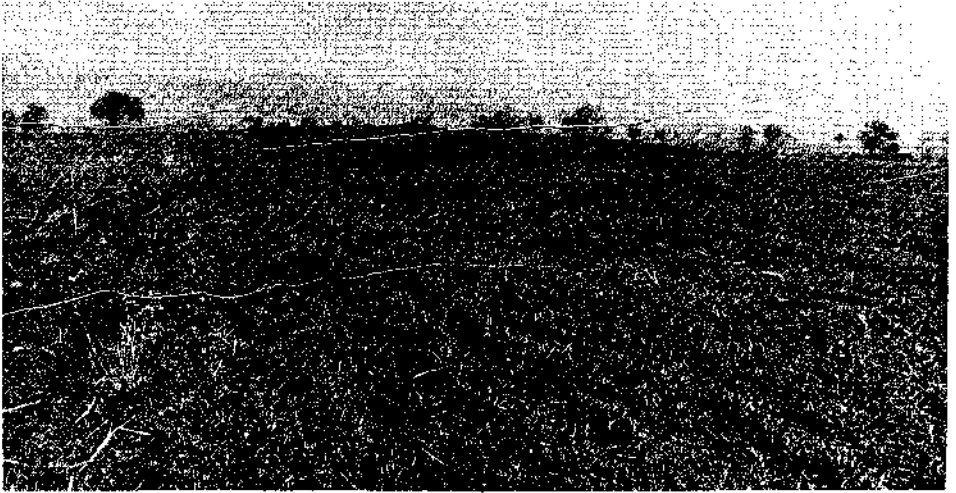
Resim : 7 b — Süleymanbey merası mevkiindeki dolmen, tahribattan sonraki durumu

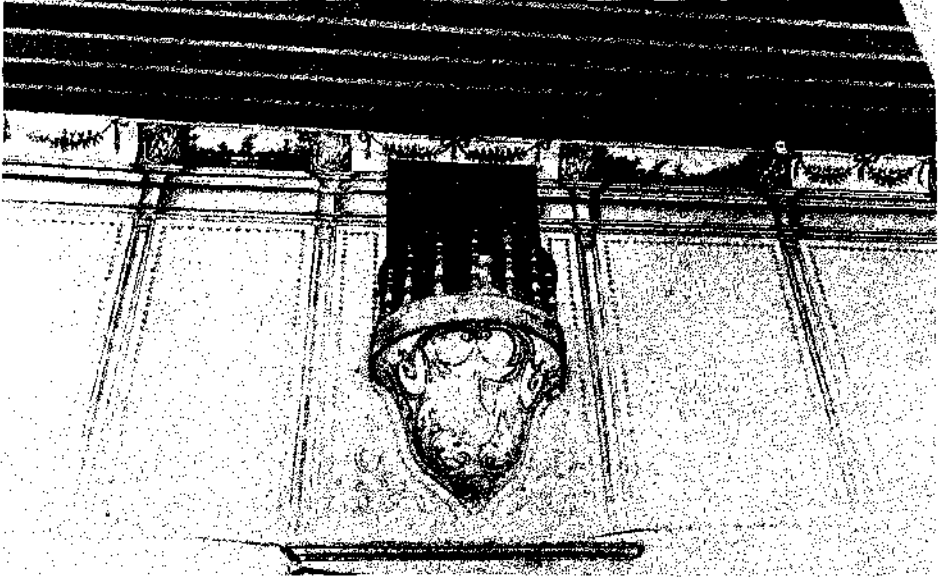
Resim : 7 c -- Süleymanbey merası mevkiindeki dolmen, tahri battan sonraki durumu

Resim : 8a — Edirne yakınındaki bir höyüğün kum ocağı tarafından tahrip olmuş durumu.

Resim : 8b — Bahkesir Bölgesi'nde sürülerek yok olma süreci içine girmiş bir höyük

Resim : 9 a-b --- Balıkesir Karaçeplş Köyü'nde 1986 yılında yıktırılan cami

PALAEODEMOGRAPHY OF THE EARLY BRONZE AGE CEMETERY OF İKİZTEPE/SAMSUN

Ursula Wittwer BACKOFEN *

During the 1986 excavation at the Early Bronze Age cemetery of İkiztepe on the Black Sea Coast the skeletal sample was enlarged and now consists of 608 graves. Several of them have been used for further burials, so that altogether 659 skeletons were available for anthropological studies. As reported two years ago (WITTWER-BACKOFEN, 1985) the condition of the skeletal material was excellent and most of the graves were found undisturbed, so that the requirements for reliable anthropological diagnosis were fulfilled. Only a few more graves are expected outside the excavated trenches, whose virgin soil was reached. It is presumed that about 90 % of the cemetery has been recorded so that one can speak not only of a skeletal sample but of a whole population. The intention is to analyze the structure of this population in an attempt to reconstruct the Early Bronze Age village population of İkiztepe. With this large and complete cemetery one of the most important materials for palaeodemographic analysis is given. The archaeological data characterize the settlement as an important colony of craftsmen whose products were traded up to Southern Mesopotamia. The food supply was provided by surrounding farms, presumably organized by the leaders of İkiztepe (BILGI, in press).

The prosperity of the settlement was documented by the rich furnishing of the graves with objects personally belonging to the buried dead and were already used during life time so that they can be regarded as a mirror of the social stratification in the settlement.

(*) Ursula Wittwer-BACKOFEN, Institut für Anthropologie Universität Mainz
Saarstr. 21 D-6500 Mainz, BATI/ALMANYA.

Önder Bilgi from Istanbul University, who made our work possible and has
1. want to express my gratitude to the director of the excavation, Doç. Dr.
always been extremely cooperative. I also want to thank Dieter Butz and
Jürgen Steinmann from Mainz University for their help with the anthropological work.

The following aspects are analyzed :

- Special grave furniture for man or women and sex classification of morphologically undetermined individuals
- Change of grave furniture with age (children - juveniles - adults - seniles)
- Differences in the quantity of objects in male, female and child graves

First all objects were counted to their distribution in male, female or child graves. Only undisturbed graves were included, the total number of them was 329 graves, divided as follows :

Tab. 1 : Absolute and relative number of male, female and child graves including archaeological objects

	n	%
Undisturbed graves, total	329	
With objects	247	75.1
Without objects	81	24.9
Undisturbed graves of adults	196	
With objects	149	76.0
Without objects	47	24.0
Undisturbed childrens graves	133	
With objects	98	74.4
Without objects	34	25.6
Undisturbed male graves	107	
With objects	82	76.6
Without objects	25	23.4
Undisturbed female graves	89	
With objects	67	75.3
Without objects	22	24.7

Only 81 graves show a lack of surviving goods. Male, female and children graves show almost the same relationship between burials with gifts and without.

Dividing the graves between the number of objects (table 2) it is to be seen that for about 25 % of the males, females or children up to 15 years one single object was found. Male graves are often richer than female or child graves expressed by the average number of objects per

grave, which is 2.53 for males but only 1.94 respectively 1.97 for females and children.

Considering the types of objects, the three groups are characterized by typical kinds of objects (table 3), for male burials summarized mainly as tools or weapons though also amulets are exclusively reserved to men. Idols and ornamental spirals are predominant in male graves. The group of female graves differs in that a smaller amount of weapons were found but an increased amount of jewellery and pottery, above all earrings and necklaces. They nevertheless show a considerable quantity of awls and blades which are totally missing in childrens graves, where typical gifts are jewellery (bracelets, earrings, necklaces, beads). A few harpoons and spearheads belong to juveniles but were rarely found together with small children. This is clearly shown by splitting the graves into age groups (table 4).

Tab. 2 : Frequency of grave objects corresponding to male, female and subadult graves (undisturbed graves)

Number objects	Number of graves					
	Male	%	Female	%	Subadult	%
0	25	23.4	22	24.7	34	25.8
1	24	22.4	25	28.1	32	24.2
2	14	13.1	18	20.2	24	18.2
3	10	9.4	9	10.1	14	10.6
4	5	4.7	2	2.3	12	9.1
5	7	6.5	7	7.9	8	6.1
6	7	6.5	3	3.4	2	1.5
7	5	4.7	1	1.1	3	2.3
8	5	4.7	1	1.1	1	0.8
9	—		1	1.1	1	0.8
10	2	1.8	—		—	
11	1	0.9	—		—	
12	1	0.9	—		1	0.8
14	1	0.9				
Graves total	107		89		132	
Objects total	271		173		260	
x Objects	2.53		1.94		1.97	

For the children there is a break between six and seven years of age for some special kinds of objects for example the decrease in bracelets of the increase in harpoons. Earrings decrease continuously from newborn babies up to juveniles but are again present in old female and male graves, while bracelets are completely missing for adults. Weapons appear with juveniles but accumulate with mature males. The senile age groups are not representative because of the small number of individuals. In female groups weapons and tools are spread sparsely all over the age groups though there is a noticeably high percentage of awls with old women. The most extensive jewellery is possessed by children and not, as expected, by women.

Tab. 3 : Types and frequency of objects in undisturbed male, female and child graves

	n Man	%	n Women	%	n Child	%
Weapon	67	62.6	21	23.6	8	6.1
Tool	87	81.3	45	50.6	28	21.2
Jewellery	36	33.6	35	39.3	115	87.1
Amulet	25	23.4	3	3.4	7	5.3

The number of objects increases with the age of the buried person.

The result of this analysis shows considerably higher significance of children and man and of old people in the population where women were also respected. The tradition of furnishing the graves is handled down over the complete cemetery though a development of the manufacture was observed. The discovered differences therefore reflect «poor» and «rich» persons belonging to different social classes.

The use of these results for the age and sex determination of anthropologically undetermined individuals however is limited because all these graves do not show the spectrum of goods insitu. The archaeological information is not available for the same reason as for the anthropological.

The distribution of sexes is to be regarded as an indicator of living conditions in a population. While a predominance of males is characteristic for a rural settlement, the urban ratio of sexes is in favour of women, who are not fully exposed to the stress of a rural live with the risk of dying because of high fertility and hard work. Table 5 gives an overview of the determinations of the sex of the skeletons, where male, female and undetermined individuals, mostly children, are grouped as subadults and adults. A predominance of male skeletons is obvious even

if one takes into account that most of the undetermined individuals might be female. The subadult group is characterized by a slightly higher mortality for the women, normally interpreted to reflect the risks of pregnancy and birth. In prehistoric populations often a predominance of male individuals is observed (HAUSLER, 1968; SCHWIDETZKY, 1963; WITTEW-BACKOFEN, 1982) and mostly regarded as to reflect real conditions. An inverse ratio however is interpreted for an artificial composition of the population or with uncomplete excavations.

Tab. 4 : Frequency of selected types of objects in the graves grouped by sex and age

Age in years	Subadults			Males			Females			
	<7	7-12	13-20	20-40	40-60	60-x	<20	20-40	40-60	60-x
Amulet	2.0	—	3.7	2.6	3.7	—	—	—	2.9	—
Bracelet	25.0	9.8	5.6	5.3	7.4	—	3.6	—	—	—
Earring	39.2	26.8	13.0	5.3	33.3	25.0	17.9	25.0	58.8	13.3
Fingerring	3.4	4.9	—	2.6	3.7	—	—	—	—	—
Idol	0.7	2.4	—	2.6	5.6	—	—	—	2.9	—
Necklace	4.7	17.1	1.9	—	1.9	—	—	5.6	8.8	6.7
Spiral	—	—	7.4	10.5	10.5	—	3.6	—	—	—
Axe	—	—	3.7	—	1.9	—	—	—	—	—
Blade	—	—	1.9	10.5	22.2	12.5	—	2.8	14.7	6.7
Awl	6.1	17.1	18.5	21.1	44.4	12.5	7.1	8.3	35.3	20.0
Dagger	1.4	4.9	5.6	10.5	50.0	25.0	10.7	—	11.8	6.7
Pin	3.4	—	7.4	10.5	5.6	—	—	8.3	8.8	6.7
Pottery	5.4	2.4	3.7	—	1.9	—	—	5.6	14.7	6.7
Spearheads	—	—	7.4	12.4	7.4	12.5	—	11.1	2.9	6.7

Tab. 5 : Distribution of sexes between Subadults and Adults

Age in years	0-19	20-x	Total n
	n	n	
Sex			
Male	17.25	182.75	200
Female	19.84	146.16	166
?	273.55	19.45	293
Total	310.64	348.36	659

Apart from facts leading to abnormal distribution of the sexes (WEISS, 1972; MEINDL et al., 1985) in a prehistoric settlement of normal composition a slight male surplus is to be expected.

For the estimation of demographic parameter it is necessary to determine the exact proportion of children. In particular in the life tables incorrect estimations lead to considerable alterations in the mean life expectancy. They are not so much caused by methodological problems but rather more by the systematic lack of child graves in prehistoric cemeteries. This problem has been recognized since the beginning of palaeodemographic research (FRANZ and WINKLER, 1936) and is especially evident for the age group of newborn babies and infants. This deficiency is to be seen by comparison with the age ratio in recent populations.

Generally all mortality curves show the same typical form where only height and spread vary. However mortality rates are different for subadults but with a high variability (WEISS, 1973), depending on the living conditions of the population. The typically high postnatal mortality during the first year of life is most evident in a severe stress situation caused by the change of nutrition (IMHOF, 1977). The following period up to 15 years of life shows a minimum mortality rate which increases during the next five years (ACSADI und NEMESKERI, 1970). If these relationships are disturbed, a systematic selection of the buried persons or an artificial composition of the settlement (military camp, monastery, etc.) is evident. Especially for Near East cemeteries the skeletal populations often do not reflect the settlement populations for following reasons :

- There are several examples of special burial practices for infants (SCHWIDETZKY, 1967; HAUSLER, 1968). In the Near East infants were often buried in the settlement in pithoi, pits under living rooms, etc. (WITTEWER-BACKOFEN, 1985).
- The more fragile bone material of infants is strongly exposed to the destruction of the soil.
- The small infants graves are normally not as deep as those of the adults so that they are exposed to mechanical and chemical destruction (ACSADI und NEMESKERI, 1970).

The proportion of subadults in the İkiztepe population is 47 %, ie. comparatively high. Most of the skeletal populations in the Near East show the proportion as being between 5 and 15 percent, but the data have been corrected with the intention of giving more reliable results (tab-

le 6). The different methods for the estimation of the proportion of children (ANGEL, 1969; BOCQUET and MASSET, 1977; BROTHWELL, 1971) however show a considerable lack of infants in the first year of life. This proportion should be multiplied by a factor of at least 3.

As the palaeopathological investigation by M. SCHULTZ showed, the mortality of children is mainly caused by nutritional disorders, seen by the high frequency of enamel hypoplasia in teeth, Harris lines, hypovitaminosa and anaemia (pers. com.).

The age structure of the Ikiztepe population is shown in a pyramid of 5-year age groups where the typical ratio between the sexes becomes obvious (Fig. 1). The distribution of the sexes is also given in (Fig. 2) as the probability of dying in the 5-year age groups. It is evident that women begin the adult span of years with a higher mortality rate but the surviving women become much older than the men. These rates correspond to the recent rates in underdeveloped countries. During the fertile phase of life there is a high mortality rate for younger women in medically and hygienically badly supplied populations. Women surviving this span of life have good chance of reaching old age. Men however have high mortality rates in the mature age group beginning with degenerative processes dependant on the living conditions and hard manual work so that they show cumulative mortality rates between 45 and 55 years.

Considering the skeletal sample as a stationary population whose age and sex composition does not change during the settlement period it is permissible to construct life tables giving information on the probability of dying and the further life expectancy of every 5-year age group. The life expectancy for a 15 year old boy or girl is almost identical (the average is about 41 years, see tab. 7a, b) but shows different patterns. The life expectancy at birth however is only 27.99 years for the total population (tab. 8), if the effects of high child mortality are included.

Comparing with model life tables of different standards of living conditions (Fig. 3), the Ikiztepe population has a very low infant mortality, shown by a deficiency of skeletons in this age group in spite of a relatively high observed child ratio of more than 20 %. The mortality of adults however increases and shows high mortality rates for people older than 45 years. The demonstrated results are based on the assumption of a stationary population model, ignoring effects on the population st-

structure produced by founder effects, fertility or mortality changes by development of economical prosperity or changes in sex and age distribution by migration etc. as can be presumed for the Ikiztepe population. Therefore the data are to be understood as mean values with possibly high variation.

Tab. 6 : Mortality rates for the first year of life and children 1-14 years in relation to adults, comparison between different Near East skeletal populations.

Skeletal sample	Age groups			Author
	0-1 y. n	1-14 y. n	20-x y. n	
Çatal Höyük (6.300 BC)	7	3	10 +	ANGEL 1971
Nea Nikomedia (5.800 BC)	5	8	10 *	ANGEL 1969
Khirokitia (3.700 BC)	6	1.5	10	KURTH 1958
Tell Ahmed al-Hattu (Early Dynastic)	3.75		10	WITTWER-BACKOFEN 1982
Karatas (2.400 BC)	5	4	10 +	KURTH 1958
Lerna (1.750 BC)	8	5	10 *	KURTH 1958
Kamid el-Loz (500 BC)	0.5	3	10	KUNTER 1977
Byzantine (600 AD)	5	5	10	ANGEL 1972
Bogazköy (600-800 AD)	0.55	5.47	10	WITTWER-BACKOFEN
Ikiztepe (2.500-2.200 BC)	1.4	6	10	WITTWER-BACKOFEN

* = intramural burials

+ = corrected child ratio

Tab. 7a : Life Table of the male population of Ikiztepe

X	Dx	dx	lx	qx	Lx	Tx	ex	Zx
10-14	1.67	1.08	100.00	0.011	497.312	3131.631	31.32	41.32
15-19	15.58	10.05	98.92	0.102	469.489	2634.320	26.63	41.63
20-24	13.31	8.59	88.87	0.097	422.882	2164.830	24.36	44.36
25-29	10.39	6.70	80.28	0.083	384.654	1741.948	21.70	46.70
30-34	10.97	7.08	73.58	0.096	350.199	1357.295	18.45	48.45
35-39	13.83	8.93	66.50	0.134	310.187	1007.096	15.14	50.14
40-44	15.83	10.21	57.57	0.177	262.341	696.908	12.10	52.10
45-49	24.18	15.60	47.36	0.329	197.802	434.567	9.18	54.18
50-54	23.02	14.85	31.76	0.468	121.673	236.766	7.46	57.46
55-59	12.26	7.91	16.91	0.468	64.770	115.093	6.81	61.81
60-64	7.47	4.82	9.00	0.536	32.935	50.323	5.59	65.59
65-69	4.61	2.97	4.18	0.712	13.444	17.388	4.16	69.16
70-74	1.57	1.01	1.20	0.843	3.474	3.945	3.28	73.28
75- x	0.29	0.19	0.19	1.000	0.470	0.470	2.50	77.50
	155.00	100.00			4131.631			

(x = age group, Dx = absolute number of skeletons, dx = percent, lx = % surviving, qx = probability of dying, Lx = years lived in the age group by all individuals, Tx = total number of years still to be lived, ex = further life expectancy, Zx = Total life expectancy)

Tab. 7b : Life Table of the female population of Ikiztepe

X	Dx	dx	lx	qx	Lx	Tx	ex	Zx
10-14	2.17	1.63	100.00	0.016	495.927	3107.226	31.07	41.07
15-19	17.67	13.28	98.37	0.135	458.647	2611.298	26.55	41.55
20-24	18.17	13.67	85.09	0.161	391.276	2152.652	25.30	45.30
25-29	9.68	7.28	71.42	0.102	338.912	1761.376	24.66	49.66
30-34	8.48	6.37	64.14	0.099	304.774	1422.464	22.18	52.18
35-39	8.37	6.29	57.77	0.109	273.108	1117.690	19.35	54.35
40-44	7.50	5.64	51.48	0.110	243.278	844.582	16.41	56.41
45-49	11.87	8.93	45.84	0.195	206.863	601.304	13.12	58.12
50-54	12.97	9.75	36.91	0.264	160.174	394.441	10.69	60.69
55-59	11.68	8.78	27.16	0.323	113.852	234.267	8.63	63.63
60-64	9.94	7.48	18.38	0.407	73.217	120.415	6.55	66.55
65-69	10.02	7.53	10.91	0.691	35.694	47.198	4.33	69.33
70-74	3.67	2.76	3.37	0.818	9.967	11.504	3.41	73.41
75- x	0.82	0.61	0.61	1.000	1.537	1.537	2.50	77.50
	133.00	100.00			4107.226			

Tab. 8 : Life Table of the İkiztepe population

X	Dx	dx	lx	qx	Lx	Tx	ex	Zx
0- 4	123.85	18.79	100.00	0.188	453.016	2799.123	27.99	27.99
5- 9	88.55	13.44	81.21	0.165	372.441	2346.107	28.89	33.89
10-14	51.00	7.74	67.77	0.114	319.501	1973.665	29.12	39.12
15-19	47.22	7.17	60.03	0.119	282.238	1654.164	27.56	42.56
20-24	37.69	5.72	52.86	0.108	250.026	1371.927	25.95	45.95
25-29	27.08	4.11	47.15	0.087	225.456	1121.901	23.80	48.80
30-34	28.14	4.27	43.04	0.099	204.509	896.445	20.83	50.83
35-39	31.22	4.74	38.77	0.122	181.991	691.936	17.85	52.85
40-44	33.89	5.14	34.03	0.151	157.291	509.945	14.99	54.99
45-49	46.01	6.98	28.89	0.242	126.981	352.654	12.21	57.21
50-54	46.28	7.02	21.91	0.321	91.974	225.673	10.30	60.30
55-59	33.88	5.14	14.88	0.345	61.564	133.699	8.98	63.98
60-64	25.23	3.83	9.74	0.393	39.140	72.135	7.40	67.40
65-69	21.29	3.23	5.91	0.546	21.494	32.995	5.58	70.58
70-74	11.37	1.73	2.68	0.643	9.105	11.501	4.29	74.29
75- x	6.32	0.96	0.96	1.000	2.396	2.396	2.50	77.50
	659.00	100.00			2799.123			

It is to be hoped that a chronological stratification of the graves by archaeological data may lead to a differentiation of the total group of skeletons in order to comprehend the development of the population structure with their influencing factors of one of the most important skeletal samples in Early Bronze Age Near East without the assumption of a stationary population. Finally another two trephine holes are described (Fig. 4). They do not show any macroscopic signs of healing so that the method of trephining can be reconstructed. The procedure has been performed by four (Sk. 603) resp. three (Sk. 536) deep incisions which enclose a rectangular area of bone, both located in the right parietal bone. The bone had been broken before cut the Tabula interna of the skull, so that the external circumference of the hole is larger than the internal.

REFERENCES

- ACSADI, GY.; J. NEMESKERI (1970) : History of Human Life Span and Mortality. Budapest.
- ANGEL, J. L. (1972) : Ecology and population in the eastern Mediterranean. *World Archaeology* 4, 88-105.
- ANGEL, J. L. (1971) : Early Neolithic skeletons from Çatal Höyük : Demography and pathology. *Anatolian Studies* XX, 77-98.
- ANGEL, J. L. (1969) : The Basis of Paleodemography. *Am. J. Phys. Anthrop.* 30, 427-437.
- BILGI, Ö. (in press) : Metal Objects from İkiztepe-Turkey. *Beiträge zur Allgemeinen und Vergleichenden Archäologie* .
- ROCQUET, J. P. UND C. MASSET (1977) : Estimateurs en Paléodémographie. *L'Homme* XVII (4), 65-90.
- BROTHWELL, D. R. (1971) : Paleodemography. In : W. BRASS (ed.) : Biological aspects of demography. London.
- FRANZ, L. W. WINKLER (1938) : Die Sterblichkeit in der frühen Bronzezeit Niederösterreichs. *Zeitschr. Rassenk.* 2, 157-163.
- HÄUSLER, A. (1968) : Kritische Bemerkungen zum Versuch soziologischer Deutungen ur- und frühgeschichtlicher Gräberfelder - erläutert am Beispiel des Gräberfeldes von Hallstatt. *Ethnogr. -Archäol. Ztschr.* 9, 1-30.
- HILL, K. (1984) : An evaluation of Indirect Methods for Estimating Mortality. in VALLIN, J.; J. H. POLLARD und L. HELIGMAN : Methodologies for the collection and analysis of mortality data. Liège.
- IMHOF, A. E. (1977) : Einführung in die Historische Demographie. München.
- KUNTER, M. (1977) : Kamid el-Loz. Anthropologische Untersuchung der menschlichen Skelettreste aus dem eisenzeitlichen Friedhof. *Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde*, Band 19.
- KURTH, G. (1958) : Zur Stellung der neolithischen Menschenreste von Khirokitia auf Cypern. *Homo* 9, 20-31.
- MEINDL, R. S.; C. O. LOVEJOY; R. P. MENSFORTH; L. D. CARLOS (1985) : Accuracy and Direction of Error in the Sexing of the Skeleton : Implications for Paleodemography. *Am. J. Phys. Anthrop.* 68, 79-85.
- SCHWIDETZKY, I. (1967) : Sonderbestattungen und ihre paläodemographische Bedeutung. *Homo* 16, 230-247.
- SCHWIDETZKY, I. (1963) : Europide und Mongolide in Russisch-Asien seit dem Jungpaläolithikum. *Homo* 14, 151-167.
- WEISS, K. M. (1972) : On the systematic bias in skeletal sexing. *Am. J. Phys. Anthrop.* 37, 337-344.

- WITTWER - BACKOFEN, U. (1986) : Anthropologische Untersuchungen des Byzantinischen Friedhofs Boğazköy-Hattusa. IV. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara.
- WITTWER - BACKOFEN, U. (1985) : Bestattungssitten im Nahen Osten. Teil II. unpubl.
- WITTWER - BACKOFEN, U. (1985) : Anthropologische Untersuchungen der Nekropole İkiztepe/Samsun. III. Araştırma Sonuçları Toplantısı.
- WITTWER - BACKOFEN, U. (1982) : Die Nekropole Tell Ahmed al-Hattu. Ein Beitrag zur Prähistorischen Anthropologie Vorderasiens. Dipl.-Arbeit Univ. Mainz.

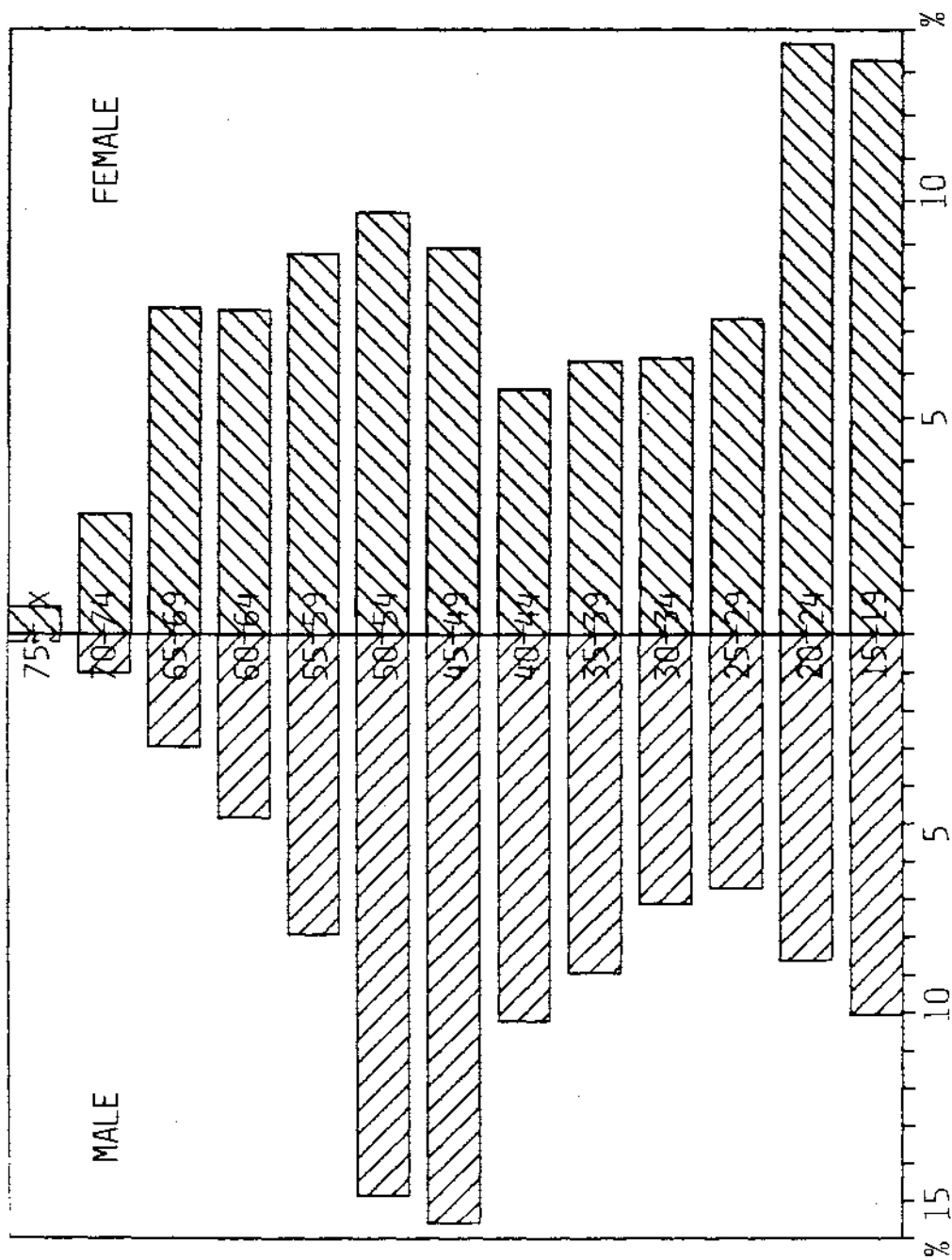

Fig. : 1 — Population structure of sexed skeletons for age groups older than 15 years in percent

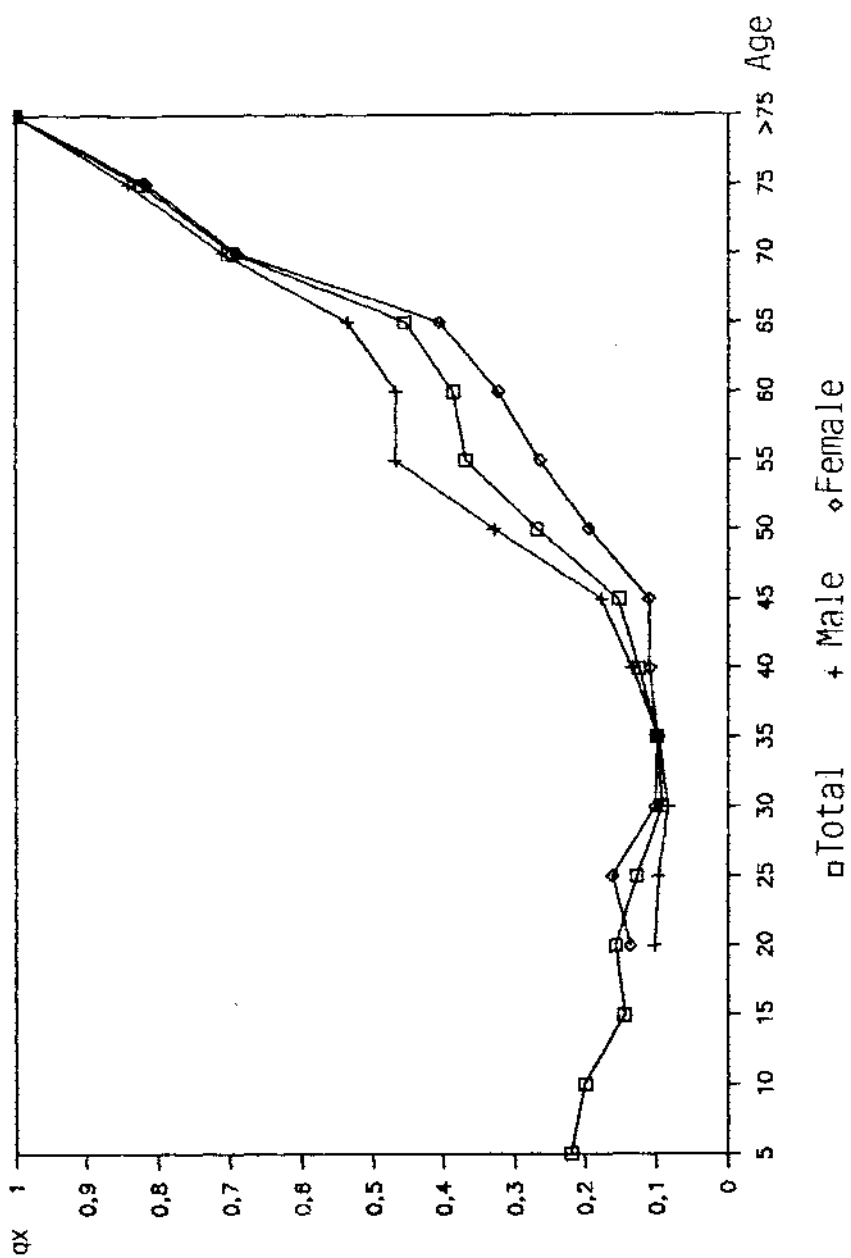

Fig. : 2 --- Probability of dying

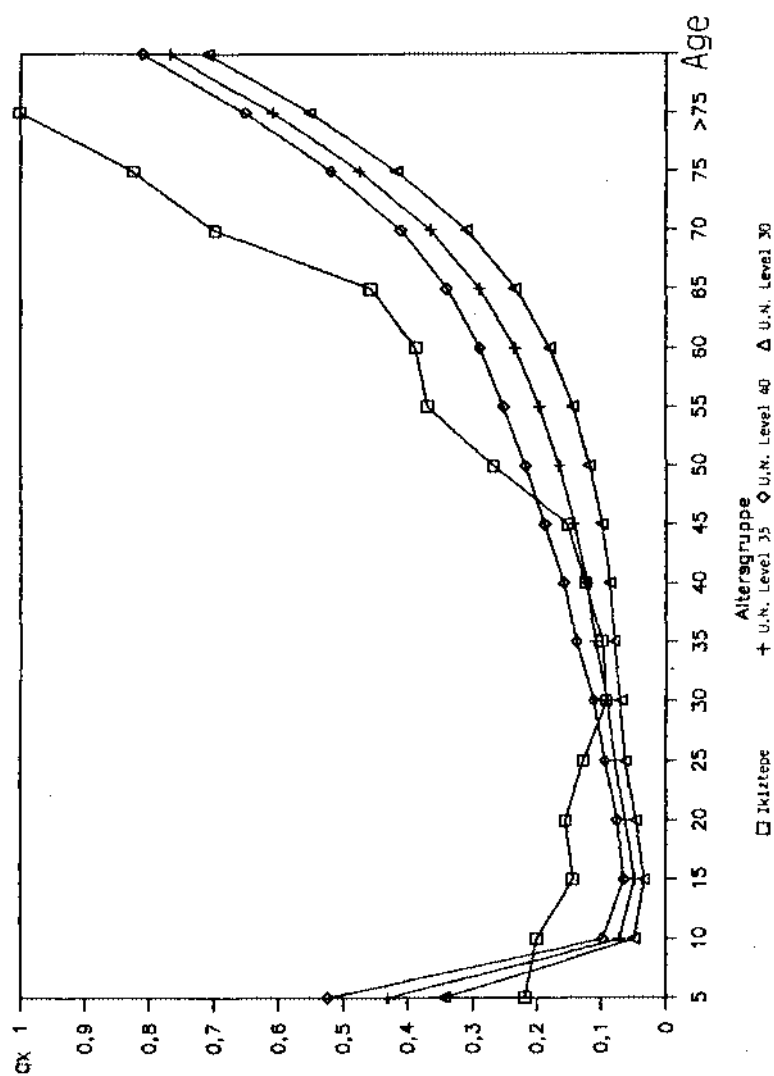
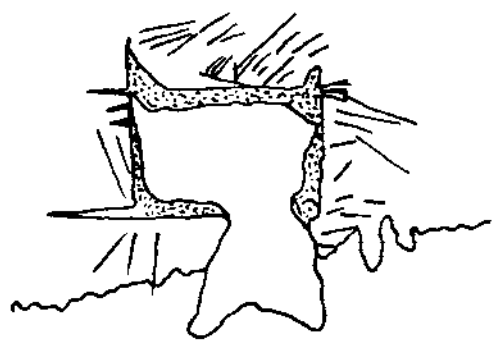
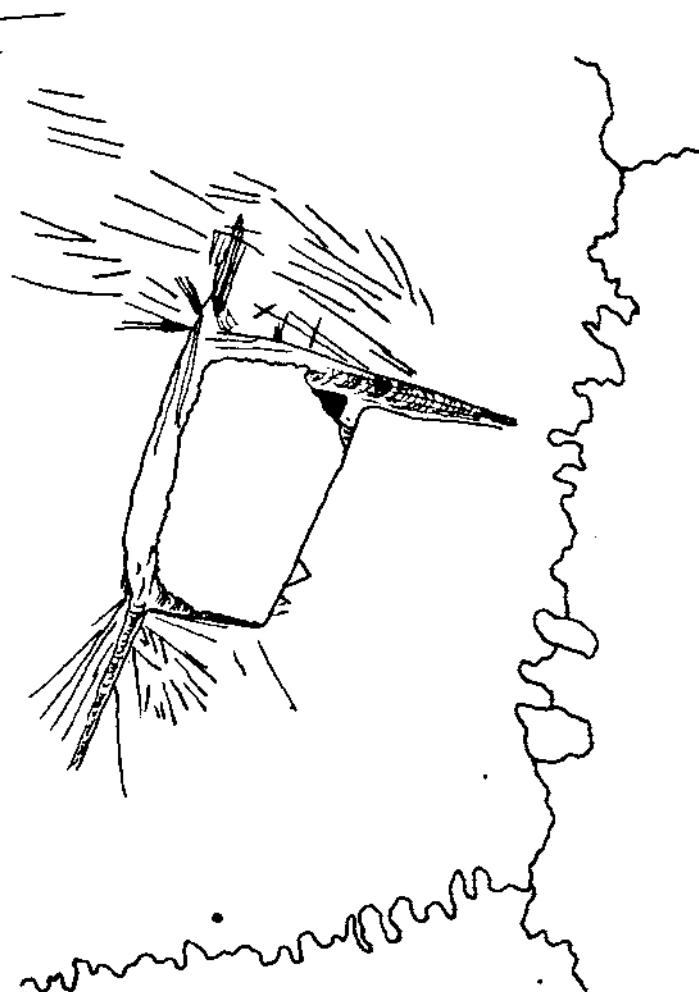

Fig. : 3 — Probability of dying, Ikiztepe and Model Life Tables

Sk. 603

Sk. 536

scale

Fig. : 4 ---- Trephining holes in Ikiztepe Early Bronze Age skeletons

ANTHROPOLOGICAL STUDY OF THE SKELETON MATERIAL FROM LIDAR

Ursula Wittwer BACKOFEN *

Since the beginning of the excavation at Lidar in the province Urla in southeast Turkey the ancient hill and its surrounding sites have brought to light a large sample of burials, altogether about 250 skeletons. They belong to different cultural layers from Prepottery Neolithic up to the Middle Ages (tab. 1).

Beginning with the excavation in 1982 the anthropological investigation was carried out with the help of Dipl. - Biol. J. Steinmann and Cand. phil. D. Butz. I especially want to express my gratitude to the director of the excavation, Prof. Hauptmann, who made our work possible. Together with his staff he organized and coordinated the anthropological work. He has always been extremely cooperative concerning the solution of interdisciplinary problems connected with this prehistoric settlement.

The aim of the anthropological investigation is on one hand the intrapopulation analysis of the different skeletal groups and on the other hand the morphological diachronic comparison of the population which settled in the Euphrates valley. Another aim was to comprehend the cultural change which is evident from archaeological data either by development of local people or by newcomers.

Unfortunately the skeletal material is in a very varied state of condition. Especially the bones in the EBA cemetery are so badly preserved that anthropological measurements were nearly impossible. This was caused by mechanical and chemical stress in a soil with highly varying humidity and damage due to agricultural implements. The burials in the Lidar Höyük however were much better preserved, protected from varying conditions and kept in a constant milieu by deep layers above them.

At the site of Nevalı Çori from Prepottery Neolithic a group of nine skulls as discovered in pits under the floor of two houses. Three

---

(*) Ursula Wittwer-BACKOFEN, Institut für Anthropologie Universität Mainz
Saarstr. 21 D - 6500 Mainz, BATI/ALMANYA.

Tab. 1 : Number of skeletons in the different cultural layers

Period	Site	Total	Children	Adults	Male	Female
Neolithic	Nevali Çori	9	5	4	2	2
EBA	Lidar Mezarlık	87	22	55	14	23
	Lidar Höyük G34	26	4	22	12	10
MBA	Lidar H. E44	30	22	8	4	4
	Lidar H. E45	14	9	5	5	—
	Lidar H. S45	8	4	4	3	—
	Lidar H. S47-48	6	2	4	1	3
Roman	Kamus - Tepe	24	1	23	11	6
	Lidar Höyük	6	2	4	—	4
Persian	Lidar Höyük	1	—	1	1	—
Middle Ages	Lidar Höyük	1	—	1	1	—

of the pits contained two skulls, all three also included a few fragments of long bones. In one case only postcranial bones were counted, possibly belonging to one of the skulls. Always two skulls were facing each other, either a man and a woman or a woman with a child. They represent secondary burials of isolated skulls. Not a single cervical vertebra, mandible or lower tooth was found. The group consists of five children and four adults, two men and two women with the following age distribution :

Tab. 2 : Age and Sex Determination of the Nevali Çori skulls

House	Burial	Fragments	Sex	Age
1	1	skull	—	3-5 years
2	1	skull + long bones	male	adult
»	1	skull	—	1.5-2.5 years
»	2	skull + long bones	male	adult
»	2	skull	female	adult
»	3	long bones	—	adult
»	4	skull	female	adult
»	4	skull + long bones	—	5-6 years
»	5	skull	—	7-15 years
»	6	skull	—	1.5-2.5 years

Unfortunately the skull bones have been covered by a thick layer of sintered minerals which made the precise age determination of the adult individuals impossible and made the reconstruction of the fragmentary skulls with regard to measurements difficult. The best preserved skull belongs to a male individual (Fig : 1-4), whose cranial index indicates a nearly brachycranial (shorthheaded) shape (tab. 3 a), more extremely shown by the female skull (tab. 3 b).

After removing the sinter in three of the adults a considerable thickening of the diploe all over the skull was noticed, causing a thickness up to 17 mm in the parietal region. A special investigation will show whether special morphological features in the small-scale population or pathological changes, possibly by malaria, are responsible for the hypertrophic growth.

The Early Bronze Age population is on one hand represented by a large extramural cemetery. It consisted of more than 200 simple earth graves in stretched position or stone built graves mostly containing pottery as burial gifts or empty. Only 87 graves had at least a few human bone fragments. It has been stated that the simple earth burials have been better preserved than those of the stone graves.

Only a quarter of the skeletons were subadults who died before reaching the age of 20, mostly between 5 and 15. Bone material of infants under five years has not been preserved, although graves of appropriate small size were found.

The bad condition did not allow a reliable sex determination of all adult individuals so that only 37 of them could be assigned to a sex. The result was a surplus of females, possibly influenced by the limitations of the applicability of sexing methods to such poorly preserved skeletons. Because of this the sex ratio should not be interpreted demographically. There are only a few measurements of the skulls, showing a trend to dolichocran (long - headed) cranial index. In no case a stature could be reconstructed.

Early Bronze Age was also represented by a complex of two adjoining collective stone - built graves at the foot of the settlement hill. The bones were found inside the graves and partly in front of them. None of the at least 26 skeletons was found in situ. The complex had been badly disturbed, but the good state of preservation allowed the assignment of several isolated bones to different skeletons. The tomb chamber in the north contained nine skeletons, six of them were determined as adults, another two as juveniles, one of 12-13 years and the other 14-17 years

and an infant of about two years. The sex ratio was in favour of men. There were only two women. One of those skeletons belonging to a remarkably robust man, who showed strong muscle insertions and whose stature was about 174 cm, an imposing appearance with archaic features among the gracile Potomediterranean people.

The second tomb chamber contained at least six individuals, two of them represented only by mandibles. In contrast to the neighbouring torab only one child was found. Three of the five adults reached quite a high age of more than 50 years. The sex ratio changed to a surplus of women. Only two men were buried in this grave. In front of the graves five skulls and one almost complete postcranial skeleton were found beside a number of isolated long bones. The skulls exclusively represented the dolichocranial type and were the exception of the already described male individuals of small stature, as expected. So they fit the character of the EBA morphology in the Near East.

The MBA was represented by several groups of single intramural burials (Fig: 5), mostly infants up to three years. Only 21 of the 58 skeletons were adult, 13 of them males and seven females. As the individuals of both sexes demonstrate, the dolichocranial type of skulls was still present, showing approximately the same values for the cranial index as in the EBA. In the female group the stature increased slightly, but the small number of skeletons should not be regarded as representative for the whole population. It could also be an accidental selection of individuals. The Roman period in the valley is represented by numerous rock cut tombs in the hills surrounding the valley. They are the evidence of an increasing population density in this region. In order to study the morphology of the Roman Age people a few of the graves were opened. One of those tombs contained a large quantity of material which was available for anthropological investigation. Unfortunately the contents were badly disturbed by defilement of the tomb so that in each of the five burial groups the bones of the different skeletons were mixed up.

At least 24 skeletons were counted going by the number of the skulls or other identical fragments. With the exception of one subadult skeleton of about 16-18 years all individuals were adults. Eleven of the 23 skeletons were male, six of them female and another six could not be determined. All the skulls are dolichocran and the men were of small stature.

A few females from Lidar Höyük Roman period (Fig: 6) confirm the morphology of the Kamus Tepe skeletons.

An extremely robust male skeleton, dated as a Persian burial in a bronze coffin (Fig : 7) is reminiscent of the archaic morphology.

The Penrose Cluster analysis demonstrates the similarity between individuals concerning the measurements of MARTIN Nrs. 1, 8, 9, 12. There is no significant clustering of individuals of the same cultural layer (skeletons of the same burial complex are marked by the same symbol), even though the Neolithic skulls show exhibit dissimilar characteristics in the female and male group (Fig : 8, 9).

The results show a development in the morphology of the inhabitants of the Euphrates valley, which should be proved by enlarged samples of skeletons. One can only hope that further excavations will be made possible.

Tab. 3a : Measurements of male skeletons from different cultural layers

Measure Nr. ^a	Neol	EBA (G34)	EBA (Mez.)	MBA	Roman (Ka.-T.)
1	180 (1)	194.7 (3)	201.5 (2)	188.0 (6)	193.5 (1)
8	142 (1)	140.3 (3)	—	136.0 (6)	138.0 (2)
9	96 (1)	98.3 (3)	97.5 (2)	95.2 (6)	97.0 (4)
12	117 (1)	114.0 (3)	—	107.8 (6)	114.5 (3)
17	—	135.8 (3)	—	—	—
48	—	114.0 (1)	—	116.0 (2)	116.0 (2)
48	—	69.0 (2)	—	68.5 (2)	69.5 (2)
Indices					
LBI	78.9 (1)	72.1 (3)	—	72.4 (6)	66.7 (1)
TFPI	—	70.4 (3)		74.3 (5)	75.2 (1)
LHI	—	76.8 (3)	—	—	—
BHI	—	96.8 (3)	—	—	—
Stature	—	164.3 (3)	—	164.0 (6)	163.6 (10)

(*) All measurements after MARTIN.

Tab. 3b: Measurements of female skeletons from different cultural layers

Measure	Nr. Neol.	EBA (G34)	EBA (Mez.)	MBA	Roman (K.T.)	Roman (Lidar)
1	175 (2)	189 (1)	190(1)	186.8(4)	183.5(4)	178.5(4)
8	143 (2)	137 (1)	137(1)	137.3(3)	135.0(1)	131.5(4)
9	98 (1)	97.5(1)	95(1)	97.3(2)	—	91.5(4)
12	111 (1)	105 (1)	—	105.3(4)	—	104.9(4)
17	—	130 (1)	—	—	—	131.1(4)
47	—	—	—	111.0(3)	116.5(1)	114.2(3)
48	—	—	—	68.5(2)	69.5(2)	67.3(4)
Indices						
LBI	81.5(1)	72.5(1)	72.1(1)	73.0(3)	74.6(1)	73.8(4)
TFPI	—	70.8(1)	—	72.5(3)	—	69.6(4)
LHI	—	68.8(1)	—	—	—	73.5(4)
BHI	—	94.4(1)	—	—	—	99.8(4)
Stature	—	157.7(3)	—	163.3(6)	158.3(7)	—

Fig.1: Neolithic skull, Norma lateralis

Nevalli Çorı
G45 H2 R2/3 B.2

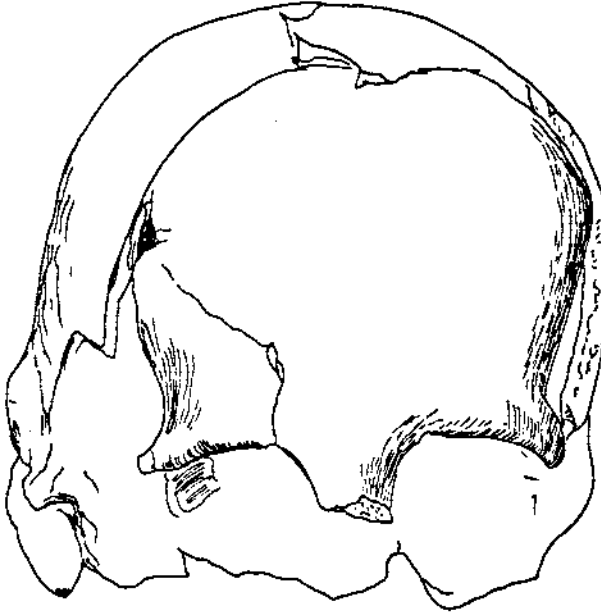

Fig.2: Neolithic skull, Norma frontalis

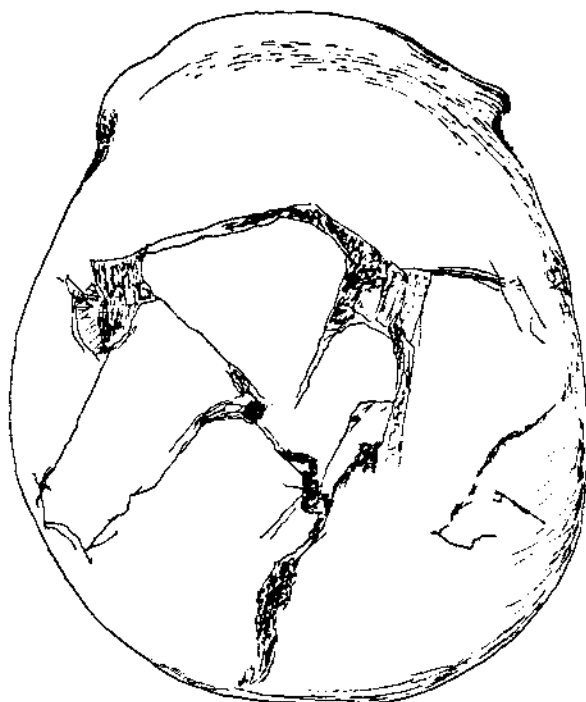

Fig.3: Neolithic skull, Norma sagittalis

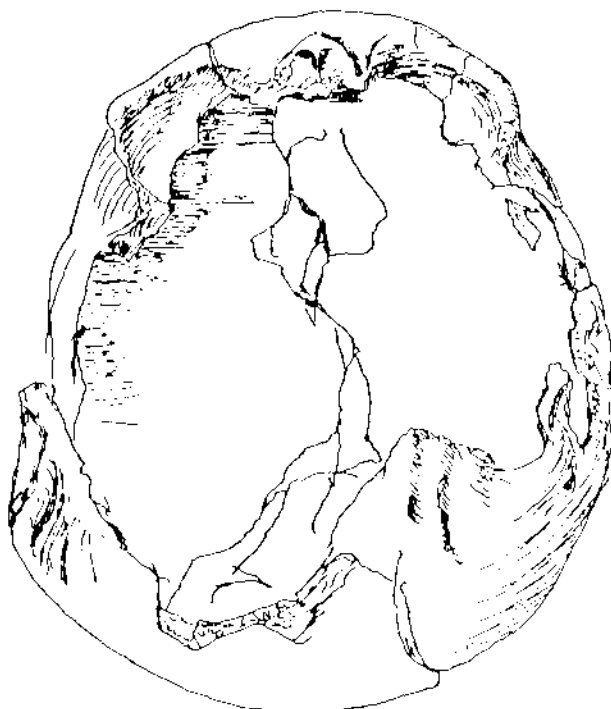

Fig.4: Neolithic skull, Norma basalis

Lidar Höyük
E45a, B.7-10

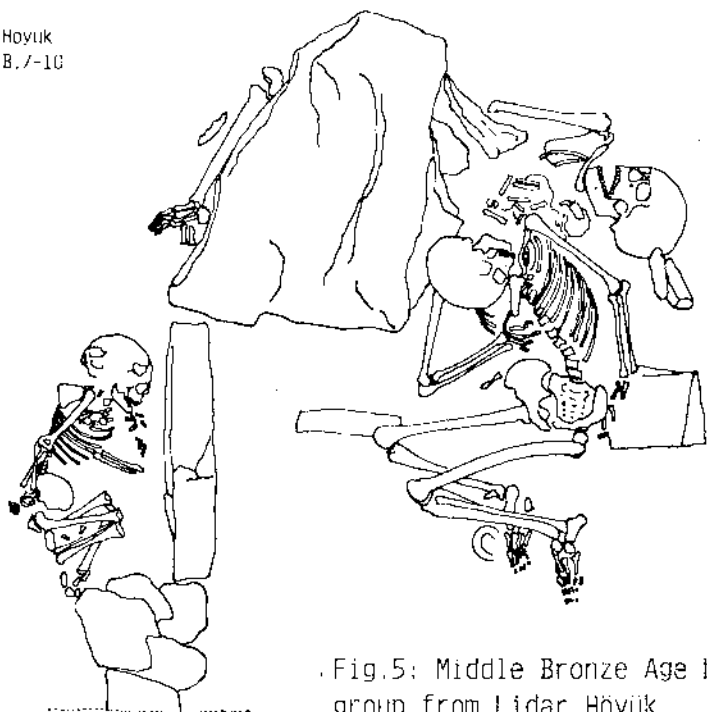

Fig.5: Middle Bronze Age burial group from Lidar Höyük

Lidar Höyük
G40, R45a, B.1

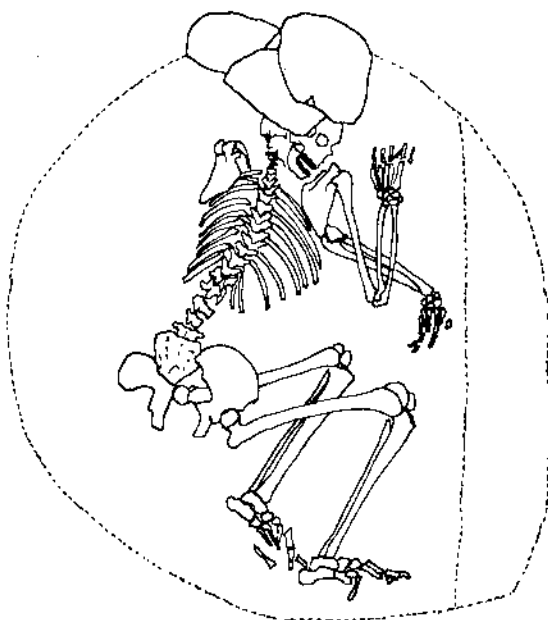

Fig.6: Roman burial from Lidar Höyük

Lidar Höyük
Q44c, B.3

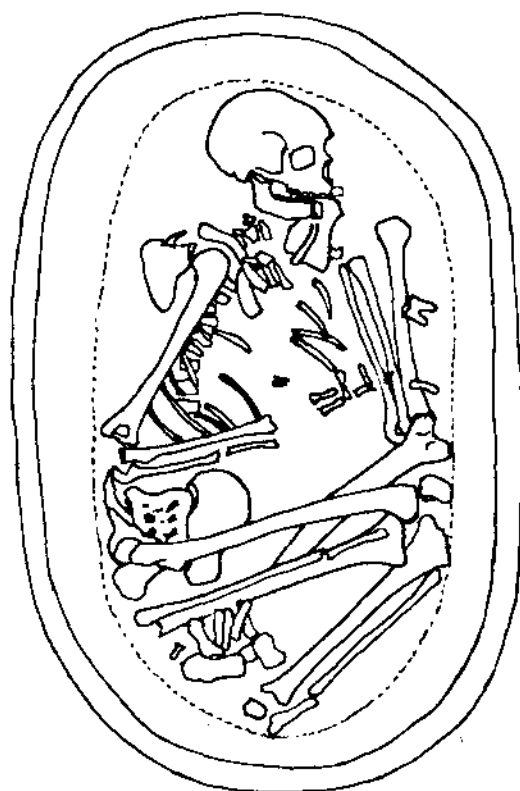

Fig.7: Persian burial from Lidar Höyük

M. Ö. III. VE II. BİNDE ANADOLU'DA EL SANATLARI KONUSUNDA YAPILAN ARAŞTIRMALAR (1986)

Andreas MÜLLER-KARPE

Bu çalışmamı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün verdiği izin sayesinde temmuz ve ekim ayları arasında 13 değişik müzede konumun kapsamına giren alet ve edevat üzerinde yaptım.

El sanatlarını en iyi şekilde değişik işlenilen maddenin cinsine göre guruplandırabiliriz. Arkeolojik kaynaklar açısından bakacak olursak bunların en önemlilerini tahta, metal ve keramik oluşturmaktadır.

Tunç devrinde aletlerin büyük bir kısmı tahta işçiliğinde yani marangozlukta kullanılmıştır. Burada en başta gelen alet baltadır. Yassı ve kolcuklu baltaların kullanma izlerinin incelenmesi sonucunda bunların çoğunlukla silah değil de, alet vazifesi gördüklerini anlamak mümkündür. Fonksiyon bakımından namlusu sapa paralel olarak bağlanmış olanları balta ve sapa, enine bağlanmış olanları keser olarak niteleyebiliriz.

Keserlere yandan bakıldığında bunların ya asimetrik olarak bitleşmiş olduklarını (Resim : 1), ya da namlularının tümünün bükülmüş olduğunu (Resim : 2) görebiliriz.

Keser marangozların tahta ve kiriş yontmacılığında kullandıkları tipik bir alet olmakla beraber diğer balta çeşitlerine oranla çok daha az sayıda ele geçmiştir.

İnce işlerde mesela tıkaç deliklerinin oyulmasında kovanlı keski-ler Karum devrinden itibaren kullanılmaya başlanmışlardır (Resim : 3). Bu kovanlı keski-lerin eskiden tahtadan yapılma sapları vardı.

Testerele buluntu olarak çok ender rastlanır. Bunlardan bir tanesi Eskişehir Müzesi'ndedir (Resim : 4). Buluntu yeri belli olmayan bu aletin kesiti baklava şeklinde olup ortası kenarlarına oranla daha kalındır. Böylelikle kesim işlemi sırasında sadece bir kaç milimlik bir oluk oluşturduktan sonra, lama araya sıkışmakta ve bu testereyle daha derince kesmek mümkün olmamaktadır.

(*) Dr. Andreas MÜLLER-KARPE, Institut für und Frühgeschichte der Universität Kiel Olshausenstrasse 40 D-2300 Kiel/BATI ALMANYA.

Bu örneğin dışında Boğazköy'den de iki testere tanınmaktadır. Bunlardan biri çok ince bir testerenin parçasıdır. Yalnız 2 cm. lik bir kısmı elimize geçmiştir. Burada testerenin dişlerinin bazılarının fazla kullanma nedeniyle kırıldıkları ve yerlerine yenilerinin yapıldığı görülmektedir. 13. y.y. dan kalma bu ufak testere; ince tahta işçiliğinde olduğu gibi kemik ve fildişinin kesim işlerinde de kullanılmış olabilir.

Marangozların kullandığı bir büyük testere ise 1977 yılında Boğazköy Aşağı Şehir'de bulunmuştur. 67,5 cm. uzunluğunda olan bu aletin şimdiye kadar Anadolu'da başka benzerlerine rastlanamamıştır. Ağırlığı 2,5 kg. olup, bir ucu kırıktır. Buradan da bu testerenin aslında daha uzun olduğunu anlıyoruz. Dişleri bir kalemle mihlanmıştır. Bu işlem sonucunda metal yivler arasında iki yana doğru kabarmıştır. Böylece testerenin kesici kısmı lamasına oranla daha genişlemiştir. Bu sayede aletle kesim yapılırken, hem kendisinin araya sıkışması önlenmiş, hem de oluşan talaşın kolayca dağılması sağlanmıştır. Günümüzdeki testereelerde ise dişler sağa ve sola doğru kıvrılmış olarak yapılmaktadırlar. Bundan da aynı amaç güdülmektedir. Bu parçanın benzerlerine Kıbrıs'ta ve Girit'te rastlanmıştır. Bunların bazılarında da dişler bir sağa ve bir sola doğru büküldükleri izlenimini vermektedir. Keza iki yöne kıvrılma pozisyonu düzenli olarak tekrarlanmaktadır.

El sanatlarının ikinci büyük kolunu metal işçiliği oluşturur. Önemli maden yataklarının varlığı sayesinde bu alanda da Anadolu önemli bir rol oynamıştır. Bakır ve tunçtan üretilmiş çok sayıda malzeme elimize ulaşmasına karşılık, bunların yapımında kullanılan aletler ise çok serektr. Burada metal nesnelerin üretimi sırasında sadece metal alet ve edevatın kullanılmadığı gibi, metal levhaların dövülmesinde de yararlanılan çekiçlerin büyük bir kısmının taştan yapılmış olması gerekir (Resim : 5). Taş çekiçlerin kullanılmasında önemli olan örslerin de taştan yapılmış olmasıdır. Yoksa metalden bir örs vurulduğu zaman ortaya çıkan değişik frekanslar nedeniyle çekiçler kolayca kırılabilirler. Taştan yapıma örsler kazılarda fazla dikkat çekmemektedirler. Çünkü bunları normal taşlardan ayırdedebilmek çok zordur. Bunun için bildiğimiz kadarıyla Anadolu'da bu devirlere ait şimdiye kadar hiç bir örnek tanınmıyor.

Taş çekiçlerin yanında madenden yapılmış olanları da vardır. Şekil itibariyle bir kolcuklu baltayı andıran bu alet Pelit Bükükköy'dendir (Resim : 6). Profilden görünüşüne baktığımızda, bir kesici kısmının olmadığını bunun yerine kör bir vurma yüzeyinin yer aldığını görüyoruz. Böylece bu parçanın çekiç olarak kullanıldığını düşünebiliriz.

Diğer bir önemli Demirci aleti ise pensedir. Kıbrıs'ta ve Ege'de örnekler vermesine karşın Anadolu'da (Kaş yakınlarındaki Uluburun batığı hariç) bugüne kadar benzerlerine rastlanamamıştır.

Buna karşılık çeşitli tiplerde bol sayıda murç ve kalem tanınmaktadır. Bu aletler taş ve organik maddelerin işlenmesinde de kullanılmışlardır. Ancak genelde metal işçiliğinde yararlanılan araçlardır. Metal levhaların, tel ve çubukların kesilmesinde geniş kalemler, ince oyma işlerinde ise ufak murçlardan faydalanılmıştır (Resim : 7).

Demirci aletlerinin yanı sıra, bakır ve tuncun işlenmesinde döküm sırasında gerekli olan araçlar da önemli rol oynamaktadırlar. Burada ilk sırayı kalıplar almaktadır. Yaklaşık olarak Türkiye'deki müzelerde yüze yakın kalıp tanıyorum. Bunların % 43 nü bir kısmını, açık fırın döküm kalıpları diye adlandırılan grup oluşturmaktadır. Döküm sırasında kalıplar yatay durumda tutuluyorlardı. Bu sayede sıvı metal doğruca istenilen döküm sahasına doluyordu. Bu en eski ve ilkel maden döküm tekniği olmasına karşılık M.Ö. II. binde Anadolu'da çoğunlukla bronz malzemenin yapılmasında kullanılmıştır.

Biraz daha gelişmiş olarak yapılmış iki yüzlü kalıplar ise % 28 oranındadır. Burada kalıbın iki yüzü üst üste konur, dik olarak tutulur ve döküm kanalı yardımıyla sıvı maden kalıp içine doldurulur.

Sap delikli baltaların dökümünde de kullanılan üç kısımlı kalıplarsa % 28 oranındadır.

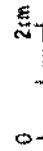
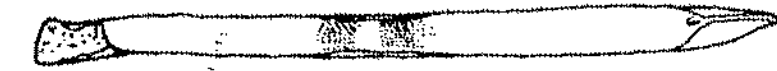
Çeşitli buluntu yerlerinde potalara da rastlanmıştır. Burada iki tip ayırtedilebilir. Basit bir tascık, akıtacaklı ve tutamaklı, aynı şekilde tutamaksız. İnceleyebildiğim kadarıyla potalar ağız kenarında ve içte alt kısımlarına oranla curuflamışlardır. Bu da o zamanda bugün de yapıldığı gibi potaların maden eritilmesi sırasında alttan değil de yukarıdan ısıtıldıklarının bir göstergesidir. Bu işlem sırasında gerekli olan hava bir kaç kazıda da ele geçmiş, bükülü üfleçlerin yardımıyla doğruca potanın ağzına tencere şeklindeki körükten pompalanabilmektedir.

Arkeolojik buluntular arasında yapım tekniklerinin gerektirdiği aletler eksik durumdadır. Biz bunları üretilmiş malların üzerinde yaptığımız incelemelerle açıklığa kavuşturabiliriz.

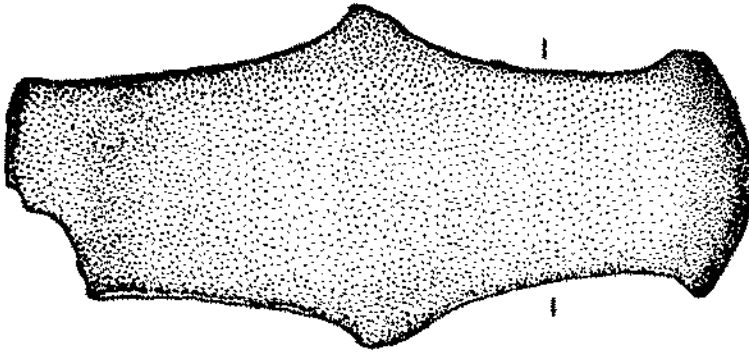
Örnek olarak Eskişehir Müzesindeki Geç Tunç Devrine ait bir bıçağı verebiliriz (Resim : 8). Bu parça iki yüzlü bir kalıpta dökülmüş. Sonra bir çekiçle üzerinde çalışılmış ve bileylenmiş, daha sonra bir murçla (kalemle) sırtına balık sırtı deseni kazılmış. Bir diğer çalışma yöntemi ise sapın ucunun yapımıdır. Önce sapın ucunda mumdan bir topuz şekli verilmiş. Bunun üzeri bir açıklık bırakılarak kille kaplanmış,

bu kil manto fırınlanmış. Bu işlem sırasında içteki mum erimiştir. Daha sonra yukarıdaki işlem neticesinde oluşmuş olan bu kabuğun içine bırakılan açıklıktan sıvılaştırılmış metal dökülmüş. Metalin soğumasından sonra bu kil kaplama kırılmış ve şimdiki şekil ortaya çıkmıştır. Böylelikle bu bıçak kaplama döküm tekniğinin Anadolu'da tanındığının bir kanıtıdır.

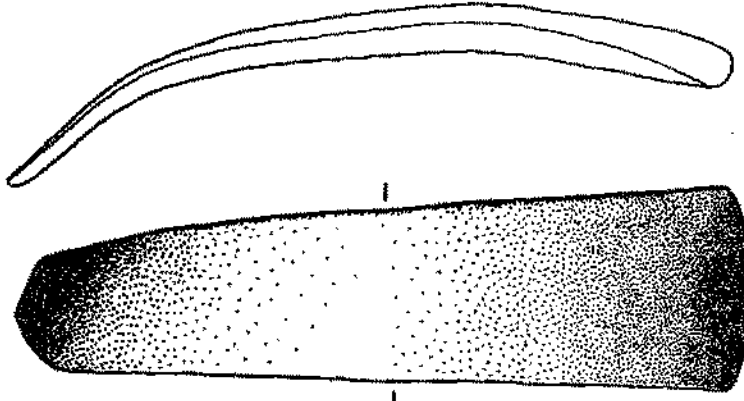
Bütün bu incelemeler ziyaret ettiğim müzelerde çalışanların büyük yardımları sayesinde mümkün olmuştur. Burada bulunduğum müzelerdeki müze müdürlerine ve araştırma görevlilerine candan teşekkür etmek isterim.

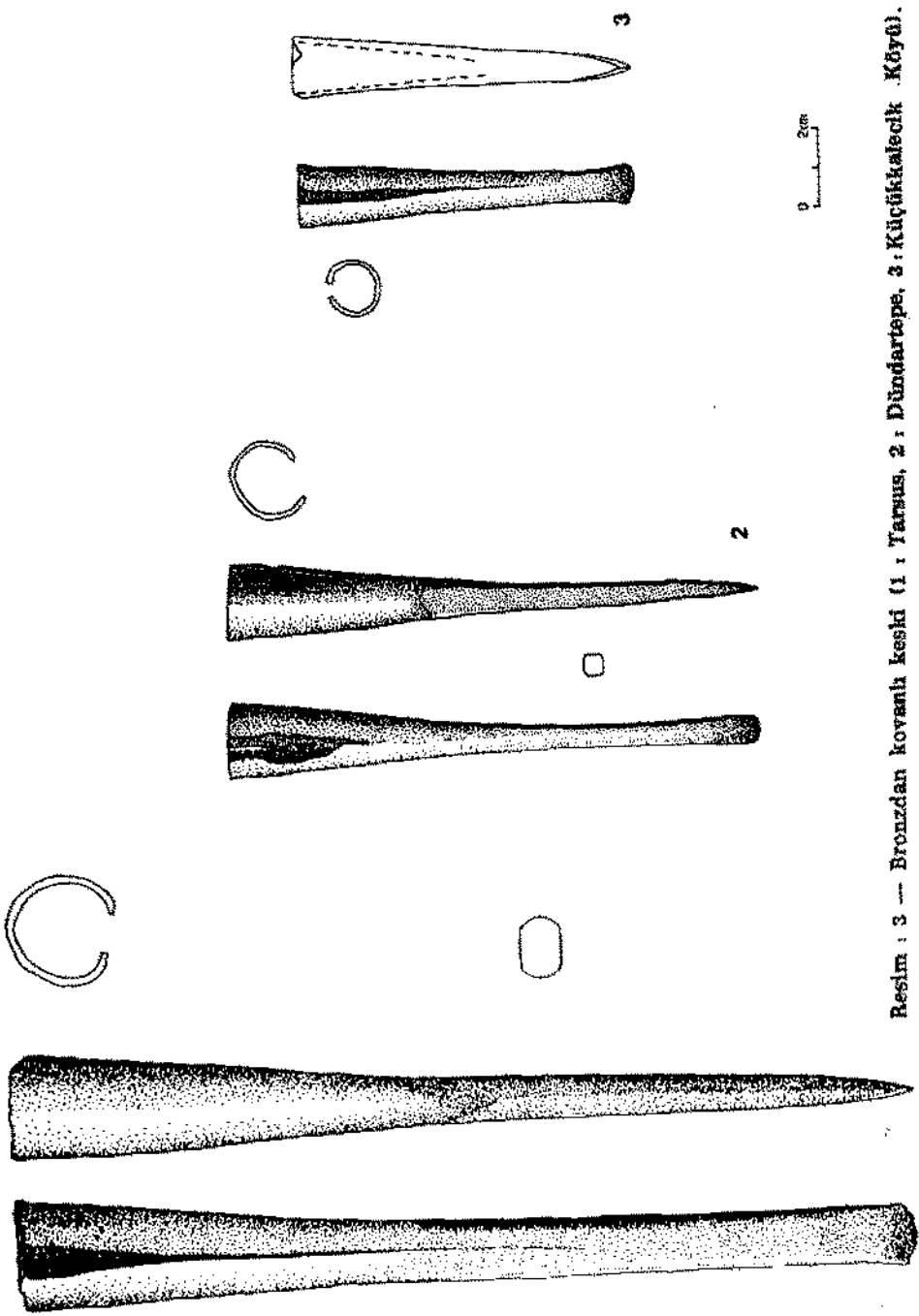

Resim : 1 — Bronzdan keser, İnönü çav.
resinden

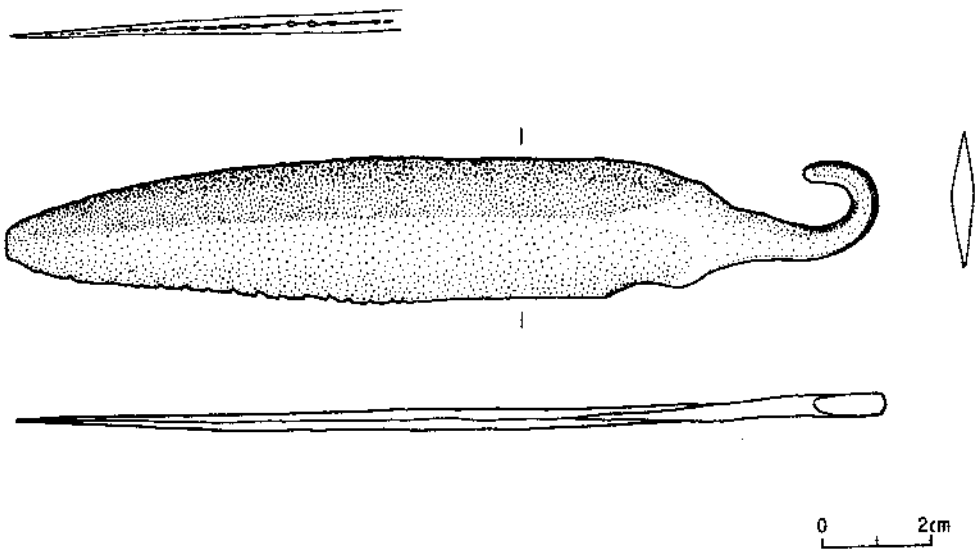
Resim : 2 — Bronzdan keser, Gediksa-
ray-Harmancı Köyü'nden

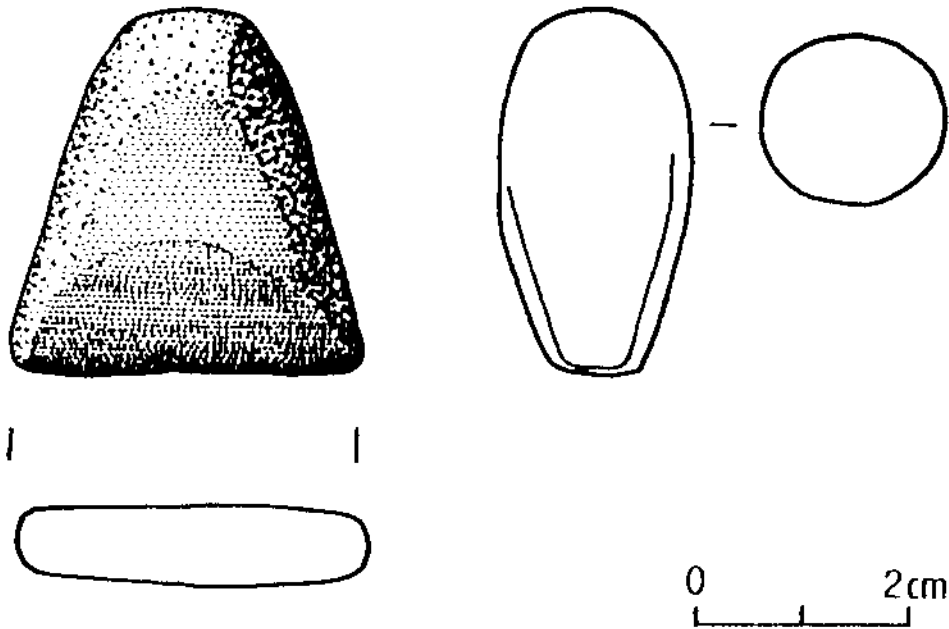

Resim : 3 --- Bronzdan kovanlı keski (1 : Yarus, 2 : Dündartepe, 3 : Küçükkelek Köyü).

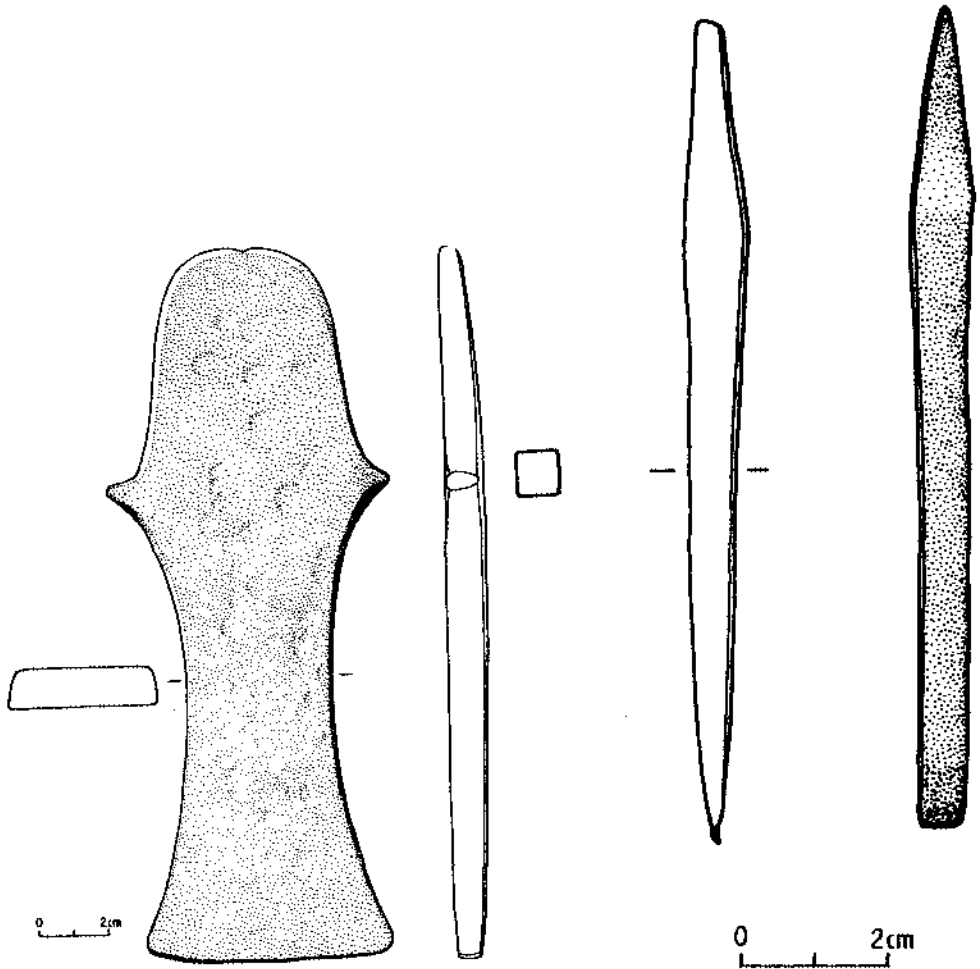

Resim : 4 — Bronzdan testere. Buluntu yeri belli değil

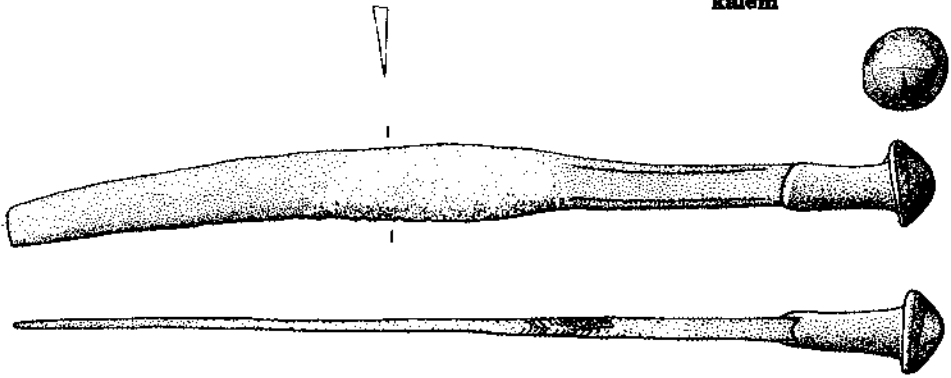

Resim : 5 — Taştan yapılmış Alacahöyük'ten bir çekic

**Resim : 6 — Bronzdan çekik. Alaçam Pelit-
Bükü Köyü'nden**

**Resim : 7 — İzmir Müzesi'nde bu-
lunan bronzdan bir
kalem**

Resim : 8 — Bronzdan bıçak. Akşehir Koçyağzı'dan

ARKEOLOJİK JEOMORFOLOJİ AÇISINDAN YENİŞEHİR VE İZNİK HAVZALARININ ÇEVRE ÖZELLİKLERİ

İlhan KAYAN *

Kültür ve teknoloji, insanların yaşadığı yerdeki fiziki coğrafya özelliklerine göre şekillenip geliştiği için, arkeolog ve prehistoryacılar günümüzde buluntu yerlerinin bu özellikleriyle yakından ilgilenmektedirler. İnsan-çevre ilişkisinde önemle gözönünde bulundurulması gereken bir husus da zaman içinde meydana gelen değişimlerdir. Çünkü insan topluluklarının yaşama biçimi ve düzeni zamanla değiştiği gibi, fiziki ve biyolojik çevre özellikleri de zamanla değişir. Bunun sonucunda bu faktörlerin birbiri üzerine olan çeşitli ve karmaşık etkilerinde de değişimler olur. Bu nedenle, eski insanlara ait buluntuları bugünkü çevre özellikleri içinde değil, yapıldıkları, canlı oldukları zamandaki çevre şartları içinde değerlendirmek gerekir. Bu bildiride, bugünkünden farklı doğal çevre şartları içinde kurulmuş tarih öncesi yerleşme yerlerine Marmara Bölgesinden bir örnek verilecektir. Güneydoğu Marmara'daki İznik ve Yenişehir havzalarında M.Ö. 5000 yıllarına kadar inen höyükler bulunmaktadır. Bunların kuruluş zamanlarında çevrelerinin bugünkünden farklı jeomorfolojik ve klimatolojik özelliklere sahip olduğunu gösteren deliller vardır. Bunlara dayanılarak o dönemlerdeki insan-çevre ilişkileri, yerleşme yerlerinin seçimi yönünden değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışma, İstanbul'daki Hollanda Tarih ve Arkeoloji Enstitüsü'nün Müdürü Sayın Dr. Roodenberg'in daveti ile başlamış, 1985 yaz aylarında kendilerinin araştırma ekibine katılmamızla gerçekleşmiştir. Müşterek çalışma ve değerlendirmelerimiz devam etmektedir. Dr. Roodenberg'e, bana bu çalışmayı yapma fırsatı verdikleri için teşekkürlerimi sunarım.

İznik ve Yenişehir havzaları jeomorfolojik oluşumları bakımından birbirine benzer. İkisi de Kuzey Anadolu Fay Zonu üzerinde, GD Marmara Bölgesi'nin batı-doğu doğrultulu tektonik çukurlukları içinde gelişmiş depresyonlardır. Çevrelerinde bulunan Miosen formasyonları, bunların oluşumunun en az Miosenden beri sürdüğünü göstermektedir.

(*) Doç. Dr. İlhan KAYAN, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Fiziki Coğrafya Anabilim Dalı, ANKARA.

Jeomorfolojik gelişme bakımından Pliosen önemli bir aşınma, düzleşme dönemidir. Bu dönemde Miosen gölleri çekilmiş, bunların yerinde, göl formasyonlarının üzerini yer yer karasal Pliosen birikintileri kaplamıştır. Böylece, Pliosende yüksek yerlerin aşınıp, çukur yerlerin dolmasıyla rölyef düzleşmeye doğru bir gelişme göstermiş ve dönemin sonunda oldukça geniş alanlarda izlenebilen bir aşınım yüzeyi meydana gelmiştir. Bu yüzeyin kalıntıları bugün havzalar arasında 500-600 m. yüksekliklere kadar platolar şeklinde çıkmakta, daha yüksek dağların eteklerinde ise yarılmış etek düzlükleri veya omuzlar şeklinde izlenebilmektedir (Resim : 1).

Miosende batı-doğu doğrultusundaki kırılmalarla uzun çukurluklar (İzmit körfezi - Sapanca - Adapazarı ovası, Gemlik körfezi - İznik - Karadın oluğu - Pamukova, Kuş gölü - Ulubat gölü - Bursa - Yenişehir) ve bunlar arasında uzun dağ sırtları (Çatalca-Kocaeli yarımada-ları, Armutlu yarımadası - Samanlı dağları, Kurban - Avdan dağları) şeklinde beliren rölyef, Pliosende ve Pliosen-Kuaterner geçişinde hızlanan tektonik hareketlerle yeni özellikler kazanmıştır. Bu dönemlerde daha çok batı-doğu doğrultulu çukurluklar içinde tali çökmelerle bugünkü havzalar belirmiştir. Kuaternerde bu havzalardan çoğu göllerle kaplanmıştır. Bu göllerden bazıları günümüzde varlığını hâlâ sürdürürken (Sapanca, İznik, Kuş, Ulubat) bazıları kurumıştır (Yenişehir, İnegöl) (Resim : 1).

Jeomorfolojik oluşumları benzetmekle birlikte İznik ve Yenişehir havzaları bugünkü görünüşleri ile birbirinden çok farklıdır. İznik havzasının tabanında 50 m. den derin bir göl vardır. Gölün fazla suları bir ayakla batıdaki Karsak boğazından Gemlik Körfezine boşalır.

Yenişehir'de ise tabanı bugün alüvyal bir ova kaplamaktadır (Resim : 1). Ovanın doğusunda sular, İnegöl havzasından gelen Göksu tarafından boşaltılır. Batıda ise sularını Göksu'ya doğal yoldan boşaltamayan tali bir çukur alan bulunmaktadır. Burayı kaplayan bataklıklar 1950 li yıllardan beri açılan kanallarla, suları doğuya, Göksu'ya akıtılarak kurutulmuş ve taban geniş ölçüde tarıma uygun duruma getirilmiştir. Bu kurutulan bataklık alanın kuzey ve güneyindeki yamaçların eteklerinde tipik dalga aşınım diklikleri (falezler) görülür. Bunlar burada daha önce, dalgaları kıyıda aşındırma yapacak kadar geniş ve serbest su yüzeyine sahip bir gölün bulunduğunu göstermektedir.

Gerçekten, tabanın ortalarında el burgusuyla yapılan sondajda da serbest su içinde tortulanmış killi göl dolguları bulunmuştur (Resim : 2). Yüzeyi kaplayan 2 m. kadar kolüvyal, toprak görünümlü kırmızımsı-boz killi örtünün altında, 4 m. kadar hep göl içinde birikmiş koyu gri

bir balçık katmanı devam etmiştir. Eldaki araçla daha fazla derine inilemediği için göl dolgusunun kalınlığı henüz bilinmemektedir. 4 m. lik göl çamurunda dikkati çeken bir değişiklik 2. metroda, yani bugünkü kurutulmuş ova yüzeyinden 4 m. derinde görülmüştür. Bu seviyede 20 cm. kadar kalınlıktaki turba katmanı, gölün tamamen kurumasından bir süre önce (muhtemelen Holosen ortaları) bir ara çekildiğini, bataklığa dönüştüğünü göstermektedir. (Resim : 2).

Kurumuş göl yerinin doğusunda Yenişehir ovasının kuzeyinden ve güneyinden gelen büyük akarsuların önlerinde geniş ve az eğimli alüvyal birikinti yelpazeleri uzanmaktadır. Bunlardan en çok dikkati çekenler kuzeyden gelen Menteşe deresinin yelpazesi ile güneyden gelen Göksu'nun yelpazesidir. Bunlar batıdaki kurutulmuş Yenişehir gölünü doğudan sınırlamış gibi görünmektedir.

Daha doğuda ovanın kuzeyi ile güneyi arasında asimetri vardır. İnegöl'den gelen ve Pliosen aşınım yüzeyine (400-500 m. aşınım yüzeyi) bir boğaz açarak gömülmüş bulunan Göksu, Yenişehir ovasına çıktığında doğuya döner ve ovanın güneyine dayanmış olarak akar. Kuzeyde ise kuzeyden gelen derelerin birikinti yelpazelerinin birleşmesinden oluşmuş geniş bir etek düzlüğü vardır. Ovaya uzanan bütün birikinti yelpazelerinin yüzeyi derelerin aşındırmasıyla hafif dalgalı bir görünüm kazanmıştır. Yelpazelerdeki aşınma günümüzde de devam etmektedir. Buna göre yelpazeler daha önce, günümüzdekinden farklı şartlar altında bir gelişme dönemi geçirmiş olmalıdır. Bu dönem muhtemelen gölün kuruduğu, ova tabanının bugünkünden birkaç metre alçakta bulunduğu dönem olabilir.

Yenişehir ovasındaki höyüklerin dağılışı ilginç bir durum göstermektedir. İlk kuruluşları M.Ö. 5. bine kadar indirilen höyüklerden çoğu birikinti yelpazelerinin etek bölümlerinde bulunmaktadır. Bu durum, bu höyüklerin kuruluş zamanında insanların suya yakın olmak ihtiyacında bulunduklarını göstermektedir. Çünkü tabanın bataklık veya göllerle kaplı olduğu bir dönemde höyüklerin, birikinti yelpazeleri üzerinde daha yüksek kesimlerde kurulması beklenirdi. Bu gözlemlerle, kurumuş Yenişehir Gölü'nün bugünkü yüzeyden 4 m. derindeki turba katmanı birlikte değerlendirildiğinde sonuç olarak şöyle bir yorum yapılabilir: M.Ö. 5. - 3. binler Klimatik Optimuma rastlamaktadır. Bu dönemde ortalama hava sıcaklığının bugünkünden daha fazla olduğu genellikle kabul edilir. Araştırma alanında yağış şartlarının nasıl olduğunu söylemek için ise henüz yeterli delil sağlanamamıştır. Gerçi genellikle bu dönem birikintilerinde görülen kırmızılaşma sıcak-kurak şartları düşündürmektedir; ancak, yıllık yağış miktarı ile rejimi arasındaki ilişkiyi aydınlatma-

dan tam bir iklim tablosu çizmenin doğru olmayacağı açıktır. Bununla birlikte, bu dönemde en azından sıcaklıktaki yükselmenin su bilançosu üzerinde olumsuz etki yaptığı ve bu nedenle Yenişehir Gölünün çekildiği, doğuda ova tabanının kuruduğu söylenebilir. Bu dönemde kurulan yerleşme yerleri, göl ve bataklıkların çekildiği düzlüklerle birikinti koni ve yelpazelerinin sınırında kurulmuştur. Böylece ovanın o zamanki sakinleri hem kuruyan verimli alüvyal düzlüklerin kenarında bu toprakları kullanma imkanını bulmuşlar, hem de alçalan taban suyuna yakın olmuşlardır.

Ovada alüvyon yelpazesi eteğinde bulunmayan höyükler de vardır. Bunlardan kuzeydeki Menteşe Höyüğü, Menteşe Deresinin birikinti yelpazesinin yukarı kesiminde bulunmaktadır. Ancak höyük, derenin yatağı kenarında, bir seki basamağı üzerindedir. Güneyde, Karasıl batısında bulunan Üvecik Höyüğü de aynı şekilde alüvyon yelpazesinin yüksek kesiminde, fakat Göksu yatağına yakın bir konumdadır. Batıda, kurumuş Yenişehir Gölünün kuzey falezleri üzerinde de tabandan yüksekte bir eski yerleşme vardır. Ancak bu höyük, çekilmiş de olsa, eski göl tabanının hemen kenarında dik kıynın falezleri üzerinde bulunmaktadır.

Alüvyon yelpazelerinin üzerinde ve genellikle etek kesimlerinde bulunmaları nedeniyle, kuruluşlarından günümüze kadar geçen zaman içinde Yenişehir ovası höyüklerinde genellikle alüvyal boğulma meydana gelmiştir. Mesela nispeten yüksekte bulunan Menteşe Höyüğünde dahi höyük tabanı bugün görünen doğal alüvyon yelpazesi yüzeyinden 2-2,5 m. kadar derinde bulunmaktadır. Buna karşılık Yenişehir II Höyüğünün ovaya bakan güney çevresinde fazla bir boğulma olmamıştır.

Yenişehir ovasındaki höyüklerin, Klimatik Optimumun sıcak ve muhtemelen su bilançosu bakımından daha kurakça şartlarına göre konumlanması üzerine yapılan değerlendirmeler, İznik havzasındaki gözlemlerden elde edilen sonuçlara da uymaktadır.

İznik havzası da Yenişehir havzası gibi tektonik olaylarla, çökmelerle meydana gelmiştir. Ancak, buradaki havza tabanında, günümüzde de varlığını sürdüren bir göl vardır. En derin yerleri 50 m. den derin olan İznik Gölünün bugünkü seviyesi mevsim şartlarına göre denizden 84-85 m. yüksekte bulunur. Batıda gölün fazla sularını boşaltan bir ayağı vardır (Resim: 1). Bu ayak Karsak boğazından geçerek göl sularını Gemlik Körfezine akıtır. Ayağın gölden çıkış yerinde yapılan regülatörle göl sularının boşalması kontrol altında tutulmaktadır. Ancak, ayak yarıntısı çok derin değildir. Ayağı bulunduğu için İznik Gölünün suları bugün tatlıdır.

İznik Gölü kıyılarında 170 m. yükseltilere, yani bugünkü göl yüzeyinden 85 m. yüksekliğe kadar Pleistosen'de birikmiş göl kıyısı depolarına rastlanmaktadır. Bu en yüksek göl depolarının güzel örnekleri KD da Elbeyli, GB da Sölöz yakınlarında görülmektedir. Boyalıca yakınlarında 10-15 m. yükseklikteki eski göl depoları da Pleistosen'deki yüksek göl seviyelerine göre birikmiş kıyı depolarının tipik örneklerindendir.

Bunlardan başka, konumuz bakımından daha önemli olan Holosen göl seviyesi değişmelerinin izleri ve jeomorfolojik delilleri de bulunmaktadır.

İznik gölü kıyılarında günümüzde genel olarak göl dalgalarının aşındırma etkisi hâkimdir. Büyük ve güçlü derelerin ağızlarında, genellikle eski deltaların önünde bugün gelişmekte olan genç koniler (birikinti konisi - delta) çok küçüktür. Buna karşılık göl dalgalarının aşındırmasıyla meydana gelmiş kıyı şekillerine her yerde rastlanmaktadır. Bu durum, eskiden oluşmuş büyük deltaların kıyısında, özellikle Karasu'nun delta kıyılarında açıkça görülür. Bu deltanın kıyılarının çok girintili çıkıntılı olması aşınmasının sonucudur.

Karasu deltasının kıyılarında dalgalar genellikle killi-kumlu, sert ve kalın tabakaları aşındırmaktadır. Bunların üzerinde, kıyıda 1 m. kadar yükseklikte bir dalga aşınım basamağı şekillenmiştir (Resim : 2). Tabakaların göl içinde, su altında kalmış uzantıları, sazların tutunup yetişmesine uygun bir ortam oluşturmakta ve kıyı boyunca böyle yerlerde sazlıklar uzanmaktadır. Bugünkü dalgaların aşındırdığı bu sert, killi tabakalar bugünkünden birkaç metre daha yüksek bir gölün içinde, kıyı yakınında birikmiş bir deltanın birikintilerine aittir. Bunların bugün göl dalgalarıyla aşınıyor durumda bulunması, göl seviyesinin bugünkünden yüksekte bulunduğu dönemden sonra, bugünkünden daha alçak bir konuma çekildiğini, daha sonra bugünkü konumuna yükseldiğini göstermektedir.

Bunun önemli delillerinden biri de göl kıyıları boyunca hemen her yerde bulunan yalıtışlarıdır. Bugün bulundukları konuma bakılırsa, bunlar bugünkünden daha alçakta bir göl seviyesine göre oluşmuşlardır. Çünkü yalıtışları günümüzde göl dalgalarıyla aşınmaktadır (Resim : 2). Evaporit karakterli yalıtışlarının oluşumu için suyun karbonat eriyikleri ile doygun, havanın da sıcak olması gerekir. Bu da ancak gölün sıcak ve kurak bir dönemde alçalmış olmasıyla açıklanabilir. Göl seviyesinin alçalması, batıdaki ayağın kapanmasını ve göl suyunun eriyiklerce (özellikle karbonatlar) doygunlaşmasını da sağlamış olabilir.

Bu gözlemler birlikte değerlendirilirse, Holosen başlarında (M.Ö. 6. binlere kadar) göl seviyesinin bugünkünden birkaç metre daha yüksekte, Klimatik Optimumda (M.Ö. 6.-3. binler) sıcak ve buharlaşmanın fazla olduğu iklim şartları altında bugünkünden birkaç metre alçakta bulunduğu, Klimatik Optimumdan bugüne kadar da küçük salınım veya duraklamalarla genellikle yükselme eğiliminde bulunduğu söylenebilir (Resim : 2).

İznik Gölü çevresindeki höyükler, özellikle batı ve doğudaki geniş düzlüklerde toplanmıştır. Batıdaki Ilıcıpınar höyüğü, Yenişehir höyükleri gibi etek düzlüklerinin etek kesiminde bulunmaktadır. Burada yapılan gözlemler höyüğün kuruluşu sırasında göl seviyesinin bugünkünden alçakta bulunabileceğini göstermektedir. Ancak, höyüğün kıyıdan uzakta bulunması, bol sulu bir kaynak yanında kurulan bu höyüğün sakinlerinin göl suyuna doğrudan gerek duymadıklarını göstermektedir.

Karasu deltasındaki Çakırca höyüğü de göl kıyısından uzaktadır. Çevrede kaynak bulunmamakla birlikte, bu höyük Karasu yatağına çok yakındır. Ayrıca delta kıyıları genellikle bataklıklarla kaplı ve değişken olması nedeniyle kıyıya fazla yaklaşılmamış olabilir. Bundan başka, eğer gölde o dönemde eriyik oranı arttı ise (acılışma gibi) göl sularından doğrudan yararlanılamayacağı için göl kıyısına sokulmaya gerek duyulmamış da olabilir.

Doğuda, İznik güneyindeki Höyücek ise bugünkü göl kıyısına çok yakındır. Ancak bu höyük de doğudan gelen en büyük derenin kenarında bulunmaktadır. Höyüğün hemen batı kenarı bugün aşınan bir göl kıyısıdır. Bu nedenle, höyük kurulduğunda kıyının bugünkünden uzakta, daha batıda olması gerekmektedir.

İznik Gölünün doğu ve batı kıyılarının jeomorfolojik karakteri bugünkü görünüşleri bakımından farklıdır. Doğu kıyılarda belirgin bir aşınma olduğu halde, batıda dar da olsa bugünkü göl seviyesine göre belirmiş bir kıyı birikinti düzlüğü vardır. İznik gölü kıyılarında gölsel birikme görülen bölüm sadece bu batı kıyılardır. Bu durum ilk bakışta göl çanağında çok genç bir tektonik çarpılmayı (batıda yükselme, doğuda çökme gibi) düşündürmektedir. Ancak, yalıtışlarının konumu göl kıyılarında hep aynı durumdadır. Bu ve başka gözlemler, çok aktif bir fay zonunda bulunmasına, sık sık depremler olmasına rağmen, İznik Gölü çevresinde yerçekillerini etkileyecek ölçüde bir tektonik hareketin Genç Holosende söz konusu olmadığını göstermektedir. Batı kıyılarındaki genç birikme, ayağın bu kıyıda bulunmasıyla ilgili görünmektedir.

Sonuç olarak bölgede çevre şartları bakımından şu üç farklı dönem ayrılabilir :

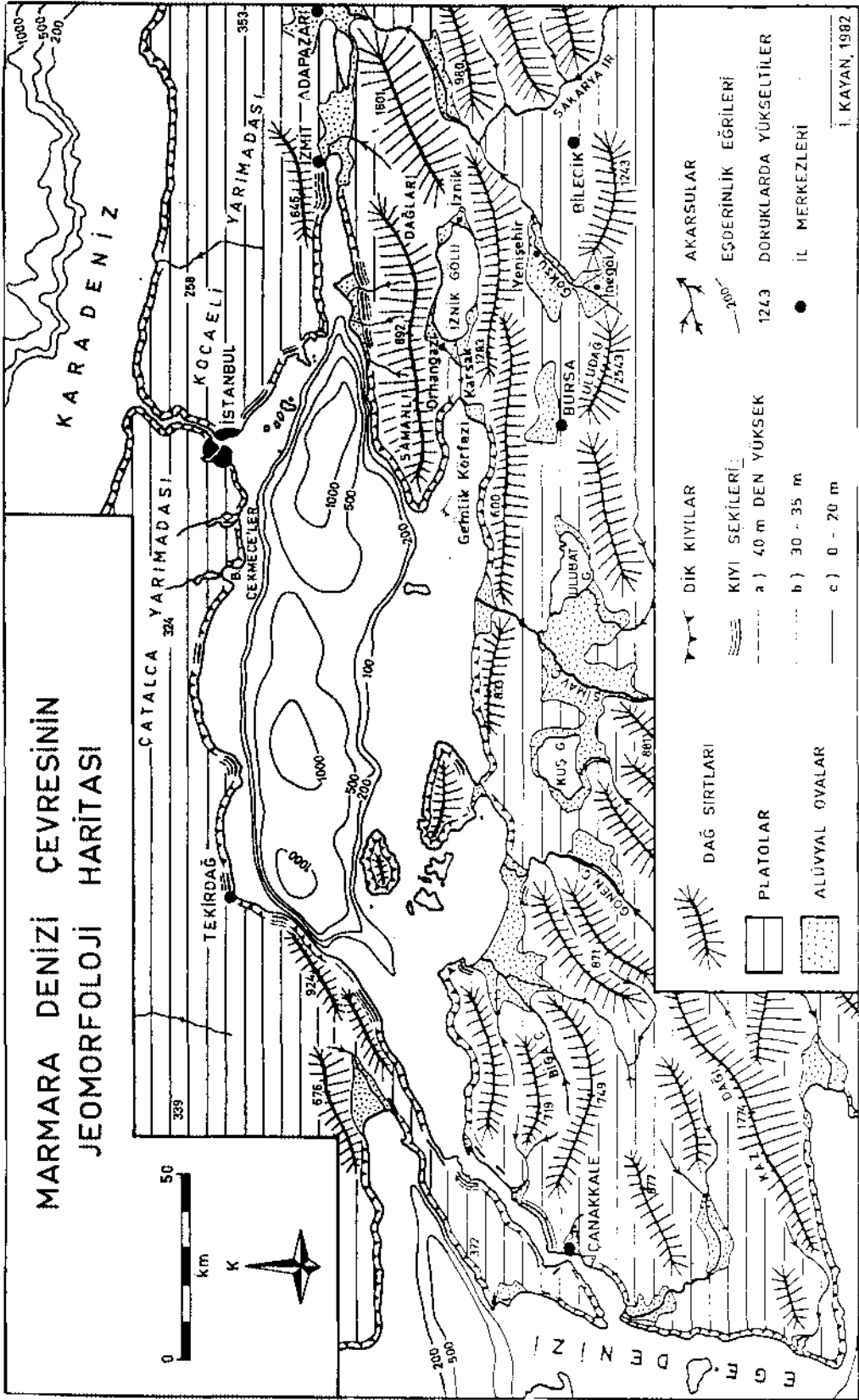
1. Holosende, M.Ö. 6. binden önceki dönemde, bölgede iklim daha serin ve nemli olmalıdır. Bu dönemde İznik ve Yenişehir havzalarına giren yağış suyunun daha az bir bölümü buharlaşmayla kaybolmaktaydı. Bu nedenle havza tabanlarındaki göllerin seviyesi daha yüksek, bataklıklar daha geniş alanlı idi.

2. Klimatik Optimumda (M.Ö. 6.-3. binler) bugünkünden daha sıcak ve kurakça bir iklim özelliği olmalıdır. Bu şartlar havzalardan buharlaşan su miktarını artırmış, göller alçalmış, bataklıklar kurumuş ve tarım için kullanılabilecek verimli düzlükler ortaya çıkmıştır. Bu düzlüklerle dik yamaçlar arasındaki alüvyon yelpazelerinin genellikle aşağı kenarları bu dönemde yoğun yerleşme yerleri olmuştur.

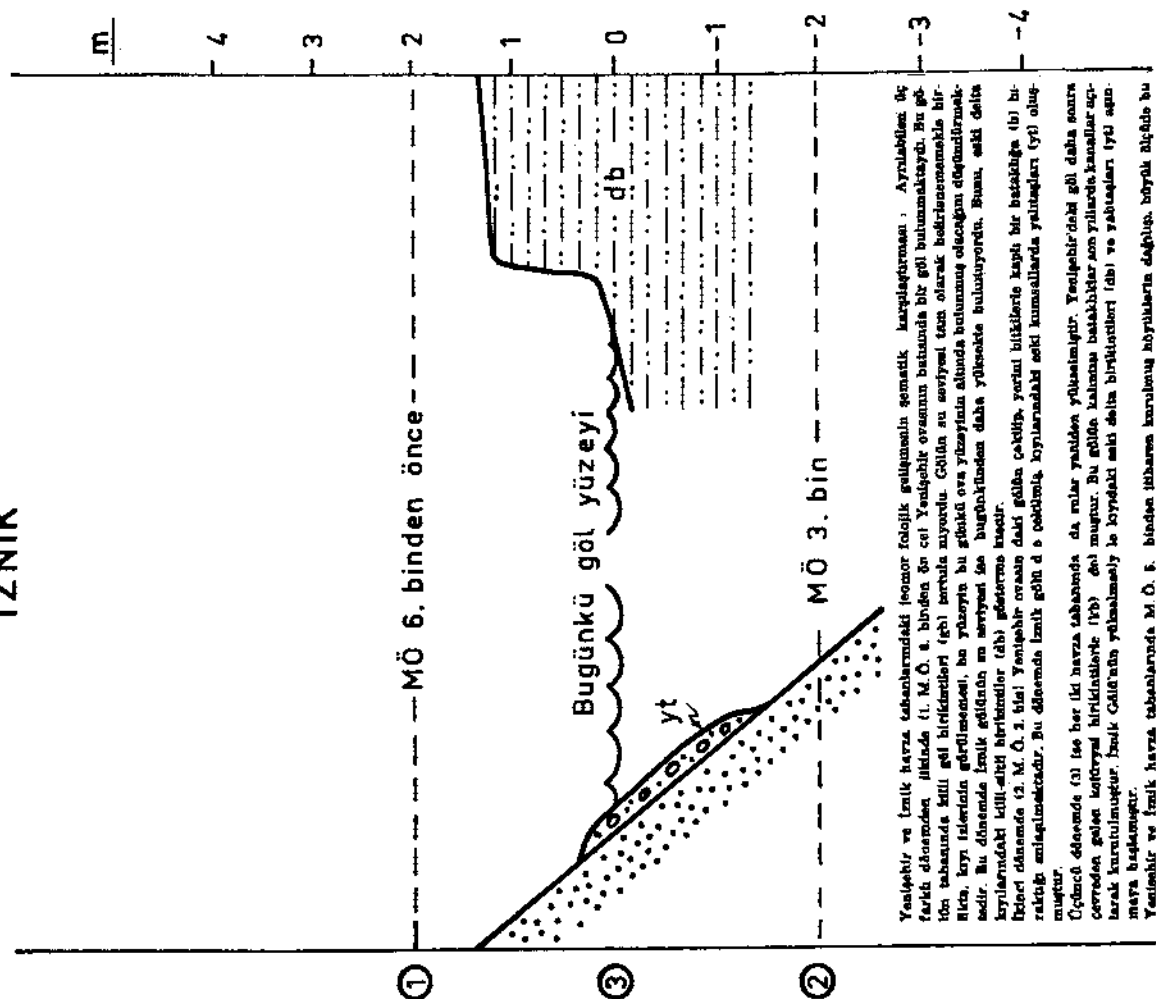
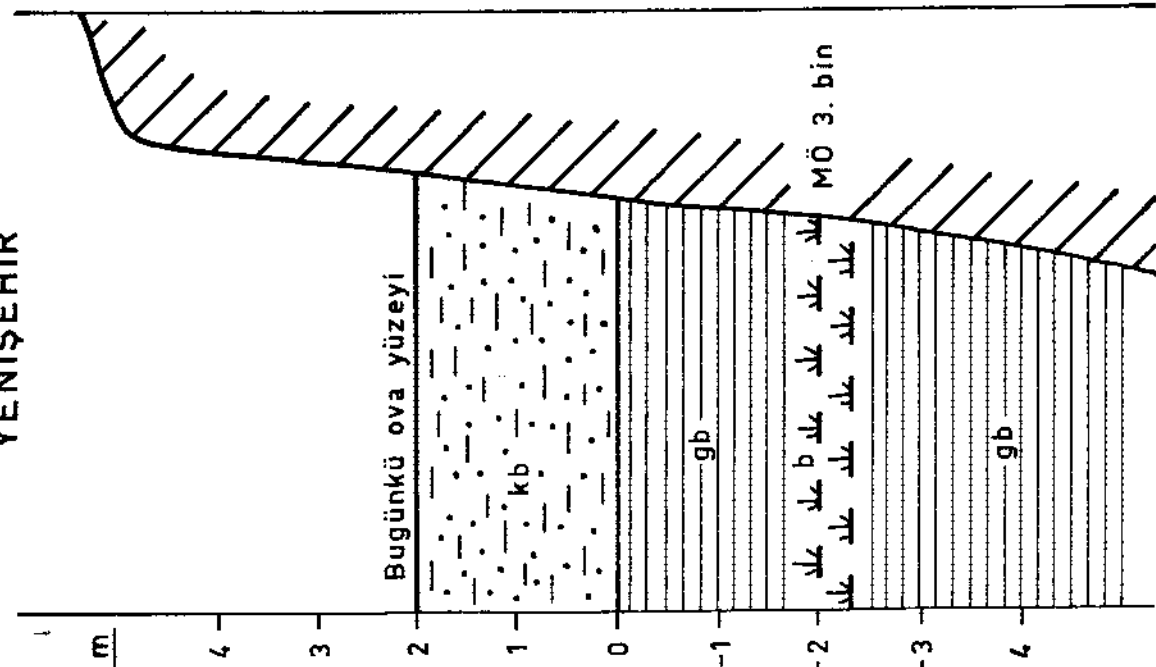
3. Klimatik Optimumdan sonra iklimin tekrar, havzalarda biriken suyu biraz artıracak doğrultuda, daha serin ve nemli olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde İznik ve Yenişehir gölleri yeniden yükselmiştir. Gerçekte bu son dönemde daha küçük iklim salınımlarının ve buna bağlı, başta jeomorfolojik olmak üzere, çevre değişikliklerinin olduğu söylenebilir.

Bu dönemleri daha sağlıklı tanımlayabilmek ve olayların mutlak kronolojisini yapabilmek için polen analizlerine, C 14 tarihlendirmelerine ve höyüklerde daha ayrıntılı, sistematik araştırmalar yapılarak bulunan insan eserlerinin tarihlendirilmesine ihtiyaç vardır. Daha da güvenilir bir değerlendirme için ise İznik Gölü tabanında yapılacak sondajlar çok yararlı olacaktır.

MARMARA DENİZİ ÇEVRESİNİN JEOMORFOLOJİ HARİTASI

Resim 1 : 1 — Araştırma alanı ve çevresinin jeomorfolojik ana birimleri

ANTALYA YAKINLARINDA KARAIN MAĞARASINDAKİ KALKOLİTİK ÇAĞ BULUNTULARI

Jürgen SEEHER *

1940'lardan itibaren, Kılıç Kökten tarafından Karain mağarasında yapılmış olan araştırmalar, Palcolitik Devre ait gayet uzun bir silsileyi ortaya çıkarmıştır. Bunun yanısıra Holosene ait te pek çok sayıda buluntu ele geçmiştir. Bu buluntulara yalnızca ön raporlarda değinilmiş olup, bu mağaranın Kalkolitik Çağ'da uzun bir süre kullanılmış olduğunu göstermişlerdir.

Karain'de 1985 yılından itibaren sayın Doç. Dr. Işın Yalçinkaya başkanlığında yapılan yeni çalışmalarda da bu çağlara ait tabakalar gün ışığına çıkarılmıştır¹. Ana gözde, Kılıç Kökten tarafından bırakılmış olan kulede Pleistosen tabakaların araştırılmasının yanısıra, esas gözün kuzeyinde yer alan B gözünde, küçük bir açmada kazılar yapılmıştır. Kılıç Kökten, bu B gözünü hemen hemen tümüyle kazmış olduğundan, yalnızca en dipte, girişten yaklaşık 13 m. uzaklıkta birkaç metreküp kazılmamış dolgu kalmıştır.

Bu tabakaların en üst 1,30 m. lik kısmında çanak-çömlek ele geçmiştir. Bu tabakalar Üst Paleolitik tabakaların hemen üzerinde bulunmuş olduklarından, mağaranın bu aradaki devirlerde yerleşilmemiş olduğu ya da eğer yerleşilmişse bile, bu tabakaların tamamen tahrip edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Çanak-çömlek veren üst kesimde üç ana arkeolojik evreyi gösteren 12 kat saptanmıştır. I. Evre İlk Kalkolitik Çağ'a aittir. II. Evre Orta ya da Geç Kalkolitik Çağ'a ait olup, bazı İlk Kalkolitik buluntuların karışık olarak ele geçtiği bir evredir. III. Evre ise tamamen karışık olup, Kalkolitik Çağ malzemesinin yanısıra İlk Tunç Çağı ve hatta az sayıda Roma Devrine ait te malzeme vermiştir.

(*) Jürgen SEEHER, Universität Tübingen Institut Für Vor - Und Frühgeschichte Schloss 7400 Tübingen/BATI ALMANYA.

(1) Sayın Doç. Dr. Işın Yalçinkaya'ya, Prof. Dr. H. Müller-Beck'e ve Dr. G. Albrecht'e bu malzemeyi incelememe fırsat verdiklerinden ve sağladıkları çalışma şartlarından ötürü teşekkürlerimi sunarım. Bu malzemenin ana raporu «Tübingen Monographien zur Urgeschichte» serisinde yayınlanacaktır. Yayınevi: Verlag Archaeologica Venatoria, Institut für Urgeschichte, Universität Tübingen, Schloss, 7400 Tübingen.

Yukarıdan Üst Paleolitik tabakaların içine doğru açılmış bir çukur dışında, yapısal kalıntılara rastlanmamıştır. Bunun nedeni kazılmış alanın, mağaranın bu gözünün en dip kısmında bulunuşu ve burada tavanın gayet alçak oluşudur. Tabakaların yükselmesiyle bu kısım, ayakta durulamayacak kadar alçak bir hale gelmiştir. En üst tabakanın tavana olan uzaklığı yalnızca yarım metre kadardır. Gerçek yerleşimin mağaranın ön kısımlarında olduğu, tabakaların arkaya doğru düşme göstergelerinden de anlaşılmaktadır.

Kazı birer metrekarelik alanlarda, 10-20 cm. kalınlıkta toplama üniteleri halinde yürütülmüştür. Kazılmış kısım yalnızca 4 m² kadar olmakla birlikte 10.000 adet çanak-çömlek parçası gün ışığına çıkarılmıştır. Tabakalar batıdaki giriş kısmından doğuya doğru ve ayrıca güneyden kuzeye doğru meyilli olduklarından, toplama ünitelerinin çoğu birden fazla tabakayı kesmekte olup, malzemenin kronolojik olarak sınıflandırılmasında zorluklar çıkmıştır. Ancak yine de üç evrenin ayrılması mümkün olmuştur.

Evre I: En alttaki, 50 cm. kalınlığındaki tabaka gayet özenle yapılmış çanak-çömlek vermiştir. Yüzeyler iyi açık olup, kaba mallara rastlanmamıştır. Kırmızı, açık kırmızı ve kırmızı kahverengi en çok görülen renklerdir. Buna karşın hiç siyah renkli çanak-çömlek yoktur. Oldukça bol kum ve taşçık (özellikle kırık kireçtaşı) katkı olarak kullanılmıştır. Saman ya da benzeri organik katkıya hiç rastlanmamıştır.

Bu evreye ait kap biçimleri oldukça sınırlıdır. Ana tipler geniş ağızlı kâseler ve kapalı ağızlı çömleklerdir. Bezeme seyrek olmakla birlikte görülmektedir. Kabartma bezemeli birkaç parça vardır (Resim : 2-5, 6, 18, 22). Dik ve yatay ip delikli tutamaklar oldukça sık görülmektedir (Resim : 1/4; 2/1-3, 7, 8, 23, 25).

«S» profilli bir çanağın kenarındaki, yaban keçisi başlı ip delikli tutamak özellikle ilginçtir (Resim : 1/28). Ağız ve gözler, gayet iyi belirtilmiş olup, boyun kısmında fırınlamadan evvel yapılmış bir delik görülmektedir. Bu parçanın çok benzerleri, Eskişehir yakınlarındaki Demircihüyük'te çok sayıda ele geçmiştir. Demircihüyük'te bu parçalar karışık tabakalardan elde edilmiş olup, Karain'deki bu parça Anadolu'dan tanınan ilk tabakası kesin parçadır.

Krem renkli astar üzerinde kırmızı boya bezek (Resim : 3), her üç evrede de ele geçmiştir, ancak diğer yerleşmelerle yapılan karşılaştırmalar, bu boya bezegin gerçekte I. Evreye ait olduğunu göstermektedir. Üst evrelerde ele geçmiş parçaların tümü küçük boyutlu olup, bazı karışmalar sonucu üst tabakalara çıkmış olmalıdırlar. Gerek biçimleri, ge-

rekse çizgisel boya bezekleri açısından Hacılar I den tanıdığımız geniş ağızlı kâseler göze çarpmaktadır. Bunların yanısıra, omurgalı, boyunlu ve ip delikli tutamaklı çömleklerin de paralellerini Hacılar I de bulmak mümkündür. Bu değinmiş olduğumuz benzerlikler ve bezeksiz çanak çömlekte de görülen benzerlikler, Karain'in en eski evresini İlk Kalkolitik Çağ'a tarihlememizi sağlamaktadır. Hacılar I ile tam çağdaş mı olduğunu, yoksa biraz daha geçe mi tarihlenmesi gerektiğini bilmiyoruz çünkü, karşılaştırma yapabilecek yerleşmeler yetersizdir.

Dikkati çeken bir nokta, Hacılar I'deki çanak çömleğin % 70'inin boya bezekli oluşuna karşın, Karain'deki çanak-çömleğin yalnızca % 0,5'inin boya bezekli oluşudur. Bu durum, Antalya ve Burdur bölgelerinin ilişkilerinin sınırlı olduğunu göstermektedir.

I. Evrede elde edilmiş küçük buluntular arasında bir yassı balta-cık (Resim : 11/14), taştan ve deniz kabuklarından yapılmış boncuk ve askılık lar sayılabilir (Resim : 11/9, 10, 15, 16). Mermer bilezik parçası da bu evreye ait olabilir (Resim : 12/5). Paleolitik devirlere ait taş ve kemik aletlerden bir miktar bu tabakalarda karışmış olarak bulunmuş olduğundan, bunlar arasında gerçekten İlk Kalkolitik Çağ'a ait parçaları saptamakta zorluk çekilmiştir. Orak bıçaklarının ve Obsidyen aletlerin Kalkolitik Çağ'a ait oldukları söylenebilir.

Evre II : İlk bakışta bile bu evrede çanak çömleğin değiştiğini anlamak mümkündür. İlk göze çarpan, kaba malların ortaya çıkışı ve % 30 kadar bir orana ulaşmasıdır. Bu kaba mal genelde, grimsi kahverengi olup, görülen kap biçimleri basit çömleklerdir. Kaba mallar dışındaki çanak-çömleğin de renk çeşitlemesi genelde koyu olup, kırmızı ya da açık kızıl renkler çok azdır. Bu evrenin bir özelliği de siyah renkli çanak-çömleğin ortaya çıkmasıdır.

Çömleklerin biçim çeşitlemesinde büyük bir değişme olmamaktadır. Bu evrenin yenilikleri olarak düz ya da hafif dışa dönük ağızlı büyük ve sığ kâselerin yanısıra (Resim : 4/5-13), dik ağızlı omurgalı kâseler de (Resim : 4/14, 15, 17, 20) sayılabilir. Basit bir kâseye ait bir ağız parçasının iç yüzünde açık bezek görülmektedir (Resim : 6/28). (III üncü Evrede de pek kesin olmamakla birlikte, dış yüzeyinin açık bezekli olduğu sanılan bir gövde parçası daha vardır (Resim : 6/27). Bu bezeme tekniği, Troas bölgesindeki Beşik-Sivritepe malzemesinde de görülmekte olup, Karain'in II nci Evresinin sonunun tarihlendirilmesinde büyük önem taşımaktadır.

I inci Evrede çeşitli türleri görülen boynuzlu kulpların (Resim : 5/4-6, 9; 6/14) benzerlerine Beşik-Sivritepe'de rastlanmaktadır. Karain'deki

boynuzlu kulpların en eski örneği Evre I'e ait bir parçadır (Resim : 4/1) Bu parçanın eşi Hacılar I'den de tanınmakta olup, bu detayın Anadolu'da yerli bir gelişim geçirmiş olduğu ispatlanmaktadır. Bunların yanı sıra, Karain'in II nci Evresinde basit dik kulplar ve tutamaklar, hem kaba mallarda hem de ince mallarda izlenebilmektedir (Resim : 5/3; 6/5, 10, 13).

Daha önce de değinmiş olduğumuz gibi, bu evrede birkaç boya bezekli parça bulunmuştur, ancak bunların I. Evreden karışma buluntular olduğunu düşünmekteyiz. Boya bezemenin yerini sokma ve kazı bezek almaktadır (Resim : 5/11-13, 6/15). Kazı ve sokma bezek Karain'in I. Evresinde yalnızca tek bir parçada görülmektedir (Resim : 2/26). Bu tekniği Hacılar I'den de tanımaktayız.

Karain'in II. Evresinde bulunmuş olan ilginç bir buluntu, mermerden bir idol başıdır (Resim 13/2). Yalnızca yüz ve uzun boyun kısmı sağlamdır. Burun kabartı olarak belirtilmiş olup, ağız hiç belirtilmemiştir. Bu parça Kiklatlardan tanınan idollerle belirgin benzerlikler göstermektedir.

Bu evrede de birkaç boncuk, çakmaktaşı ve obsidyen aletler ele geçmiştir. Orak bıçaklarının ve minik yamuk biçimli ok uçlarının (Resim : 10/6-13) çoğunun bu evrede bulunmuş olması dikkati çekmektedir.

II nci Evre, I inci Evre gibi 50 cm. kadar kalınlıkta olup, burada tanımlanmış olduğumuz kap biçimleri ve mermer idol parçası, bu evrenin alt yarısında (Evre IIa) bulunmuştur. Bu Evrenin üst yarısı ise, içinde bol çanak-çömlek parçalarının bulunduğu bir sel tabakasıdır. (Evre IIa). Bu çanak-çömlekler alt kesimde, yani IIa'da bulunmuş olanlarla karşılaştırılabilecek nitelikte olmakla birlikte, yukarıda değinilmiş olan ve tarihlemeye yararlı olan parçaların hemen hepsi alt kısımdan gelmektedir. Bu tamamen tesadüf eseri olabileceği gibi, gerçek bir zaman farkını da gösterebilir.

Evre III : En üstteki 20-50 cm. kalınlığındaki kısmı Evre III olarak adlandırdık. Daha önce de değinmiş olduğumuz gibi, burada karışık bir malzeme söz konusudur. Pek çok sayıda Roma çanak çömleği ile bir miktar İlk Tunç Çağı malzemesi de görülmekle birlikte (Resim : 6/26?, 29?, 34?, 7/2?, 15-18?), malzemenin çoğu Kalkolitik'in Evre II den pek geç olmayan bir evresine ait olmalıdır.

Bu evrenin çanak-çömleğinde kaba malların daha özenli yapılmış oldukları görülmektedir. Biçimlerde değişme yok denecek kadar azdır, ancak yapımda ve yüzey işleminde önceye nazaran daha büyük bir özen

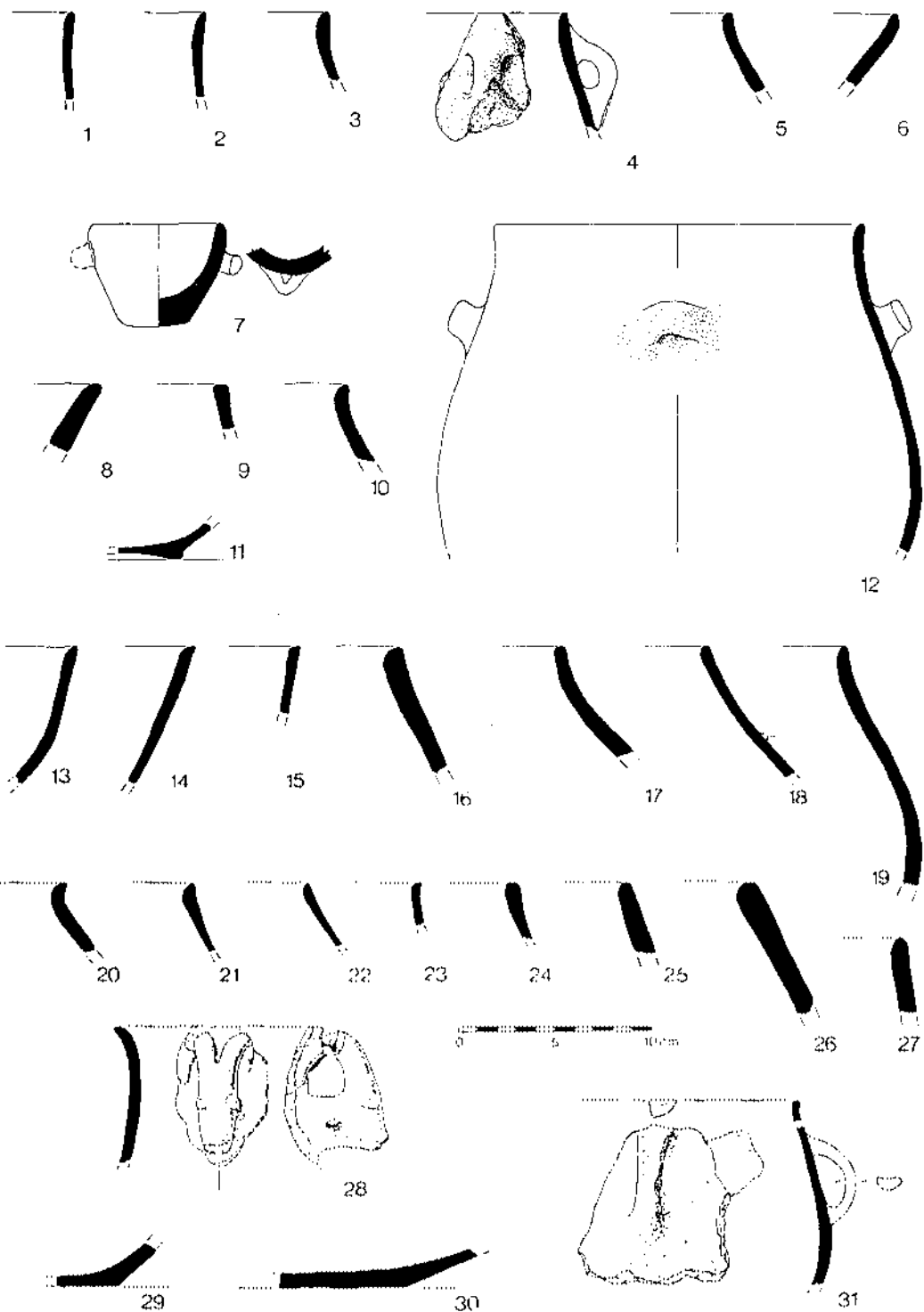

göze çarpmaktadır. Kâseler bir önceki evrede olduğu gibi büyük ve geniş ağızlı olup, birkaç parçanın ağız kenarı hafif dikçedir. Bu evrede görülen yenilik ağız kenarı bir sıra delikli, kaba tepsilere ait parçalardır (Resim : 8/10, 11, 19-21). Bu biçim Geç Kalkolitik Çağ için tipik olup, Kos adasındaki Emporioda Erken Troya I Evresiyle çağdaş olan 5. tabakada ortadan kalkmaktadır. Beşik-Sivritepe’de de bu biçim az da olsa görülmektedir. Karain’deki bu parçalar, mağaranın Geç Kalkolitik Çağ’da da yerleşilmiş olduğunu göstermektedir.

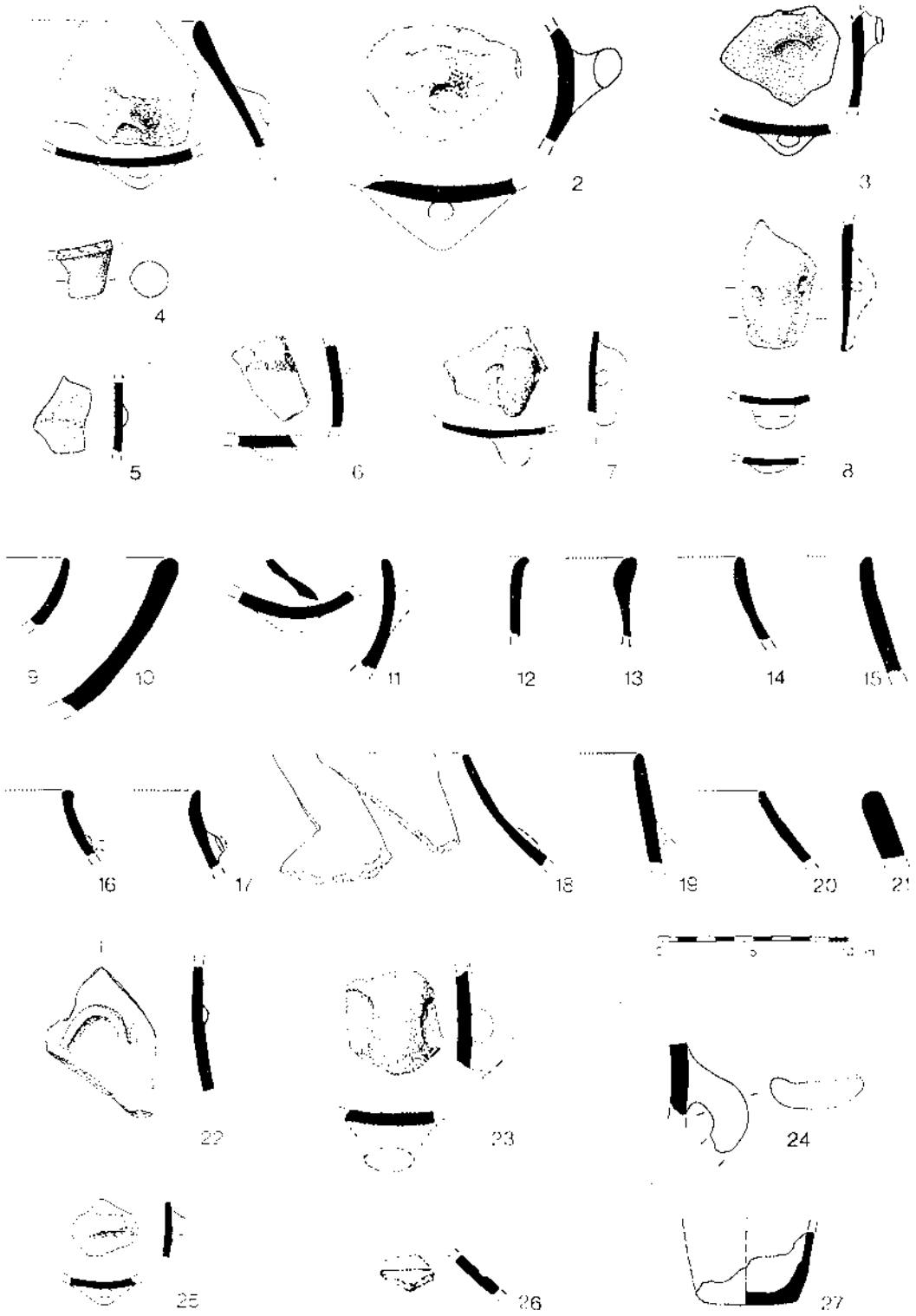
Özet ve Sonuç

Özet olarak, Karain’in B gözünde yapılmış olan kazılarda, Neolitik Çağa ait hiç buluntu ele geçmemiş olduğu ve burada yerleşmenin Burdur yöresinde Hacılar I’dan ve Kuruçay’ın 7 nci tabakasından tanıdığımız İlk Kalkolitik Çağ’da başlamış olduğu söylenebilir. Hacılar’da bu en son evre olup, daha geç devre ait yerleşim görülmezken, Kuruçay’da 6A tabakasında, tamamen farklı bir çanak-çömleğin görüldüğü bir evre ile karşı karşıyayız. Bu değişme, Karain’in birinci ve ikinci evresi arasındaki değişimle karşılaştırılabilir niteliktedir. Karain’in II nci Evresindeki malzeme Kuruçay 6A ile doğrudan doğruya karşılaştırılmasa bile, kaba malların, siyah malların, dik kulpların, kalın ağızlı ya da hafif omurgalı kâselerin ve kazı bezemenin birdenbire ortaya çıkışı, her iki yerleşmede bir kesintinin varlığıyla, ya da yabancı kültür gruplarının bu bölgelere girişi ile açıklanabilir. Batı Anadolu’da bir çok yerde İlk Kalkolitik ile Orta ve Son Kalkolitik arasında böyle bir boşluk izlenebilmektedir. Bu iki evre arasındaki geçişin şekli hakkında maalesef elimizde pek bilgi yoktur.

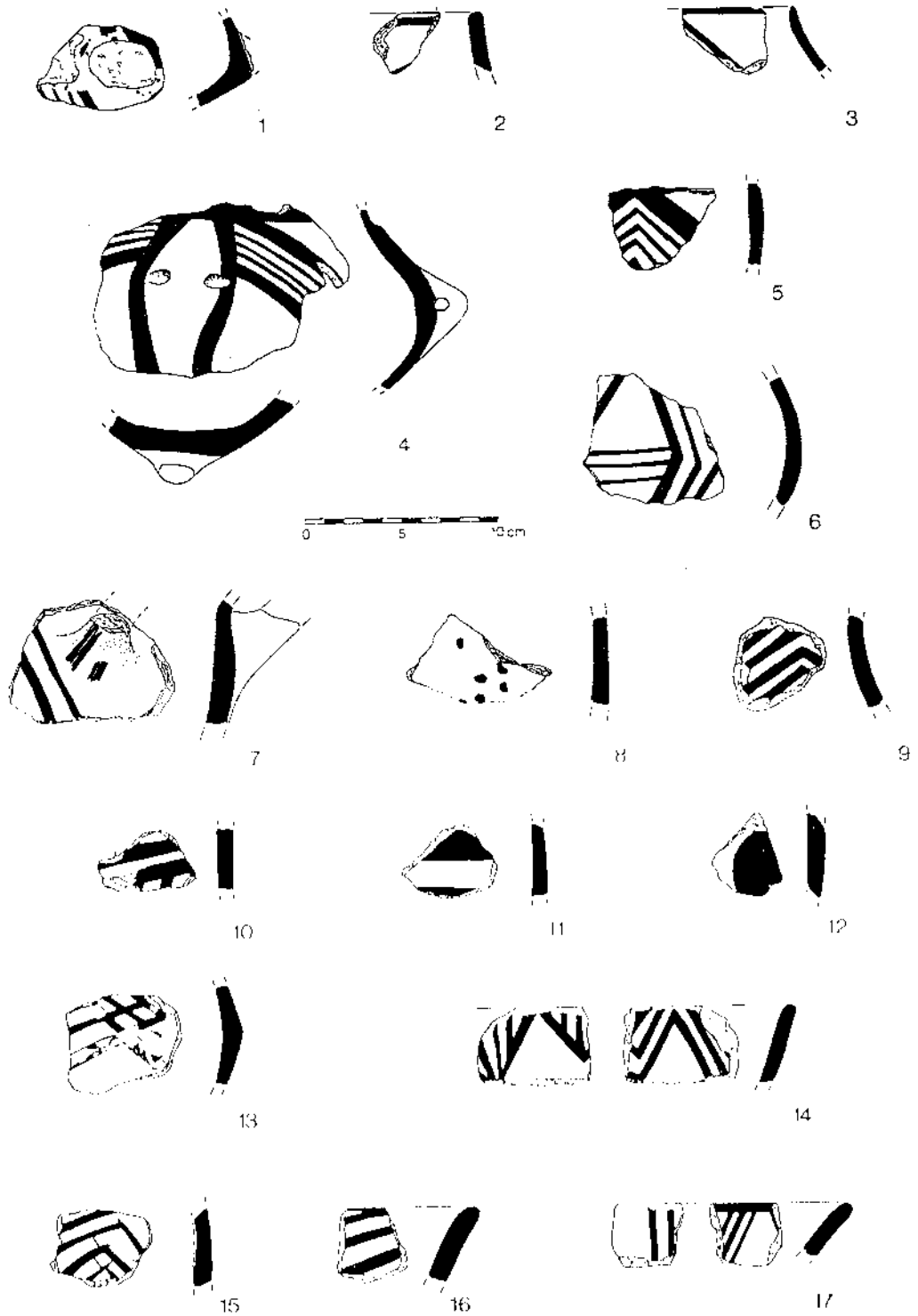
Karain’de II nci evreden itibaren, batıdaki Beşik-Sivritepe/Kumtepe IA/Emporio X-VI evresiyle büyük benzerlikler göze çarpmaktadır. Kâse biçimleri, en önemli olarak ta açık bezek tekniği ve boynuz kulplar, güney kıyı şeridinin doğu Ege ile olan ilişkisini ispatlamaktadır. Bu ilişkilerin yalnızca Anadolu platosunun batı kesimi yoluyla değil, aynı zamanda kıyı şeridi boyunca olduğunu düşünmekteyiz. Bu yollardan hangisinin daha büyük önem taşıdığı şimdilik bilinmemektedir. Ancak, ileride yapılacak araştırmaların, kıyı şeridinde iç kesimlerden oldukça bağımsız kültür gruplarının varlığını ortaya çıkarmaları olasıdır.

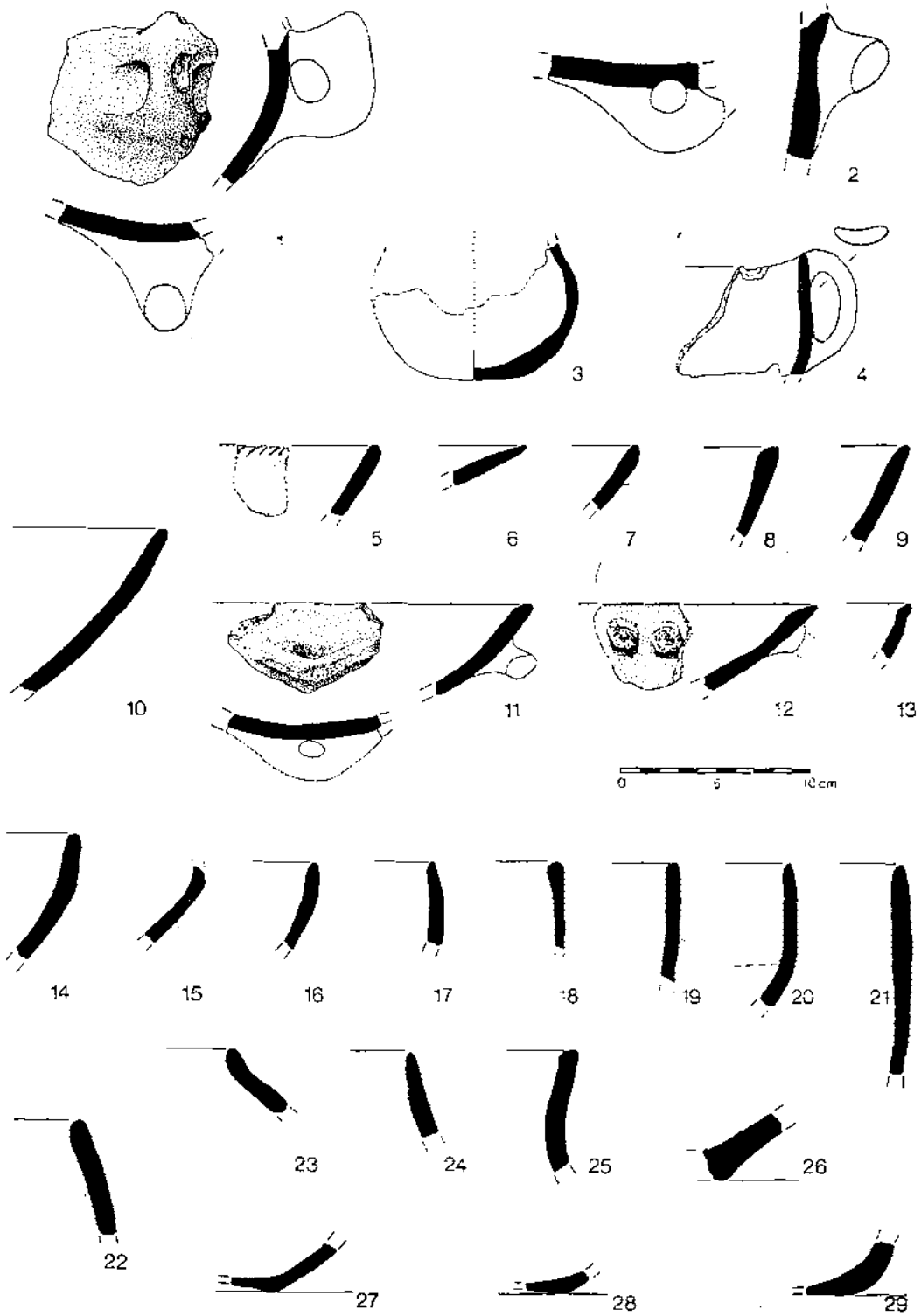
Resim : 1 — Çanak-çömlek. Evre I. 1-6 Toplama Ünitesi 13c; 7-12 Topl. Ünitesi 12 F; 13-31 Topl. ünit. 11 D-F.

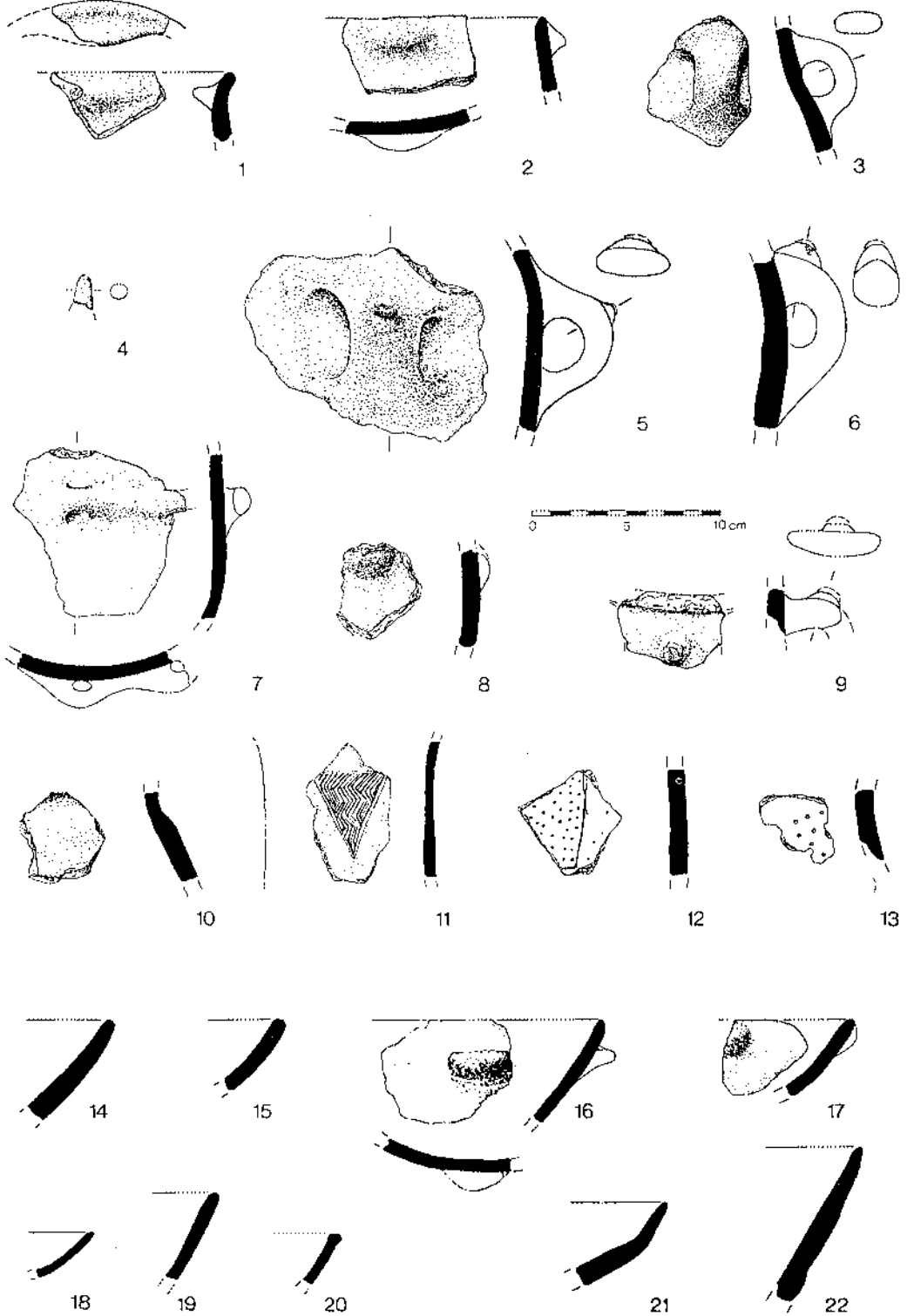
Resim : 2 — Çanak-çömlek. Evre 1. 1-8 Topl. ünit. 11 D-F; 9-27 Topl. ünit. 10 C F.

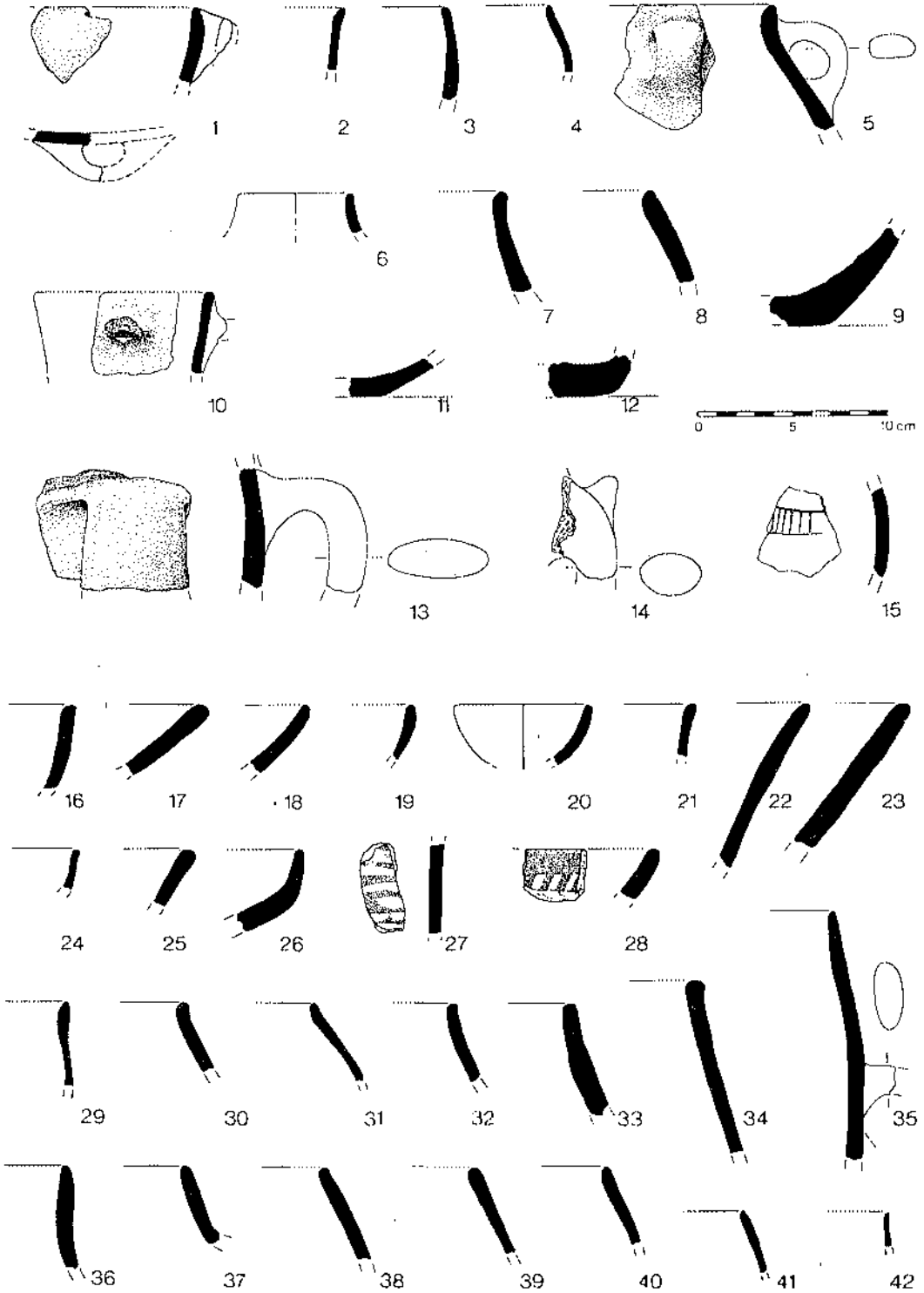
Resim 3: Boya bezekli çanak-çömlek 2-4, 3-8 Evre I; 1, 9, 11, 12, 16 Evre I veya II a; 13 Evre II a veya II b; 5, 10, 14 Evre II b veya III; 15, 17 Evre III.

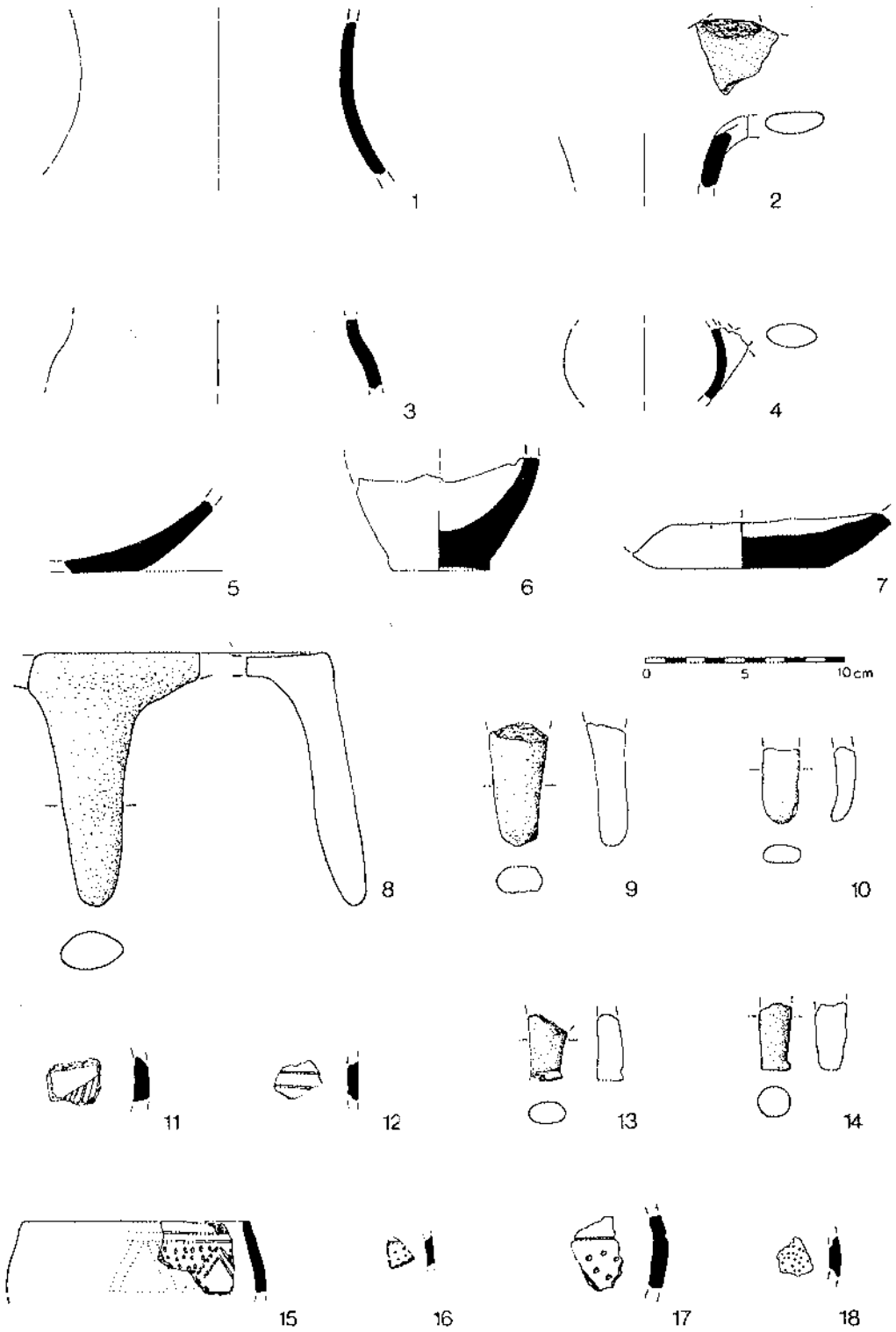
Resim : 4 — Çanak - çömlek. 1 - 4 Evre I ?; 5 - 29 Evre I veya II a.

Resim : 5 — Çanak-çömlek. 1-13 Evre I veya II a; 14-22 Evre II a veya II b.

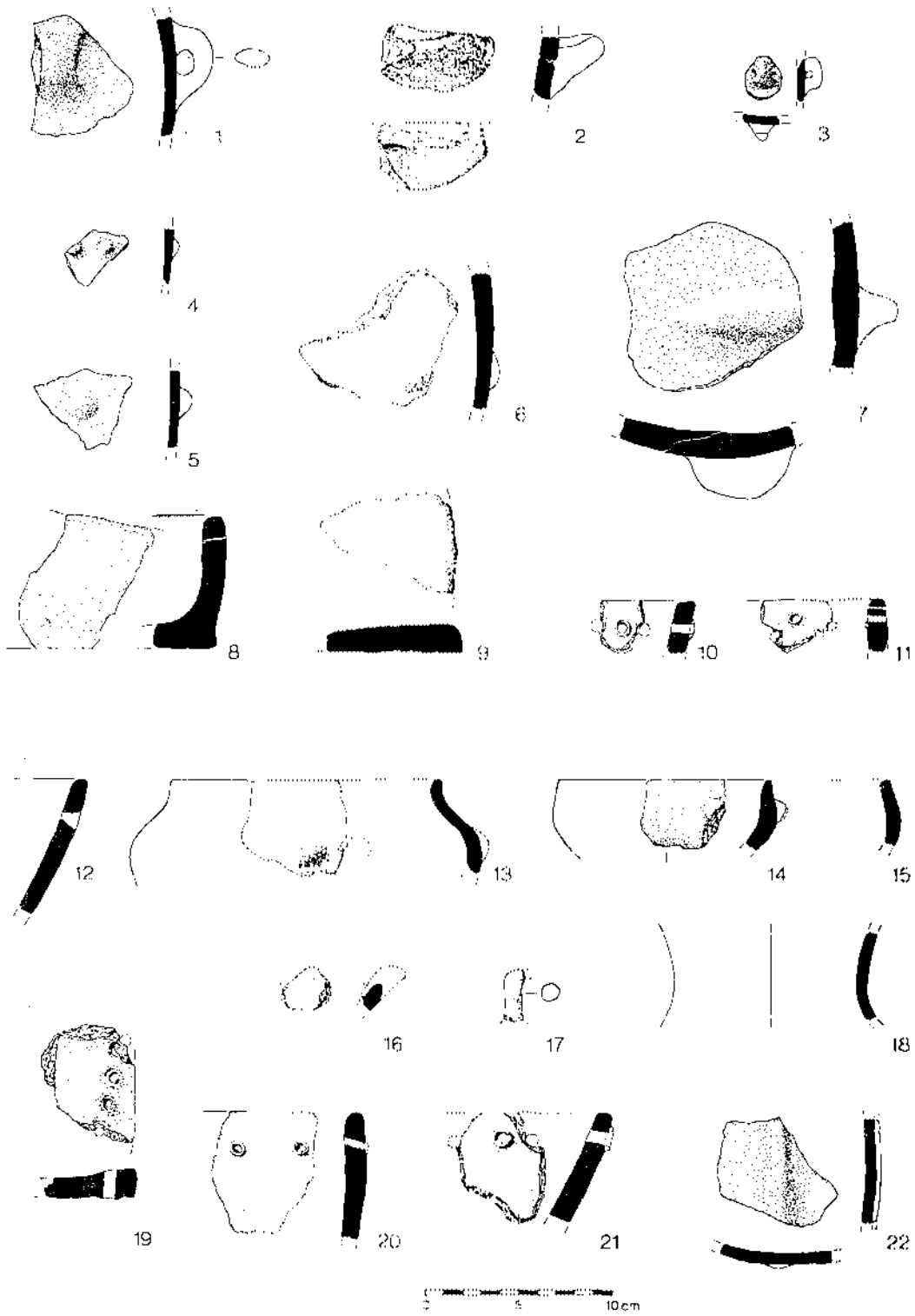

Resim : 6 — Çanak - çömlek. 1-15 Evre II a veya II b; 16-42 Evre II b veya III.

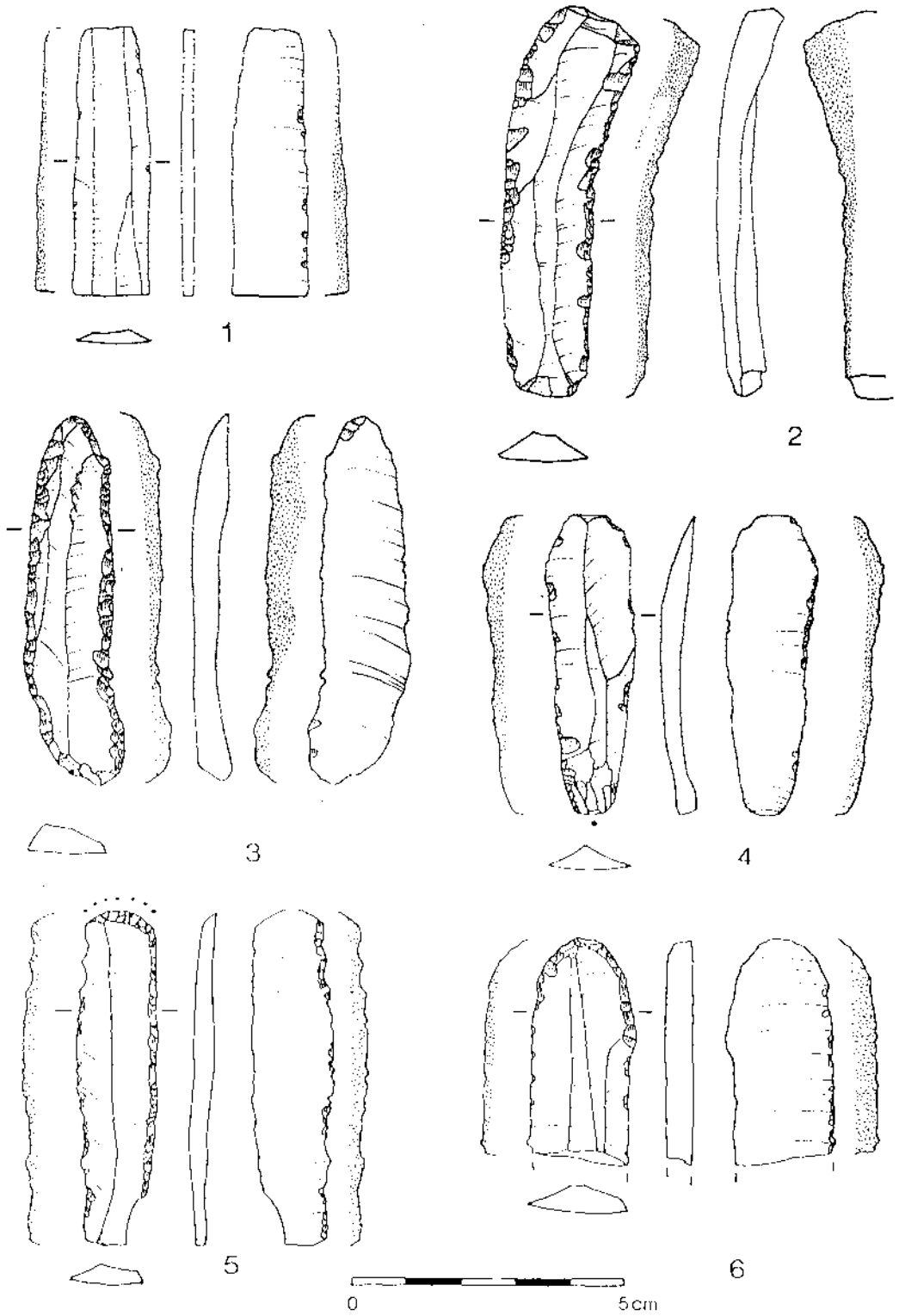

Resim : 7 — Çanak-çömlek. 1-18 Evre II b veya III.

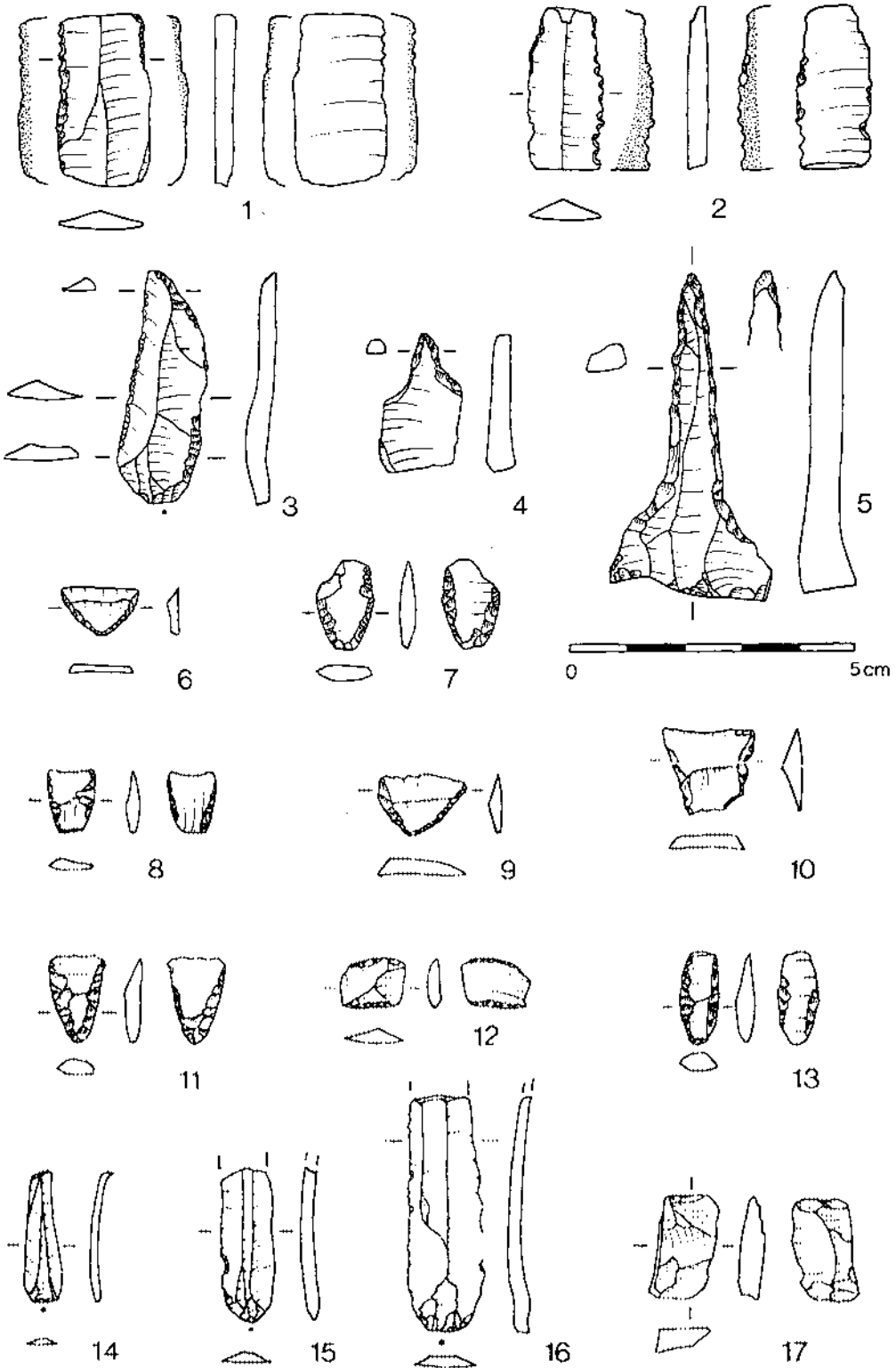

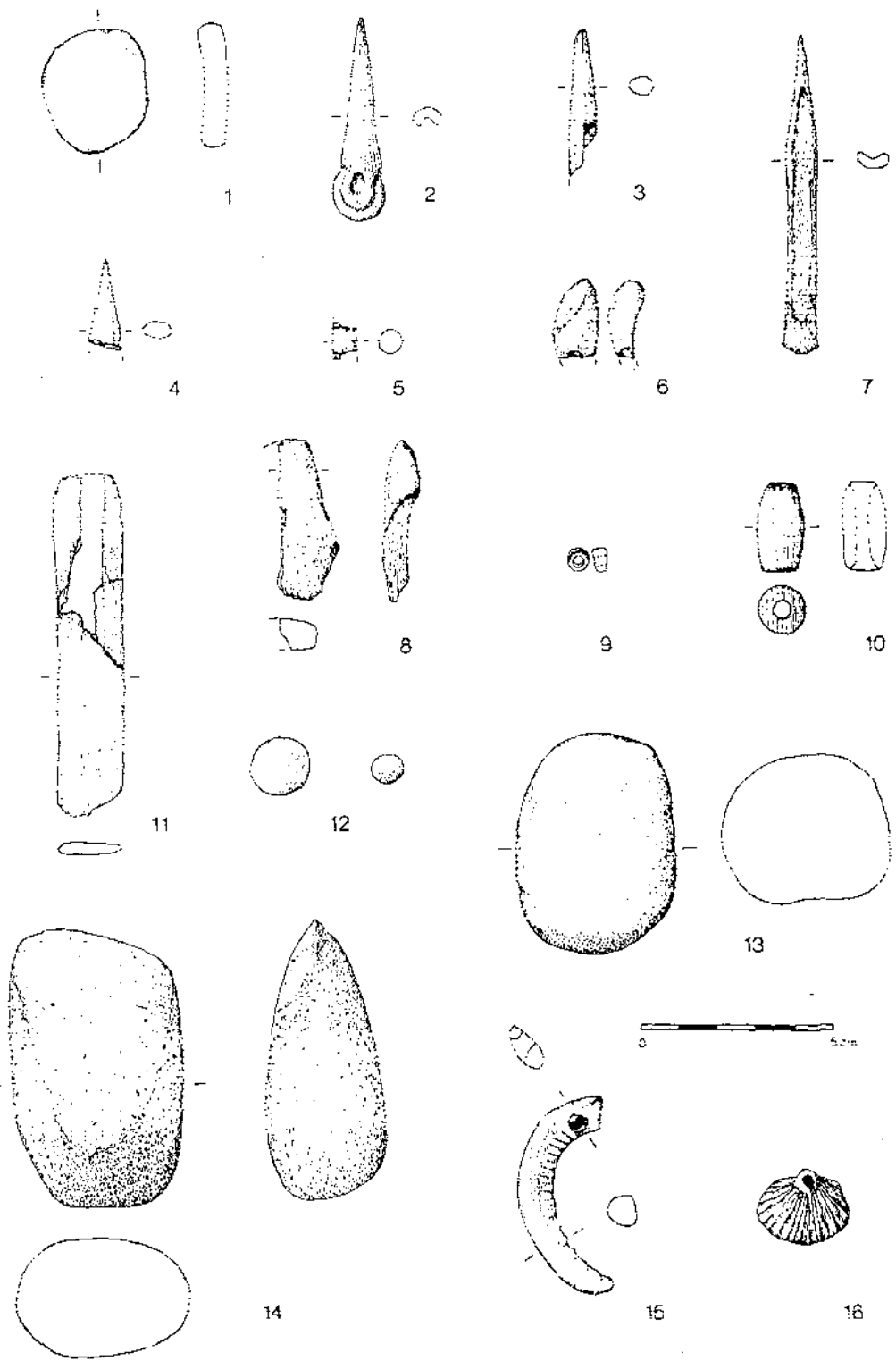
Resim : 8 — Çanak-çömlek 1-11 Evre II b-III, 12-22 Evre III.

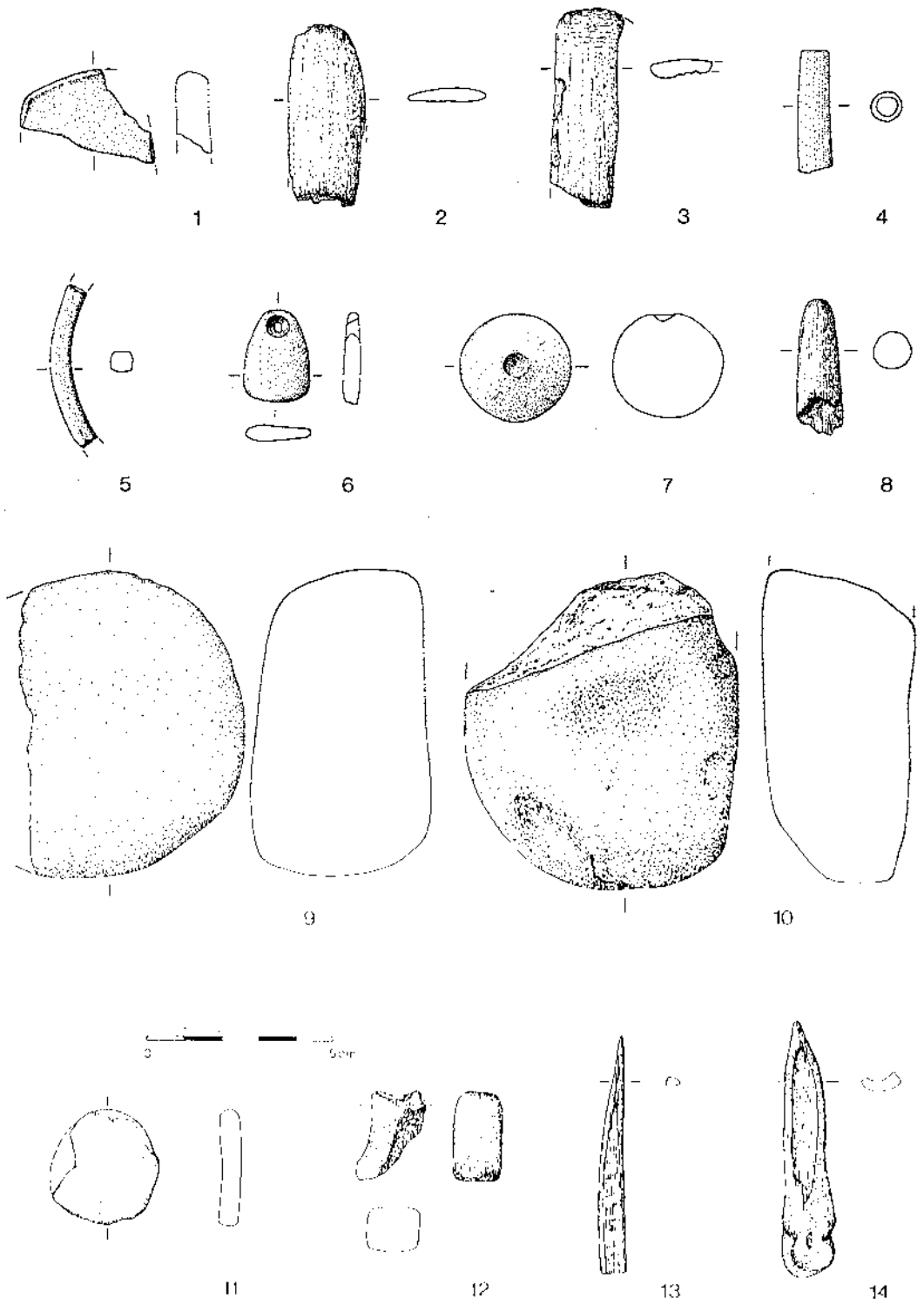
Resim : 9 — Çakmaktaşı 1 Evre I; 2-4 Evre I veya II a; 5-6 Evre II veya III.

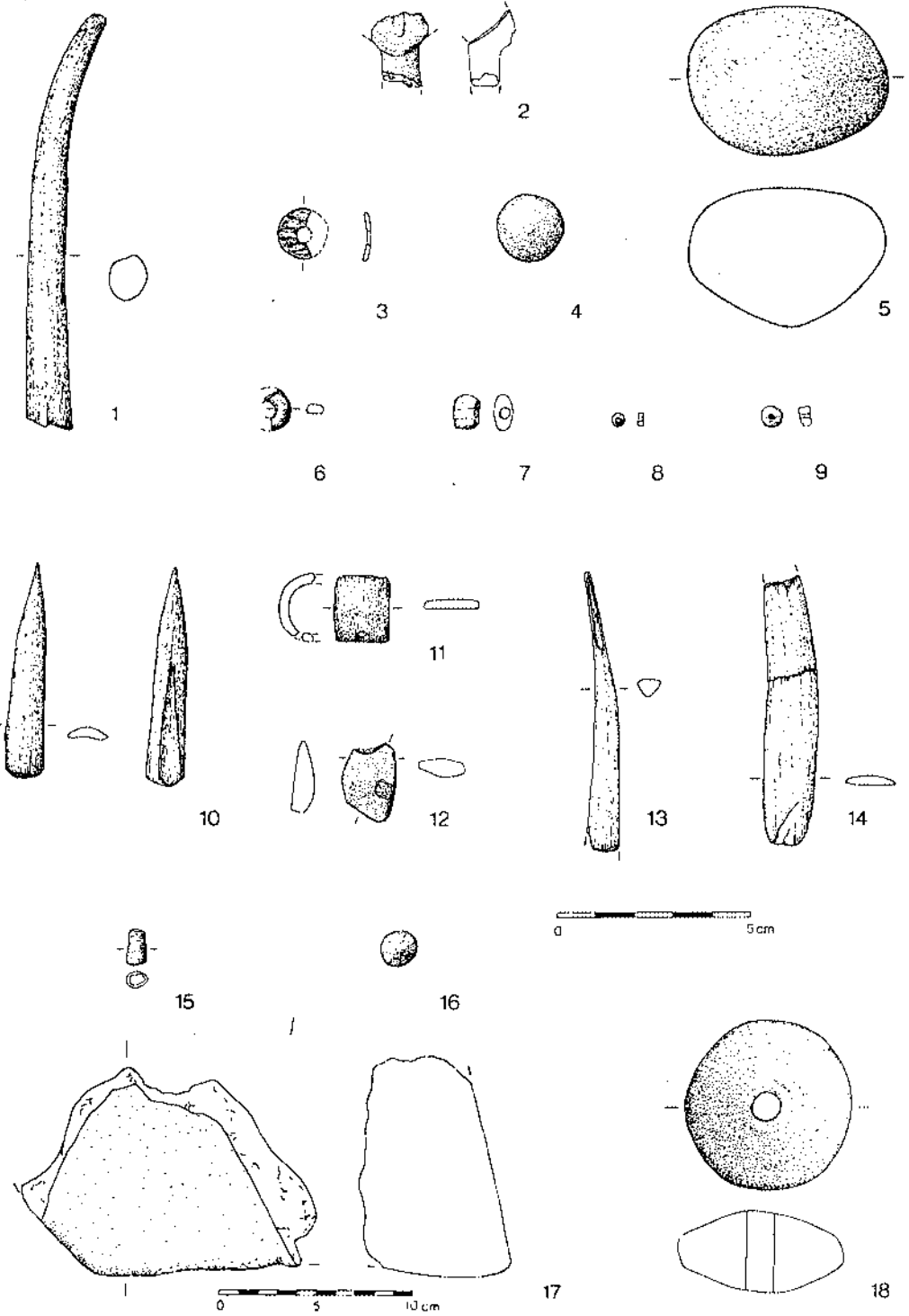
Resim : 10 — Çakmaktaşı (1-3) ve Obsidiyen (14-16). 4, 9, 16 Evre I; 5, 11 Evre I veya II a; 3, 10, 12, 14 Evre II a veya II b; 1, 2, 6-8, 13, 15 Evre II b veya III.

Resim : 11 — Küçük buluntular. Evre I.

Resim : 12 --- Küçük buluntular. 1-10 Evre I veya II a; 11-14 Evre II a veya II b.

Resim : 13 — Küçük buluntular. 1-8 Evre II a veya IIb; 9-11, 13, 15-17 Evre II b veya III; 12, 14 Evre III.

1986 YILI AMASYA - LÂDİK ÇEVRESİ TARİHÖNCESİ ARAŞTIRMALARI

Mehmet ÖZSAİT *

Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ile, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi adına sürdürdüğümüz 1986 yılı Karadeniz Bölgesi yüzey araştırmalarımıza maddi destek sağlayan Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yönetim Kurulu'na, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Başkanlığı'na yürekten teşekkürlerimizi sunarız. Arazi çalışmalarımız sırasında bizden değerli yardımlarını esirgemeyen Amasya Valisi Sayın İ. Cahit Ertan'a, Vali Yardımcısı Sayın Muzaffer Güzeland'a, Kültür ve Turizm Müdürü Sayın Ünal İmir'e, Müze Müdürü Sayın Mehmet Tektaş'a, Müze Araştırmacısı Sayın Ahmet Yüce'ye, Tarım İl Müdürü Sayın Hasan Küçükballı ve Şube Müdürü Sayın Naşit Hacıköylü'ye teşekkürü zevkli bir görev sayarız. Ayrıca, arazi çalışmalarımızda büyük bir özveri ile bize yardımcı olan Bakanlık Temsilcisi, Isparta Müzesi Araştırmacılarından Durmuş Kaya'ya haritamızı çizen Mimar Suphi Hacıtalipoğlu'na candan teşekkür ederiz.

Arkeolog Nesrin Özsaıt ile birlikte yürüttüğümüz 1986 yılı araştırmalarımızı, Amasya ve Lâdik çevresi olmak üzere iki alanda topladık (Resim : 23).

AMASYA ARAŞTIRMALARI

1986 yılı Amasya araştırmalarımızı merkez ilçenin güney ve güneybatısı ile Suluova ilçesinin güneyini çeviren dağlık kesimde sürdürdük.

Önce, Amasya'nın güneyindeki Sakarat Dağı ile Sarıtaş Dağı arasında uzanan Deliçay vadisinin güney ve kuzey yükseltileri ve eteklerinde yer alan Mahmatlar, Kaleköy, Sarıyar, Kirazpınar, Keşlik, Tatar, Uy-gur, Küçükkızılcı, Kızılcı, Abacı, Ezinepazarı, Sarımeşe, Karaali, Yol-yanı, Halifeli ile Aydınca bucağı ve çevresini araştırdık. Sonuçta, Sarı-meşe ile Keşlik'te yeni yerleşmeler tespit ettik.

(*) Doç. Dr. Mehmet ÖZSAİT, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, Fen/PTT, İSTANBUL.

Koşapınar

Amasya-Aydınca yolunun 2 km. kuzeyinde, Sakarat Dağının güney uzantılarında kurulmuş olan Keşlik köyü ve çevresindeki araştırmalarda **Elipınar**, **Pmargözü** ve **Koşapınar** yerleşmelerini tespit ettik. Bunlardan, köyün hemen batı kesiminde yer alan ve bugün üzerinde evlerin bulunduğu ve eteklerinde açılan bahçeler nedeniyle büyük tahribata uğramış olan **Koşapınar** tarihöncesi yerleşmesi çok önemlidir (Resim : 1). Höyük yüzeyinde, çoğunluğu ince cidarlı, kurşuni-siyah hamurlu ve az sayıda da dışı siyah içi kırmızı boya astarlı, hemen hepsi iyi perdahlanmış, iyi pişirilmiş Kalkolitik profil veren keramik parçaları bulduk (Resim : 2).

Sarımеше

Amasya-Aydınca yolunun 3 km. kuzeyinde, Sakarat Dağının güney eteklerinde yer alan Sarımеше köyünün girişinde (Resim : 3), batı tarafıta, 100x125 m. kadar boyutlarındaki doğal bir tepe üzerinde geniş bir alanı kaplayan bir tarihöncesi yerleşmesi bulduk (Resim : 5). Buraya köyün isminde dolayı **Sarımеше** adını verdik.

Sarımеше höyükte yoğun olarak, çoğunluğu kurşuni-siyah hamurlu, parlak astarlı, iyi perdahlı ve iyi pişirilmiş, ince cidarlı, dik ağızlı kâse ve çömlek parçalarına rastladık. Ayrıca, bunların yanında boz ve açık kahverengi astarlı, yukarıda işaret ettiğimiz özellikleri taşıyan keramikler de bulduk. Bu parçalar Kalkolitik Çağ özellikleri taşımaktadırlar (Resim : 4).

Leğenkaya

Amasya-Aydınca yolunun 2 km. kuzeyindeki Mahmatlar köyü, arkeoloji tarihimizde Mahmatlar Definesinin buluntu yeri olarak isim yapmıştır¹.

Biz, buradaki araştırmalarımızda eski bilgilere ekleyebilecek bir şey bulamadık. Yalnız, Mahmatlar'ın güneyinde, Amasya yolunun 22. kilometresinin solunda, Mahmatlar yol kavşağının karşısında, Çobantepe olarak bilinen yerde bir tümülüs gördük. Çobantepe tümülüsünden Mahmatlar deresi boyunca ilerliyerek Sarıtaş Dağlarının Leğenkaya sırtlarında fazlaca tahrip olmuş bir İTÇ mezarlığı tespit ettik (Resim : 6).

(1) Mahmatlar'ın 1,5 km. kadar güneydoğusundaki meyilli arazinin eteginde, 1949 yılında köylüler, tarlalarını sürerken, altın kaplar, gümüş külçeler ve madeni baltalar bulmuşlardır. Bu olaydan hemen sonra, Hamit Zübeyr Koşay ve Mahmut Akok («Amasya Mahmatlar Köyü Definesi», *Belleten*, XIV/35 (1950), s. 480-485, Lev. XXV-XLII) burada kısa süren bir kazı yaparlar. Kazıda İTÇ'ye tarihlenebilen bazı çanak çömlek parçaları bulmakla birlikte, burasının bir yerleşme mi, yoksa mezar mı olduğu anlaşılamamıştır.

Dökmetepe

Amasya-Çorum yolunun güneyinde, Çekerek vadisinin kuzeyinde, Kayabaşı'nın 4 km. batısında tespit ettiğimiz höyüğe, yerel adından dolayı **Dökmetepe** ismini verdik (Resim : 7).

Yaklaşık 80x100 m. boyutlarında ve 10 m. kadar yükseklikte olan höyük yüzeyinde siyah ve kırmızı boya astarlı, ince taşcıklı, saman katkılı İTÇ özellikleri taşıyan keramikler bulduk. Ayrıca, burada geniş oluk bezekli, ağız kenarı memecikli ve kabartmalı kapların da yaygın olduğu ele geçen parçalardan anlaşılmaktadır (Resim : 8). Yerleşmede, diğerlerinde olduğu gibi, çakmaktaşıdan dilgiler de bulunmaktadır.

Somtepe

Amasya'nın güneybatısında, Çorum-Amasya yolu üzerinde bulunan Gökhöyük Teknik Ziraat Okulu ve Devlet Üretme Çiftliği arazisi içinde yaptığımız araştırmalarda², Büyükyuğ (Bozhöyük) ile Somtepe yerleşmelerini bulduk. Somtepe, Devlet Üretme Çiftliği ahırlarının hemen arkasında, doğal olduğunu sandığımız sivri bir tepeden³ sonra, masa şeklinde uzanan büyük bir kitledir (Resim : 9). Burada, çoğunluğu kurşuni-siyah, ince cidarlı, çok iyi perdahlanmış parlak boya astarlı Kalkolitik Çağ özellikleri gösteren dik ve dışa dönük dudaklı keramikler gördük (Resim : 10).

Göllübağlar

Suluova ilçesi, Saygılı köyünün güneyindeki dağlık arazide, Uyüz deresinin batı sırtlarındaki Göllübağlar mevkiinde bir İTÇ yerleşmesi tespit ettik (Resim : 11).

Höyük yüzeyinde bulduğumuz keramiklerin hamurları minik taşcıklı, ince saman katkılı kildendir. Bunların bir kısmının içi siyah, dışı açık kahverengi-kırmızı, bir kısmının da dışı siyah-içi kırmızı boya astarlıdır ve parçalar genellikle küçük çömleklere aittir (Resim : 12). Pişme, hemen hepsinde oldukça zayıftır.

Suluova'nın güneyindeki dağlık kesimde yer alan Arucak köyünde yaptığımız araştırmalarda, köyün 1 km. batısında, Kulduran bölgesinde

(2) Yardımlarından dolayı, Okul Müdürü Sayın Gürkan Ogan'a teşekkürü bir borç biliriz.

(3) Burası, okul ve çiftliğe adını veren Gökhöyük'tür. Uzaktan tümülüs görünümünde olmasına rağmen, doğaldır.

Eğrektepe mevkiinde ve köyün 500 m. doğusundaki Dikmentepesi eteklerinde, Sarıkaya mevkiinde olmak üzere iki İTÇ yerleşmesi tespit ettik⁴.

Eğrektepe

Suluova'ya hakim bir doğal yükselti üzerindeki yerleşmede (Resim : 13) saman katkılı, ince taşçıklı kilden yapılmış, çoğunluğu açık kahverengi-açık kırmızı boya astarlı keramikler bulduk (Resim : 14). İTÇ özellikleri taşıyan bu parçalardan bazılarında dudak altında memecikler ve bazılarında da oluk bezemeler görülmektedir.

Sarıkaya

Suluova'nın güneyinde bir anıt gibi yükselen Dikmentepe'nin doğu eteklerinde, oldukça geniş bir alan kaplayan yerleşmeye mevkiin isminden dolayı **Sarıkaya** adını verdik (Resim : 15). Yamaç yerleşmesi durumunda olan **Sarıkaya**, sel suları nedeniyle fazlaca tahrip olmuştur. Yüzeyde topladığımız ve İTÇ özellikleri gösteren keramikler ince taşçıklı, saman katkılı kilden yapılmış, kurşuni-siyah ve kırmızı boya astarlıdır (Resim : 16).

LÂDİK VE ÇEVRESİNDEKİ ARAŞTIRMALAR

Daha önce, rahmetli hocamız Prof. Dr. Uluğ Bahadır Alkım ve ekibi tarafından araştırılan **Devşerkaya**, **Kilisetepi**, **Tombultepe**, **Köyiçitepesi**, **Kümbettepe**⁵ gibi yerleşmeleri arayıp bulduk. Sonra, önümüzdeki yıllarda baraj durumuna dönüştürülecek olan Lâdik Gölü çanağının yakın ve uzak çevresini araştırdık. Burada, Kabacagöz arazisi içinde, bir tümülüs olduğunu sandığımız **Kurbantepe**'nin eteklerinde **Kurban Höyük**, Hasırcı köyünün arazisinde **Ağcetepe**, Lâdik-Taşova sınırında **Dolmatepe** ile Lâdik'in batısında **Sarıgazel** yerleşmelerini tespit ettik. Şimdi kısaca bunların özelliklerine işaret edelim.

Kurban

Lâdik Gölünün doğusunda, Aktaş, Şeyhli yoluna 300 m. uzaklıkta, Kabacagöz köyünün güneyindeki sırtlarda bulup incelediğimiz **Kurban höyük**, yamaç yerleşmesi olması nedeniyle sel sularından hayli tahrip olmuştur (Resim : 17).

(4) Arucak'taki araştırmalarımızda bize yardımcı olan Kadir Kaya, Ali Deniz ve Fikret Deniz'e çok teşekkür ederiz.

(5) U. Bahadır Alkım, «Samsun Bölgesi Çalışmaları 1973», *TAD*, XXII/1 (1975), s. 5-12+ Hrt.

Höyük yüzeyinde İTÇ özelliği taşıyan düz ve çizgi bezekli keramikler yanında, bir parça da Karaz tipi, geniş oluk bezemeli keramiğin bulunması ilgi çekicidir (Resim : 18).

Ağcıtepe

Hasırcı köyünün güneydoğusunda, Lâdik Gölü eski çanağının batısındaki yükseltiler üzerindeki araştırmalarımızda gördüğümüz höyüğe, yerel isminden dolayı **Ağcıtepe** adını verdik (Resim : 19).

70x100 m. boyutlarında ve ova yüzeyinden 1.5 m. kadar yükseklikte olan höyüğün yüzeyinde ince cidarlı, genellikle kurşuni-siyah renkli dik ve bazıları dışa dönük dudaklı, Kalkolitik Çağ özellikleri taşıyan keramikler bulduk. Hamurları, ince parlak kalker katkılı, çok iyi pişirilmiş, iyi perdahlanmış ve saman katkısı görülmeyen bu keramikler genellikle düz diptir. Yerleşmede ayrıca, çakmaktaşıdan çeşitli dilgiler de bulunmaktadır (Resim : 20).

Dolmatepe

Lâdik-Taşova sınırındaki ormanlık ve dağlık sırtlarda bulunan Alan köyünün arazisinde yaptığımız araştırmada büyük bir tümülüs gördük. Dolmatepe adını taşıyan tümülüsün eteklerinde bir İTÇ yerleşmesi tespit ettik. Bugün sel ve yağmur suları ile üzerinden sürekli toprak kaybına uğrayan **Dolmatepe** yerleşmesinde, genellikle kırmızı ve az sayıda kurşuni renkli ince taşcıklı ve mikalı kilden yapılmış saman katkılı keramikler bulduk (Resim : 21). Bazıları ağız altında memecik taşıyan **Dolmatepe** keramiklerinde pişme oldukça zayıftır.

Yerleşmede daha geç devirlere ait parçalar da bulunmaktadır (Resim : 21, ikinci sıra).

Sarıgazel

Lâdik'in 8 km. güneybatısında, Lâdik-Amasya doğal yolunun geçtiği Sarıgazel köyünün arazisinde, geniş bir doğal tepe üzerinde **Sarıgazel** adını verdiğimiz bir İTÇ yerleşmesi tespit ettik.

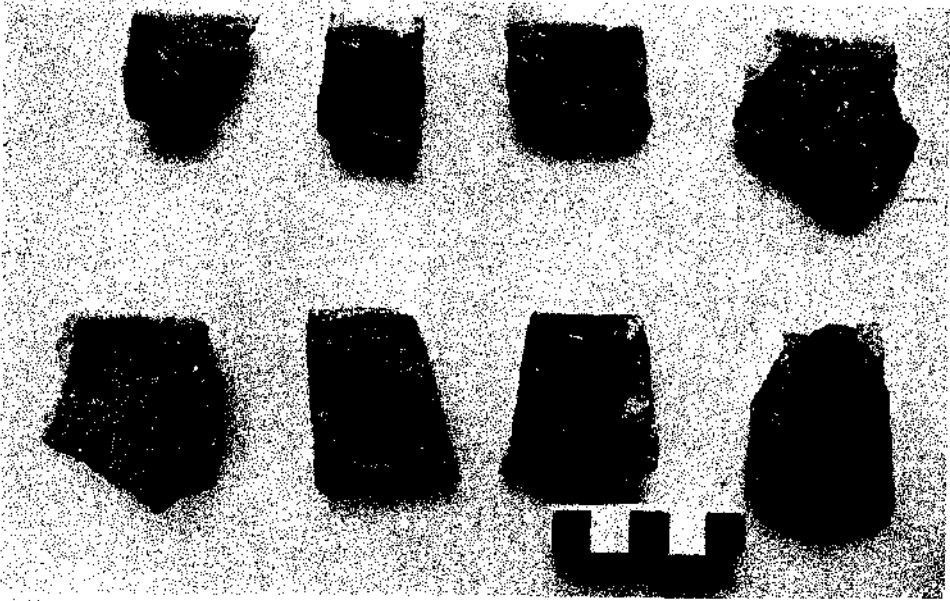
İnce parlak kalker ve az saman katkılı kilden yapılmış kurşuni-siyah ve kahverengi boya astarlı **Sarıgazel** keramikleri iyi perdahlanmış ve iyi pişirilmiştir. Yerleşmede, oluk ve çizgi bezekliler yanında, dik ve dışa dönük dudaklı iyi teknik gösteren keramikler de bulunmaktadır (Resim : 22).

Karadeniz sahil kesimindeki yerleşmeler ile Orta Anadolu arasında doğal bir geçiş bölgesi durumunda bulunan Amasya ve Lâdik'in, tarihi çağlarda olduğu gibi, tarihöncesi çağlarda da önemli bir konuma sahip olduğunu yaptığımız kısa süreli araştırmalar da ortaya koymuştur.

Konumlarını ve buluntularının özelliklerini anahatlarıyla sıraladığımız bu yerleşmelerin bugün sayıları fazla değildir. İleride, bu bölgede yapılacak araştırmaların, yeni tespitler yanında, mevcut bazı sorunlara ışık tutacağı inancındayız.

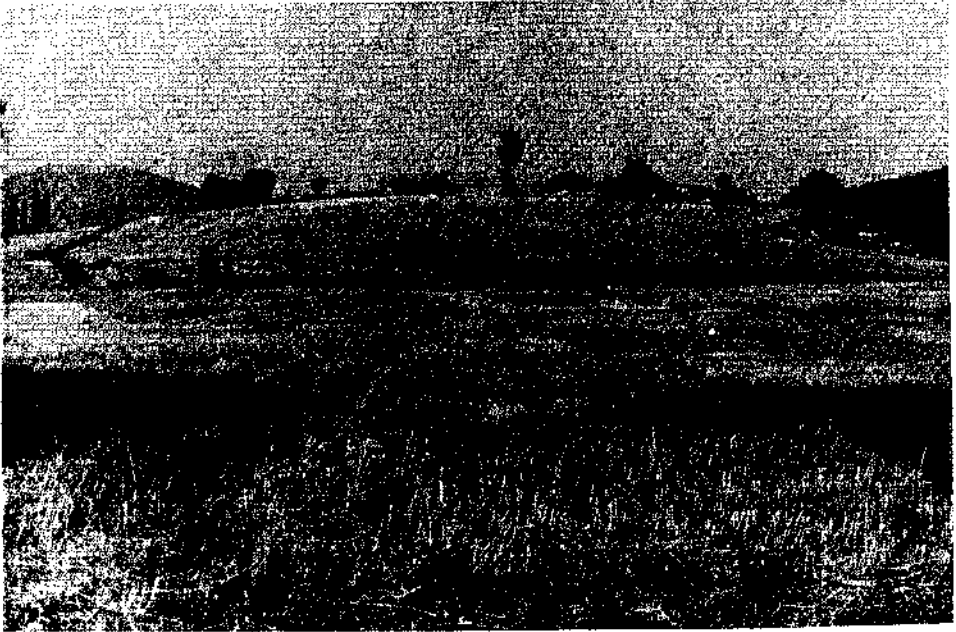
Resim : 1 — Koşapınar Hüyük

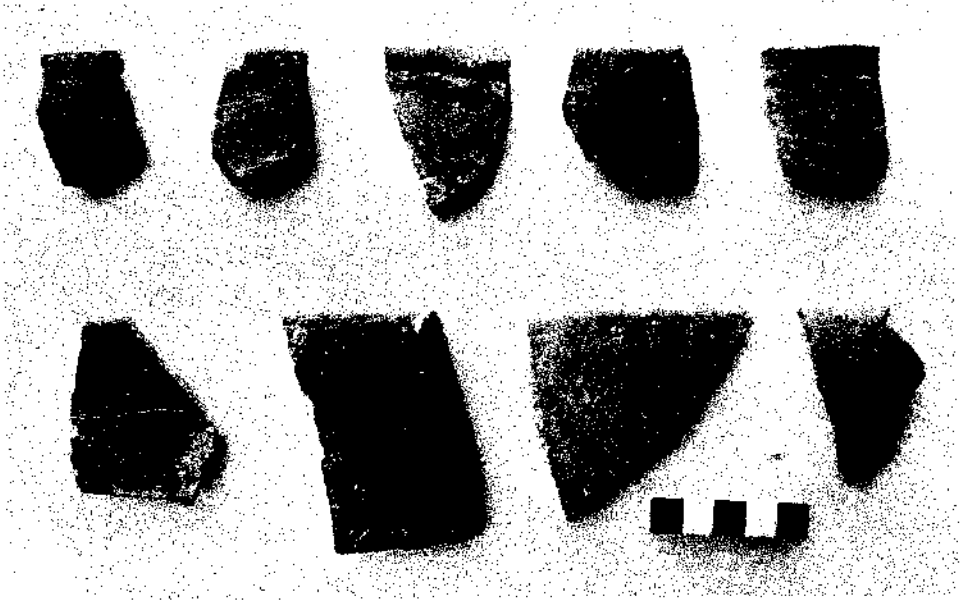
Resim : 2 — Koşapınar H. keramiklerinden örnekler

Resim : 3 — Sarımeşe Höyük ve çevresi

Resim : 4 — Sarımeşe Höyük batıdan

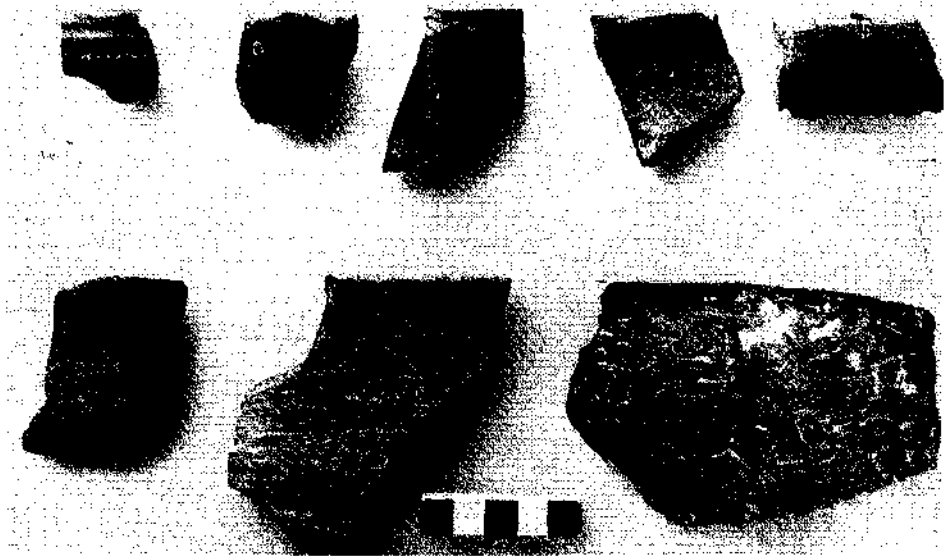
Resim : 5 — Sarımeşe Höyük, keramiklerinden örnekler

Resim : 6 — Leğenkaya keramiklerinden örnekler

Resim : 7 — Dökmetepe

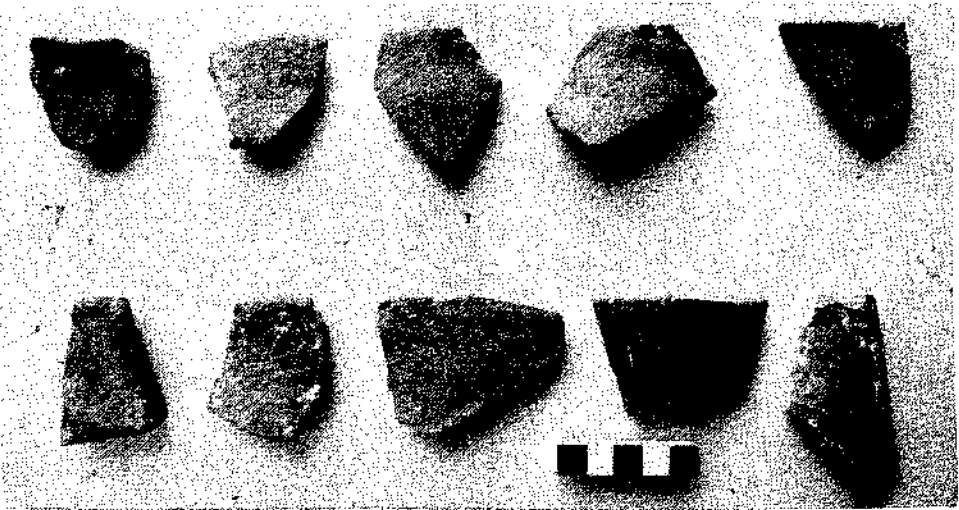

Resim : 8 — Dökmetepe keramiklerinden örnekler

Resim : 9 --- Somtepe

Resim : 10 --- Somtepe keramiklerinden örnekler

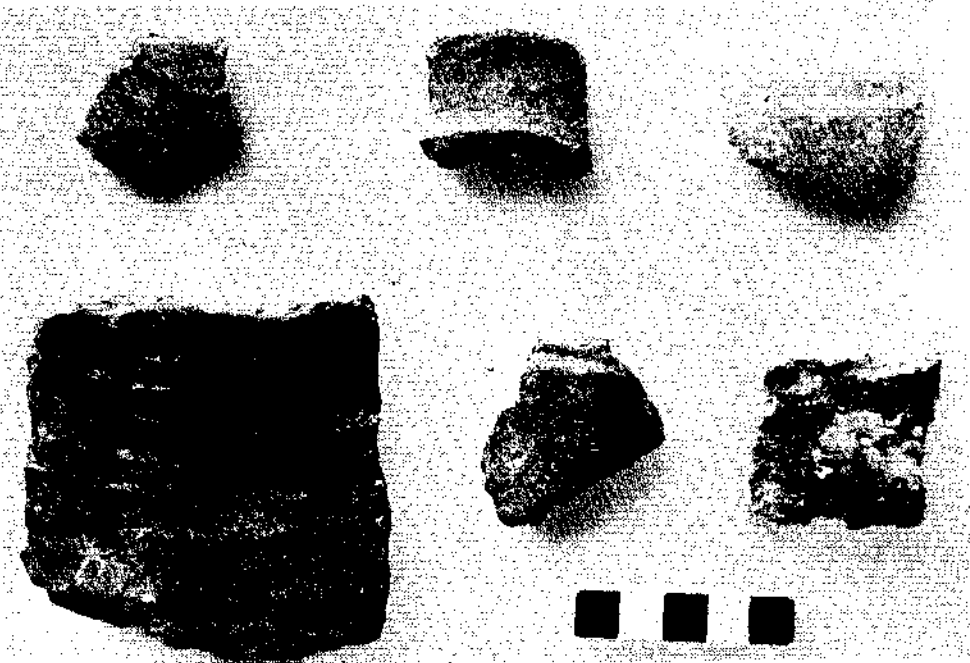
Resim : 11 — Göllübağlar Höyük

Resim : 12 — Göllübağlar Höyük keramiklerinden  rnekler

Resim : 13 — Eğrektepe

Resim : 14 — Eğrektepe keramiklerinden örnekler

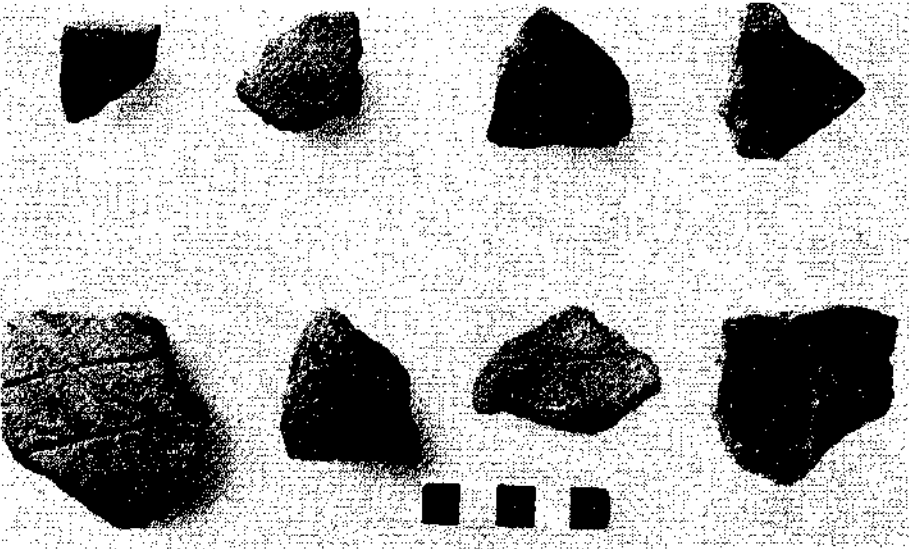
Resim : 15 — Sarıkaya

Resim : 16 — Sarıkaya keramiklerinden örnekler

Resim : 17 — Kurbanhöyük

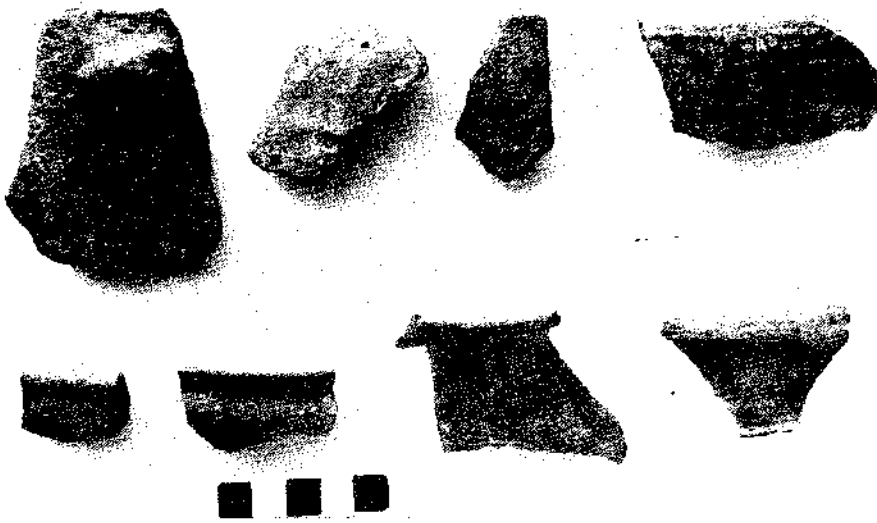
Resim : 18 — Kurbanhöyük keramiklerinden örnekler

Resim : 19 — Ağcetepe

Resim : 20 — Ağcetepe keramiklerinden örnekler

Resim : 21 — Dolmatepe keramiklerinden örnekler

Resim : 22 — Sarıgazel keramiklerinden örnekler

1985 VE 1986 YILI YALVAÇ ÇEVRESİ TARİHÖNCESİ ARAŞTIRMALARI

Mehmet ÖZSAİT *

Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ile, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi adına sürdürdüğümüz 1986 yılı Göller Bölgesi yüzey araştırmalarımıza maddi destek sağlayan Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yönetim Kurulu'na, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Başkanlığı'na yürekten teşekkürlerimizi sunarız. 1986 yılı Antalya, Burdur, Isparta ve Konya illeri sınırları içindeki araştırmalarımızın ağırlık noktasını Yalvaç ve yöresi teşkil etmiştir. Burada, 1985 yılında başlayıp sürdürdüğümüz arazi çalışmalarında bizden değerli yardımlarını esirgemeyen Yalvaç Kaymakamları Sayın Metin Kavakalanlılar (1985) ve Sayın Mehmet Kurdoğlu'na (1986), Müze Müdürü Sayın Mehmet Taşhalar'a Yalvaç Belediye Başkanı Sayın Ramazan Tosun Türkoğlu'na, Sücüllü Belediye Başkanı Sayın Kâmil Paç'a Bakanlık Temsilcisi Durmuş Kaya'ya, ayrıca haritamızı çizen Özdemir Korkmaz'a yürekten teşekkür ederiz.

Isparta ilinin en kuzeyindeki ilçesi olan Yalvaç'ta 1985 ve 1986 yıllarında Arkeolog Nesrin Özsaıt ile birlikte sürdürdüğümüz yüzey araştırmalarında Yalvaç'ın 38 köyünden 30 tanesini inceleyerek önemli sonuçlar elde ettik.

Önce, bölgede daha önceki yıllarda yapılan araştırmalar sonucunda literatüre geçmiş olan Ağap, Yağcılar, Höyükli, Akçaşar, Tokmacık, Değirmen, Hoyranovası gibi tarihöncesi merkezlerini yeniden incelemekle çalışmalarımıza başladık (Resim : 23).

1960'lı yıllarda bölgede araştırma yapan (1960-1963) D. French'in Hoyran¹, J. Mellaart'ın Sultandag² grubu olarak isim verdikleri kesimin Yalvaç arazisi içinde kalan kısmında 12 yeni yerleşme yeri daha tespit ettik. Bunlardan 8 tanesinin en eski yüzey buluntusu İTÇ₁ ve bazılarında kuvvetli olmak üzere, İTÇ₂ safhasına aittir.

(*) Doç. Dr. Mehmet ÖZSAİT, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, Fen/PTT, İSTANBUL.

(1) D. French, *Anatolia and the Aegean in the Third Millennium B. C.*, I-II, Cambridge, 1969, (Dissertation), s. 37 vd., fig. 42 a-b.

(2) S. Lloyd-J. Mellaart, *Beycesultan I*, s. 196/197, hrt. VI.

İLK TUNÇ ÇAĞ MERKEZLERİ

Terziler

Yalvaç'ın 11 km kuzeybatısında yer alan Terziler köyünün 300 m. kadar kuzeybatısındadır. 80 x 120 m. boyutlarında ve 1.5 m. kadar yükseklikte olan höyüğe (Resim : 1) yerleşmenin isminden dolayı **Terziler** adını verdik³. Höyük yüzeyinde, çoğunluğu kırmızı boya astarlı İTÇ₁ ve İTÇ₂ özelliklerini taşıyan keramikler bulduk (Resim : 2).

Sücüllü

Yalvaç'ın 5 km. kadar kuzeybatısında yer alan Sücüllü köyünün arazisi içinde Bahçeici mevkiinde tespit ettiğimiz höyüğe, köyün adından dolayı **Sücüllü** ismini verdik. Bugün sebze ve meyve bahçeleri içinde bulunan yerleşmede, iyi bir teknik gösteren ve İTÇ₁ ile İTÇ₂ özellikleri taşıyan keramikler bulduk (Resim : 3).

Ağıl

Yalvaç'ın Kumdanlı bucağının 5 km. güneybatısında, verimli ovanın ortasında tespit ettiğimiz höyüğe, mevkiin isminden dolayı **Ağıl** adını verdik.

Boyutlarını kesin olarak belirleyemediğimiz yerleşmenin ova yüzeyinden yüksekliği 1 m. kadardır. Höyükte bulduğumuz ve İTÇ₁ ve İTÇ₂ özelliklerini taşıyan keramiklerin çoğunluğu açık kırmızı boya astarlıdır.

Kurusarı

Yalvaç'ın 8 km. güneybatısında yer alan Kurusarı köyünün arazisi içinde tespit ettiğimiz höyüğe köyün adını verdik. Bugün üzerinde tarım yapılan ve hemen her tarafından ağır tahribata uğramış olan höyük 100 x 150 m. boyutlarında ve 5 m. kadar da yüksekliktedir (Resim : 4), Höyük yüzeyinden topladığımız keramikler İTÇ₁ ve İTÇ₂ özelliklerini taşırlar. Çoğunluğu kalın açık kırmızı boya astarlı olan bu keramikler iyi bir teknik gösterirler (Resim : 5).

Göynücek

Yalvaç'ın 15 km. kadar batısında bulunan Eyüpler köyü çevresindeki araştırmalarımızda, Celeptaş köyü ile Eyüpler arasındaki arazide, ev temelleri kazılması sırasında ele geçen birkaç parça İTÇ₁ keramiği gördük.

---

(3) Muhtar Eflatun Yılmaz ile Nuri Karataş ve Necati Karataş'a yöredeki arazi çalışmalarımız sırasındaki yardımlarından dolayı teşekkür ederiz.

Göynücek olarak tanınan, suyu bol, toprağı verimli olan bu yerdeki buluntulara dayanarak bir tarihöncesi yerleşmesinin varlığını düşünebiliriz. Bu yamaç yerleşmesi toprak dolgusu altında kalmış olmalıdır. **Göynücek**'in hemen yakınında, bugün Danişman adı verilen mevkide, Roma ve Geç Roma Çağı yerleşmelerine ait bol sayıda keramik bulunmaktadır.

Altınoluk

Yalvaç'ın 18 km. güneybatısında yer alan Tokmacık köyünün arazisinde, Yukarıtirtar-Tokmacık yolunun güneyinde tespit ettiğimiz höyüğe, hemen eteğinde akan çeşmenin isminden dolayı **Altınoluk** adını verdik (Resim : 6).

Doğal bir tepe üzerinde bulunan höyüğün boyutları 60 x 90 m., yüksekliği de 7 m. kadardır. Yerleşme yüzeyinde bulduğumuz keramik İTÇ₁ ve İTÇ₂ özellikleri göstermektedir (Resim : 7).

Sükseğen

Yalvaç'ın 25 km. kadar kuzeybatısında yer alan Kırkbaş köyündeki araştırmalarımız da ilginç sonuçlar vermiştir⁴. Köyün 6 km. kadar kuzeybatısında bularak incelediğimiz **Sükseğen** yerleşmesi Sultan Dağları'nın hemen eteklerinde ve Afyonkarahisar kesimine açılan doğal yolların üzerindedir. Geniş bir yayılma alanı olduğunu tahmin ettiğimiz yerleşmenin (Resim : 8) bir kısmının sel sularının taşıdığı mil ve çakılların altında kaldığı görülmektedir. Az sayıda bulabildiğimiz keramikler İTÇ₁ özellikleri göstermektedir (Resim : 9). Ayrıca, yörenin Roma Çağı'nda yenden iskân edildiğine ele geçen buluntular işaret ederler.

Dört Yol

Yalvaç'ın Bağkonak bucağının 5 km., Yalvaç-Şarkıkaraağaç yolunun ise 150 m. kadar batısında, ova yüzeyinden 1 m. yükseklikte tespit ettiğimiz yerleşmeye mevkiin adından dolayı **Dört Yol** adını verdik. Yayılma sınırını belirleyemediğimiz bu yerleşmenin yüzeyinde az sayıda İTÇ₁ ve İTÇ₂ keramiği bulduk⁵.

Yukarıda işaret ettiğimiz bu yerleşmelerden başka, müzeci meslekdaşlarımızın çeşitli tarihlerde inceleyerek yüzey buluntuları topladıkları

(4) Kırkbaş köyü çevresindeki araştırmalarımıza yardımcı olan ve son derece bozuk yol ve sel yatağından geçerek gidebildiğimiz **Sükseğen** yerleşmesini bilim alemine tanıtmamızı sağlayan Muhtar Ali Osman Nazlı'ya teşekkür ederiz.

(5) Bu kesimdeki araştırmalarımızda bize yardımcı olan Müze Araştırmacısı Meziyet Tiritoglu'na Yalvaç Lisesi Sanat Tarihi Öğretmeni Orhan Köse'ye, Müze Görevlisi Cevdet Bilgin'e çok teşekkür ederiz.

Ayvalı ve **Çamharman** höyüklerini de araştırdık. Herhangi bir yayına konu olmayan bu höyüklerden de kısaca bahsetmek, konunun bütünlüğü açısından yararlı olacaktır.

Ayvalı

Yalvaç'ın 18 km. kuzeybatısında yer alan Ayvalı köyünün hemen güneyinde, bugün mezarlık olarak kullanılan 125 x 75 m. boyutlarındaki doğal bir tepe üzerinde (Resim : 10), İTÇ₂ özellikleri taşıyan keramikler bulundu⁶. Fazla sayıda olmayan bu keramiklerin çoğunluğu açık kırmızı boya astarlıdır (Resim : 11).

Çamharman

Höyük, Yalvaç'ın 15 km. kuzeybatısında yer alan Çamharman köyünün 500 m. kadar kuzeybatısındadır⁷.

Ova yüzeyinden 2 m. kadar yükseklikte bulunan **Çamharman Höyüğü** (Resim : 12), batı yönünden akan dere ve kuzey eteğinin uzandığı kesimde oldukça tahribata uğramıştır. Höyük yüzeyinde gördüğümüz buluntuların büyük kısmı İTÇ₂ safhasına aittir. Burada, özellikle yatay ip delikli ve düğme şeklindeki tutamakların bol ve çeşitliliği dikkat çekicidir (Resim : 13). Ayrıca, geometrik çizgi bezekli kap parçaları da çok iyi bir teknik gösterirler.

NEOLİTİK VE İLK KALKOLİTİK ÇAĞ MERKEZLERİ

Sultan Dağları'nın güney eteklerinin yükseltilerindeki arazi üzerinde yer alan Yarıkkaya köyü çevresinde **Kayadibi** ve **Yarıkkaya Höyüğü** ile Yalvaç'ın güneydoğusunda Kuyucak'ta bir tane İlk Kalkolitik Çağ yerleşmesi tespit ettik. Ayrıca, Sücüllü arazisi içinde Geç Neolitik Çağ buluntusu veren **Teknepinar Höyüğü**'nü bulduk. Şimdi bu yerleşmeleri anahatları ile açıklayalım.

(6) Yalvaç Müzesindeki buluntulardan bu yerleşmenin 1977 tarihinde Ö. Koçar, H. Dedeoğlu ve R. Peker tarafından incelendiğini ve toplanan keramiklerin prehistorik, Hitit, Roma, Bizans olarak tarihlendirildiğini gördük. Yerleşme ile ilgili herhangi bir kayıda rastlamadık.

(7) Höyük, Yalvaç Müzesi görevlilerinden Ö. Koçar, H. Dedeoğlu ve R. Peker tarafından 1977 yılında incelenmiş ve toplanan keramikler Hitit Çağına tarihlendirilmiştir. Yalvaç Müzesi Müdürü Sayın Mehmet Taşhalan höyükte araştırmalar yapmış ve teşhirden bulunan höyük buluntularını İlk Tunç Çağına tarihlemiştir. Ayrıca, bizi höyüğe götürerek incelememizi sağlayan Sayın Mehmet Taşhalan'a teşekkürü bir borç biliriz.

Yarıkkaya

Yalvaç ilçesinin 21 km. kuzeybatısında yer alan Yarıkkaya köyünün 500 m. kuzeyinde bulduğumuz höyüğe, köyün adından dolayı **Yarıkkaya** ismini verdik (Resim : 14). Höyük, kuzeyi ve doğusu Sultan Dağları'nın yüksek sırtları ile kuzey ve doğu rüzgârlarına kapalı, verimli bir alanın ortasındaki doğal bir tepe üzerinde bulunmaktadır. 150 x 100 m. boyutlarında ve 10 m. yüksekliğinde olan **Yarıkkaya Höyüğü'nün** yüzeyinde İlk Kalkolitik Çağ keramiği ile İTÇ₁ ve yoğun olarak da İTÇ₂ keramiği bulduk (Resim : 15).

Kayadibi

Yarıkkaya köyünün 1 km. kuzeybatısında, Sultan Dağları'nın bir duvar gibi çevirdiği alanda (Resim : 16) İlk Kalkolitik Çağ profil ve özelliğini gösteren keramik parçaları bulduk (Resim 17). Sel sularının tahrip edici etkisine açık olan bu kesimde az sayıda ele geçirdiğimiz keramiklerin hamuru ince taşcıklı, bazıları ince saman katkılıdır. Kurşuni renkli parçalar yanında kırmızı boya astarlı parçalar da bulunmaktadır. Geçici olarak kullanıldığını düşündüğümüz bu yerleşmenin insanları **Yarıkkaya Höyük**'den gelmiş olmalıdır.

Kuyucak

Yalvaç'ın 8 km. güneydoğusunda yer alan Kuyucak köyü ve çevresindeki araştırmalarımız da önemli sonuçlar vermiştir⁸. Köyün 1 km., Yalvaç-Şarkıkaraağaç yolunun da 500 m. kadar batısında birbirine çok benzeyen doğal sırtlardan biri üzerinde, bölgenin kültür tarihi açısından son derece önemli olabilecek bir yerleşme yeri tespit ettik (Resim : 18). Köyün isminden dolayı **Kuyucak** adını verdiğimiz höyüğün yüzeyinde yoğun olarak İlk Kalkolitik, İTÇ₁ ve İTÇ₂'ye tarihleyebileceğimiz keramikler bulduk. Çok çeşitli çizgi, halat ve geometrik bezeklerle birlikte, değişik kulp, tutamak ve kabartmaların bulunduğu **Kuyucak** keramikleri üstün bir teknik gösterirler (Resim : 19-20).

Henüz araştırmasını sonuçlandıramadığımız **Kuyucak Höyük**'te, Geç Neolitik Çağ özellikleri taşıyan bazı keramikler de gördük.

Teknepinar

Yalvaç'ın 10 km. kuzeybatısında, Sücüllü'nün arazisi içinde, bölgenin kültür tarihine büyük katkılarda bulunacak olan **Teknepinar Höyüğü**nü tespit ettik (Resim : 21). Verimli ve suyu bol bir arazinin ortasında,

(8) Burada yaptığımız araştırmalarda eşsiz bir dostluk göstererek ekibimize yardımcı olan Muhtar Hüseyin Bardak'a, ayrıca Avni Özdemir, Fevzi Özdemir ve İsa Kandemir'e candan teşekkür ederiz.

doğal bir tepenin üzerinde yer alan **Teknepinar**'ın yüzeyinde Son Neolitik Çağ'dan, Tunç ve Roma Çağı'na kadar çeşitli devirlere işaret eden buluntulara rastladık. Isparta ilinin en kuzeyindeki bu bölgede şimdiye kadar Neolitik olabilecek bir merkez bulunamamıştı. Bu bakımdan **Teknepinar** büyük önem taşımaktadır. Ayrıca burada Kalkolitik ve Tunç Çağ yerleşmelerinin de bulunması bu önemi bir kat daha arttırmaktadır.

Teknepinar Son Neolitik - İlk Kalkolitik Çağ buluntuları (Resim : 22), daha önceki yıllarda Burdur'da tespit ettiğimiz **Gölde**⁹, **Höyücek**¹⁰, **Keçili**¹¹ ve **Düden**¹² gibi höyüklerin buluntularıyla çok yakın bir benzerlik gösterirler.

Yalvaç'ın doğa tarihi açısından da önemi büyüktür. Tokmacık ve Kuyucak köylerinden çıkan fosiller 1970 yılında İsmail Yalçınlar tarafından incelenmişti. Biz fosillerin buluntu yerini görmek amacıyla her iki köyde de araştırmalar yaptık.

Kuyucak'ta, Yanıkgöğüşçay mevkiinde, 1955 yılında Fevzi Özdemir ile Mustafa Gümüş tarafından bulunan fosillerin (aşık kemiği, diş vb.) köy kahvesine taşındığını, sonra da buradan tahsildar Necip Özkan tarafından, o tarihlerde depo durumunda olan şimdiki Yalvaç Müzesi'ne götürüldüğünü öğrendik¹³.

1986 yılı araştırmalarımızda, Kuyucak'ta Muhtar Hüseyin Bardak, Fevzi Özdemir ve Avni Özdemir'in kılavuzluğunda fosillerin buluntu yerini inceledik. Ayrıca, Avni Özdemir'in Kayaagzı, Kallem deresi İldireler mevkiinde bulduğu bir parçayı da Yalvaç Müzesi'ne götürdük.

Tokmacık köyündeki incelemelerimiz de olumlu sonuçlar verdi. İ. Yalçınlar'ın **Gazella**, **Rhinoceros** ve **Hyaena**'ya ait olduğunu belirttiği fosillerin¹⁴ buluntu yerinin, Tokmacık'ın 1 km. kuzeydoğusundaki Kuz (Guz) mevki olduğunu öğrendik¹⁵. Ayrıca, buradaki arazi çalışmamız sırasında gördüğümüz bir parçayı da Yalvaç Müzesi'ne taşıdık¹⁶.

(9) M. Özsait, *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, II (1984), s. 208, res. 13-14, Lev. için bkz. res. 22.

(10) M. Özsait, *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, III (1985), s. 393, 401, res. 15.

(11) M. Özsait, *Aynı eser*, s. 395, 405 res. 27.

(12) M. Özsait, *Anadolu Araştırmaları*, X (1986), s. 74 vd., Lev. 1.

(13) Müzedeki fosilleri inceleyen İ. Yalçınlar, (*Türkiye'de Neojen ve Kuaterner Omurgalı Araziler ve Jeomorfolojik Karakterleri*, İstanbul, 1983, s. 99) bunların «Üst Miyosen safhada yaşamış bir zürafanın kalıntıları» olduğunu kaydetmiştir.

(14) İ. Yalçınlar, *Aynı eser*, s. 97 vd.

(15) Buradaki incelemelerimizde yardımlarından dolayı Nazım Zeybek ve Süleyman Aktaş'a teşekkür ederiz.

(16) Bulduğumuz fosillerin incelenerek yayınlanması hususunda ilgililerle temasa geçmiş bulunuyoruz.

Sonuç olarak, batıda **Ulağtıtepe**'den Eğridir Gölü'nün kuzeyinde uzanan Sultan Dağları'nın güney eteklerini izleyerek Beyşehir Gölü'ne kadar olan kesimdeki merkezlerde İTÇ₂'ye tarihlenen keramiklerin yaygın olarak görüldüğünü söyleyebiliriz. Bu safhayı Yalvaç sınırları içinde incelediğimiz 18 yerleşme yerinde izleyebildik¹⁷. Bu kültürün belirgin özelliklerini şöyle sıralayabiliriz. Tümünün elde yapıldığı çanak, tabak ve kâse gibi kapların formlarında, ağızda keskin bir içe dönüşten sonra, yine keskin profillerle dibe doğru daralma görülür. Kapların ağız hizasına yakın yerlerinde, yatay makara şekilli, ip delikli tutamaklar bu kültürün ikinci belirgin özelliğidir. Keramikler genellikle kalın, turuncu - sarı, toprak rengi ya da açık kırmızı boya astarlı olup hemen hepsi çok iyi perdelanmıştır. Bazılarında fırça izlerine rastlanmaktadır.

Kuzeyde Akşehir - Afyonkarahisar İTÇ₂ merkezleriyle ilişkili olan Hoyran - Sultandag kültür grubu, batıda Beycesultan XIV. tabakada analogi bulmaktadır. Geniş bir alanda varlığını izlediğimiz bu kültür grubu M. Ö. 2500 - 2300 yılları arasında bu bölgelerde kuvvetli bir ticarî ilişki ya da büyük bir ihtimalle politik bir birliğe işaret etmektedir. Eğer gerçekten böyle bir birlik kurulduysa bunun Göller Bölgesi'ndeki önemli merkezleri Teknepınar, Kuyucak, Çavundur, Göksöğüt, Ördekçi ve Yağcılar höyükleri olmalıdır.

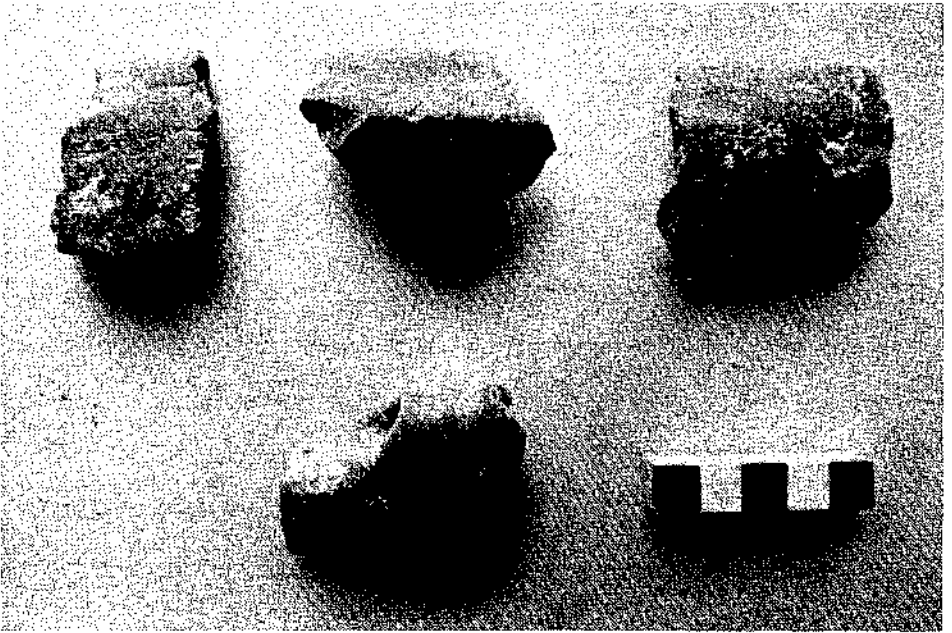
İşaret ettiğimiz bu geniş alanda henüz bir kazı yapılmadığından, birçok kültürel sorunla birlikte bilgilerimiz de sınırlı kalmaktadır. Bu bakımdan, Son Neolitik - İlk Kalkolitik Çağ'dan İTÇ₂'ye kadar yüzey buluntusu veren **Kuyucak** ve **Teknepınar** höyüklerinde yapılacak kazıların bölge kültürünün karanlıkta kalan kısımlarını önemli ölçüde aydınlatabileceği inancındayız.

---

(17) Buluntuları değerlendirme çalışmalarımız sırasında değerli yardımlarını gördüğümüz Doç. Dr. Mehmet Özdoğan'a ve Yrd. Doç. Dr. Turan Efe'ye candan teşekkürü bir borç biliriz.

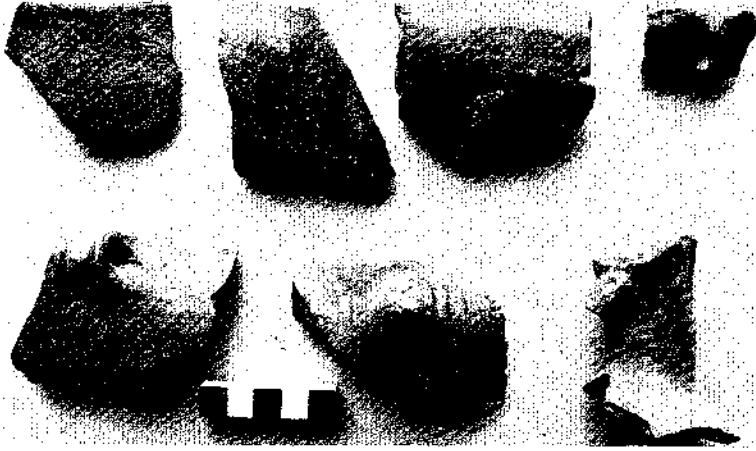

Resim : 1 -- Terziler

Resim : 2 -- Terziler Höyük keramiklerinden örnekler

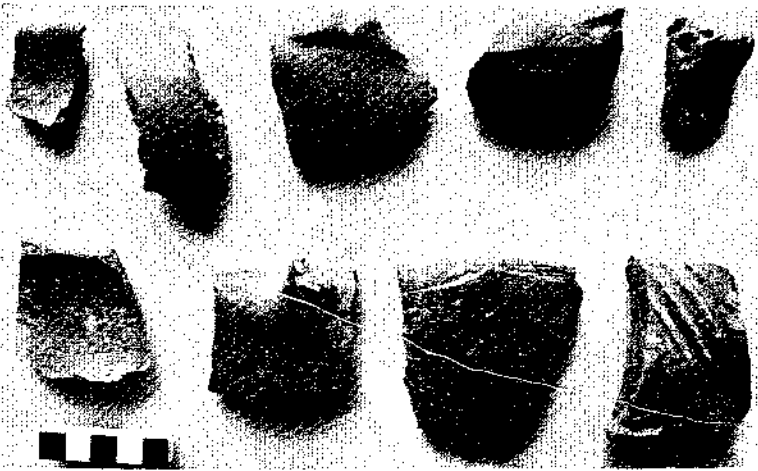

Resim : 3 — Sücüllü Höyük keramiklerinden örnekler

Resim : 4 — Kurusarı Höyük

Resim : 5 — Kurusarı Höyük keramiklerinden örnekler

Resim : 6 — Altınoluk Höyük

Resim : 7 — Altınoluk Höyük keramiklerinden örnekler

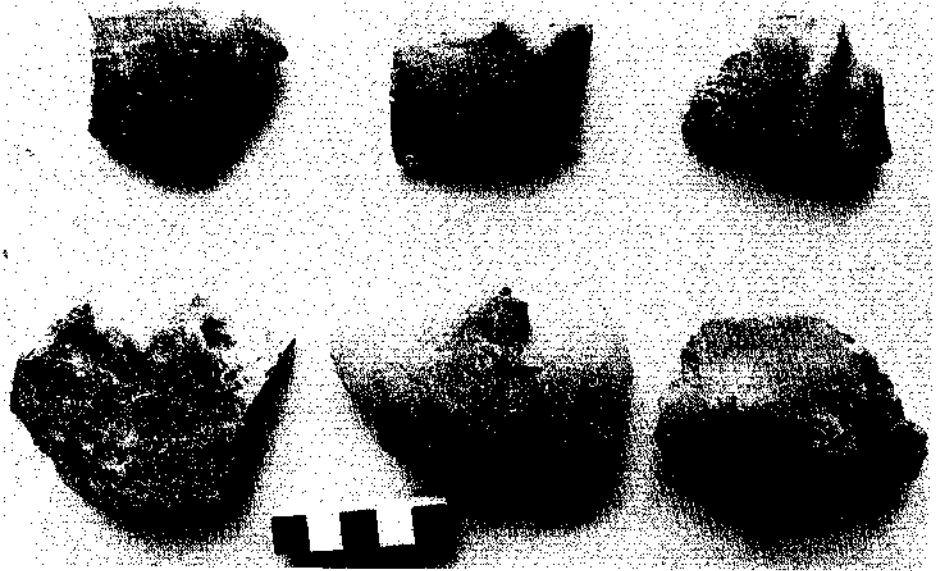
Resim : 8 — Sükseğen Höyük

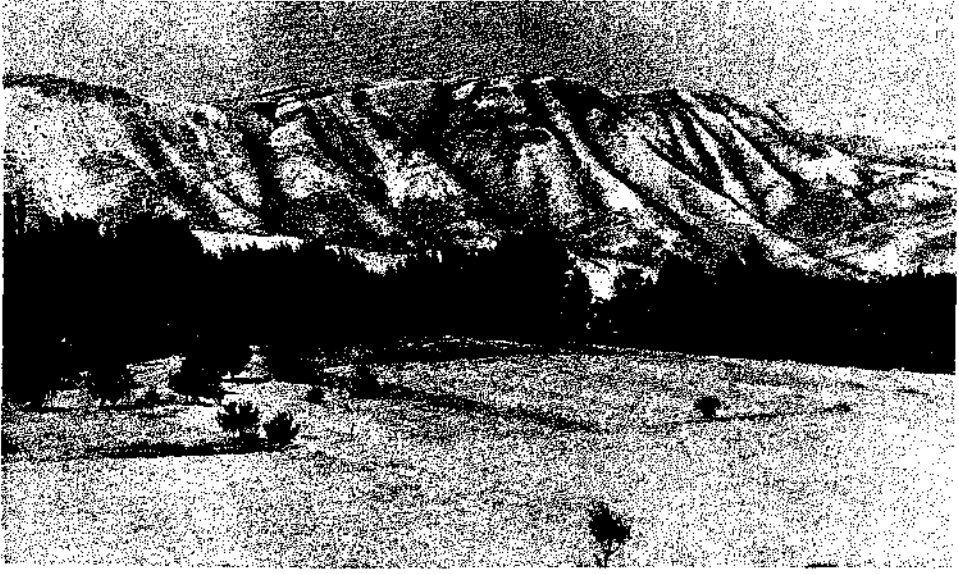
Resim : 9 — Sükseğen Höyük keramiklerinden örnekler

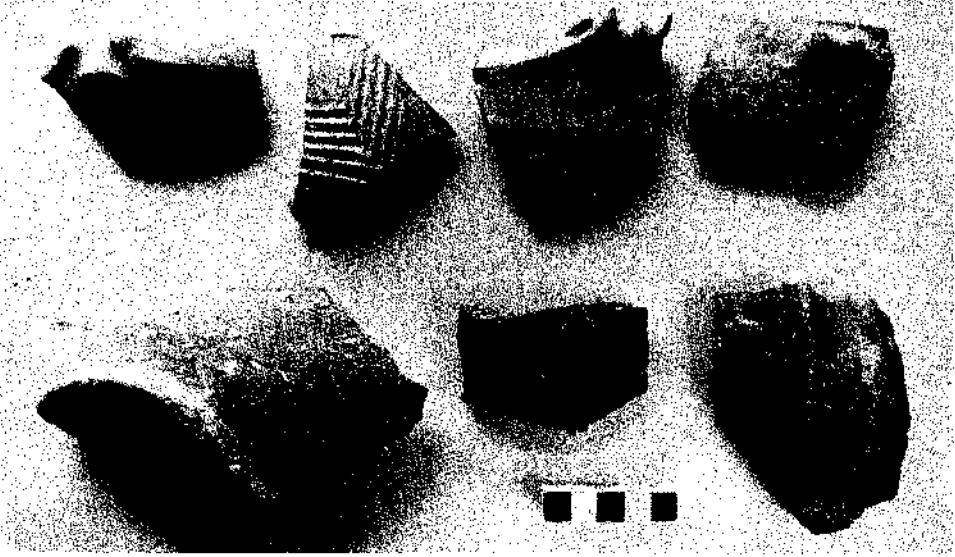
Resim : 10 — Ayyalı Höyük

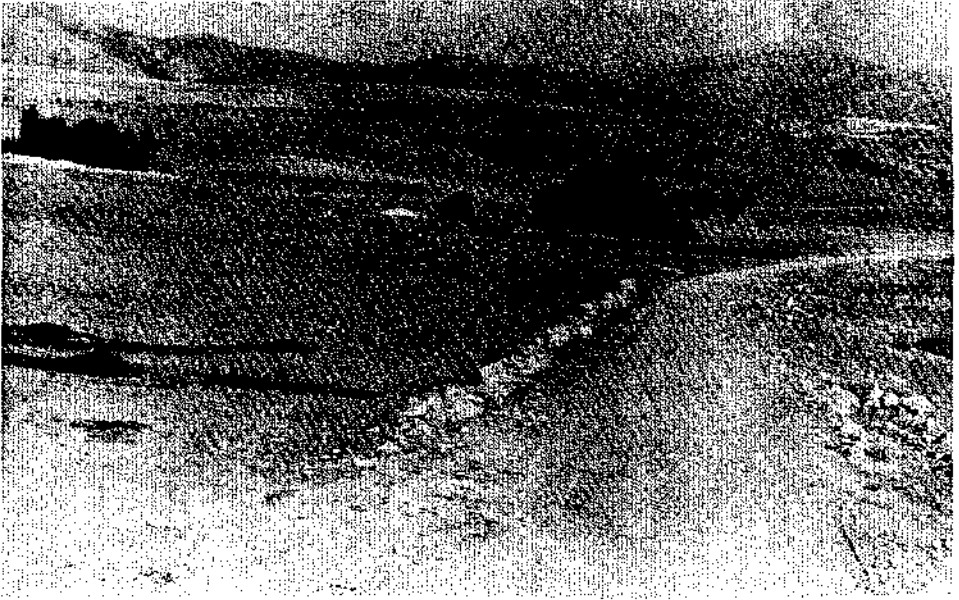
Resim : 11 — Ayyalı Höyük keramiklerinden örnekler

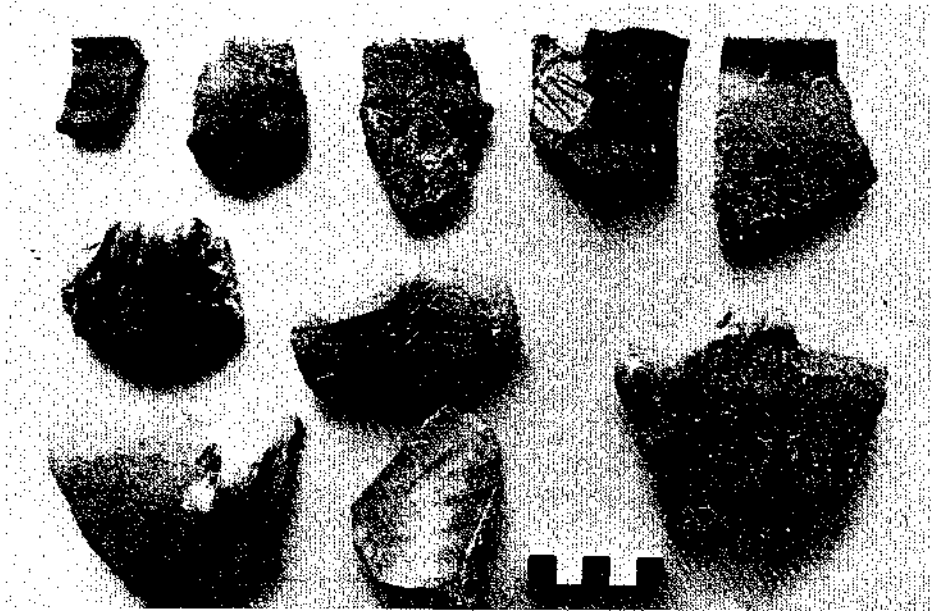
Resim : 12 — Çamharman Höyük, arkada Sultandagları

Resim : 13 — Çamharman Höyük keramiklerinden örnekler

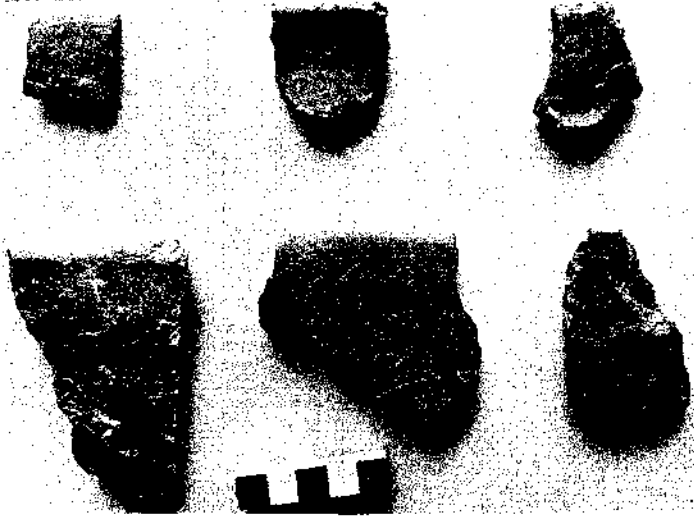
Resim : 14 — Yarikkaya Höyük

Resim : 15 — Yarikkaya Höyük keramiklerinden örnekler

Resim : 16 — Kayadibi yerleşmesi

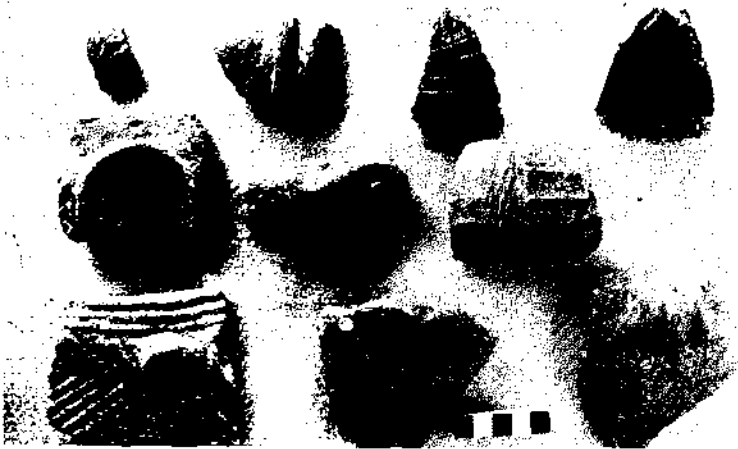
Resim : 17 — Kayadibi keramiklerinden örnekler

Resim : 18 — Kuyucak Höyük

Resim : 19 — Kuyucak Höyük keramiklerinden örnekler

Resim : 20 — Kuyucak Höyük keramiklerinden örnekler

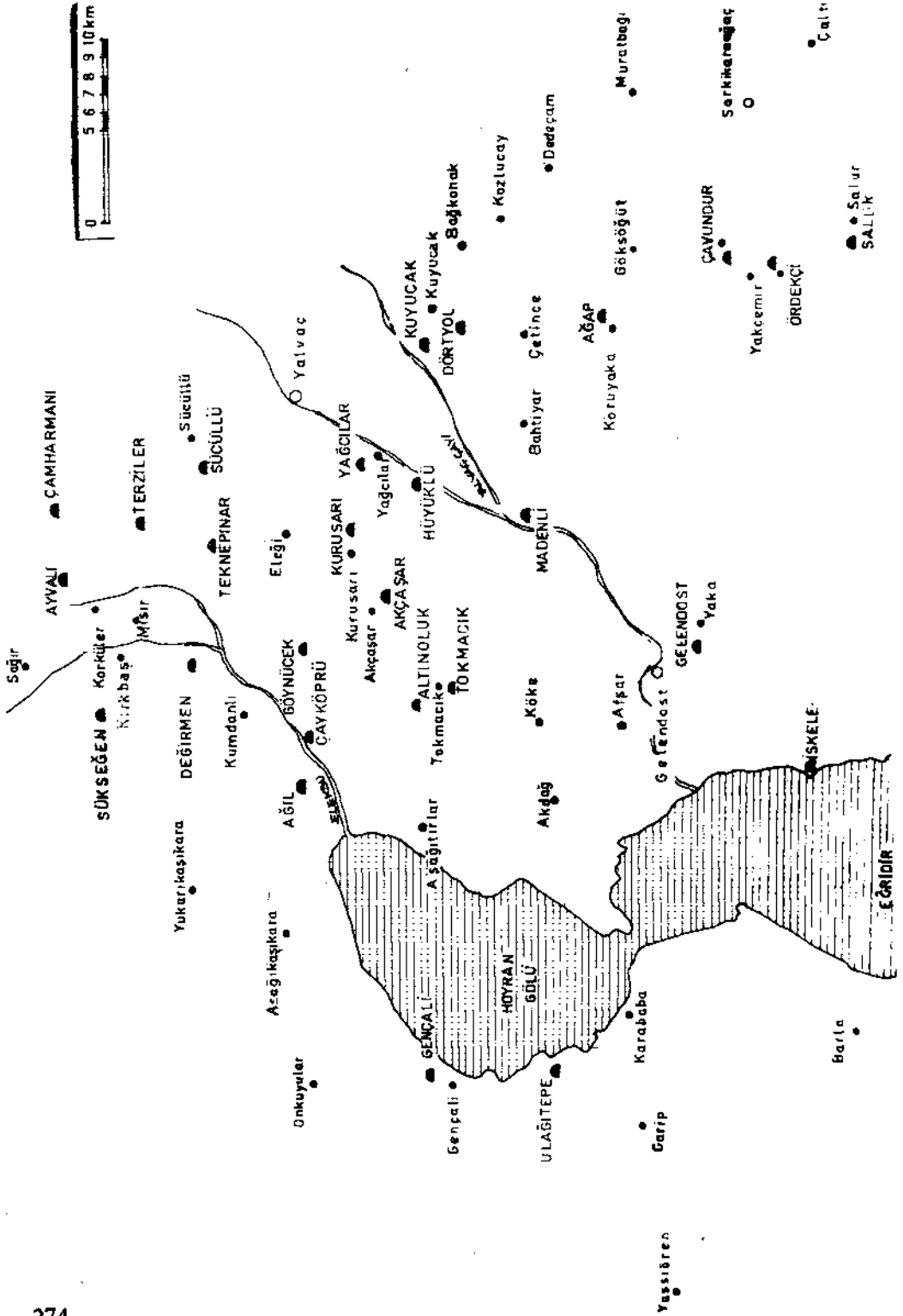

Resim : 21 — Teknepinar Höyük

Resim : 22 — Teknepinar Höyük keramiklerinden örnekler

1986 YILI GAZİANTEP YÖRESİ PALEOLİTİK ARAŞTIRMALARI

Angela MİNZONİ-DÉROCHE *

Bir dizi tarihöncesi dönemi içeren prospeksiyon çalışması yapmak üzere Gaziantep yöresini seçerek, Türkiye'nin paleolitine ilişkin bazı soruları aydınlatma arzusuyla iddik¹. Anadolu'nun bu dönemi hakkında 1983'ten beri sürdürülen araştırma sayesinde bu sorulara kesin cevaplar bulunabilirdi. Daha sonraları da belirteceğimiz gibi, yörenin seçimi, uyguladığımız araştırma yönteminin seçimi gibi, Türkiye'nin paleolitiği hakkındaki bilgilerin eksik olmaları nedeniyle duruma uyarlanmıştır. Şunu hemen belirtelim; eğer bu bölgenin tarihöncesi kronolojisinin sınırları çizilmiş, sitler ve endüstrisi tanımlanabilmiş olsaydı, elbette araştırma stratejimiz de farklı olurdu. Bu incelememiz sırasındaki temel amacımız, ilk etapta, Yakın - Doğu gibi daha geniş bir referans çerçevesi içine buluntuları yerleştirerek Türkiye'deki paleolitik dönem hakkındaki bilgilerimizi arttırmak olmuştur.

Gaziantep ve komşu il Hatay yörelerinde² eskiden başlatılan araştırmaların kısa bir tarihçesi, bu yılki toprak üstü çalışmamızın içinde yer aldığı çerçeveyi sizlere açıklayacaktır. Gaziantep yöresinde, Fırat yakınlarında³, ilk el baltası Passemard tarafından 1925'te bulunmuştur; 1938'de

(*) Dr. Angela MİNZONİ - DÉROCHE, Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü, P. K. 54, Beyoğlu/İSTANBUL.

(1) Bu çalışma, burada kendilerine teşekkür etmeyi bir borç bildiğimiz Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün verdiği izinle gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmamız Fransa Dış İşleri Bakanlığı, Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü (İstanbul) ve Fransız Bilimsel Araştırma Merkezi UA. 913, (CNRS-Paris) tarafından finanse edilmiştir. Çalışmanın prehistorya kısmını Bayan A. Minzoni-Déroche; jeomorfolojik incelemelerini Bay P. Sanlaville (Fransız Bilimsel Araştırma Merkezi UA. 913 kodlu araştırma grubu); Bay M. Şenol (MTA) jeolojik incelemeleri; Bay N. Güldal (MTA) ise karstolojik incelemeleri üstlenmişlerdir. Ayrıca Boğaziçi Üniversitesi'nden iki öğrenci de toprak üstü çalışmalarımıza katılmışlardır. Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğünü ise Bay A. Önder temsil etmiştir.

(2) Anadolu'nun alt paleolitiğiyle ilgili -yalnızca bu konu ele alınmaktadır- makaleler (Yalçınkaya 1981 ve 1985) henüz yeni yayınlanmakta ve bu döneme ait bilgilerin bir özetini içermektedir. Donelerin hiç bir özümlemesi yapılmamıştır, bu nedenle bizim için kaynakların temeline inmek daha ilginçtir.

(3) R. Çiner tarafından belirtilen olgu, 8 no.lu nota bkz.

ise, Dülük köyü yakınlığında, M. Atasayan içinde el baltası bulunmayan litik materyel toplamıştır⁴. 1945'te, K. Erguvanlı⁵ Metmenge'de iki - bir tanesi bazalttan yapılmadığı - ve İncesu'da bir adet el baltası bulmuştur; görünüşe göre Dülük'e uğramamıştır. 1946'da, E. Bostancı ve K. Kökten, kendilerinden öncekiler gibi, birlikte Dülük'e gitmişlerdir. Daha sonra, E. Bostancı buraya 1954'te tekrar dönmüş ve 1961'de yayınladığı⁶ materyeli toplamıştır. 1947'de, Manchester Üniversitesi'nden W. Brice, Ş. A. Kansu'nun daha sonra yayınladığı⁷ paleolitik aletleri bulmuştur. 1950'de R. Çiner de Gaziantep bölgesine gelerek Suriye sınırına dek uzanan bölümlerde toplama yapmıştır. Adına yayında rastlamadığımız 286 parça⁸ materyeli toplamıştır.

Genellikle toplanan materyel klaktonyen, şelleyen veya aşöleyen, yani alt paleolitik - ama kesin bir kronolojik zaman dilimi verilmemektedir - dönemlerine aittirler. Zaten tesadüfen toplanan ve nereden geldikleri tamamen bilinmeyen bir kaç el aleti üstünde daha ayrıntılı bir şekilde çalışmak zordur. Hatay bölgesiyle ilgili temel yayınlar E. Bostancı ve M. Şenyürek tarafından hazırlanmıştır⁹. El baltalarının bulundukları çevre (teras, çakıllı kum, çığır birikintileri, vs..) açıkça anlatılmamıştır; M. Şenyürek el baltalarını aşöleyene tarihlerse de, bu tarihlemeyi doğrulayan kanıtlar yeterli değildirler. Daha önce yayınlanmış olan Dülük materyeliyle de herhangi bir karşılaştırma yapılmamaktadır. Güneydoğu Anadolu'nun paleolitliği hakkında bildiklerimizin bir bilançosunu yapacak olursak, buluntuların hangi ortamdan çıkarıldığı konusunun iyi bilinmediğini anlayabiliriz : Hem Gaziantep, hem de Hatay'da, jizmanların sekilerde mi, coğrafi kesitlerde mi, yoksa başka tür yüzeylerde mi yer aldıkları açık değildir; böylesine bir belirleme olmaksızın da Türkiye'nin bu bölgesindeki nüfusu hakkında bir bilgi sahibi olmamız zordur. Amatörler tarafından tesadüfen bulunan ayrı bir kaç el baltasının dışında, yayınlanan el aleti sayısı fazla değildir : Dülük'ten 18 el baltası, Kartal'dan hiç bir alet, Altındere ve Altınözü'nden toplam 32 adet yayınlarda yer almaktadır. Toplama işi hiç bir zaman sistemli olarak yapılmadığı gibi, toplama işinin yapıldığı yerleri gösteren hiç bir harita da yoktur; sonuç olarak, alt paleolitliğe ait aletlerin toplanması, görünüşe göre, diğer el aletleri ihmal edilerek, yalnızca el baltalarıyla sınırlandırılmıştır.

(4) Atasayan, M., 1939.

(5) Erguvanlı, K., 1946.

(6) Bostancı, E., 1961.

(7) Kansu, Ş., 1964.

(8) Çiner, R., 1958.

(9) Bostancı, E. ve M. Şenyürek, 1958 ve Şenyürek, M., 1961.

Orta paleolitiğe gelince, görünüş yine karışıktır : M. Şenyürek Altındere'de, lövaluazyen ve klaktonyen tekniğiyle ortaya çıkan yongaların varlığından söz etmektedir. Ancak bu aletlerin el baltalarıyla birlikte olarak bulunup bulunmadığını belirtmemektedir. Orta paleolitiğe ait olduğu söylenen ve kazılara ait yayını bulunan tek sit Tikali'dir (Plugged cave) (Hatay) ¹⁰; bu mağara deniz seviyesinin 39 m yukarısında bulunmaktadır ve muhtemelen dibinde deniz çökeltleri mevcuttur. Aletlerin tanıtımı özet halinde olmakla birlikte yazara göre, yüksek bir lövalua tekniğine sahiptir. Eşyalar küçük boyutta olmalarına rağmen, lövalua tekniğine ilişkin bilgi ve tipoloji konusundaki ilerlemeyi göz önünde bulunduracak yeni bir incelemeğe değer niteliktedirler. Merdivenli mağarası ise lövalua - musteryen tekniğindeki aletlere sahiptir ama bunlar hakkında hiç bir ayrıntı verilmemiştir ¹¹.

Alt paleolitikte olduğu gibi, burada da aletlerini karşılaştırarak orta paleolitğin kronolojisini çıkartmamızı sağlayacak anahtar bir sit yoktur.

1986'da yapılan çalışma, Anadolu'nun doğusunda - paleolitik endüstrisi için kronolojik bir çerçeveyi oluşturacak gerekli elemanları sağlamayı amaçlamaktadır. Litik aletleri tarihlendirmede, prehistoryacıların pek çok yöntemleri vardır : 1) kazı sırasında bulunan objelerde, aletlerin stratigrafik orijinleri; 2) diğer sitlerden gelen aletlerle yapılan teknik ve tipolojik kıyaslamalar; 3) el aletlerinin bazen bulundukları jeomorfolojik ortam. Bir yüzey çalışması sırasında, böyle bir tarihleme yöntemi oldukça önemlidir ¹².

Bu yöntem kuvaterner - nehir veya deniz - sekilerinin incelenerek kronolojilerinin saptanmasını içerir. Bu sekiler yakınlarında yerleşen tarihöncesi insanın yonttuğu el aletlerini ihtiva edebilirler; nehirlerin hareketi ve erozyon bu aletlerin yer değiştirmelerine neden olduklarından dolayı, bu sekilerin içinde el aletleri bugün bulunabilmektedir.

Kuvaterner uzmanlarının konglomeralara bir kronoloji atfettikleri zaman, prehistoryacılar da teknik ve tipolojik ölçütlere göre aletlere bir kronoloji saptamaktadırlar. Bunu yaparken de, konglomeraların içlerinde oluşumla yaşıt aletler bulunmakla birlikte, değişmiş durumda olanların da varlığını göz önünde tutmak gerekmektedir. Yine de bir konglomera da kendisinden daha genç alet görülemez, bu kuralı bilmek bile bir prehistoryacı için önemlidir.

(10) Şenyürek, M. 1959.

(11) Bostancı, E. 1968 not 1. Şenyürek, M. ve E. Bostancı, 1958 : 171 - 210'da sözü edilen «first cave» ile Merdivenli mağarası aynıdır.

(12) Bilgi için, P. Sanlaville'in (ed.), 1979, Nahr el Kébir konulu kitabına bkz.

Bir prospeksiyona prehistoryacıyla birlikte bir morfoloğun da katılması sekilerdeki litik aletlerin bulunması sırasında, araştırılan bölgenin çapını genişletip, diğer el aleti bulunduran jizmanların da keşfine yarar sağlar. Bu jizmanlardan bazıları gerçek birer açık hava siti teşkil edebilirler. Böyle yerlerde yapılacak kazılar materyeli ortaya çıkarabilirler. Prospeksiyondan daha fazla yararlanmak için, sitlerin ve jizmanların morfolojik ortamlarını belirten bir haritanın yapılması da iyi olacaktır (Gaziantep'te yapılan 1986 yılı prospeksiyonunun yapıldığı sitlerin yerleşimleri için bakınız : La Paléolithique du Bassin du Nizip, rapport préliminaire. A. Minzoni-Déroche (ed.) Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü yayını, 1987, İstanbul).

Yörenin topografik açıdan ve jeolojik formasyonların, sileks kaynaklarının, vs. incelenmesi de bu arada ele alınmıştır¹³.

Yüzey Yöntemi

Nizip Büyüksaf'ın (1496 m.) eteklerinden, Kartal Dağı'ndan doğar; yaklaşık 120 km uzunluğundadır ve 330 m. yükseklikte, Birecik'in güneyinde, Kırkız yakınlarında, Fırat nehrine dökülür.

Bu vadide iki bölge seçilmiştir; nehrin aşağı kısmı ve yukarı kısmı. Detaylı çalışabilmek ve daha geniş bir araziye ele almamak için böylesine bir seçim yoluna gidilmiştir. Bu vadinin incelenmemiş kısımları 1987 yılında yapılacak araştırmaların konusunu teşkil edeceklerdir. 1986'da ise çalışmalarımız şu noktalarda yoğunlaştırılmıştır : 1) Sam Köy ve Karahöyük (Gaziantep yakınlarında) bölgesi ve 2) Nizip'in Fırat'a döküldüğü yere kadar olan aşağı kısmı. Bu iki bölgede de, değişik elemanlar ayrı ayrı tutulmuşlardır : platolar, küçük tepeler, drenaj aksları, nehir sekileri, vs.. Haritada işaretlenen noktalar prehistorik ve morfolojik gözlemlerin yapıldığı yerleri göstermektedirler.

Araştırmamızın konusunu teşkil edecek bu iki sektör belirlenir belirlenmez, jeolog, morfoloj ve prehistoryacılar sıkı bir işbirliğiyle çalışmaya başlamışlardır. Bölgede girilen böylesine bir ilk araştırmada aslında iki tip uzmanın beraber çalışmaları oldukça önemlidir. İlk aşamada, bölgenin tamamının tanınması için, 1 : 25,000 ölçekli haritalar yardımıyla topografik açıdan gözden geçirdik. Bölgeyi gezerken belli noktalar da gözlemler yaptık : bu sırada prehistoryacılar ilk toplama işlemine başladılar, litik endüstri kalıntılarının az-çok yoğun olduğu yerler tespit edildi ve çalışmanın ikinci aşamasında gerçekleştirilecek olan kontrollü

---

(13) Mağaralar da envantere geçirilmelidir. Bu konuda uzman birinin görev yapması ise önemlidir.

toplama işi için rota çizildi; jeolog ve morfologlar ise kayaları tanımlayıp, sileks kaynakları, nehir sekilerini belirlediler ve bazı toplama işinin yapıldığı yüzeylerle, bunların topografik konteksini bağdaştırdılar.

Litik Endüstrinin İncelenmesi

Materyelin incelenmesi sırasında, el aletlerinin yüzeyden toplanarak veya konglomeralardan çıkarılarak elde edildiği göz önünde bulundurulmuştur. Bilindiği gibi, iki durumda da, tamamen farklı dönem ve endüstrilere ait aletler karışık bir şekilde bulunabilirler.

Yüzeyden toplanan materyal patina tabakasıyla kaplıdır, hem sileksin yapısından dolayı, hem de aletlerin bulunduğu topraklarda meydana gelen değişik olaylardan dolayı. Materyalin ilk incelenmesinden hemen sonra, çoğunluğu oluşturan parçalarla yaşıt olmayanlar ayrı tutulmuşlardır. Bu ayırımı yapmamızda kriter olarak yüzeyin durumu ele alınmıştır: Çıkarılan ve kenarı keskin olan parçalar için toprağın taze olması, yeni yapım tekniğine ait taşınan izler ise yongalar için bizi yönlendirmişlerdir. Genel olarak, ayrı tutulan el aletleri az sayıdadır (tablolarda PPM sırasında gösterilmektedirler - orta paleolitik sonrası); bu parçalar tipik olmamakla beraber, Neolitik döneme ait olduklarını gösterir hiç bir özellik taşımamaktadırlar. Bu ön-ayırım da yapıldıktan sonra, kalan parçalar aynı döneme ait bir bütün olarak analiz edilmişlerdir.

Konglomeralarda stratigrafi halindeki toplamalarda elde edilen aletlere özel bir dikkat sarfedilmiştir.

En çok görülen formasyon kuvaterner Flüvyatil II zamanına atfedilir, toplananların çoğu bu döneme ait konglomeralarda stratigrafi halinde ele geçmişlerdir. El aletleri geldikleri yere göre ayrılmışlardır. Qf II zamanına ait olan konglomeralar Fırat veya kollarında bulunanlardır (I ile III no. lu tablolarla bu farkı görebilirsiniz). Qf II'ye ait konglomeralar Nizip ve Mizar'da oldukça pekişik durumdadırlar. Bu durum prehistoryacı için önemlidir zira, aletlerin çıktıkları yeri iyi bilmek gerekmektedir ve bunun için de, aletlerin konglomeranın içinden toplanması lazımdır. Bu iş belki biraz zordur ama en azından aletlerin geldiği yer kesinlikle bilinmektedir. Daha sonra da belirteceğimiz gibi, Qf II'ye ait aletler üstünde koyu veya toprak rengi bir patina vardır (böylesine bir patina yüzeyden toplanan materyelde görülmez, muhtemelen aletin uzunca bir müddet suda kalmasından veya aletin taşınmasından kaynaklanmaktadır) ve aletler az yuvarlanmışlardır.

Qf III (Alpin kronolojisinde Mindel), Fırat'ta çok gelişmiş olmakla birlikte, alet açısından zengin sayılamaz, ancak biz de çok sınırlı bir

sahada araştırma yaptığımızı hemen eklemeliyiz. El aletlerinin araştırılması bu formationda ele alınmalı, Orta-Doğu'nun paleolitik dönemine ait jizmanların dağılımına önem verilmeli ve F. Hours'un belirttiği gibi orta aşöleyen boyunca Suriye'de akan Fırat çevresindeki insan yerleşmesine ait izlerin belirsizliği gözden kaçırılmamalıdır¹⁴.

Bu araştırmanın esas amaçlarından biri de Yakın-Doğu'nun paleolitiği içine, toplanan materyeli oturtmaktır. Bu konuda F. Hours'un Yakın-Doğu materyeli için kullandığı belirleyici kriterlere en yakın olanlarını kullanmağa gayret edilmiştir¹⁵. I ve III no. lu tablolar her noktanın içinde bulundurduğu özellikleri tanınamızı sağlamaktadırlar; bu yüzden bu açıklamaları burada tekrarlamayacağız. Her noktayı oluşturan bütünlerin içindeki parçalar arasında yapılan değişik sınıflandırma gruplarının dağılımına göre (el baltaları, çekirdek ve yontma parçalar) her kategoriye ait açıklamalar hemen arkasından sunulacaktır. Bu açıklamalar sırasında her kategorinin tipolojik ve teknolojik özellikleri incelenecek, değişik sektörlerdeki dağılımları ve bu materyelle Suriye'de bulunanlar arasında bir karşılaştırma yapılacaktır.

El Baltaları¹⁶

El baltaları aşağıdaki tiplerde görülmektedirler :

Amygdaloid

Ovalaire

Ovalaire allongé

Cordiforme

A dos

La géniforme

Lancéolé

Subtriangulaire

(Tipoloji terimleri Fransızca olarak bırakılmışlardır. Zira bu konuda ayrıntılı bir inceleme yapılmadığından dolayı Türkçe terim karşılıkları bulunmamaktadır).

Toplanan materyal en-boy ve kalınlığından dolayı geç aşöleyen çağına ait denilebilir. Yine de. II. bölgenin ve Qf II konglomerasının el baltaları birbirlerine benzemekle birlikte, I. bölgenin klasman dışı bırakılan el baltalarına oranla değişik özellikler taşırlar. II. bölge ile Qf

(14) F. Hours, 1981 : 172.

(15) Çalışmamızın sonunda Gaziantep'e gelerek bizi ziyaret eden Bay F. Hours'a da teşekkür etmek istiyorum. Ziyareti sayesinde, kendisinin bizzat incelediği Suriye materyeli için kullandığı klasman kriterlerinden bazılarını bizimkilerle uniformize etmek mümkün olmuştur.

(16) El baltalarının ölçüleri F. Bordes'in (1961) belirttiği metoda göre alınmıştır.

II konglomerasının el baltaları arasındaki benzer özellikler aletlerin profillerinde -özellikle de I. bölgedekilerin profili düz, II. bölge veya Qf II' ninkiler ise kıvrımlıdır-kendini göstermektedir. Bazlar çoğunlukla yantılamasına yontulmuştur ama II. bölge ile Qf II'deki kortikal bazlar oranı I. bölgedekine göre daha sağlamdır. Parçalar iki yüzde de şekillendirilmiştir ve süporları az-çok iri ve her iki bölgede de bol miktarda bulunan sileks yumrularından yapılmış gibidir.

Dülük ve Altındere¹⁸'de bulunan el baltalarıyla buradakiler arasında bir karşılaştırma yapmak oldukça zordur. Zira toplama yapılan yerler belirtilmemiştir ve aletlerin tanımları çok kısa olarak yapılmıştır, üstelik, bu incelemeler belli sayıdaki parçalara (Dülük'ten 18, Altındere'den 21 el baltası) dayanmaktadır. Bu bölgelerde yalnızca el baltaları toplanmış, diğer aletler dikkate alınmamıştır. Yazarların kullandıkları belirleyici kriterlerin birbirlerinin aynısı olmamaları sebebiyle böylesine az bir bilgiyle bu iki bölge aletlerini karşılaştırmak hiç de kolay olmamaktadır. E. Bostancı'ya göre¹⁹ Dülük materyali Hatay materyelinden daha eskidir ama bu konuda yazar hiç bir kanıt sunmamaktadır. Altındere materyeli Dülük materyelinden²⁰ daha küçük boydadır ve desenlere bakılırsa, daha kabaca yontulmuştur. Buna rağmen, kampanyamız sırasında topladığımız aletler E. Bostancı'nın betimlediği materyelin en, boy ve kalınlık ölçülerine uymaktadır.

Anadolu'da bulunan başka el baltalarıyla da bir karşılaştırma yapmağa yeltenmeyecceğiz, bununla birlikte, G. Albrecht et al Fırat'ın kollarından birinin çakılları arasında 1982'de yaptığı Keluşk kazılarını anlatan bir çalışmasından söz edeceğiz. Keluşk Nizip'in kuzeyinde yer almaktadır, alt ve orta paleolitğe ait el aletleri burada bulunmuştur. Materyelin ti-

-
- (17) Farklı sektörlerin aletleri arasında ortaya çıkan homojenlik, şimdilik, kaydedilmeye değer. Bu da bizim bölgeler halinde büyük bölümler ayırmamızı sağlar, ancak, I. bölge tipi materyelin II. bölgede, ya da tam tersi olabilir, bulunduran noktaların var olmadığı anlamı çıkarılamaz. Bu konuda kesin bir bilgiye sahip olmak için bu araştırmanın mutlaka devam ettirilmesi gerekmektedir.
- (18) Bostancı, E.; 1961; Şenyürek, M.; 1961. L. Copeland ve F. Hours 1979: 89'daki desenlere göre, Dülük'te samukyen görünümlü küçük el baltalarının varlığını belirtmektedirler. Ancak toplama yaptığımız sırada bunlardan hiç bir adet bulunamamıştır.
- (19) Bostancı, E.; 8 no.lu notta belirtilmiştir.
- (20) Dülük adının Gaziantep'in kuzeybatısında bir köy olduğunu hemen belirtelim. Burası hiç bir surette kesin bir sit yeri olarak verilmemiştir. Ama demiryolunun balastları arasında bile el baltaları bulunmaktadır.. Öte yandan, araştırmamızın 24 A no.lu noktası da köyün çok uzağında sayılmaz; bu tip yerlerin varlığını daha iyi anlayabilmemiz için aynı topografik durumda başka sitler bulmak ilginç olacaktır.

polojik anlatımı özet halindedir; zira yazarlar bu çalışmalarında daha ziyade yontulmuş aletlerle doğal olaylar nedeniyle oluşmuş parçalar arasındaki ayrımı gösteren bir inceleme tarzına önem vermişlerdir. Çakılların kronojisini anlatırken de ayrıntı verilmediği gibi, sekilerin incelenmesinin de tamamen yapılmadığı anlaşılmaktadır; öte yandan, yazarlar bitki örtüsüne ait önemli kalıntıların bulunmadığına da dikkati çekmektedirler²¹.

Suriye ve Gaziantep materyelleri arasında bir yakınlık kurarken, iki materyelin de geç aşöleyene ait olduklarını önemle belirtelim.

Çeşitli yayınlarda²² bu materyeller için verilen sayısal ve genel nitelikler bazı gözlemler yapmamızı sağlamaktadır. Fırat'ta da, yazarlara göre, geç aşöleyen zamanı triedrik uçlu fasieslerle nitelendirilir; Gaziantep için aynı şeyleri söylemek imkânsızdır, zira yalnızca altı adet kazma ucu bulunmuştur. Nizip'teki konglomera levhaları Sajour'dakilere oranla daha iyi muhafaza edilmişlerdir, bu yüzden de stratigrafiler halinde bol miktarda ele geçirilmişlerdir. Nizip materyeli için, bu stratigrafi pozisyonu aletlerin geç aşöleyene ait olduklarının bir kanıtıdır. Gaziantep'teki Of II konglomerasında toplanan aletlerin bütünü arasında homojen olmasına rağmen, bazıları diğerlerinden daha küçüktür (özellikle 19 A'da bulunan el baltasına bakınız); patina genellikle koyu kahve veya toprak rengindedir, ancak konglomeranın içinde çıkarılan başka bazı el baltalarında II. bölgenin platolarındaki materyelin özelliği gibi beyaz bir patina görülmektedir.

Gaziantep materyeli içinde orta aşöleyene ait iki adet «chopper» bulunmuştur.

Öte yandan Nahr el Kebir²³ endüstrilerinin incelenmesinde miktar olarak amygdaloide biçimdeki el baltaları ikinci sırayı almakta, ovalaire biçimdekiler ise çoğunluktadır; Gaziantep'te ise aksine, amygdaloide biçimdekiler ovalaire biçimdekilerden daha fazla sayıdadırlar. Başka ortak noktalar da burada yine sıralanabilir : el baltaları ve boyutları arasında benzer bir tipolojinin varlığı, lövaluva tekniğinde yapılan yontma ve yongaların oranının fazlalığı.

Nükleüs (Çekirdek)

Stratigrafiler halinde bulunan çekirdekler az sayıdadır ve bu incelememizde nitelikleri yararlı olmakla beraber, sayıca az olmalarından dolayı yalnızca temsili olarak bile varsayılabilirler.

(21) Albrecht, S. ut al, 1984: Yaşınkaya, I. 1984.

(22) Özellikle F. Hours'da, 1980 : 43-45 ve; S. Muhesen, 1985.

(23) L. Copeland ve; F. Hours, 1979 : 88.

İki bölgede de, en bol görülen çekirdek, her defasında tekniğinde bir fark bulunan lövaluva çekirdekleridir :

I. bölgedekiler «centripète» şeklinde ve daha incedirler,

II. bölgedekiler ise daha kalın ve «unipolaire»dirler. Formasyonlarda bulduklarımız unipolere tipinde yontulmuş convergent veya convergent olmayan türdedirler.

Lövaluva çekirdeğinden sonra, miktarlarına göre sırasıyla proto-musteryen ve ortogonal yontulan (çoğunlukla yongaları laminaire'dir ve sırtları kortikaldir) çekirdekleri sayabiliriz. Tablo I ve III'te gösterilen çekirdekler el baltalarıyla yaşıt olarak kabul edilmişlerdir; el baltalarının ve lövaluva yontmalarının birlikte görülmesi ise geç aşöleyendeki biraraya gelme durumuna bağlanabilir. Şimdi artık öğrenilmesi gereken şudur; I. bölgenin «centripède» tekniği ve II bölgenin unipolaire convergent tekniğine göre daha iyi ve ince yapılmış el baltaları bir «ilerleme» olarak kabul edilebilir mi?

Fırat'ın Suriye'de kalan kısımlarında bulunan çekirdekler arasında, II. bölgenin lövaluva çekirdekleri ile Jaada'da²⁴ toplananlar arasında büyük bir benzerlik vardır. Jaada çekirdekleri şimdilik L. Copeland tarafından alt paleolitğe tarihlendirilmişlerdir, zira el baltası bulunamamıştır. Oysa, II. bölgede, geç aşöleyene tarihlenen baltalarla bu çekirdekler bir bağıntı taşımaktadırlar.

Yontma Parçalar

Bu parçalar öncelikle kortikal, yarı kortikal ve kortikal olmayanlar diye bölümlere ayrılmışlardır; sonra yongalar ve lamalar (I. bölgede çok az, II. bölgede ise hemen hemen hiç yoktur) olarak da ayrılırlar.

Burada söz konusu olan debitaaj kalındır ama I. bölgenin yongaları II. bölgeninkilere oranla biraz daha incedirler. Yongalar endüstri kalınlıklarıyla yaşıt kabul edilmişlerdir ve el baltalarının oranı I. bölgede, II. bölgeye veya Qf II konglomerasına (I. bölge : 66 el baltası, 480 yonga; II. bölge : 66 el baltası, 130 yonga; Qf II : 82 el baltası, 144 yonga) göre yongalardan daha azdır.

Kortikal olmayan yonga sayısı her bölgede çoğunluktadır; buna göre, toplama noktalarında ilk debitaajın yapılmadığını varsaysak bile, rötuş yapılmış parçaların sayısının az olduğunu görmek şaşırtıcıdır. Öte

(24) Patina kronoloji için yönlendirici bir fosil olmamakla birlikte, şunu hemen belirtelim ki; II. bölge materyelindeki düz beyaz renkli patina Jaada'da bulunan materyelin tamamı için anlatılanlara göre aynısıdır.

yandan, sileks nodülleri bizi ilgilendiren çağda, ham madde araştırmamızı kolaylaştıran tanıdığımız yüzeylerde bulunmalıydı. Şu halde, «ilk debitajın» sileks kaynakları yakınında bile yapıldığını var saymak zordur.

Kaygan topuklular her sektörde çoğunluktadır ama façetalı topuklular II. bölgedeki ve Qf II'de hiç görülmezler, ancak I. bölgede sıkça bulunmaktadırlar.

Yontma parçaları kalın ve kısa boyludurlar; lövaluva yongaları diğer yerlere oranla I. bölgede daha çoktur. ama bu tekniğin varlığını kanıtlayan çekirdek sayısı yonga sayısından daha fazladır.

Rötuşlanmış parça sayısı da azdır ve tipolojileri sınırlıdır. I. ve II. bölgede belirlenen tipler raspalardır, enlemesine ve diklemesinedirler. Bu parçalar ya kertikli ya da delgi aletidirler. Rötuşlar doğrudan yapılmıştır, yarı - dikine, uzun, paralel veya düzensiz olarak görülürler. Daha ayrıntılı bir inceleme için daha fazla sayıda rötuşlu parçaya gerek vardır.

Gözlemler

I'den III'e kadar olan tablolarda, 100m x 100m'lik kontrollü karelerde yapılan toplama işini belirtmek üzere, toplama noktalarının yanına (*) işareti konmuştur. Bu da bize, aynı şekilde sınırlandırılmış yüzeylerde materyelin yoğunluğunun değişik olduğunu gözlemlememizi sağlar.

Qf II konglomerasından çıkarılan materyel, hem toplandığı yerdeki stratigrafi durumuna göre, hem de teknik ve tipolojik özelliklerinden dolayı geç aşöleyen ($\pm 300,000$ BP) devrine tarihlenmiştir. Aslında geç aşöleyen devrini alt bölümlere ayırmak ve prehistoryacının ihtiyacına cevap veren daha uyarlı bir zaman eşelini vermek yoluna gitmek daha ilginç olacaktır. Zira jeomorfolojik eşel bir kaç bin yıllık bir süreyi kapsayabilmektedir.

II. bölgede toplananlar her bakımdan homojendirler ve elbaltalarının tipolojisi sayesinde Qf II. konglomerasında bulunanlarla yakınlık kurulabilmektedir. Bu sektörde başka aşöleyen evresine ait eşyaların da bulunabileceği görülmesine rağmen, yine de bu materyeli geç aşöleyen olarak tarihlememizi sağlayan bazı gözlemler yaptık. Fırat'taki Qf III konglomerasında bulunan materyal orta aşöleyeninin de yaşandığını ispatlamaktadır. Ne yazık ki; el aletlerinin sayısı (2 «chopper», 1 lövaluva çekirdeği ve 3 yonga) bu konuda bir genelleme yapmamızı sağlayamamaktadır. Geç aşöleyen devrine ait çok şey vardır; gelişmiş geç aşöleyen

(25) Copeland, L. 1981 : 248.

devri ise I. bölgede henüz hipotez olarak vardır, 24 A noktasındaki son aşöleyen devri de aynı durumdadır.

Qf I'e atfedilen oluşumlarda yeterince materyal bulunamamıştır; şu halde Qf III'ten toplanan eşyalara benzer bir durumla karşı karşıyayızdır.

Üst paleolitik'e ait hiç bir materyal bulunamamıştır. Bu dönem şimdilik Anadolu'da en az bilinen dönem olarak kalmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Neolitik kalıntıları bu çalışmanın konusunu teşkil eden yüzeylerde aranmamış gibi görünmektedir, buna karşılık sektörün çok sayıdaki höyüklerinin temelinde veya çevresinde aranmıştır.

Tabloların Açıklamaları

(El baltaları ve çekirdeklerle ilgili ayrıntılı bir terminoloji Türkçe'de bulunmadığından, terimler Fransızca olarak bırakılmıştır)

1) Bölgeler ve oluşumlar (Zones et formations) :

Chop.	: chopper
Am.	: amygdaloide
Ov.	: ovalaire
O. al.	: ovalaire allongé
A dos	: à dos
Cor.	: cordiforme
SubT.	: sub - triangulaire
Lanc.	: lancéolé
Lag.	: lagéniforme
Elb.	: ébauche
Lev.	: levallois (lamlarda, lövaluva tekniğindeki parçaların sayısı toplama dahildir)
Ort.	: orthogonal
Obl.	: oblique
Glo.	: globuleux
Pr. M.	: proto - moustérien
F.	: fragment
PPM.	: post - paléolitique moyen

1) El baltaları (bkz. yukarıya)

Glob.	: globulaire
B/cort.	: biseau/cortex
Transv.	: transverse
Rect.	: rectiligne
Conv.	: convexe

Tableau III : FORMATION (Olusum)

Pt	Total	Bifaces : el baltarı					SubT	Ianc.	Lag.	Eb.	Nucleus (Çekirtek)			Eclats		Lamo		
Nokta	Toplam	An.	Öv.	O. al.	A. dos	Cor.	SubT	Ianc.	Lag.	Eb.	Lev.	Ort.	Obl.	Glo.	Pr. M.	Yonga	Lev.	Lamo
QF III	6	2	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	3	—	—
49																		
Euphr.																		
QF II	4	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	—
19 A																		
Mizar	9	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	6	—	—
19 B																		
Mizar	119	18	15	5	—	5	—	—	—	5	5	6	4	—	—	54	1	—
21																		
Nizip	(2 pics)	1	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	8	—	—
22																		
Euphr.	20	3	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	15	—	—
23																		
Euphr.	12	3	3	—	—	—	—	2	1	—	—	—	—	—	—	3	—	—
33																		
Mizar	22	3	6	1	—	2	—	—	—	—	1	—	—	—	—	6	—	—
40																		
Nizip	(2 pics)	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	—
47																		
Nizip	58	3	3	—	—	2	1	—	—	2	—	3	2	—	—	41	—	—
48																		
Nizip	(1 pics)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	—	—
50																		
Euphr.																		
QF I	6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	—	—
41																		
Nizip																		
QF I ?	12	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	10	—	—
17																		
Salkm																		
QF O	22	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	22	—	—
43																		
Nizip																		
QF ?																		
16 A	20'	1	—	—	—	—	—	—	—	1	1	1	—	—	—	16	—	—
39'																		

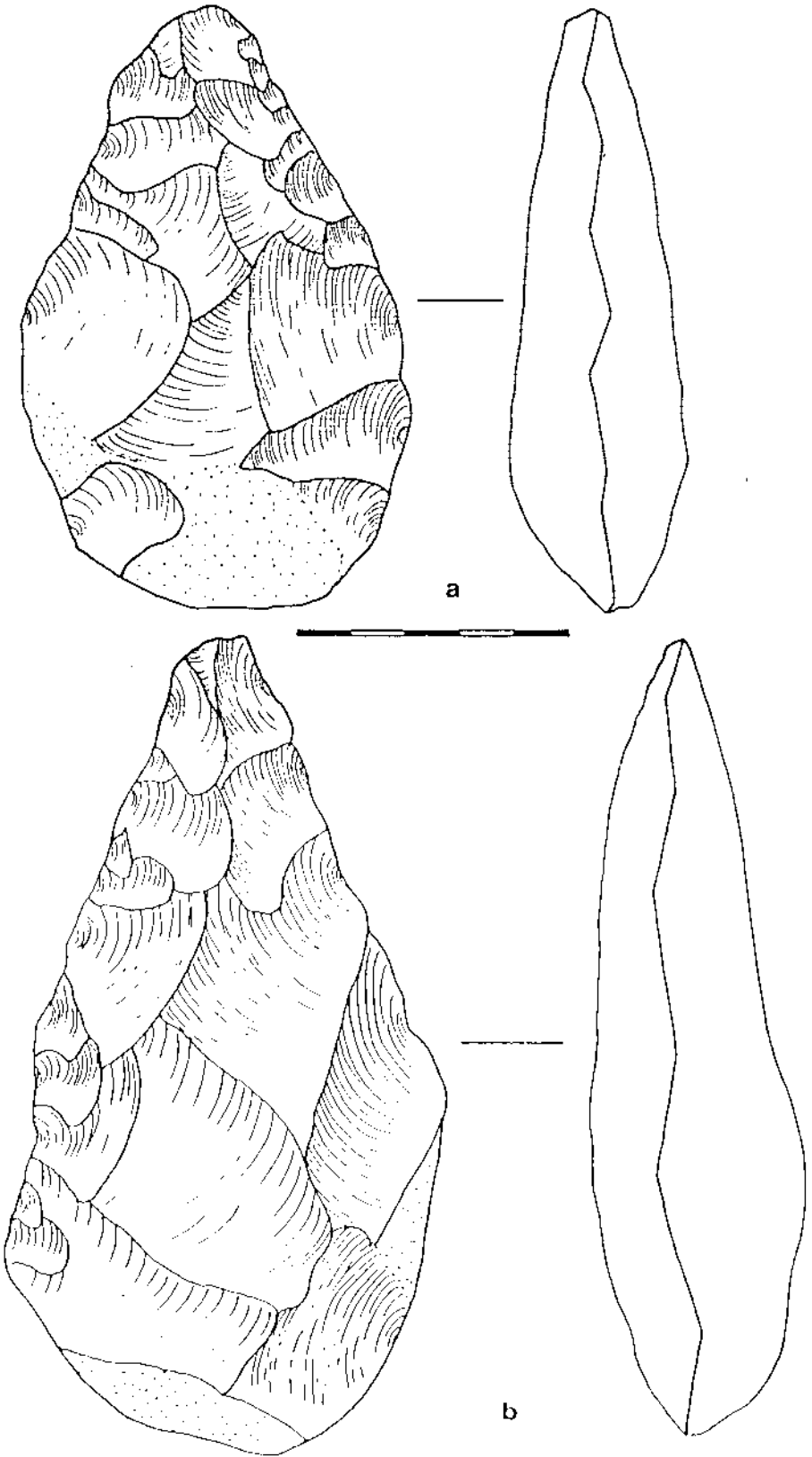
trop peu et trop divers pour être décrit
Tənnilayabilmek içn çok az vəya çox qəsəti

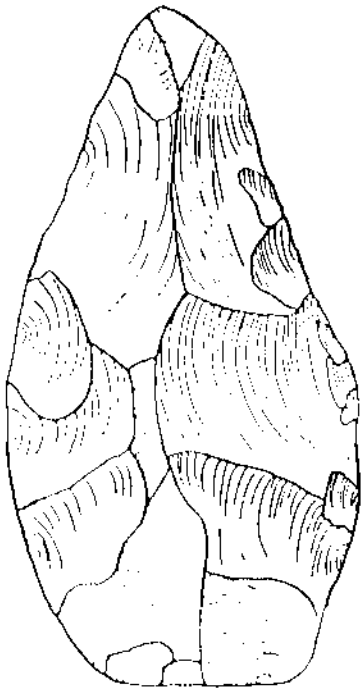
BİBLİYOGRAFYA

- Albrecht, G. et al. 1984.
«Vorbericht über Untersuchungen auf der Faustkeilstation Şhremuz in der Südöstlichen Türkei», *Eiszeitalter u. Gegenwart*, 34 : 43 - 86.
- Atasayan, M. 1939.
«1938 yılında Gaziantep köylerinden Dülük civarında bulunan paleolitik tipte çakmaktaşı aletleri üzerine bir not», *Türk Arkeoloji Dergisi*, cilt 10/22 : 314 - 317.
- Bordes, F. 1961.
Typologie du Paléolithique, Ancien et Moyen. Cahiers du Quaternaire, cilt I, Université de Bordeaux.
- Bostancı, E. 1961.
«Researches in SE Anatolia : The Chellean and Acheulean industry of Dülük and Kartal», *Anatolia*, cilt 6 : 111 - 162.
- Bostancı, E. 1968.
«Mağaracık çevresinde yapılan 1966 yaz mevsimi kazıları ve yeni buluntular», *Antropoloji*, cilt 3 : 19 - 45.
- Bostancı E. ve M. Şenyürek, 1958.
«Prehistoric Research in the Hatay Province», *Belleten* Cilt 22 : 157 - 167.
- Copeland, L. ve F. Hours 1979.
«Le paléolithique du Nahr el Kébir», *Quaternaire et Préhistoire du Nahr el Kébir Septentrional*. P. Sanlaville başkanlığında RCP 438 kodlu çalışma kolunun çalışmaları, *Maison de l'Orient*, Lyon.
- Copeland, L. 1981.
«Middle Paleolithic in Lebanon and Syria», *Préhistoire du Levant*, CNRS Kollokyumları, no. 598, *Maison de l'Orient*, Lyon.
- Çiner, R. 1958.
«Gaziantep çevresinde paleolitik buluntular», *Dil-Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, cilt 16/3 - 4 : 125 - 129.
- Çiner, R. 1958.
«Gaziantep çevresinde paleolitik buluntular», *Dil-Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, cilt 16/3 - 4 : 125 - 129.
- Erguvanlı, K. 1946.
«Gaziantep-Narlı arasında bulunan paleolitik aletler hakkında bir not» *Belleten*, cilt 10/39 : 375 - 379.
- Hours, F. 1980.
Paléolithique et Epipaléolithique de la Syrie et du Liban. Devlet Doktora tezi. Université de Paris I.
- Hours, F. 1981.
«Le Paléolithique inférieur de la Syrie et du Liban». *Préhistoire du Levant*. CNRS Kollokyumları no. 598. *Maison de l'Orient*, Lyon.

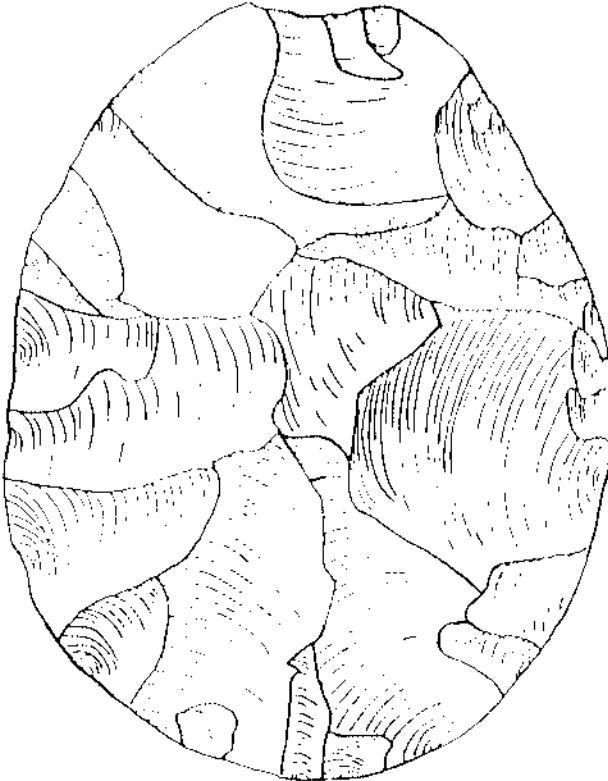
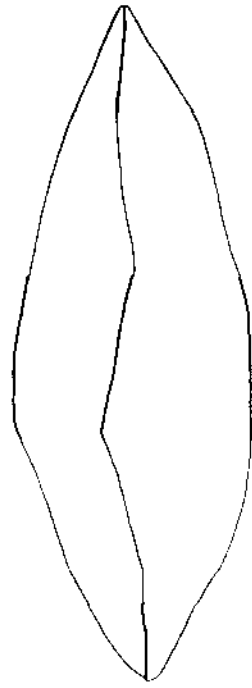

- Kansu, Ş. 1964.
«Güney-Doğu Anadolu ve chopper, chopping tools endüstrisi hakkında». Belleten, cilt: 27: 161 - 163.
- Muhessen, S. 1985.
L'Acheuléen récent évolué de Syrie. BAR, Series S. 248, Oxford.
- Sanlaville P. (éd.) 1979.
Quaternaire et Préhistoire du Nahr el Kébir septentrional, Maison de l'Orient Kolleksiyonu, no. 9, CNRS.
- Şenyürek, M. 1959.
«A note to the Paleolithic industry of the Plugged cave», Belleten, cilt no. 23: 26 - 43.
- Şenyürek, M. 1961.
«The upper acheulean industry of Altındere», Belleten, cilt no. 25: 163 - 175.
- Yalçınkaya, I. 1981.
«Le paléolithique inférieur de Turquie». Uluslararası CNRS Kollokyumları, no. 598, Préhistoire du Levant: 207 - 218.
- Yalçınkaya, I. 1984.
«Samsat-Şehremuz Tepesi çevresi paleolitik çağ yüzey araştırmaları 1982». Araştırma Sonuçları Toplantısı: 14 - 20. Ankara, 23 - 26 Mayıs 1983.
- Yalçınkaya, I. 1985.
«Araştırmaların ışığında Anadolu alt paleolitği ve sorunlarına genel bir bakış». DTCF Antropoloji, sayı 12: 395 - 435.

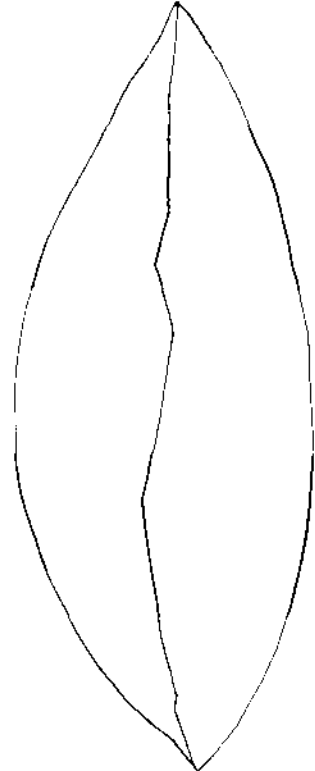

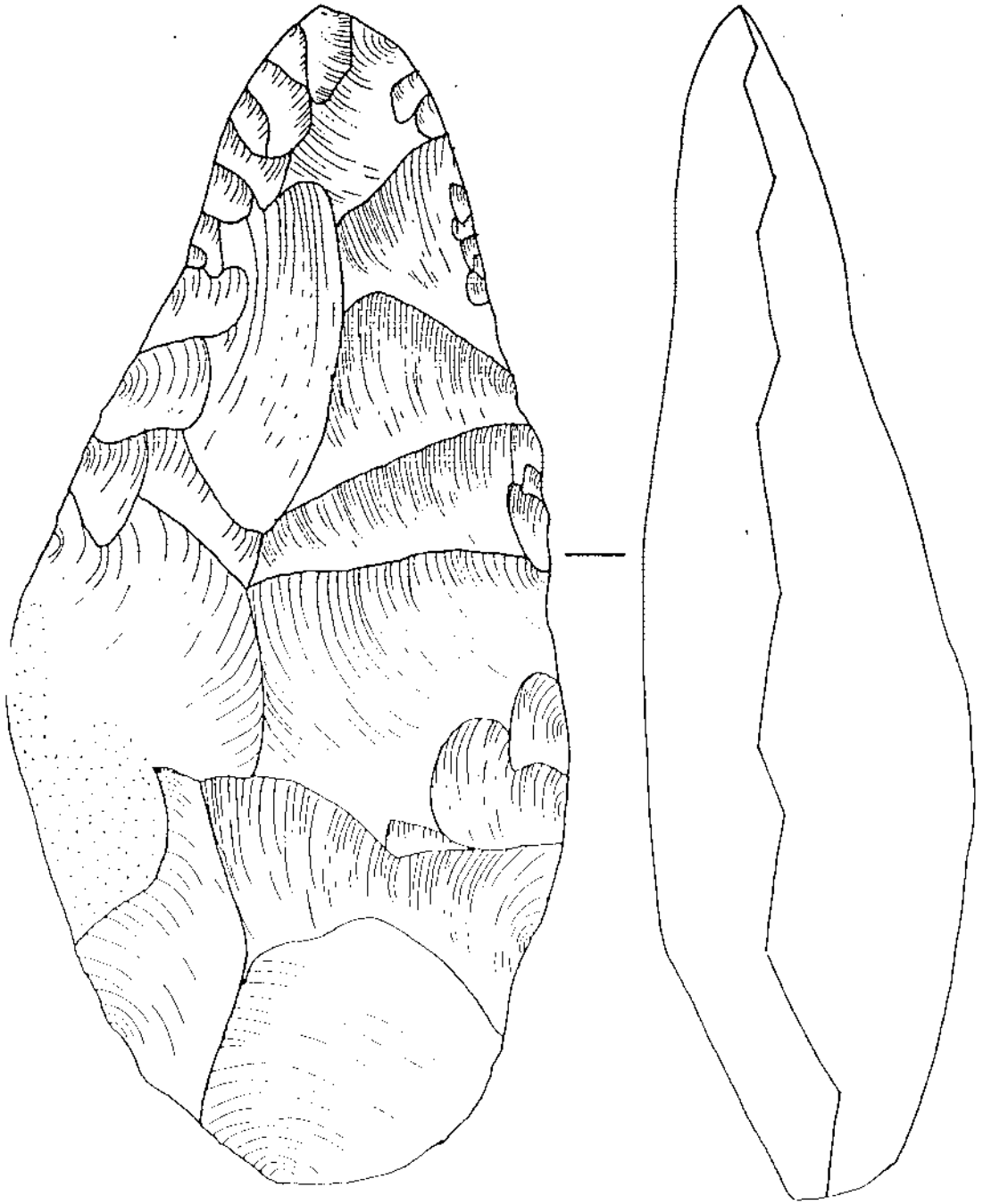
a

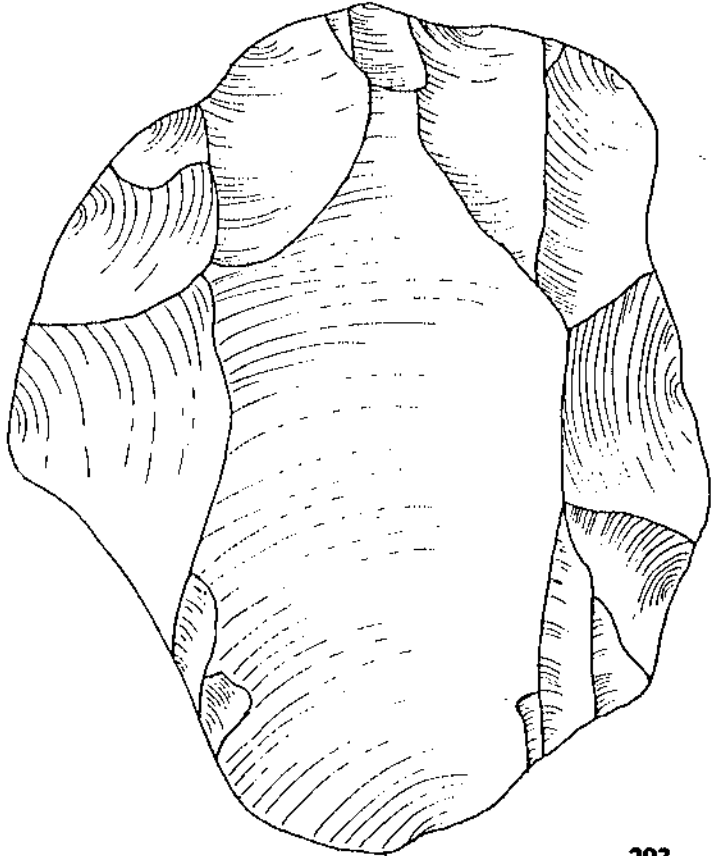
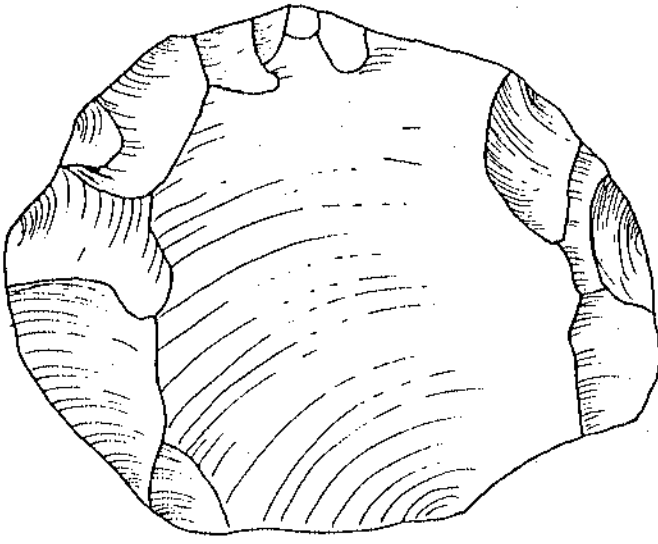

b

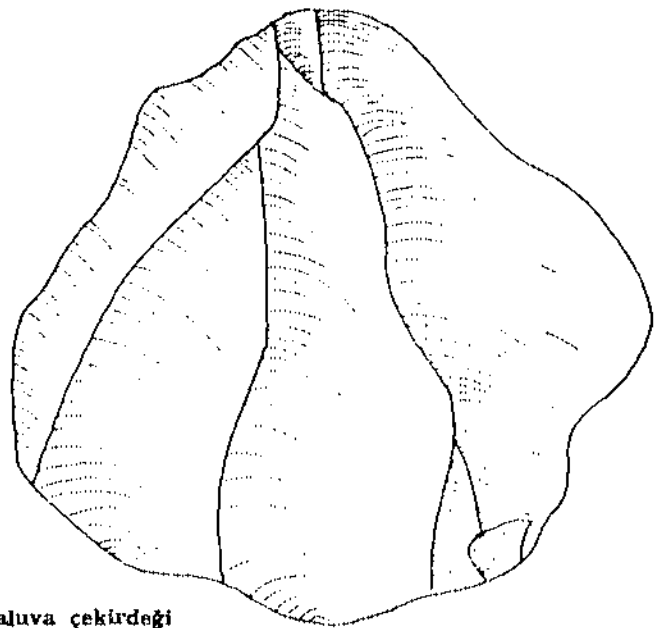
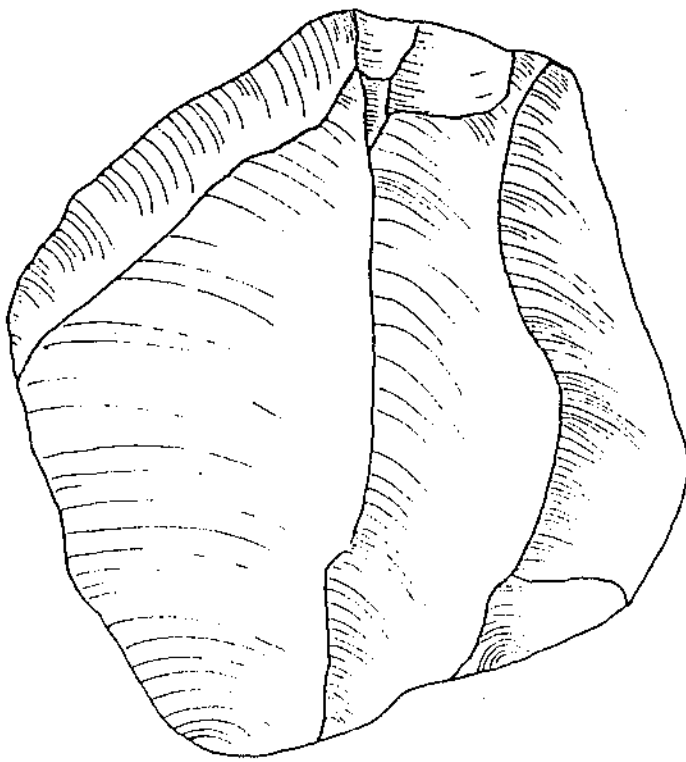

Resim : 2 II. bölge el baltaları (Nizip)

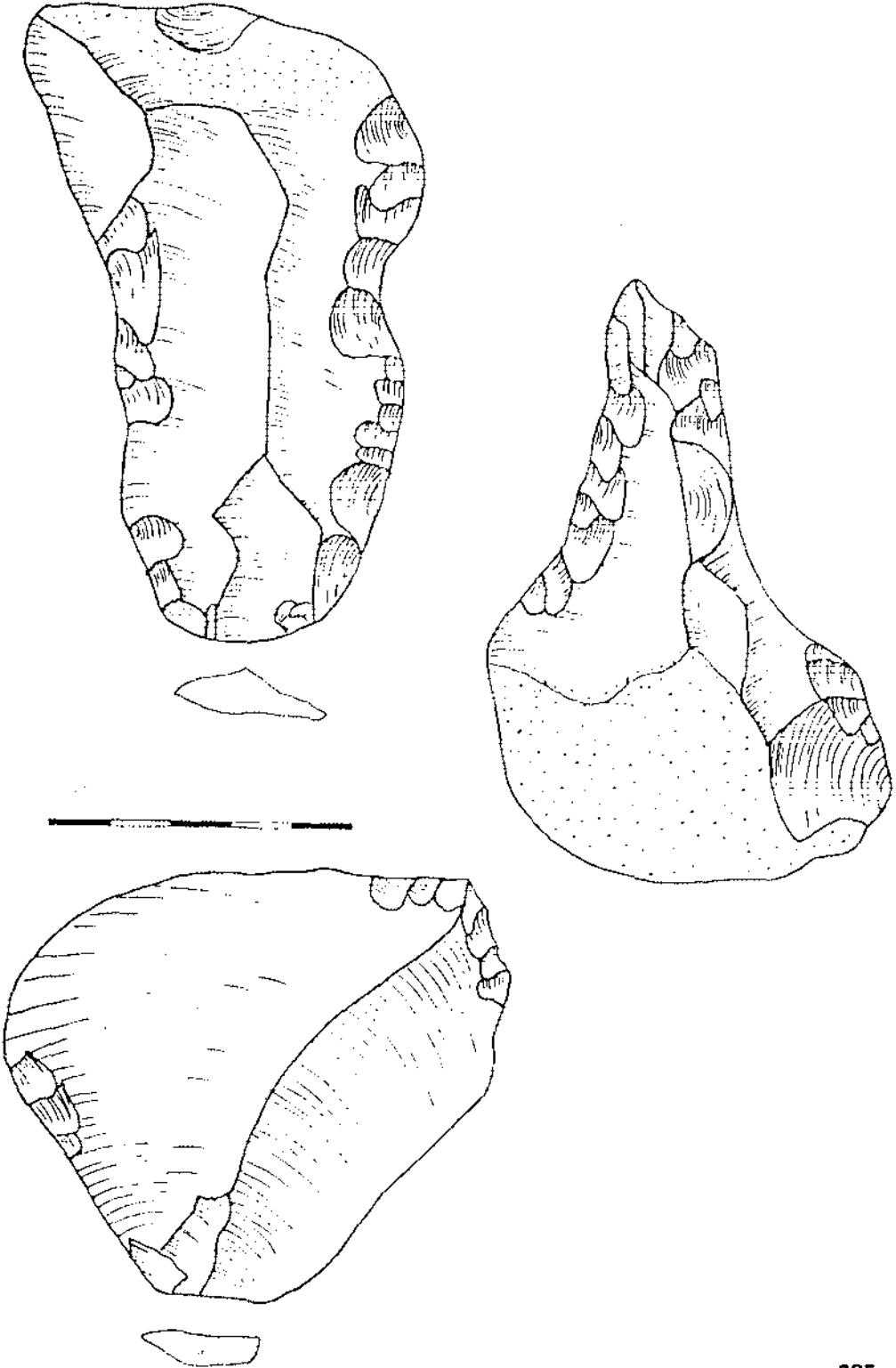

Resim : 4 — I. bölge lövaluva çekirdeği

Resim : 5 --- II. bölge lövaluva çekirdeği

Resim : 6 -- Qf II. konglomeratı yontması

İZMİR VE AYDIN YÖRELERİNDE MAĞARA ARAŞTIRMALARI

Erol ATALAY *

1986 yılı mağara araştırmaları programımızda Manisa yöresi de olmasına rağmen, bulduğumuz mağaralardaki yoğun çalışmalarımız nedeniyle bu yörenin mağaralarını gelecek yıla ertelemek zorunda kaldık (Resim : 1).

Ağustos ayı içerisinde Notion'da kazılarımızı sürdürürken, pazar günlerini de çevredeki mağaraları araştırarak değerlendirmeye çalıştık. Claros'a en yakın bir yerde bulunan Demirli Mağara'yı¹ araştırmakla işe başladık. Bu mağara içerisinde bulduğumuz seramiklere dayanarak Romalılar döneminde burasının kullanılmış olduğunu saptadık. Çeşitli ve bol pişmiş toprak kapların parçaları dışında, yine pişmiş topraktan yapılmış figürin parçalarına da rastlanılmıştır.

Eylül ayında Selçuk yöresinde bulunan Korudağı Mağarası'na girdik². Az sayıda bulmuş olduğumuz Roma ve Bizans seramikleri burasının antik çağlarda kullanılmış olduğunu göstermesine karşın, mağaranın hangi amaca hizmet ettiğini göstermesi açısından yeterli değildir. Korudağı üzerinde yapılmış bulunan bir define kazısında, bu mağara yakınlarında Roma dönemine ait bir anıt mezarın temelleri ile karşılaşıldığı için buradaki kazılar durdurulmuştur. Burada bulunan kalıntılar Efes Müzesi uzmanları tarafından yayınlanmak üzere araştırılmaktadır (Resim : 2-3).

(*) Doç. Dr. Erol ATALAY, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü Bornova/İZMİR.

- (1) Buraya yöre halkının «Demirli Mağara» demesinin nedeni ise Claros'taki Fransız kazıları sırasında demirden bir merdiven yapılmış olmasından ileri gelmektedir. Bu merdiven bu gün yerinde değildir. Demirli Mağara Claros'un kuzey batısındaki dağların yamaçlarında yaklaşık 2 km. uzaklıktadır. Mağaranın girişi 3-4 metre yüksekte olduğu için tırmanış malzemelerine gereksinime vardır. Mağara ağzı batıya bakmakta ve oradan Claros kolayca görülebilmektedir.
- (2) Korudağına iki ayrı yoldan gidilebilmektedir : a) Selçuk Pamucak yolunun üzerinden ayrılan hamyoldan veya, b) Selçuk Zeytinköyü yolundan olmak üzere bir vasıta ile ziyaret edilebilir.

Kış aylarında girmiş olduğumuz, Kemalpaşa yöresindeki Petrek Dağı ve Petrek köyü yakınlarında yer alan Küçüksu Mağarası ile Değirmenlik köyü yakınlarında yer alan Değirmenlik'in yeraltı suları ile ilgili görülmelerine karşın arkeolojik buluntulara rastlayamadığımız için buradaki araştırmalarımıza kısa zamanda son verdik³.

Geçen yıldanberi varlığından haberimiz olan ve daha önce kısaca söz ettiğimiz İnkaya Mağarası hakkındaki daha geniş bir araştırmayı ancak bu yıl içerisinde gerçekleştirebildik⁴ (Resim : 4-5).

İçerisine üç kez girdiğimiz İnkaya Mağarası, seramiklerinin bol oluşu, en eski devirlerden en geç zamanlara kadar tarihlenen böyle bir malzemeye sahip olması, burasının asırlar boyu insanlığın uğrak yeri olduğunu göstermektedir. 3. ve 2. bine ait olabileceğini tahmin ettiğimiz seramik parçalarından, Bizans ve Osmanlı seramiklerine kadar her çeşit malzemeyi bünyesinde bulunduran bu mağaranın duvarları da çok çeşitli yazılara sahne olmuştur. Damlataşlarının güzelliği ve girişinin çok kolay olması nedeniyle özellikle geçen asırdan günümüze kadar adeta bir müze gibi pek çok insan tarafından ziyaret edilmiştir. Bu durumu duvarlara yazılan eski Türkçe ve Rumca karalamalar kanıtlamaktadır. Bu yönüyle Selçuk yöresindeki Sütünü⁵ hatırlatmaktadır (Resim : 6-9).

İnkaya Mağarası süreklilik gösterdiği için Sütünü gibi kutsal bir anlamı olmalıdır. Bu mağaranın antik çağlardaki önemini iyi anlamak için mutlaka kazı yapılması gerekmektedir. Mağaranın üst tarafında bulunan ikinci girişe yöre halkı baca demektedir. Bu ikinci giriş altta ilk giriş ile birleşmekte ve ilk girişte karşılaşılan geniş bir alanı kısmen aydınlatmaktadır. Mağara içersinde ilerlenince arkada damla taşlarının meydana getirdiği hücreler oluşmaktadır. İnkaya Mağarası'nın tabanı ıslak ve damla taş faaliyeti devam etmektedir (Resim : 10).

İnkaya gibi varlığını geçen yıl öğrendiğimiz diğer bir mağara ise Aydın ili, Karacasu ilçesinin Nargedik köyü yakınındaki **Sırtlanlı Mağara**

(3) Ekibimiz Petrek Dağındaki Küçüksu Mağarasına giderken Kemalpaşa ilçesinde doğal kayalar üzerine kabartılmış olan küçük atlı kabartmasını da incelemiştir.

(4) İnkaya Mağarası 1985 yılında Maden Tetkik Arama Enstitüsü Mağara uzmanları tarafından araştırılmış ve planları çıkartılmıştır. Çalışmalarımızda bize malzeme göndererek yardımlarda bulunan Dr. Nuri Güldalı ve Lütfi Nazik'e teşekkürlerimizi bildiririz. Bakanlık temsilcisi Öcal Özeren'e teşekkür ederiz.

(5) E. Atalay, Öjh. 54, 1983, 129 ff. Res. 1-4; aynı yazar, Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü II. Araştırma Sonuçları Toplantısı, (Sütünü ve Kemalpaşa Mağaralarında bulunan Bizans Freskleri) 1984, 63 vd.; Bilim Birlik Başarı, yıl 9, sayı 38, 21 vd. Res. 5-9.

sı'dır⁶ (Resim : 11-12). Görkemli bir görünüşe sahip olan Sırtlanini Mağarasının girişi darolduğu için başlangıçta 1-2 metre sürünerek girilmekte ve içerisinde rahat bir şekilde ilerlenebilmektedir. Girişin dar olması nedeniyle içerisi karanlıktır. Yerler ıslak ve damlataş faaliyeti devam etmektedir. Damlataşların oluşturduğu bir çok bölmeler görülmekte ve mağara tavanından sarkan bitkiler dikkati çekmektedir. Mağaranın içerisinde yarasaların çok oluşu, bize Kurudağ Mağarası'nı⁷ hatırlatmaktadır (Resim : 13-15).

Sırtlanini Mağarası'nda bol sayıda Grek, Roma ve Bizans seramiklerine rastlanılmıştır (Resim : 16). Ayrıca çatı kiremitlerinin bol olması burasının antik çağlarda çok çeşitli amaçlarla kullanılmış olduğunu göstermektedir. Bulmuş olduğumuz çatı kiremitleri Roma İmparatorluk dönemine tarihlenmektedir⁸.

Nargedik Köyü içerisinde bir ev inşa edilirken devşirme malzeme olarak kullanılmış olan mimari parçanın dışında bu yörede başka eserler bulamamamıza rağmen, köylülerden aldığımız bilgiye göre bu mimari parçanın yine aynı köyde bulunmuş olan eski bir su sarnıcında kapak taşı olarak kullanılması ve bu eski sarnıçlardan birkaç tane olması nedeniyle burada bir Bizans yerleşmesinin olduğunu göstermektedir. Bu mimari blok üzerinde stilize edilmiş bir Griphon, çarkifelek, rozet ve palmet motifleri görülmektedir (Resim : 17). Son günlerde keşfettiğimiz yine Aydın ilinin, İncirliova ilçesine bağlı Dereağızı arkasında yer alan Ballıkaya

---

(6) Sırtlanini Mağarasına gitmek için Karacasu İlçesinden Nargedik Köyüne gitmek gerekmektedir. Bu yolun ancak bir bölümü asfalt, diğer bölümü stabilize. Nargedik Köyünün bir Mahallesi olan Çardak'a yine bir vasıta ile gitmek gerekmektedir. Çardak'tan itibaren taşlı ve kayalık olan arazide vasıta ile gitme olanağı yoktur. Çardak ile Sırtlanini arasındaki arazi yaklaşık 2,5 km. kadar olup 20-25 dakikada yürünebilmektedir. Sırtlanini Mağarasına giderken yardımcılarım F. Soykal ve S. Ortaş ile birlikte bize kılavuzluk eden ve yöreyi tanıtan Nargedik Köyü Çardak Mahallesi sakinlerinden Hasan Çatılı ve Ekrem Otuk'a teşekkürlerimi bildiririm. Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Mağara uzmanları bu mağarada da çalışarak planlarını çıkartmışlardır.

(7) E. Atalay, Öjh. 52, 1978, 38 vd. res. 1-6; aynı yazar, Bilim Birlik Başarı, yıl : 9, sayı : 38, 21 vd. res. 6.

(8) Çatı kiremitlerini tarihlemeye bize yardımcı olan Y. Doç. Dr. Ömer Özyiğit'e teşekkür ederiz.

Mağarası⁹ oldukça ilginç olmasına rağmen, buradaki araştırmalarımızın çoğunu gelecek yıla ertelemek zorunda kaldık¹⁰.

Ballıkaya'nın eteklerinde yer alan iki Hellenistik kaya mezarı ile birlikte uzaklardan görülebilmektedir. Ballıkaya Mağarası ağzının Bizans freskleri ile donatılmış olması ve bu freskler yapılmadan önce doğal girişin insan emeği ile düzeltilmiş olması yönüyle bizi Sütini Mağarası'na götürmektedir¹¹ (Resim : 18-19).

Ne yazık ki fresklerin büyük bir bölümü tahrip olmuştur. Buna karşın inin ağzında ilk sırayı oluşturan ve bir bordür içerisinde bulunan bir insan boyundaki figürün ne olduğunu anlayabiliyoruz. Koyu kahverengeli bordürün içerisinde başı kutsal haleli, giyimli ve kanatlı bir insan figürü yer almaktadır. Başın üzerindeki hale açık kahverengeli olup, kanatlar koyukahverengeli ve taranarak belirtilmiştir. Elinde yukarı doğru kaldırmış olduğu bir kılıç tutmakta belinde kılıcın kabzası yer almaktadır. Bunların her ikisi de beyaz renge boyanmıştır. Giysisi değişik renklerde boyanmıştır. Figürle bordür arasındaki boşluklar koyu mavi bir renge boyanmış olup, bir çok yerleri tahrip olmuştur. Özellikle figürün yüzü çok bozulmuş sadece saçından ve boynundan bir kısım belli olmaktadır (Resim : 20). Bu figürün Başmeleklerden birisi olması gerekir. Elinde kılıç tuttuğuna göre Michael veya Gabriel olabilir¹² (Resim : 21). Diğer figürlerin ne olduğunu yanlarına çıkmadan henüz tesbit edemedik. Tüm bu figürler ile aşağıdaki taban arasındaki uzaklık 8-10 metreye yaklaşmaktadır. Bu yüzeyde doğal kayanın üzerine açılmış olunan bazı küçük ve kare şeklindeki delikler burada bir merdiven bağlantısı olduğunun var sayımını ortaya koymaktadır. Yerde bu gün hala görülmekte olan, doğal kayalar oyularak oluşturulan kaba bir şekildeki üç merdiven basamağı,

(9) Ballıkaya Mağarası'na ilk olarak öğrencim Kadir Berrak'la gittik, ikinci gidişimizde ekibimize S. Ortaş, F. Soykal ve Dağcılık Klubü üyelerinden N. Coşkun katılmışlardır.

(10) Ballıkaya'nın bu inlerinde arıların eskiden bal yapmış olmaları nedeniyle bu ismi almıştır. Bu gün artık arılar görülmemektedir. Tüm uğraşlarımıza rağmen fresklerin bulunduğu yere çıkamadık. Dağcılıkla ilgili malzemelerimiz yeterli olmadığı için 8-10 metrelik kaya duvarlarını tırmanıp Ballıkaya mağarasının içerisine giremedik. Bu arzumuzu gelecek yıl içerisinde gerçekleştirmek arzusundayız.

(11) Bkz. dipnot 5.

(12) Bu konudaki bilgiler için Y. Doç. Dr. Z. Mercangöz'e F. ve V. Rehberg çiftine teşekkür ederim.

fresklerin bulunduğu mağara girişine ait ahşaptan yapılmış olabileceğini zannettiğimiz merdivenin bir devamı olabilir.

Ballıkaya Freskli Mağarası, bu büyük kaya blokunun doğusunda bulunmasına rağmen, mağara ağzı güneye bakmaktadır. Çünkü kayanın doğu yönünde insan emeği ile yapılmış olan doğal kaya oyularak beş ayrı seki oluşturulmuş ve bu sekilerin bulunduğu cavea'ya büyük kaya blokunun üzerinden geçerek gelen bir kanal dikkati çekmektedir. Bu durum Ballıkaya'ya 100 metre uzaktan bakılınca daha iyi görülmektedir. Fresklerin bulunduğu mağara ovaya karşı kısmen saklanmış bir durumdadır. Freskler kilise tavanı gibi kemer biçiminde bir tavana işlenmiştir. Bu mağara'nın Sütünü ve Mağsa mağaraları gibi saklanmak için yapılmış olduğunu ve fresklerin bulunduğu yerin de burada gizlenen kişilere kilise görevi yaptığı anlaşılmaktadır. Fresklerin stillerinden de anlaşıldığına göre burası Bizanslılar tarafından 14. yüzyılda kullanılmıştır.

Ballıkaya'nın güney eteklerinde yer alan yukarıda sözünü ettiğimiz iki kaya mezarı Hellenistik döneme ait olmasına rağmen Bizanslılar tarafından da kullanılmıştır (Resim : 22).

Mezarların bulunduğu kayalık yerden daha geç dönemlerde bol sayıda mermer bloklar alınmıştır. Bu iki kaya mezardan doğuda bulunan (1. nolu kaya mezarı) yer aldığı kaya blokunun bir bölümü oldukça açılmıştır. Burada yerde kesilmiş düzgün blok şeklinde mermerleri görme olanağı vardır.

1. numaralı kaya mezarı yaklaşık olarak 2,5 m. lik bir yüksekliğe yüzeyi düzeltilen kayanın içerisinde oyulmuştur. Mezar odası dikdörtgen biçiminde düzgün bir şekilde yapılmış ve klinenin kalıntıları belli olmaktadır. İçeride mezar odasının kapısının demirine ait bir çukurluk görülmektedir. Mezarın düzgün işlenmiş ön odasından başka önünde bir niş ve yanda stel ve adak koymaya hizmet eden biri küçük diğeri büyük olan iki niş daha vardır. Mimari unsurlar profil ve düzgün bir kanal biçiminde işlenerek belirtilmiştir. Batıdaki (2. nolu mezar odası) ise, diğerine göre biraz daha içeride kalmaktadır (Resim : 23 - 24).

Mezar odası beşik çatı biçiminde olup kenarlar profillidir. Odada yeralan karşılıklı iki kline halen görülmekte, yastıkları ve şilteleri belirtilmiştir. Klineelerin örtülerinin üzerinde fresk kalıntıları vardır. Mezar odasının kapı eşiği üzerinde kapı demirlerine ait dört oyuktan üç tanesi korunmuş, birisi kırık olduğu için görülmemektedir.

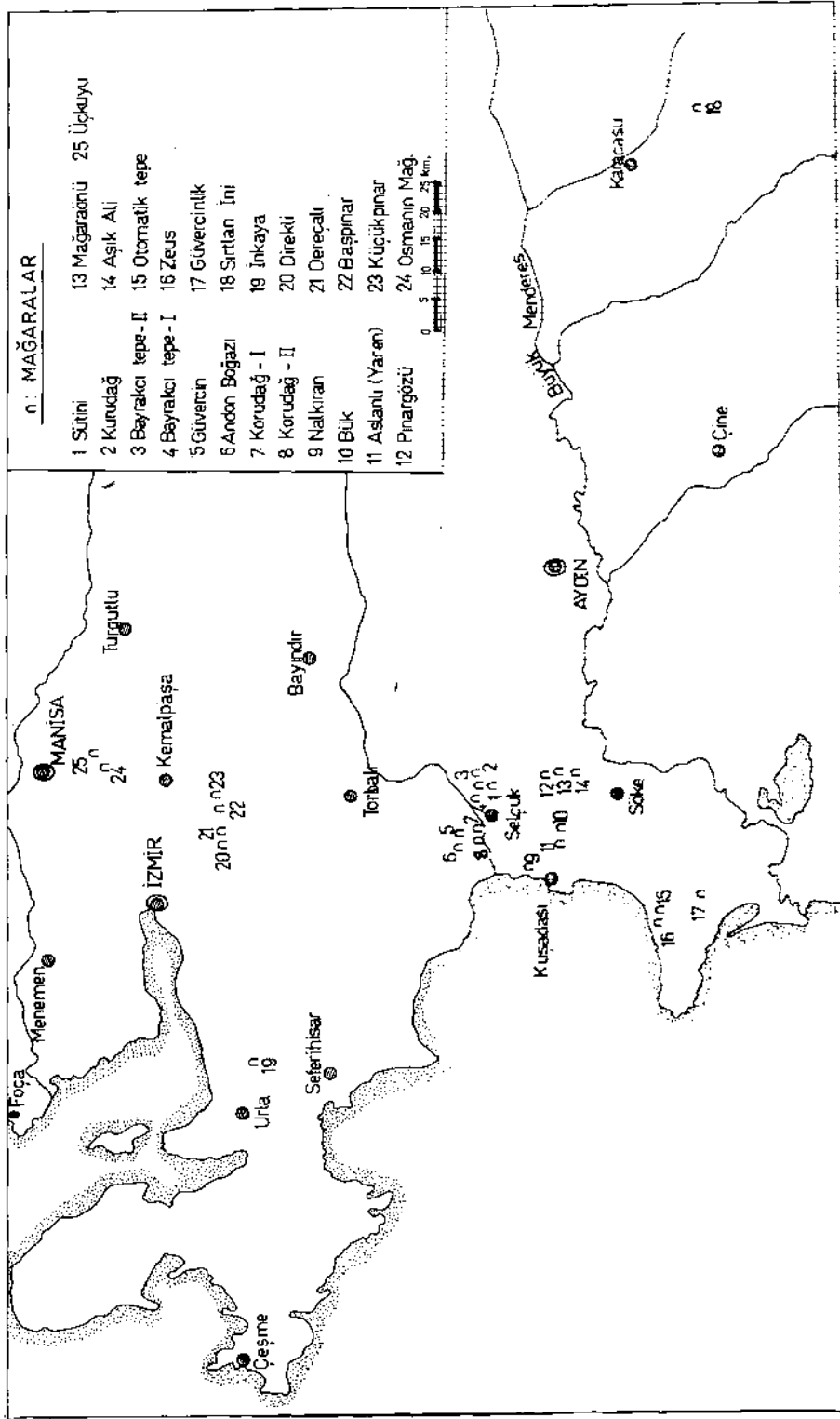
Mezar odası önündeki ön odanın, bugün yerinde olmayan kemerli çatısının kalıntıları görülmektedir. Mezar odasının önünde, kapı üzerin-

de yer alan Bizans yazıtları ve monogram iyi korunamadığı için tam anlamıyla anlaşılamamasına karşın, iki Bizans haçı açıkca görülmektedir. Bu mezarlar Hellenistik döneme ait olmasına rağmen çevrede, kaba Roma ve Bizans seramiği dışında başkaca bir malzeme bulamadık (Resim : 25).

Kaya mezarlarının önündeki düz alan belki de nekropol olabilir. Daha aşağılara doğru köye yakın bir yerde açılmamış bir tümülüs bulunmaktadır.

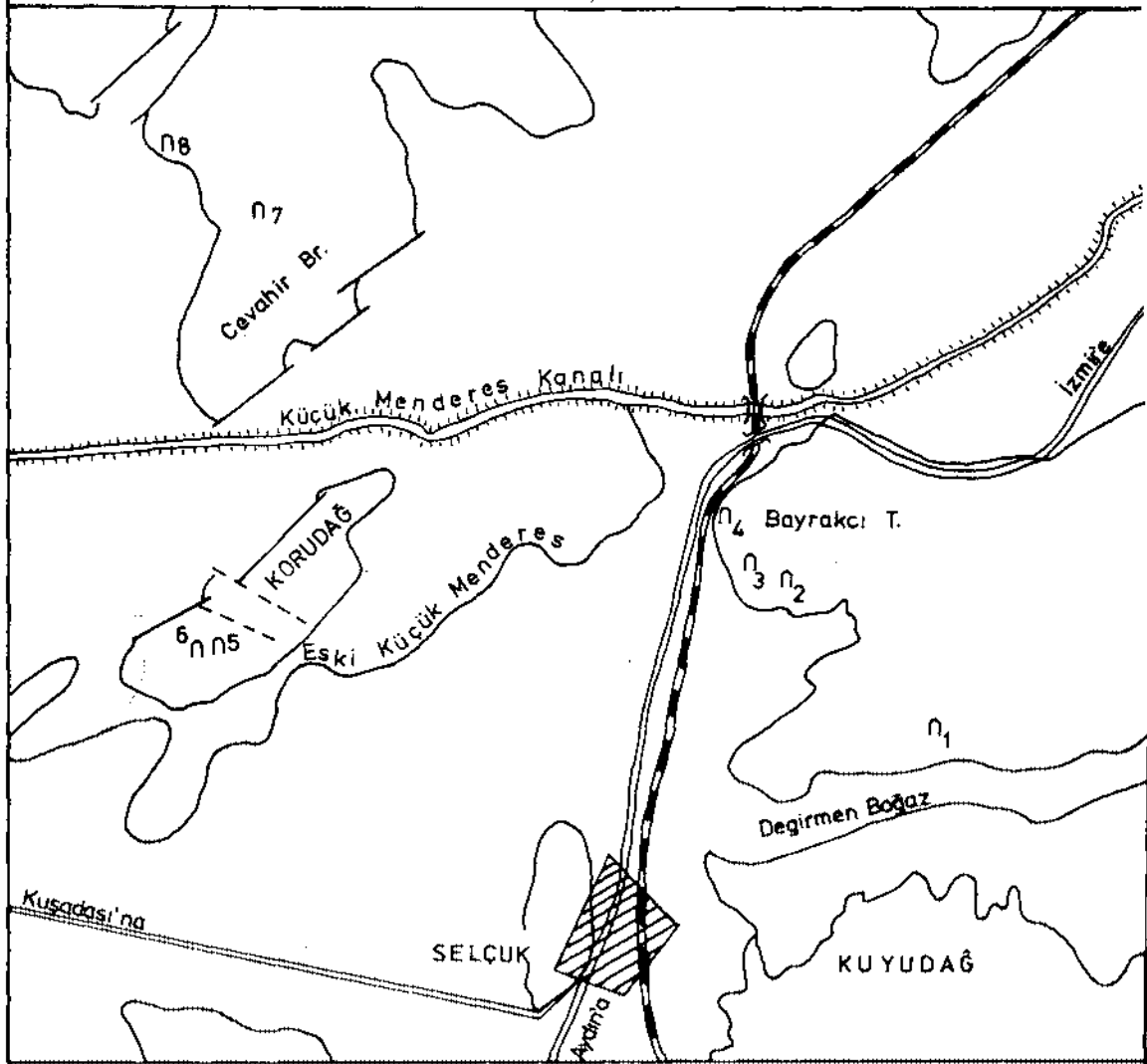
Ballıkaya ve çevresindeki araştırmalarımıza önümüzdeki yıllarda devam ederek daha geniş bilgilere sahip olmak azmindeyiz.

İZMİR - MANİSA - AYDIN YÖRESİNİN DOĞAL MAĞARALARI

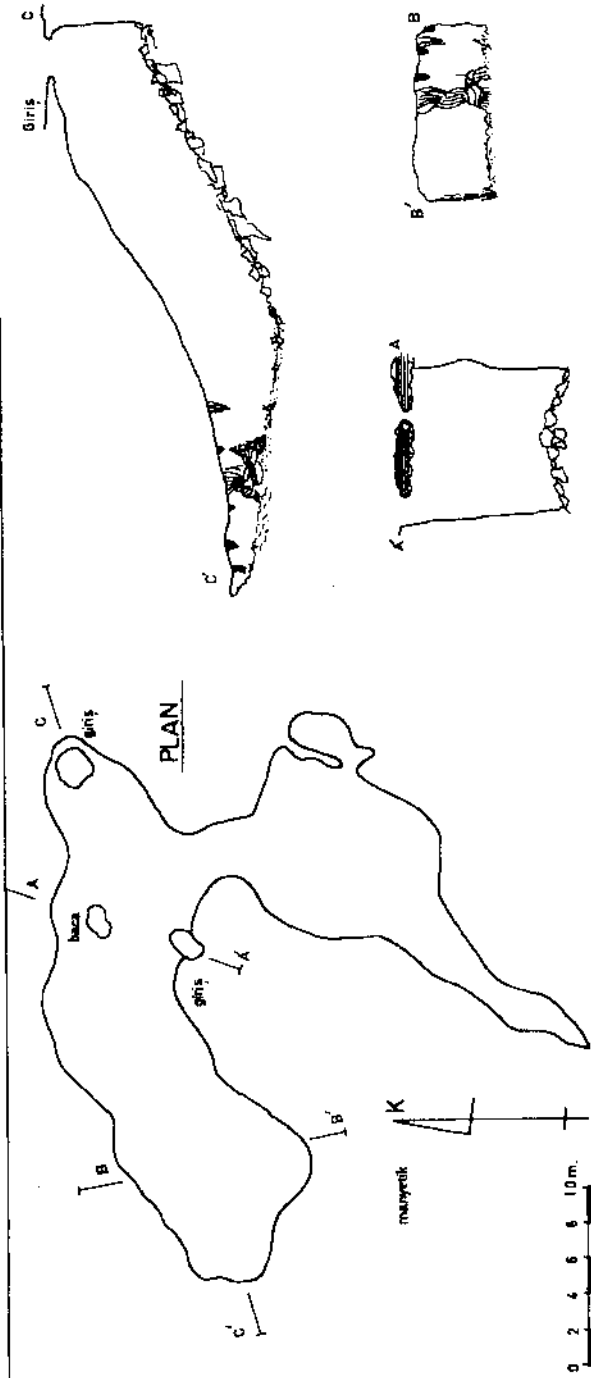
Resim : 1 --- İzmir - Manisa - Aydın yöresinin doğal mağaraları

SELÇUK ÇEVRESİNİN MAĞARALARI

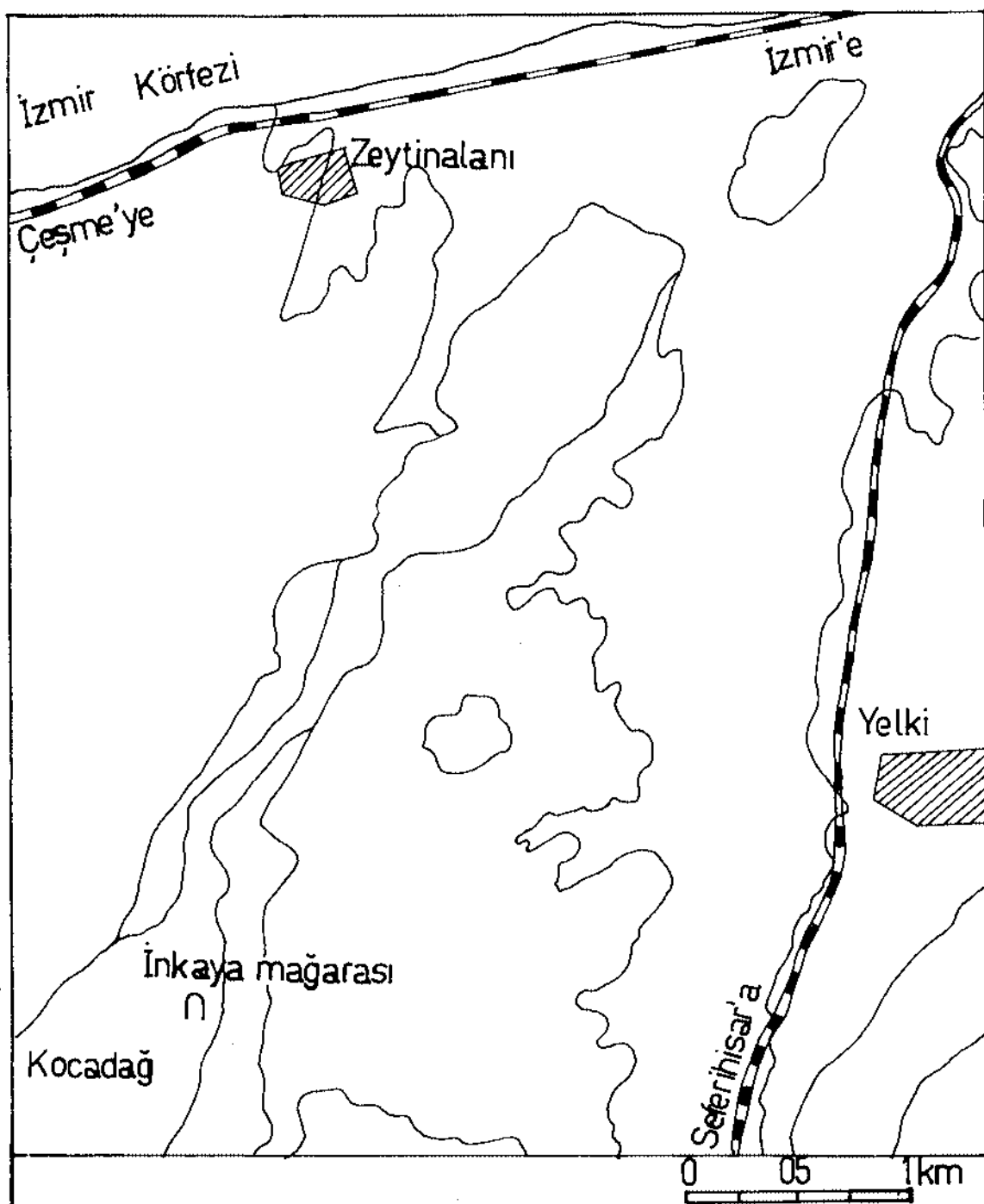
Resim 2 — Selçuk çevresinin mağaraları

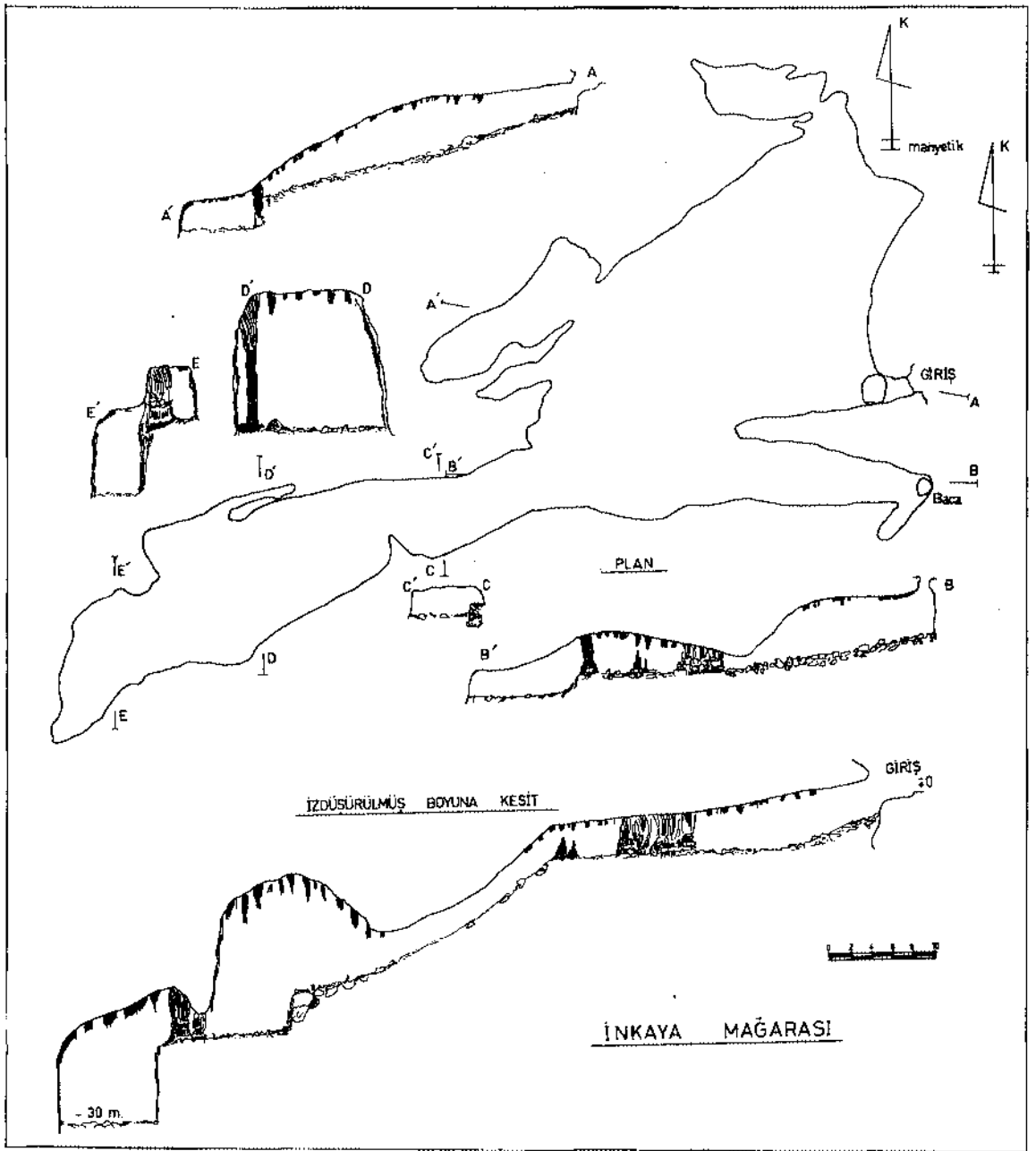
KORUDAĞ - I MAĞARASI

Resim : 3 — Korudağ - I mağarası

İNKAYA MAĞARASI (YELKİ-İZMİR)

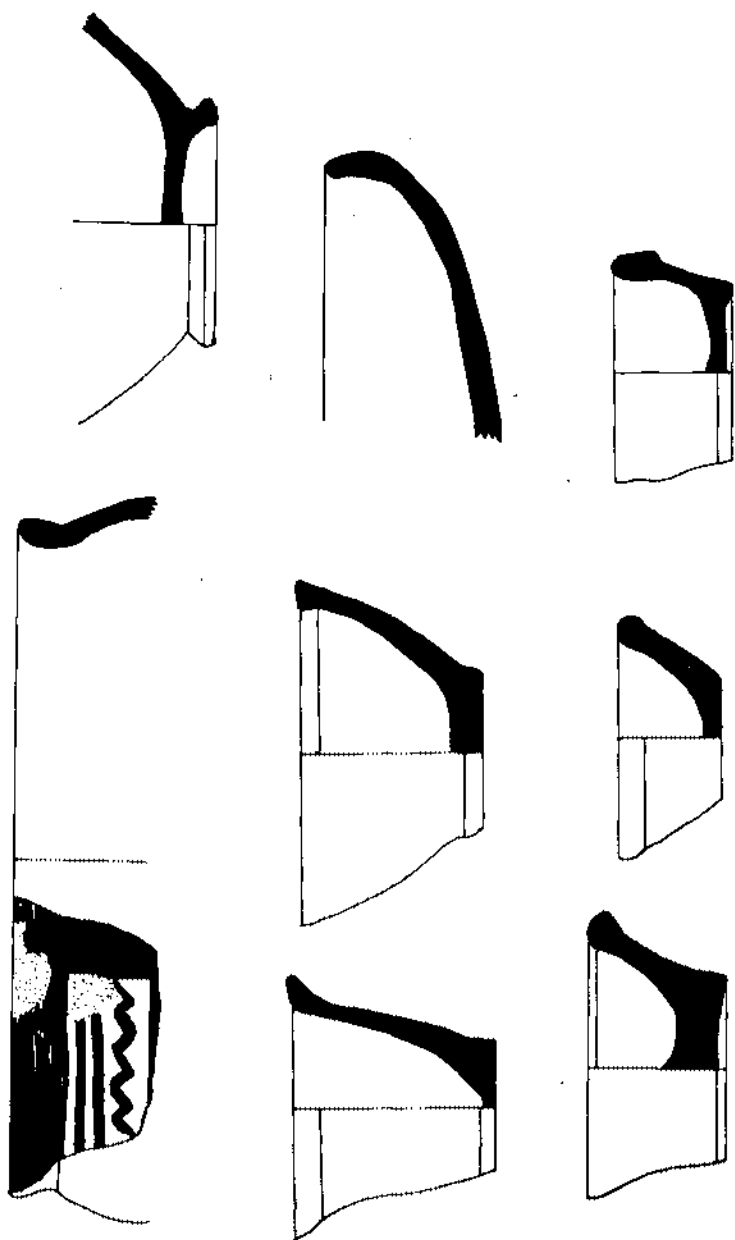
Resim : 4 — İnkaya mağarası (Yelki - İzmir)

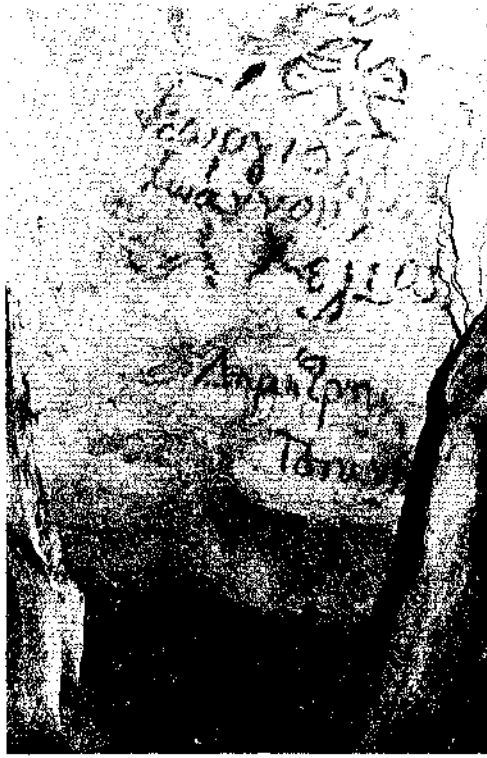

Resim : 5 — İnkaya mağarası

Resim : 8 — İnkaya mağarasının girişı

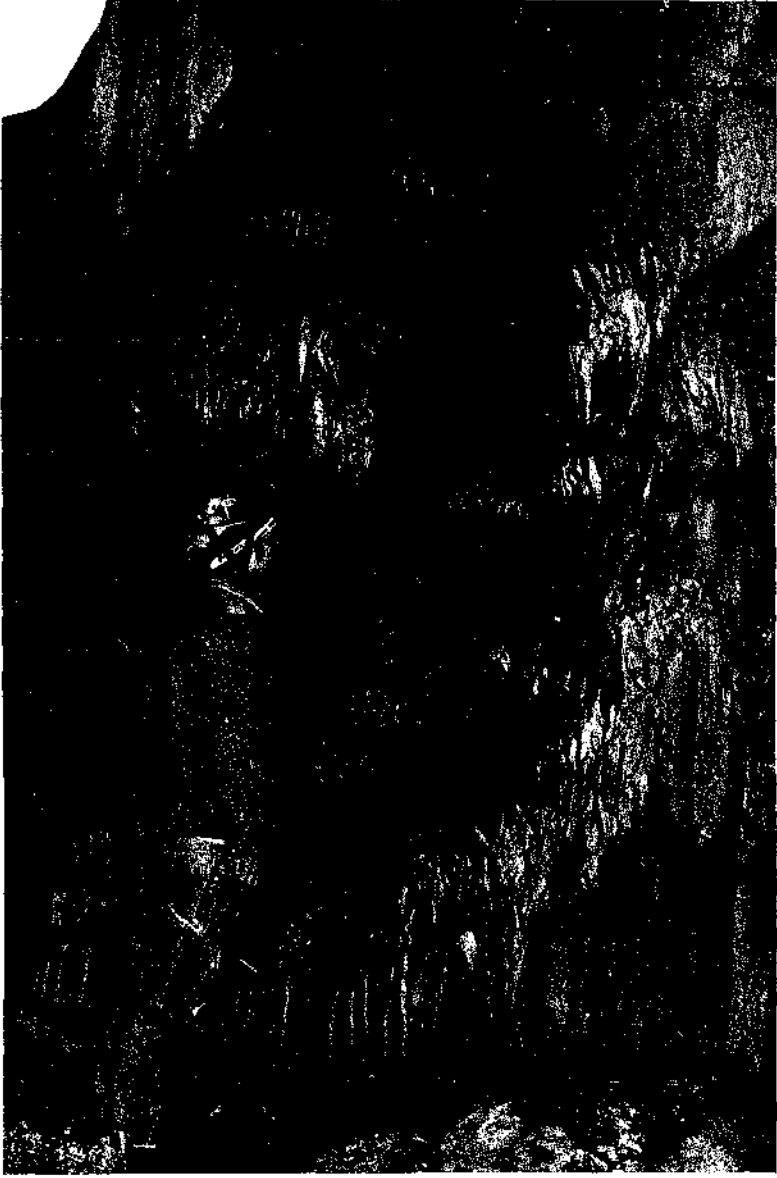

Resim : 8 — İnkaya mağarası duvarlarında görülen Rumca yazılar

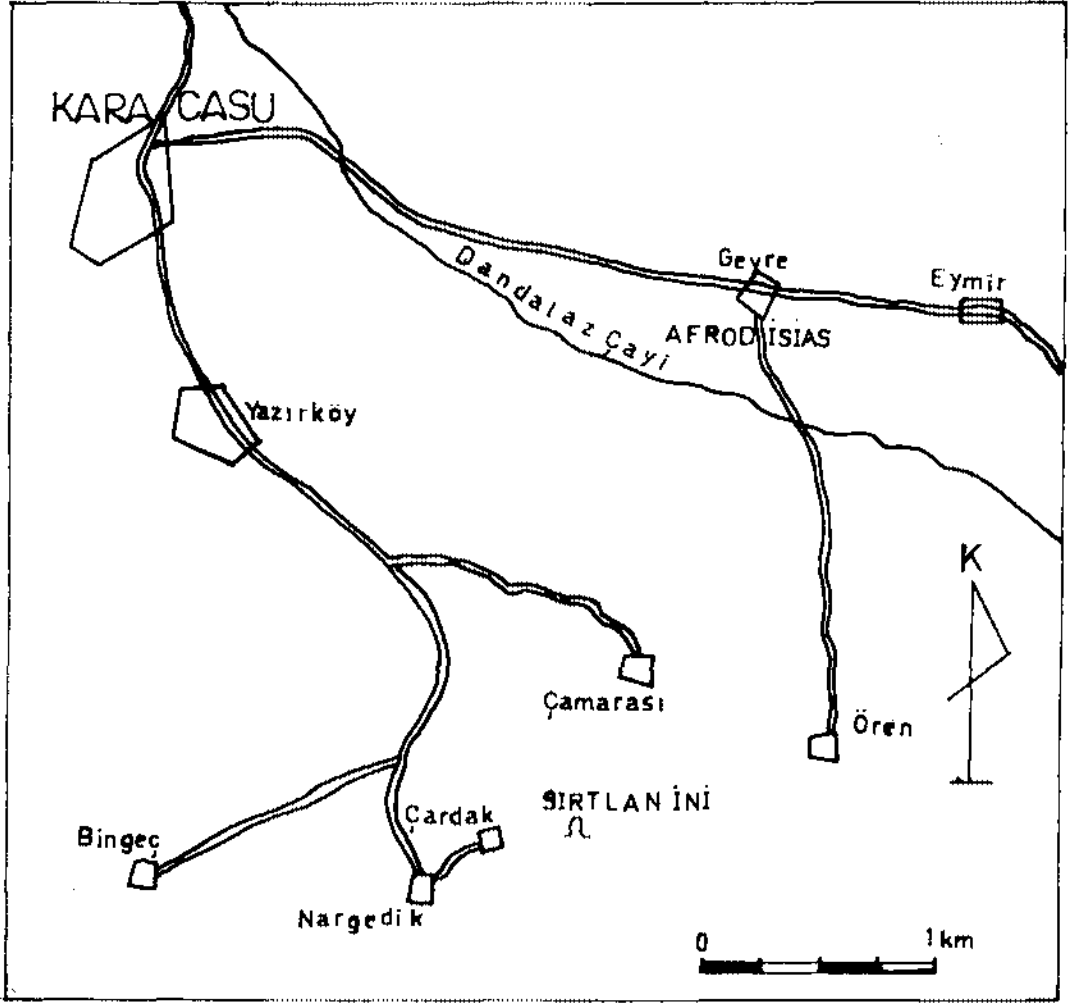

Resim : 9 — İnkaya mağarası duvarlarında görülen eski Türkçe yazılardan bir örnek (Urlalı Müftüoğlu Mehmet Efendi sene 1203H/1788-9 M)

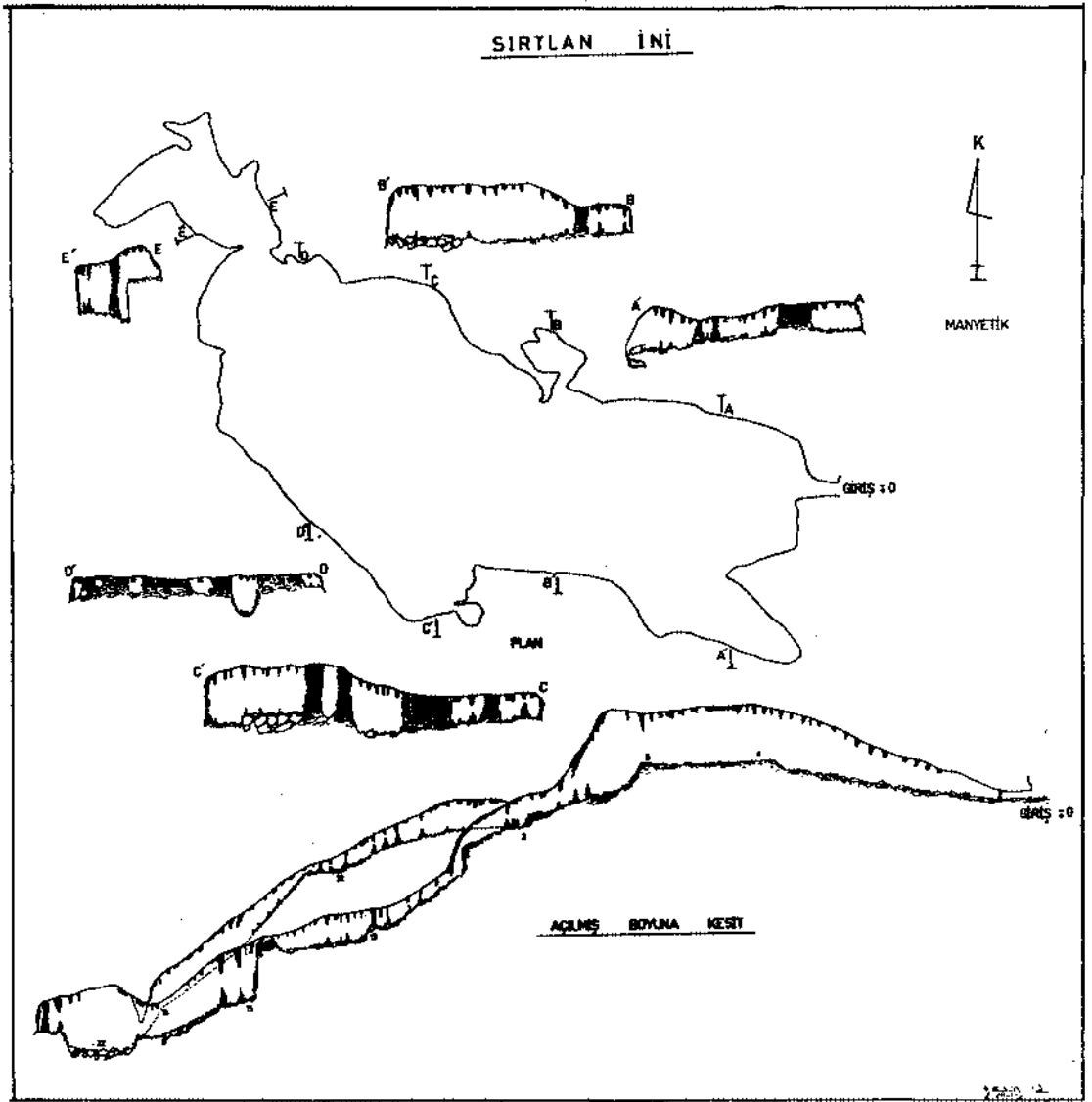
Resim : 10 — İnkaya mağarasındaki damla taşlar

Sırtlan İni Çevresinin Yol Durumu

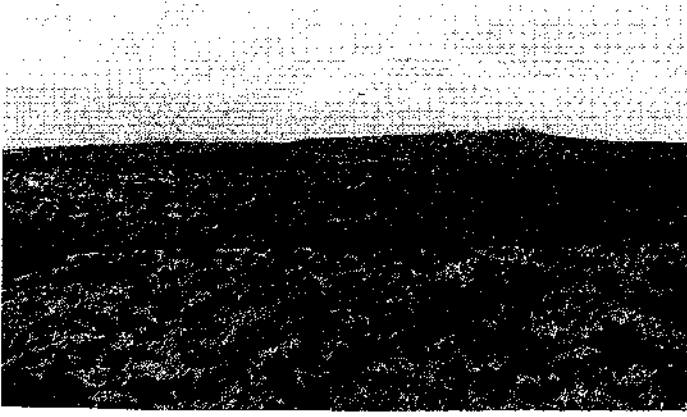

Resim : 11 — Sırtlan İni çevresi yol durumu

Resim , 12 — Sırtlan ini

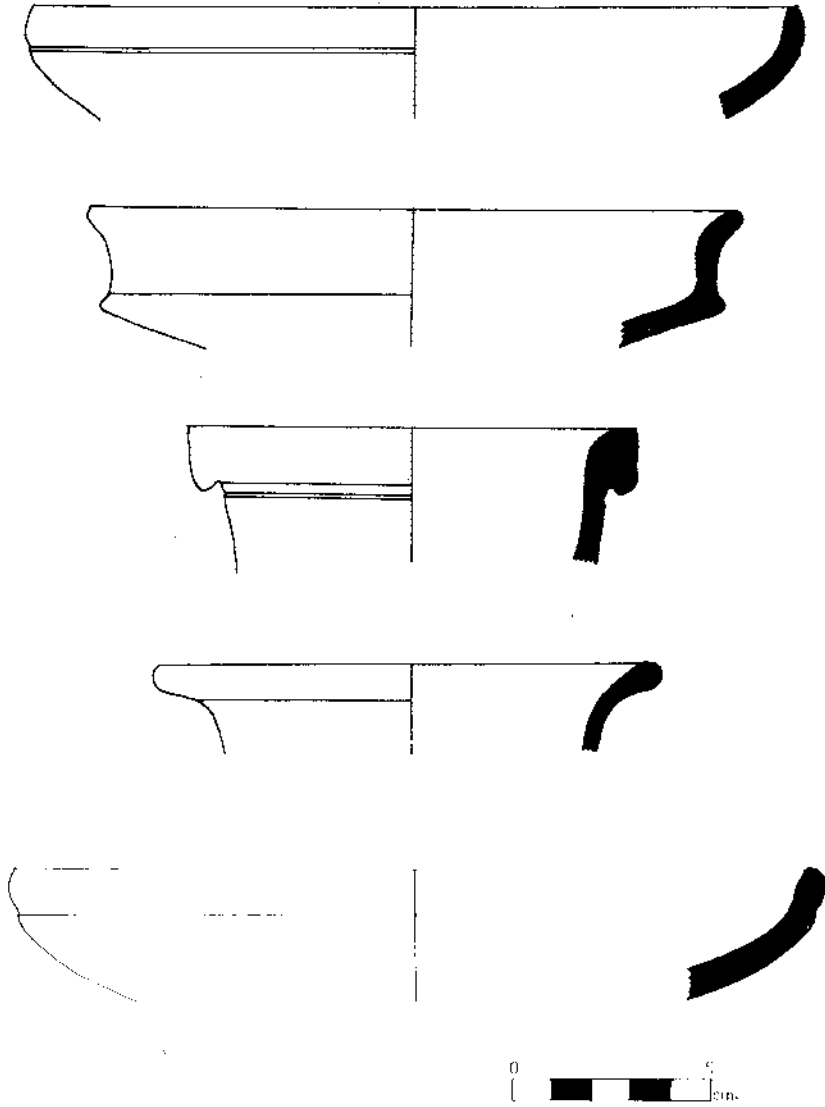
Resim : 13 — Sırtlan İni'nin girişinden çevrenin görünümü

Resim : 14 — Sırtlan İni mağarasının ağız

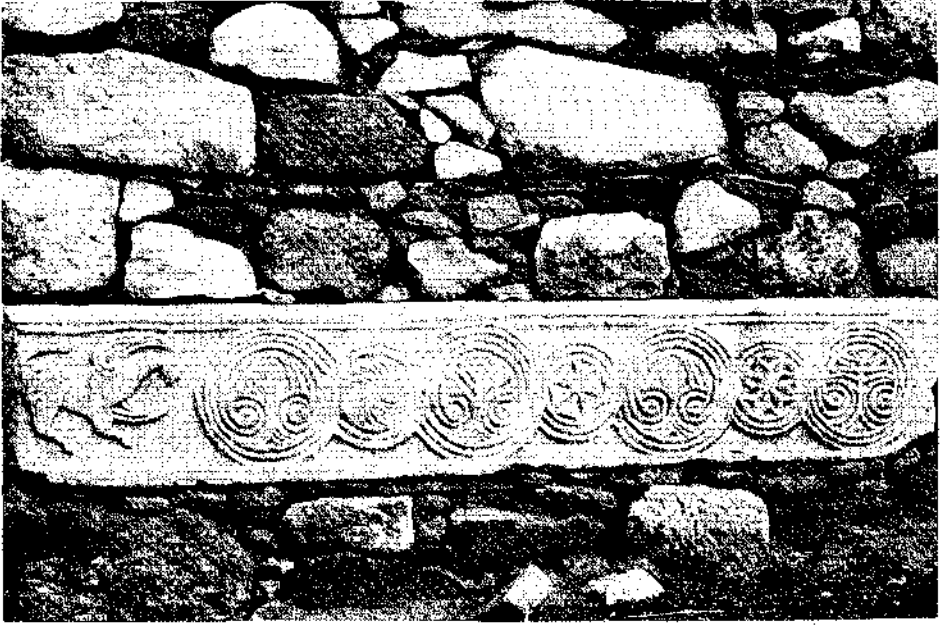
Resim : 15 — Sırtlan İni mağarasının içinden bir görünüm

SIRTLAN - İNİ

Resim : 16 — Sirtlan ini seramik buluntuları

F.S.

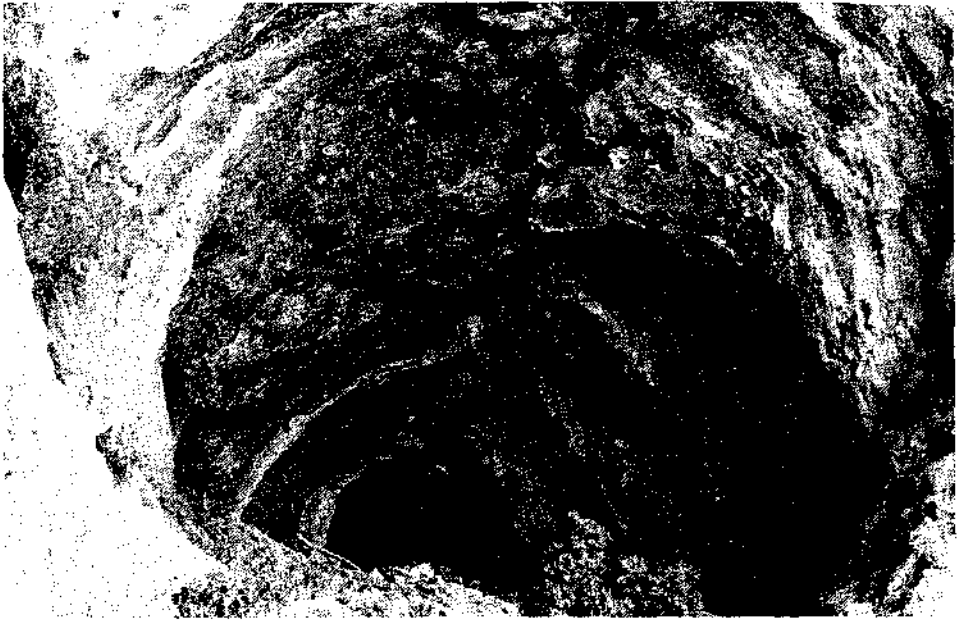
Resim : 17 — Bizans Devri'ne ait kabartmalı blok

Resim : 18 — Ballıkaya'nın güneydoğudan görünümü

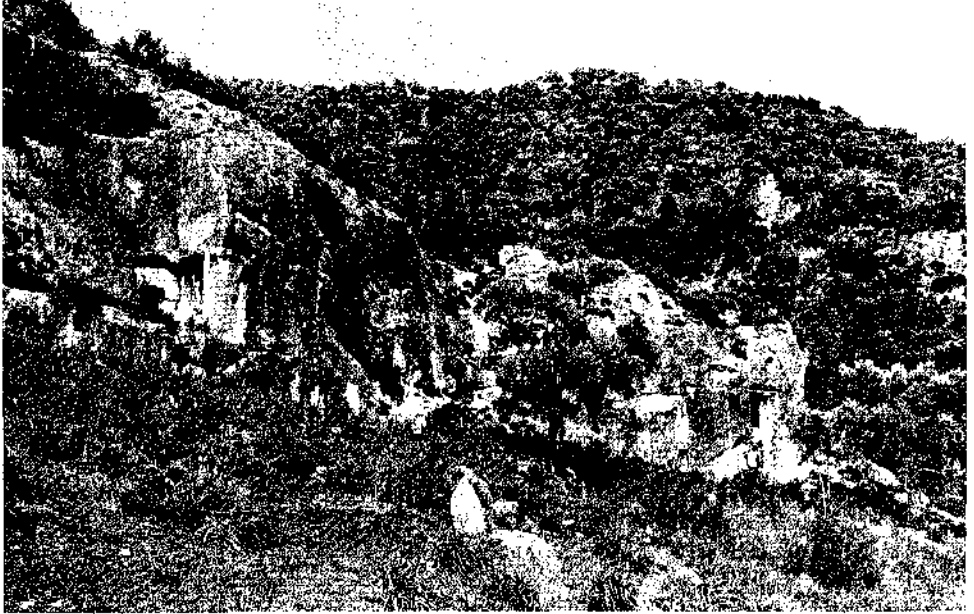
Resim : 19 --- Ballıkaya mağaraları

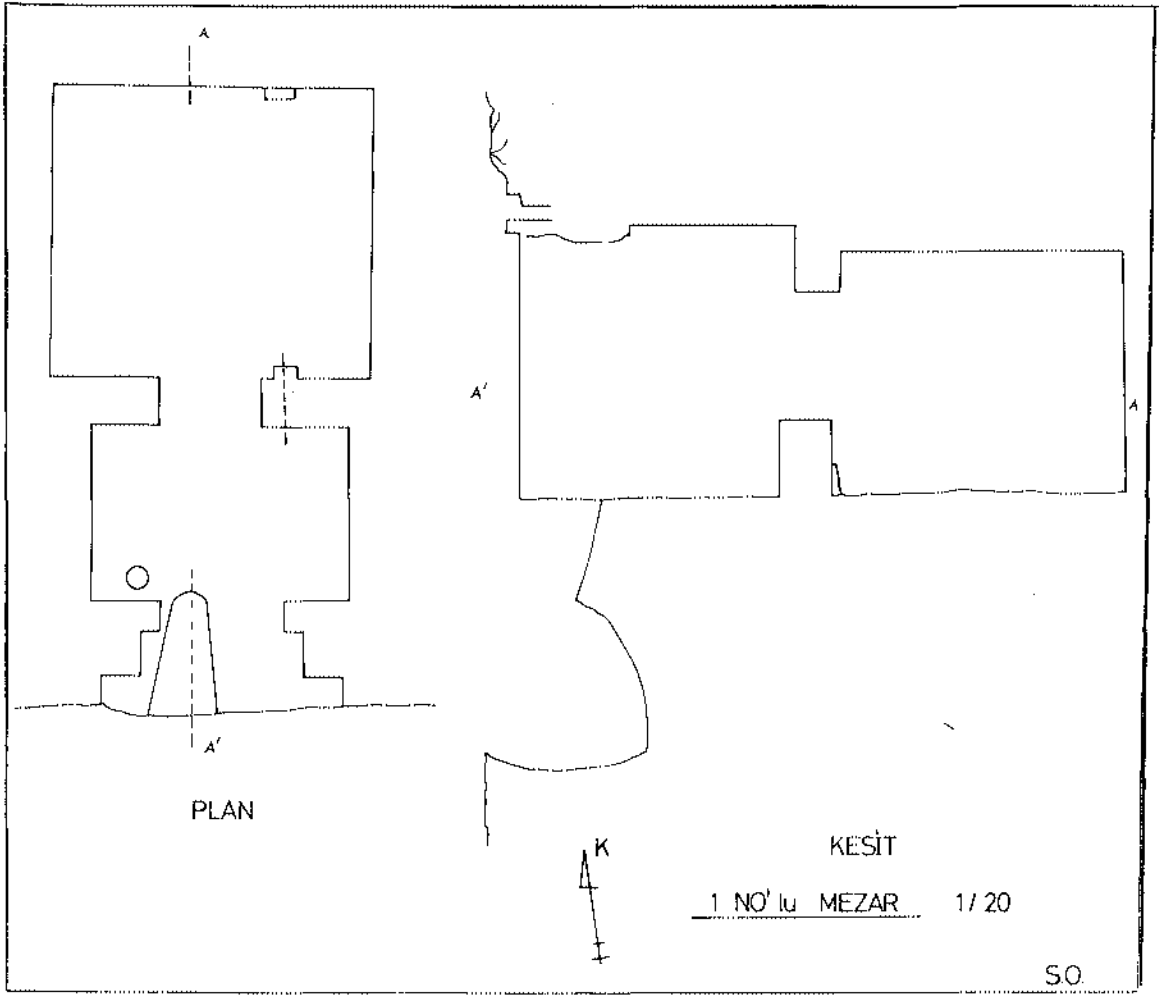
Resim : 20 — Ballıkaya mağarası freskleri

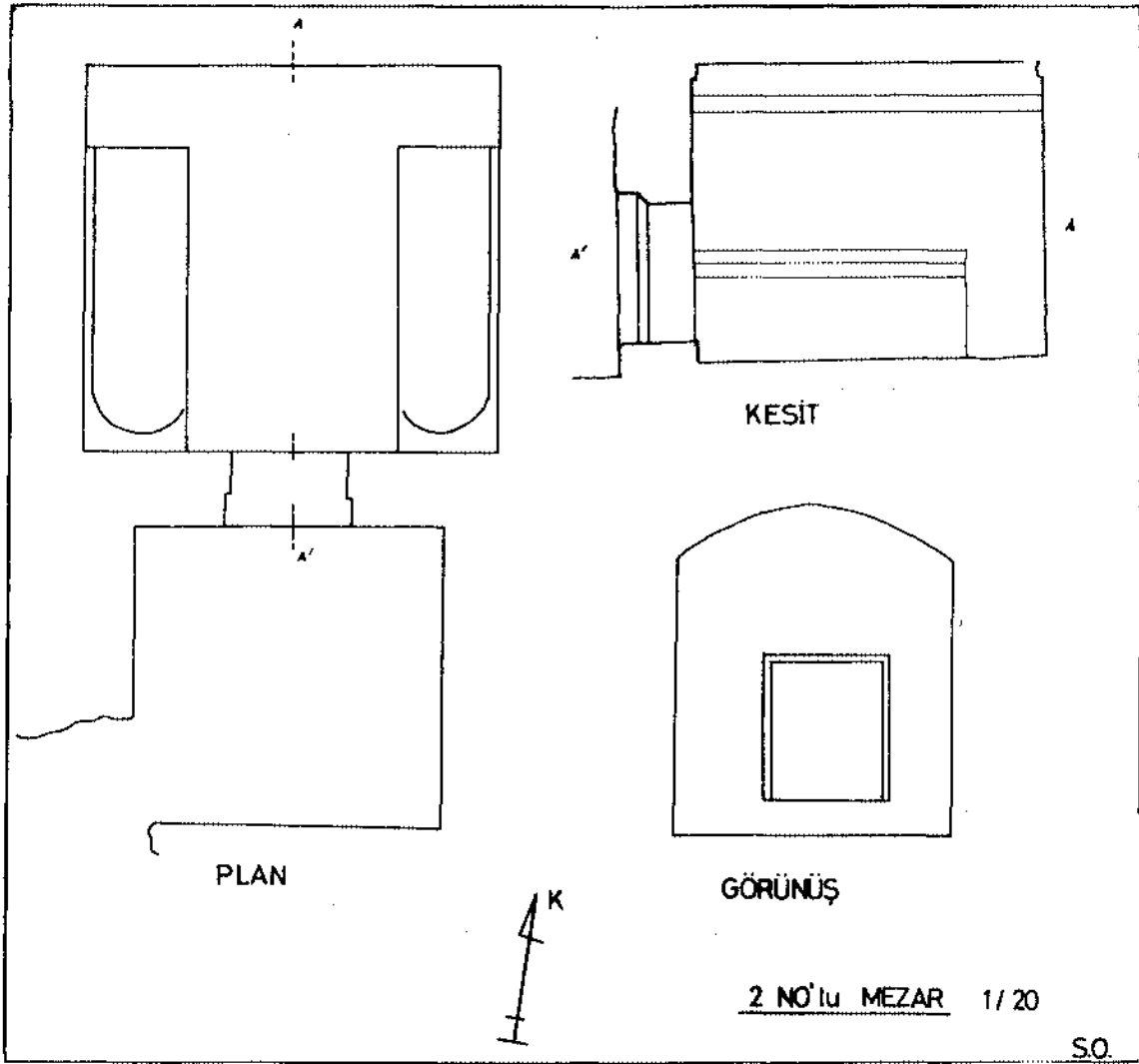
Resim : 21 — Ballıkaya fresklerinde Michael veya Gabriel figürü

Resim : 22 — Ballıkaya yöresinde yer alan I ve II nolu kaya mezarları

Resim : 23 --- Kesit, I No. lu mezar (1/20'lik plandan küçültülmüştür.)

Resim : 24 — 2 No.lu mezar (1/20'lik plandan küçültülmüştür.)

Resim : 25 — II No.lu kaya mezarı kapısı üzerinde yer alan Bizans haçı ve monogramları

YARIMBURGAZ MAĞARASI 1986 YILI KAZI ÇALIŞMALARI

Mehmet ÖZDOĞAN *

İstanbul ili, Bakırköy ilçesi sınırları içinde, Küçük Çekmece Gölü'nün kuzeybatı ucunda, Altınşehir Mahallesi'nden Kayabaşı Köyü'ne giden yolun üzerinde bulunan Yarımburgaz Mağarası'nda, giderek artan tahribatın önlenememesi üzerine, Sayın Dr. Nurettin Yardımcı'nın girişimi ile 1986 yılında, başkanlığımdaki bir ekip tarafından, İstanbul Arkeoloji Müzeleri adına bir kurtarma kazısı yapılmasına karar verilmiştir. Yarımburgaz Mağarası, ilginç doğal özellikleri ve Geç Antik Dönem kalıntıları ile daha geçen yüz yılın ortalarından beri ilgi çekmiş¹, 1964-65 yıllarında Türk Tarih Kurumu adına Prof. Ş. A. Kansu, Prof. K. Kökten ve N. Dolunay tarafından² kazılmıştı. Mağaranın insan kültür tarihi için taşıdığı büyük önemi sezinleyen hafirler, o dönemin çok sınırlı olanakları içinde ancak küçük sondajlar yapabilmiş, kazı çeşitli nedenlerden bitirilemeden yarım kalmıştı. Her şeye karşın 1964-65 kazıları Yarımburgaz Mağarası'nda, benzerleri başka hiç bir yerden bilinmeyen bir Kalkolitik kültürü ortaya çıkartmıştır. Bu değerli bilim adamlarının bitirme olanağını bulamadıkları çalışmayı sürdürmüş olmak, ekibimiz için büyük bir övünç kaynağıdır.

1986 yılı Yarımburgaz kazıları, hiç bir kuruluş ya da kişiye mal edilemeyecek tam bir ekip çalışmasının ürünüdür. Kazı, aşağıda kısaca özetleneceği gibi, yalnızca ülkemizin ve bölgemizin değil, tüm insanlık tarihini ilgilendiren önemli sonuçlar vermiş, kamuoyunda geniş yankılar uyandırmıştır. Bilimsel sonuçlarının yanı sıra 1986 yılı Yarımburgaz kazılarının en önemli sonucu ülkemizde arkeolojiye ve yapılan işe inanan,

(*) Doç. Dr. Mehmet ÖZDOĞAN, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Prehistorya Anabilim Dalı Fen/PTT, İSTANBUL.

- (1) Mağaradaki ilk araştırmaları içeren kaynakça için özellikle bakınız B. Eyice, «Tarihde Küçük Çekmece», *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 6-7, 1978, s. 57-120; ayrıca M. Özdoğan, «The Chalcolithic Pottery of Yarımburgaz Cave», *Studi di Paletnologia in Onore di S. M. Puglisi*, Roma, 1985, s. 177-189; M. Özdoğan, «Yarımburgaz Mağarası», *Arkeoloji ve Sanat* 32/33, 1986, s.
- (2) Ş. A. Kansu, «Yarımburgaz Mağarası'nda TTK Adına Yapılan Prehistorya Araştırmaları ve Tuzla Kalkolitğinde Yeni Gözlemler», *TTK VII. Kongre Raporu*, Ankara, 1972, s. 22-32.

her türlü özveri ile çalışmayı sonuna kadar götüren kişi ve kuruluşların var olduğunu kanıtlamasıdır.

Ekibimiz, göstermiş oldukları anlayış ve kolaylıklar için Sayın Dr. Nurettin Yardımcı'ya, Sayın Nimet Berkok ile Sayın Mustafa Karahan'a çok şey borçludur. Yarımburgaz Mağarası'nda bizi çalışmaya teşvik eden, başta aydınlatma sorunumuz olmak üzere, malzeme eksikimizi gideren ve sürekli olarak bizi destekleyen Sayın Haluk Akbaşoğlu ile Akmetal Fabrikası personeline, önemli parasal destek yaparak kazının yarım kalmasını önleyen Kaleporselen Elektroteknik Sanayi A. Ş.'ne çok şey borçluyuz. Malzeme eksikimiz ve nakliye sorunumuz, Sayın Çelik Gülersoy ile Sayın Nezih Başgelen'in yakın ilgileri sayesinde Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu tarafından çözülmüş, kazı sonrası değerlendirme çalışmalarının gerçekleştirilmesi için Arkeoloji ve Sanat Dergisi ile ARIT önemli katkılarda bulunmuşlardır. Edebiyat Fakültesi, Hollanda Arkeoloji Enstitüsü, İstanbul Arkeoloji Müzeleri ile çok sayıda kişi ve kuruluş malzeme eksikimizi gidermeye yardımcı olmuş, Edebiyat Fakültesi Dekanı Sayın Prof. Dr. Sencer Tonguç, Prof. Dr. Halet Çambel Prof. Dr. Ufuk Esin, Doç. Dr. Güven Arsebük, Doç. Dr. Haluk Abbasoğlu, Doç. Dr. Taner Tarhan olmak üzere çok sayıda meslektaşımız bize destek olmuşlardır. Tüm kişi ve kuruluşlara en içten teşekkürlerimizi sunarız.

Kazı ekibi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümünden 65 öğrenciden oluşmuştur; Büyük bir disiplin ve özveri ile fiilen çalışarak işi sonuna kadar götüren bu heyecanlı öğrenci kitlesi, sınırlı olanaklarla başlayan küçük bir kurtarma kazısının geniş kapsamlı bir kazıya dönüşmesini sağlamıştır. Kazının alan yöneticiliğini arkeolog Murat Akman, açma yönetimlerini Sinan Kılıç, Hakan Togul, Kemal Adatepe, Kenan Binici ile Yüksel Dede, çizim işlerini Bengü Kılıçbeyli ile Sinan Kılıç yüklenmiş, mağaranın çok güç koşulları altında fotoğraf çekimi ise Ahmet Boratav tarafından gerçekleştirilmiştir. Kazı sonrası dönemde fotoğraf çekimine Kerem İnanc, restorasyona Yüksel Dede ile Yutaka Miyake devam etmiştir.

Mesai saatleri dışında, tatil günleri ile gecelerini bize ayırarak mağara durum planını hazırlayan, öğrencilerimizin eğitimine yardımcı olan Sayın Yük. Mimar Alpaslan Koyunlu'ya çok şey borçluyuz. Mağaranın jeomorfolojisi ve çevre koşullarındaki değişimler ile ilgili olarak bizi aydınlatan, değerli zamanlarını ayıran Prof. Dr. Sırrı Erinc, Prof. Dr. Oğuz Erol, Doç. Dr. İlhan Kayan ile jeomorfolog Ahmet Ertek'e özellikle teşekkür etmek isteriz. İSKİ Genel Müdürü Sayın Dr. Atom Damalı'nın ilgileri sayesinde elektrik ve su ihtiyacımız da karşılanabilmiştir. İstanbul Arkeoloji Müzeleri adına ekibimize katılan meslektaşlarımız Halil

Özek ile Sabri Kızıltan'a, gösterdikleri uyum ve sorunlarımızın çözümüne yaptıkları katkı için, içten teşekkürlerimizi sunmak bizim için zevkli bir görevdir.

Mağaranın Tanımı

Yarımburgaz mağaralarının tanımı çeşitli yayınlarda³ ele alınmış olduğu için burada, daha çok 1986 kazı sonuçlarının anlaşılmasına yardımcı olacak bazı özellikleri belirtmekle yetineceğiz. Coğrafi konumu bakımından mağara, Marmara Denizi ile halen de bağlantılı olan Küçük Çekmece lagününe açılan geniş tabanlı bir vadinin kenarındaki kalker kayalığındadır. Mağara, birbirine eğimli bir rampa ile bağli, ayrı girişleri olan iki kısımdan oluşmuştur. Bunlardan, Yukarı Mağara olarak tanımladığımız, kör, fakat geniş ve yüksek tavanlı salonun deniz düzleminden yüksekliği, giriş kısmında 22 m. kadardır. Uzunluğu 52 m., iç alanı da yaklaşık 550 m² kadar olan Yukarı Mağara'nın ön kısmının Bizans dönemi sonunda göçtüğü anlaşılmaktadır. Günün belirli saatlerinde gün ışığının en derin kısımlara kadar girebildiği Yukarı Mağara, özellikle Antik Çağ'da yoğun olarak kullanılmış, duvarlarının hemen hemen tümü ile tavanın bir kısmı işlenmiştir.

Yukarı Mağara'ya göre 7 m. daha alçak olan Aşağı Mağara, dar ve uzun bir tünel görünümündedir; Yukarı Mağara ile bağlantıyı sağlayan eğimli rampadan sonra Aşağı Mağara, menderes gibi kıvrımlar yaparak, dağın içine doğru 1,5 km. kadar giren, derin bir galeri niteliği kazanır. Yer yer geniş salonların bulunduğu bu derin galerinin dar olan yerleri insan eli ile genişletilmiş, girişe yakın kısımlarına mezar ve basamaklar açılmıştır. Yarımburgaz'ın ünlü kayık resimleri derin galeride, girişten takriben 300 m. içerdeki en geniş salonun duvarındadır.

Mağaranın dışında, yaklaşık olarak 150 m. mesafede, «Küçük Tuna Suyu» olarak bilinen, büyük bir tatlı su kaynağı vardır.

Yarımburgaz geçen yüzyılın ortalarından itibaren arkeolog, sanat tarihci, jeolog, coğrafyacıların olduğu kadar defineci ve film yapımcılarının da ilgisini çekmiş, bilimsel ya da bilimsel olmayan vesilelerle bir çok kere kazılmış bir mağaradır. 1986 kazılarına başladığımızda, Yukarı Mağara'nın en üst tabakalarının hemen hemen tümü kazılmış, Kalkolitik katmanların ise yalnızca 30 m² si sağlam kalmış durumdaydı. Define aracılarının yer yer 2,5 m. yi bulan çukurlarının yanı sıra, bir bilim-kurgu filmi için açılan 2 m. derinliğindeki hendek Palcolitik Çağ dolgularına önemli zarar vermiş durumdaydı. 1986 yılı içinde çalıştığımız açmaların

(3) Bakınız dip not 1 ve 3.

yarıya yakın bir kısmı daha önce kazılıp, 1984 yılında bir özel kuruluş tarafından inşaat yapmak için mağaranın tesviyesi sırasında doldurulmuş çukurlara rastlamıştır. Önceki ilmi kazı yerlerinden 1964-65 Türk Tarih Kurumu açmalarının büyük bir kısmını saptayabildik; ancak 1927 yılında Howasse tarafından açılan yerleri saptama olanağını bulamadık. Defineci çukurlarını, içlerindeki şişe tiplerinden, hemen hemen kesinlikle tarihleyebildik.

Tabakalanma ve Kültür Süreci

Mağaranın oluşum özelliklerinden ötürü, tabakalar yatay ve çoğu kez sürekli değildir; tabaka yüzeylerinin bazen 80°'ye varan eğim ile sarplanması, mağaranın oluşum sürecine bağlı olarak zeminde çukurlukların bulunması, tabaka kalınlıklarının çok kısa mesafeler içinde ani değişimler göstermesi ve önemli bağlantı noktalarının defineci, filmci çukurları tarafından kesilmiş olması, kültür sürecinin izlenmesini güçleştirmiştir. Ancak, tabaka dolgularını oluşturan her bir toprağın çok kolay tanınan ayrı özelliklere sahip olması, bir ölçüde tabaka bağlantılarının kurulmasını kolaylaştırmıştır.

1986 kazılarında anakayaya yalnızca Yukarı Mağara'nın ağıza yakın bir yerinde varılmış, diğer yerlerde kazı, anakaya bulunmadan bırakılmıştır. Bu bakımdan dolgu kalınlığını kesin olarak söyleme olanağına halen sahip değiliz. İlk değerlendirmelere göre, mağaradaki süreci şu şekilde özetleyebiliriz :

Yukarı ve Aşağı Mağara 1. Tabaka : Roma - Bizans Dönemi. Mağaranın Osmanlı döneminde yoğun olarak kullanıldığını gösteren hiç bir iz rastlanmamıştır. Buna karşılık Bizans döneminde, ilk yapımı Hellenistik dönem sonlarına kadar inen büyük bir tesisin Mağara ile çevresinde yer aldığı anlaşılmaktadır. Ancak Küçük Tuna Suyu üzerine Avcılar Belediyesi tarafından yaptırılmış olan tesis, mağaranın hemen eteğinden geçen yol, hızla gelişen Altınşehir mahallesinin taş gereksinmesi, definecilerin tahribatı ve grayderin üst dolguyu kazımış olması nedeni ile bu büyük yapıdan günümüze çok az bir kısım kalmış, içeride de sağlam dolguya çok sınırlı alanlarda rastlanmıştır. Ancak, özellikle kayalardaki giriş ve taş yuvalarından bu yapının büyüklüğü hakkında bir fikir edinebilmekteyiz. Anlaşıldığı kadarı ile ilk olarak Küçük Tuna Suyu çevresinde ve yamacın eteğinde, masif taş duvarlı bir yapı gelişmiş, daha sonra, Bizans döneminde bu yapı teraslar halinde Yukarı Mağara'nın üstüne kadar tüm yamacı kaplamıştır. Yapının cephe uzunluğu 160 - 170 m. kadardır. Etekte yaptığımız çalışmalarda apsisli ve mermer sütunlu bir bazilikaya ait yan cephe duvarı bulunmuştur.

Yukarı Mağara'nın bu dönemde iki bölüme ayrıldığı anlaşılmaktadır; girişe yakın kısımda, doğu duvara, çevresinde küçük niş ve odacıklar olan, basamaklı bir apsis, tavana da üç kubbe oyulmuş, burası mağara- nın iç kısmından büyük bir portalle ayrılmıştır. Duvarlardaki giriş yer- lerinden, tapınak olarak kullanıldığı anlaşılan bu bölümün iki yanında asma katlar olduğu ve bunun da üzerinin çatı ile kaplandığı belli olmak- tadır. Nitekim kazı sırasında çok sayıda çatı kiremidine de rastlanmıştır. İç kısımda mağaranın doğu ve kuzey duvarları özenle düzeltilmiş, birbi- rinden bağımsız küçük nişler oyulmuş, kuzey duvarın önüne ayrıca ya- rım daire şeklinde basamaklı bir kısım yapılmıştır. Mağara tavanında, eski bir sarkıt kalıntısı olduğu anlaşılan çıkıntıya da sütun başlığı görü- nümü verilmiştir.

Olasılıkla Son Roma Dönemi'nde iki mağarayı birbirine bağlayan rampanın genişletilerek kullanıldığı belli olmaktadır. Rampanın doğu kısmına, kayaya açılan yuvalardan yararlanarak, kesme taşlardan masif bir apsis yapılmış, alt başına da, gene aynı yöntemle bir destek duvarı yerleştirilmiştir. Ancak Bizans Dönemi içinde rampanın işlevini yitirdiği, olasılıkla Yukarı Mağara'nın duvarları işlenirken çıkan molozla rampa apsisinin örtüldüğü, iki mağara arasında geçiş sağlamak için de rampa güney duvarına kayaya oyulmuş bir merdiven yapıldığı anlaşılmıştır.

Görüldüğü gibi Bizans Dönemi'nde Yarımburgaz Mağara'sında, alışıl- mışın ötesinde büyük ve karmaşık bir yapı vardır. Kazı sırasında parça halinde rastlanan mermer parçaları, oldukça iyi işçilik gösteren levha- larla, duvarların hiç değilse bir kısmını kaplanmış olduğunu da kanıtla- maktadır.

Yukarı Mağara 2. Tabaka : Bizans dolgusunun hemen altında, Yu- karı Mağara'nın orta kısımlarına rastlayan genişçe çukur bir alanda sap- tanmıştır. Koyu renkli ve küllü toprağı ile kolaylıkla tanınan 2. tabaka dolgusunun, en az iki alt katmanı vardır. 1986 kazı öncesi dönemde ya- yınlanmış olan çanak çömleğin büyük bir bölümünün⁴ 2. tabaka malı olduğu anlaşılmaktadır. Tümü el yapımı olarak özenle biçimlendirilmiş olan 2. tabaka çanak-çömleği, iyi arıtılmış ince taneli kilden, seyrek kum ve mika katılıdır. Genellikle astarlı olan yüzey iyi düzletilerek parlak açkılanmıştır; yüzeyde daha çok siyah, kahverengi, daha ender olarak kurşuni, devetüyü ile bunların tonları görülür. Parçaların çoğunda, geometrik düzende, kazıma, çizgi ya da nokta-baskı türü bezeme görülür; daha ender olarak oluk, yiv ve yumrucuk bezeme de kullanılmıştır. Ba-

(4) M. Özdoğan, «The Chalcolithic Pottery of Yarımburgaz Cave» de fig. 3, 4 ile fig. 4: 9, 4. tabaka tipik özelliklerini taşımakta, diğerleri ise 3-2. tabaka mal- larını yansıtmaktadır.

zen bezeklerin içi beyaz dolguludur. Hakim kap biçimleri olarak geniş ağızlı ve hafif omurgalı karınlı kâse ve çanaklar ile, yüksek boyunlu çömlekler görülür.

Yukarı Mağara 3. Tabaka : Gene aynı bölgede, kalınlığı 5-10 cm. kadar olan ve çok bol miktarda midye kabuğu içeren bir geçiş dolgusu niteliğindedir. Çanak çömlek daha çok 2. tabaka malları ile benzerlik gösterir; 4. tabaka ile ortak yanlarının az olması, midye kabuklarının bir düzlem oluşturacak şekilde bulunması, 3. ile 4. tabakalar arasında mağaradaki yerleşmenin bir kesintiye uğradığını göstermektedir. 2. tabakadan farklı olarak kazıma ile yapılmış kıvrık hat ve basit sarmal bezekler de görülür.

Yukarı Mağara 4. Tabaka : Oldukça farklı bir görünümde olan dolgu bol kil, yer yer taş öbekleri ve yanmış kerpiç parçacıkları içerir. Kendi içinde belirgin iki katmanı vardır. Dolgunun niteliği oldukça uzun bir dönemi kapsadığı izlenimi vermektedir. Çanak-çömlek yukarıdaki tabakalardan çok farklı özelliktedir. Gene el ile biçimlendirilmiş ve özenle yapılmıştır; ancak hamurları daha bol kum ve ufak taşcık içerir; yüzeydeki açıktır, genellikle yukarı tabakalara oranla daha donuksa da, az sayıdaki kırmızı renkli parçalarda canlı ve parlak bir görünüm vardır. Parçalarda en çok kızkahverengi ile donuk kurşunimsi-siyah renk hakimdir. Bu tabaka çanak-çömleğinin en belirgin özelliğini derin kazıma olarak yapılmış, girift geometrik bezeme oluşturur; kap yüzeyine yaygın olarak uygulanan bezemede daha çok kırık çizgi, merdiven, zig-zag, iç içe çizgiler, şevronlar, nokta-baskılar ile kıvrık çizgiler hakimdir. 4. tabaka çanak çömleğinden en az üç değişik bezeme üslubu görülebilir; bunların bir gelişim sürecini mi, yoksa ortak kullanımı mı yansıttığı, parçalar üzerindeki değerlendirme çalışmaları ilerledikçe anlaşılacaktır.

Yukarı Mağara 5. Tabaka : Cüruf şeklinde, sert ve kabuk şeklinde, düzenli olarak uzanan bir katmandır. İçinde çok az sayıda çanak-çömlek parçaları bulunmuştur; bunlar oldukça kaba olarak yapılmış, tırnak ve sokma bezekli parçalardır.

Yukarı Mağara 6. Tabaka : Katran görünümünde, siyah renkli kalın bir dolgudur; içinde, tipolojik olarak belirli bir döneme bağlanamayacak çakmaktaşı yonga ve çekirdekler ile, işlevi belirsiz, sürtülerek biçimlendirilmiş bir alet bulunmuştur.

Yukarı Mağara 7. Tabaka : Kendi içinde 7 a ve 7 b olarak tanımlandığımız iki değişik dolgu ile çok sayıda ara katmandan oluşmuştur. Genelde, 6. tabakadaki gibi koyu renkli bir maddenin, yavaş ve sakin bir süreç içinde birikimi söz konusudur; tabaka içinde varv gibi ince kat-

manların düzgün bir şekilde sıralanmasından birikim sürecinin yavaş ve uzun olduğu anlaşılmaktadır. Zaman zaman siyah maddenin çökelme ya da oluşumunda kesintilerin olduğu, araya, gene ince katmanlar halinde giren bazen kireçli, bazen de killi dolgulardan anlaşılmaktadır. Katmanların çoğu kısırdır; diğerlerinde, belirgin özellik taşıyan bir kaç Levallois türü yonga bulunmuştur.

Yukarı Mağara 8 - 10. Tabakalar : Bu tabakaları oluşturan dolgular oldukça kalındır; alt kısımlarda toprağın rengi giderek kızıl kahverengine dönüşmekte ve içindeki kum miktarı belirgin bir şekilde artmaktadır. Genel olarak diğer katmanlara göre daha serttir. Dolgunun üst kısımlarına doğru, yavaş yavaş, fakat belirgin sınımlarla, 7. tabakanın siyah toprağını oluşturan koşulların ortaya çıktığı izlenmektedir. Bu tabakalarda hiç bir arkeolojik malzemeye rastlanmamıştır.

Yukarı Mağara 11. Tabaka : Bu tabaka 2 m. kalınlığındaki silisli kumdan oluşmuştur; kendi içinde tabakalanmış olan kum dolgusunun alt kısımları kısmen çimentolaşmış, buna karşılık üst kısımları gevşek kalmıştır. Kum dolgusunun önceleri Yukarı Mağara zeminini tümü ile kapladığı, ancak 10-6. tabakaları oluşturan dolgular tarafından yarıldığı anlaşılmaktadır.

Yukarı Mağara 12-13, Aşağı Mağara 3. Tabaka : Yukarı Mağara'da, kum dolgusunun hemen altında ince bir traverten kabuk, bunun da altında, çimentolaşmış bloklardan oluşan bir breş katmanı vardır. Yukarı Mağara'da breş katmanı içinde bazı hayvan kemikleri bulunmuş, insan yapımı aletlere rastlanmamıştır. Ancak A 40 açmasında, traverten kabuk tarafından örtülmüş, yuvarlak plan veren bir taş topluluğuna rastlanmıştır. Taşların arasında, değişik türlere ait, yanmış görünümünde bazı kemikler bulunmuştur. Taşların dizilişi, bunların doğal değil, insan eli ile kondukları izlenimini vermektedir. Taşların arasında ve kemiklerde yanığa benzer izler görülmüşse de, bunların gerçekten yanık mı, yoksa kimyasal bir olayın sonucu mu olduğu, ileride yapılacak analizlerle belli olacaktır. Şimdilik, bazı kuşkularımız olmakla birlikte, bunu ilkel bir ateş yeri olarak düşünmekteyiz. Aşağı Mağara'da da kalın bir breş dolgusuna rastlanmıştır; içinde çok sayıda hayvan kemiği, alet ve moloz taş bulunan bu dolgunun, Yukarı Mağara'daki ile çağdaş olduğu düşüncesindeyiz. Bu dolguda, az sayıda kaba çaytaşı aletler ile birlikte, kaba, küçük yongalar ve özellikle dişli kazıyıcılar (denticulated) bulunmuştur.

Yukarı Mağara 14, Aşağı Mağara 4-5. Tabakalar : Her iki mağarada da, breş katmanlarının altında, içinde kil topanları bulunan, kızıl kahverengi, sert bir toprak katmanına rastlanmıştır. Aşağı Mağara'da, kazı

alanının orta kısmında doğal bir yükseltinin bulunduğu, insanların bunun iki yanındaki çukur kısımları kullandığı, kısmen mağara dışında da taşlar getirerek yerleştikleri anlaşılmaktadır. Dolgu, çok sayıda hayvan kemiğinin yanı sıra, çaytaşı alet ve küçük yonga aletler vermiştir. Yukarı Mağara'da dolgu kalınlığının daha fazla olmasına karşılık, alet yoğunluğu daha azdır ve hayvan kemiğine rastlanmamıştır.

Yukarı Mağara 15. Aşağı Mağara 6. Tabaka : Yukarı Mağara'da kalın bir traverten örtüye rastlanmış ve kazı bu düzlemde bırakılmıştır. Aşağı Mağara'da ise kesintili bir breş dolgu olarak görülür. Buluntu topluluğu 4-5. tabakalar ile aynıdır.

Aşağı Mağara 7-8. Tabakalar : Açık kızkahverengi ve oldukça sert bir dolgudur; içinde mağaraya dışarıdan geldiği belli olan taşlar, kaba çaytaşı aletler ile az sayıda yonga bulunmuştur.

Aşağı Mağara 9. Tabaka : Kızkahverengi çok sert bir dolgudur; çok az, ancak belirgin çaytaşı aletler vermiştir.

Aşağı Mağara 10-11. Tabakalar : Tümü ile kısır, traverten örtüleridir.

Aşağı Mağara 12. Tabaka : Traverten örtünün altına sınırlı bir alanda inilmiş; mağara duvarına yakın bir yerde, yığın halinde hayvan kemiği ile, çok ilkel bir yongalama ve kullanım aşınması gösteren küçük taşlar bulunmuştur. Dolgu çok serttir.

Aşağı Mağara 13-16. Tabakalar : Yalnızca küçük bir sondajda inilmiş, birbirini sıra ile izliyen sert sarı ve traverten katmanlarına rastlanmıştır. Açılmış olan alan tümü ile kısırdır. Kazı 16. tabakada, traverten örtü içinde bırakılmıştır.

Tarihleme ve Kültür Tarihi Açısından Önemi

Yarımburgaz Mağarası'nda çok uzun bir sürecin bulunduğu kuşkusuzdur. Yukarıda belirtilen tabakaları, şu şekilde özetleyebiliriz :

A) Roma-Bizans Dönemi (1. tabaka)

B) Kalkolitik Çağ (Yukarı Mağara 2-4. tabaka) : Bu tabakalarda ele geçen malzeme son derece gelişkin ve köklü geleneği olan bir çanak çömlek topluluğunu yansıtmaktadır. Ancak, bildiğimiz kadarı ile benzer malzemeye ne Anadolu ne de Trakya'da rastlanmamıştır; buna karşılık Balkanların İlk Vinça-Karanovo III-Paradimi kültürleri ile bazı benzerlikler görülür. Ancak, Yarımburgaz gerek yapım, gerek hamur ve gerekse bezeme bakımından bu kültürlerden çok daha gelişkin özelliklere sahiptir. Bilindiği gibi Balkanlarda bu kültürlerin kökeni ve tarihlemesi

oldukça tartışmalı bir konudur. Mağaranın Balkanlar ile Anadolu arasındaki doğal geçiş yolu üzerindeki stratejik konumu, Anadolu ile Avrupa arasındaki kültür ilişkileri sorununa yeni bir boyut getirecek niteliktedir. Mutlak yaş belirlemeleri ile ilgili sonuçlar henüz alınmadığından, şimdilik kuşku ile, 2. tabakayı Orta Kalkolitik Çağ'a tarihleme eğilimindeyiz. 3. tabakada bulunmuş olan kıvrık çizgi, sarmal bezekli parçalar ile, nokta - baskı ile biten hatlar Orta Avrupa'nın şeritli linear band çanak çömleğini hatırlatmaktadır; değerlendirme çalışmaları ilerlemeden bu ilişkinin niteliği ve etkinin yönü üzerinde kesin bir sonuca varmak olanaksızdır.

Yarımburgaz 4. tabaka çanak çömleği ise tümü ile bir sorun oluşturmaktadır. Girift geometrik bezeme ile karşılaştırılabilecek Alişar'ın en alt katında bazı parçalar mevcutsa da, malzeme tümü ile bu bölge için yenidir. Kap biçimleri bakımından Teselya Sesklo-Dimini evreleri, Romanya'da Dudeşti ile bazı kuşku benzerlikler vardır; aynı şekilde Orta Avrupa ilk şeritli linear çanak çömleklerin de benzer ögeler bulunabilir. Ancak, buluntu toplulukları arasında çok önemli farkların olduğu da açıktır. Az sayıda bulunmuş olan kırmızı renkli parçalar, mal olarak Orta Anadolu Hacılar parçaları ile de benzeşmekte, sığ çizi bezemeli 3-4 parça da Fikirtepe buluntularını hatırlatmaktadır. Şimdilik 4. tabakayı İlk Kalkolitik dönem içinde düşünme eğilimindeyiz.

C) Neolitik Çağ (Yukarı Mağara 5. Tabaka) : Parça sayısı çok az olmakla birlikte, Balkanların Sesklo öncesi dönem çanak - çömleği ve kısmen Demircihöyük en eski parçaları ile benzerlik göstermektedir. Olasılıkla Marmara Bölgesi'nin en eski çanak - çömleği bu tabaka içinde bulunmuştur.

D) Üst Paleolitik-Epi Paleolitik Dönem (Yukarı Mağara 6-7. Tabakalar) : Bulunan alet sayısının çok az olmasına rağmen, sürtmetaş bir parçanın varlığı, dolguların niteliği, Würm buzul döneminin son safhası ile, ilk buzul sonrası döneme ait olduğunu göstermektedir.

E) Orta Paleolitik (Yukarı Mağara 8-11. Tabakalar) : Çakmaktaşı yongaların arasında Levallois yöntemin görülmesi kadar, mağaraya dışarıdan bir akarsu tarafından getirilmiş olduğu izlenimi veren kum dolguları, bu katmanların Orta Paleolitik Çağ'ın değişik safhalarını yansıttığını göstermektedir. Ancak mağarada insan iskânının Orta Paleolitik Çağ'da kesintili olduğu da anlaşılmaktadır.

F) Alt Paleolitik Çağ (Yukarı Mağara 12-15, Aşağı Mağara 3-12. tabaka) : Ne Aşağı ne de Yukarı Mağara'da, Alt Paleolitik Çağ'ın ileri dönemlerinde iskân olduğunu gösterecek izlere rastlanmıştır. Başka

bir deyişle iki yüzeyli aletlerin olduğu Acheul dönemi tümü ile eksiktir. Buna karşılık Alt Paleolitik Çağ'ın ilk dönemleri kalın dolgular ile temsil edilmektedir. Traverten ve breş katmanları ile örtülmüş olan bu dolguların çok uzun bir zaman sürecini kapsadığı, özellikle Aşağı Mağara'da alet veren tabakaların birbirinden çok farklı özelliklere sahip olması ile de anlaşılmaktadır.

Her şeyden önce iyi tabakalanmış bir dolgu içinde, zengin bir çeşitleme ile çaytaşı alet topluluğunun bulunmuş olması, yalnızca ülkemiz değil, tüm insanlık tarihi açısından büyük bir önem taşımaktadır. Bilindiği gibi bu tür aletlerin en eski çeşitlemeleri Doğu Afrika'dan tanınmakta, ve buradan Asya ile Avrupa'ya yayıldığı düşünülmektedir. Bu görüşü, mutlak yaş belirlemeleri Afrika'ya göre biraz daha yeni olan, Yakın Doğu ve Batı Avrupa'daki bir kaç buluntu yeri desteklemektedir. Ancak söz konusu bu buluntu yerlerinin hiç biri ne Yarımburgaz gibi iyi bir tabakalanmaya, ne de alet zenginliğine sahip değildir. Yarımburgaz çaytaşı aletlerinin kesin yaşı, ancak Jeomorfolojik veriler ile hayvan kemiklerinin değerlendirilmesi ve mutlak yaş veren yöntemlerin uygulanmasından sonra açıklık kazanacaktır. İlk belirlemeler çaytaşı aletler ile birlikte ele geçen hayvan kemiklerinin Orta Pleistosen başından daha yeni olmadığı şeklindedir⁵; Yukarı Mağara'da, breş katmanını örten kum dolgusunun (11. tabaka) Mindel - Riss buzul arasındaki dönemden daha sonra burada birikmesi hemen hemen olanaksızdır. Bu durumda, en karamsar tahmin ile Yarımburgaz çaytaşı alet buluntu topluluğunun en üst tabakasını 400.000 yıldan daha yeni olmadığını, büyük bir olasılıkla 1 milyon yıla kadar inebileceğini söyleyebiliriz.

Ancak, mutlak yaşı ne olursa olsun, Yarımburgaz Alt Paleolitik Çağ tabakaları Afrika dışındaki en eski ve en iyi tabakalanmış buluntu topluluğunu vermiş, insanın ilk yayılımı ile ilgili olarak yeni bir bilgi potansiyelini ortaya çıkartmıştır.

Alt Paleolitik katmanlarda, dünyanın en eski mimarisi olarak sayılabileceğimiz yerleştirilmiş taşlara, olası ateş yerine rastlanmış olması, zengin bir hayvan kemiği malzemesinin de birlikte bulunması, buluntu topluluğunun önemini çok daha arttırmaktadır. İleride yapılacak çalışmaların bir çok konuya açıklık getireceği kuşkusuzdur.

(5) Yarımburgaz kemiklerine, İstanbul'u ziyareti sırasında zaman ayırarak bakan ve bizi geniş ölçüde aydınlatan Prof. Dr. Clark Howell'a teşekkür borçluyuz.

Mağaranın İklim Tarihi Açısından Önemi

Dünya ikliminde meydana gelen değişiklikler ve bunların yerel doğal çevre koşulları üzerindeki etkisi, son yıllarda üzerinde çok durulan ve çok sayıda araştırmaya konu olan bir olaydır. Önceleri daha çok doğa bilimcilerin ilgisini çeken bu olayın, insan kültürü üzerindeki belirleyici etkisi nedeni ile, arkeoloji açısından da önem taşıdığı hemen herkes tarafından kabul edilmiştir. Burada, yalnızca Pleistosen içindeki buzul ve buzul arası gibi büyük iklim salınımlarını değil, buzul sonrası dönemlerde bile meydana gelen ve yerel koşullara bağlı olarak ortamda çok önemli değişiklikler yapabilen küçük iklim oynamalarını da düşünmek durumundayız. Yarımburgaz Mağarası'nın, Marmara Denizi gibi çevre koşullarındaki en küçük değişikliklere çok hassas bir sistem⁶ ile bağlantılı olması, mağaradaki verilerin önemini daha da arttırmaktadır.

Ülkemizde şimdiye kadar arkeolojik veriler ile Pleistosen iklim salınımları arasındaki ilişkiyi ortaya koyacak verilere pek rastlanmamış, bu nedenle de, Paleolitik Çağ bulgularının tarihlenmesi daha çok tipolojik esaslara bağlı kalmıştı. Bunun doğal sonucu olarak da Türkiye'deki Paleolitik Çağ buluntularının tarihlenmesi, genellikle kuşku ile karşılanmaktaydı. Yarımburgaz Mağarası, yukarıda da kısaca özetlenmiş olduğu gibi, Pleistosen iklim ve doğal çevre değişikliklerini çok iyi belgeleyen bir anahtar niteliğindedir. Tabii, mağaradaki değişik toprak katmanlarının ne tür ortamları temsil ettiği, ancak jeomorfolojik verilerin değerlendirilmesinden sonra kesinlik kazanacaktır. Burada yalnızca bazı noktalara değinmekle yetineceğiz.

Yarımburgaz Mağaraları'nda, başka yerlerde rastlanmayan bu denli uzun bir sürecin korunabilmiş olması, mağaranın oldukça karmaşık oluşumunun ve topoğrafik özelliklerinin sonucudur; daha doğrusu, olağan koşullarda erozyon ile aşınıp gidecek dolgular, rastlantılar dizisi sonucunda, mağarada cepler halinde korunabilmiştir. Bunları, kısaca şu şekilde özetleyebiliriz:

Yukarı Mağara, daha önce de belirtildiği gibi kördür; yani şu ya da bu şekilde oluştuktan sonra yer altı suyu ile ilgisi kalmamış, gelişimini durdurmuştur. Buna karşılık Aşağı Mağara uzun bir tünel ile yeraltı su sistemi ile bağlantılı, yani faal durumdadır. Ancak, her iki mağara arasında bağlantı sağlıyan ve rampa olarak tanımladığımız bir bağlantının bulunması, bazen sifon yaparak aşağı mağaradaki suyun yukarıya çıkmasını, bazen de yukarıdaki suyun aşağıya boşalmasını sağlamıştır. Nite-

(6) Özellikle bakınız M. Özdoğan, «Marmara Bölgesinde Kültür Tarihi ile İlgili Bazı Sorunlar ve Bunların Çözümüne Jeomorfoloji Araştırmalarının Katkısı», *1. Arheometri Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 1985. s. 139 - 162.

kim, rampadaki Antik Dönem duvarının altında çakıllı kum dolgularına rastlanmış olması, buradaki tabaka eğimleri, bu bağlantının mağaranın çok eski dönemlerinden beri faal olduğunu kanıtlamıştır.

Yukarı Mağara'nın girişinde ana kaya oldukça yüksek bir düzlemde ve düz olarak uzanmaktadır. Ancak, mağaranın içlerinde, yaklaşık olarak bizim A 29-40 açmalarının olduğu yerde genişliği 15 m., derinliği de 5 m. den az olmayan bir çukurluk vardır. Mağaranın oluşum süreci içinde gelen suyun kalkerli tabanı eritip kendisine dikey bir yol açması ile oluştuğu anlaşılan bu çukuru bir gidegen ya da dolin olarak düşünebiliriz. Bu çukurun giderinin zaman zaman gelen moloz ile giderinin tıkanması, burada dışarıdan rüzgar ile gelen toprakların, yukarıdan damlayan suların, ya da ağızdan gelen suyun birikmesince neden olmuş, çevresinin ana kaya ile yüksek bir duvar ile çevrili olması da, bu dolgunun günümüze kadar bozulmadan korunmasını sağlamıştır. Doğal çevre koşullarındaki değişikliklere bağlı olarak bu çukurun zaman zaman göl, bataklık durumuna geldiği, bazen de tümü ile kuruduğu anlaşılmaktadır. Çukur alan, genel olarak insanların oturmasına elverişli olmadığından, burası çok az arkeolojik malzeme vermiş, daha çok buraya düşen ya da sürüklenen malzeme ele geçmiştir. Çukurun içinde, çaytaşı aletler ile birlikte gördüğümüz kızıldahverengi toprak, her halde sıcak ve kurak bir iklimi yansıtmaktadır. Bunu örten breş ile travertenin oluşumu, daha doğrusu bunun yağışlı sıcak mı, yoksa yağışlı soğuk bir dönemde mi oluştuğu henüz anlaşılmış değildir. Ancak doğal çevre koşullarında önemli bir değişikliği yansıttığı da kuşkusuzdur. Mağaradaki en ilginç dolguyu, Yukarı Mağara 11. tabaka olarak tanımlanan, 2 m. kalınlığındaki kum tabakaları oluşturmaktadır. İlk belirlemelere göre silisli olduğu, yavaş bir süreç içinde biriktiği anlaşılan bu kum, büyük bir olasılıkla dışarıdaki akarsuyun mağara ağızına yakın bir seviyeye çıktığı dönemde, yani yüksek deniz düzleminin olduğu bir buzularası dönemde birikmiştir. Eğer bir tektonik deformasyon yok ise, bu olayın Riss buzulundan önceki bir tarihe ait olması gerekir.

Yukarı Mağara'da kum katmanlarının üzerinde yer alan 8-10 tabakalar gene kurak bir dönemi yansıtmaktadır; ancak giderek daha yağışlı bir ortamın hakim olduğu da, araya giren ince koyu renkli damarlardan anlaşılmaktadır. 7. tabaka ile birlikte çevre koşullarının tümü ile değiştiği, 6. tabakaya kadar süren yağışlı bir ortamın olduğu, çukurun tıkanarak bir göl görünümünü aldığı anlaşılmaktadır. Kendi içinde en az üç, olasılıkla 5 ara kurak dönemi de olan bu süreç içinde, çukurda yetişen, ya da sürüklenen organik maddelerin siyah renkli toprağı oluşturduğu düşünülebilir. İlk çanak-çömleği bulduğumuz 5. tabaka ise, lateritik karakteri ile daha kuru ve sıcak bir iklimi yansıtmaktadır; olasılıkla bunu

Post Pleistosen Klimatik Optimum içinde düşünebiliriz. 4. tabakadaki taş dolgular her halde çukurun içinin doldurularak oturmaya elverişli bir duruma getirilmesi için yapılmıştır.

Aşağı Mağara'daki süreç ise oldukça değişiktir. Açık renkli toprağın oluşturduğu sıcak bir dönemde başlayan ilk insan iskânı, traverten oluşumuna neden olan 11. tabakadan sonra, gene sıcak ve olasılıkla kurak bir dönemde devam etmiş, 3. tabakadaki breş formasyonu ile birlikte son bulmuştur. Bu süreç içinde Aşağı Mağara'dan, dışarıdan ya da mağaranın içinden gelen bir suyun zaman zaman aktığı, küçük çakıl ve kumlu depolardan anlaşılmaktadır. 3. Tabakadaki breş oluşumu bir örtü gibi eski dolguları kilitlemiş, ancak aktif olan su nedeni ile bunun üzerinde Alt Paleolitik Ça'dan sonra hiç bir dolgu tutunamamıştır. Bir başka deyişle 3. tabaka breşinin altındaki dolguların, Aşağı Mağara'nın aktif olması nedeni ile fosil bir dolgu gibi korunduğunu söyleyebiliriz. Aşağı Mağara'nın bulunduğu râkım göz önüne alınırsa, buranın zaman zaman deniz istilasına da uğramış olduğunu söyleyebiliriz.

Sonuç olarak Yarımburgaz araştırmaları henüz başlangıç aşamasındadır; ilk veriler bile buranın çok değişik uzmanlık dalları için büyük bir bilgi potansiyaline sahip olduğunu göstermektedir.

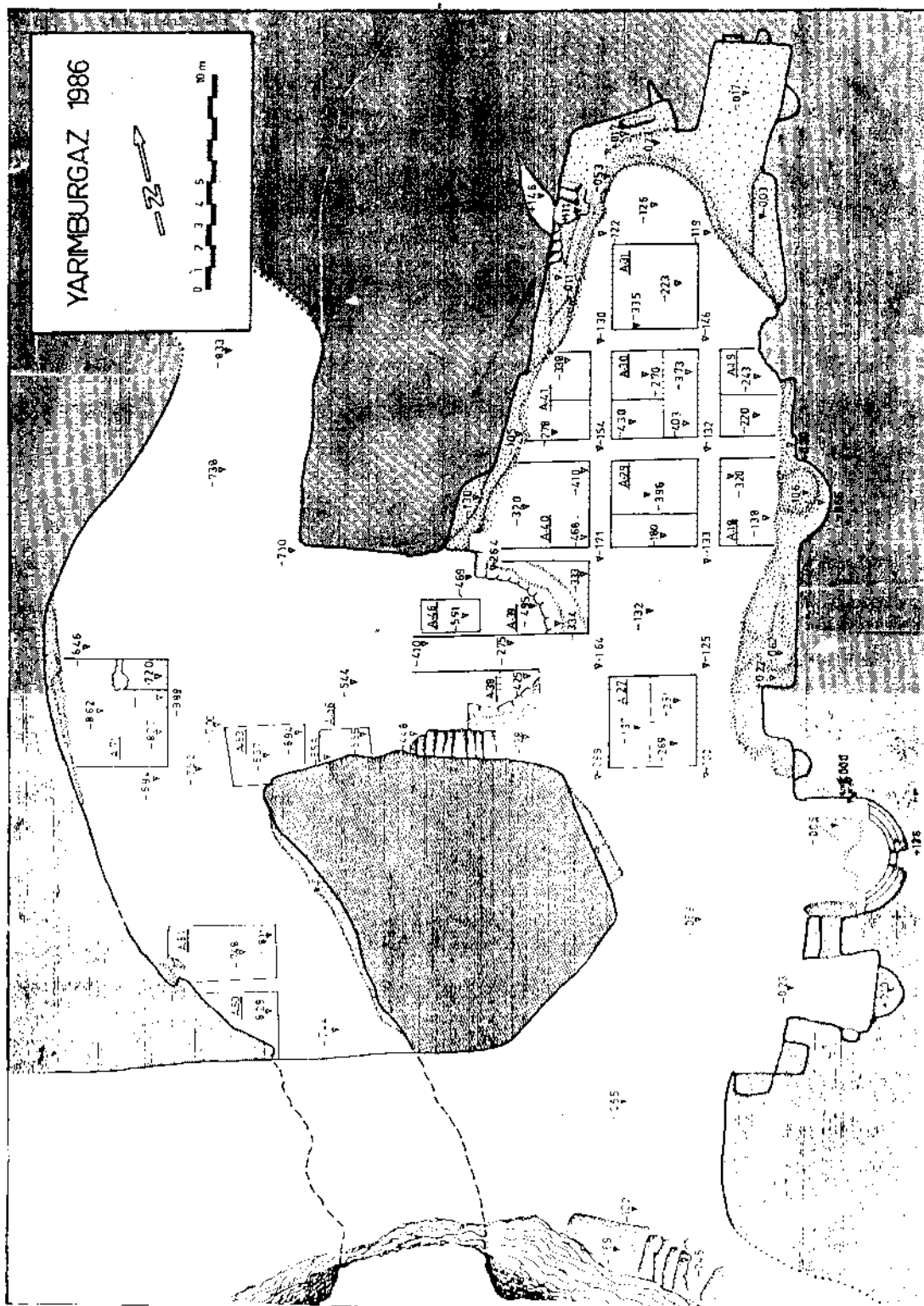
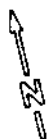
Kazı Sonrası Dönemde Ortaya Çıkan Yeni Veriler

Bütün çabalarımıza rağmen, Yarımburgaz Mağarası'ndaki defineci tahribatını ancak 6 ay için önleyebildik ve Şubat 1987 tarihinden itibaren mağara, yeniden yoğun bir biçimde kazılmaya başlandı. Bazıları çok derine kadar inen defineci çukurları, kazı sırasında ortaya çıkmaya bazı verileri de içerdiğinden, bunları kısaca özetlemekte yarar görüyoruz. Rampanın alt bitiminde, Aşağı Mağara'nın başlangıç yerinde bizim A 71 sondajından çok daha derine kadar inen bir çukur açılmıştır. Bu çukur, Alt Paleolitik katları kesen 5 m. yükseklikte kesme taş bir duvarı açığa çıkartmış, ayrıca bizim indiğimiz seviyenin altında dolguların devam ettiğini, yani mağaranın bizim düşündüğümüzden de daha eski bir geçmişi olduğunu ortaya koymuştur. Definecilerin sondajı da ana kayaya rastlamadan son bulmuştur. İlginç olan bizim 16. tabakanın altında kum ve çakıl içeren bir başka katmanın daha bulunmuş olmasıdır.

Yukarı Mağara'nın kuzey duvarı önündeki, bizim ana kaya sandığımız basamaklar da defineciler tarafından kırılmış, bunların kayaya oyma değil, bir traverten oluşumu olduğu ve bizim 6-7. tabaka siyah dolgularının kuzey duvara kadar uzandığı anlaşılmıştır.

İnsan kültür tarihi açısından bu denli önemli olan Yarımburgaz Mağarası'nın korunması için çaba sarfetmek, her halde hepimizin görevidir.

YARIMBURGAZ 1986

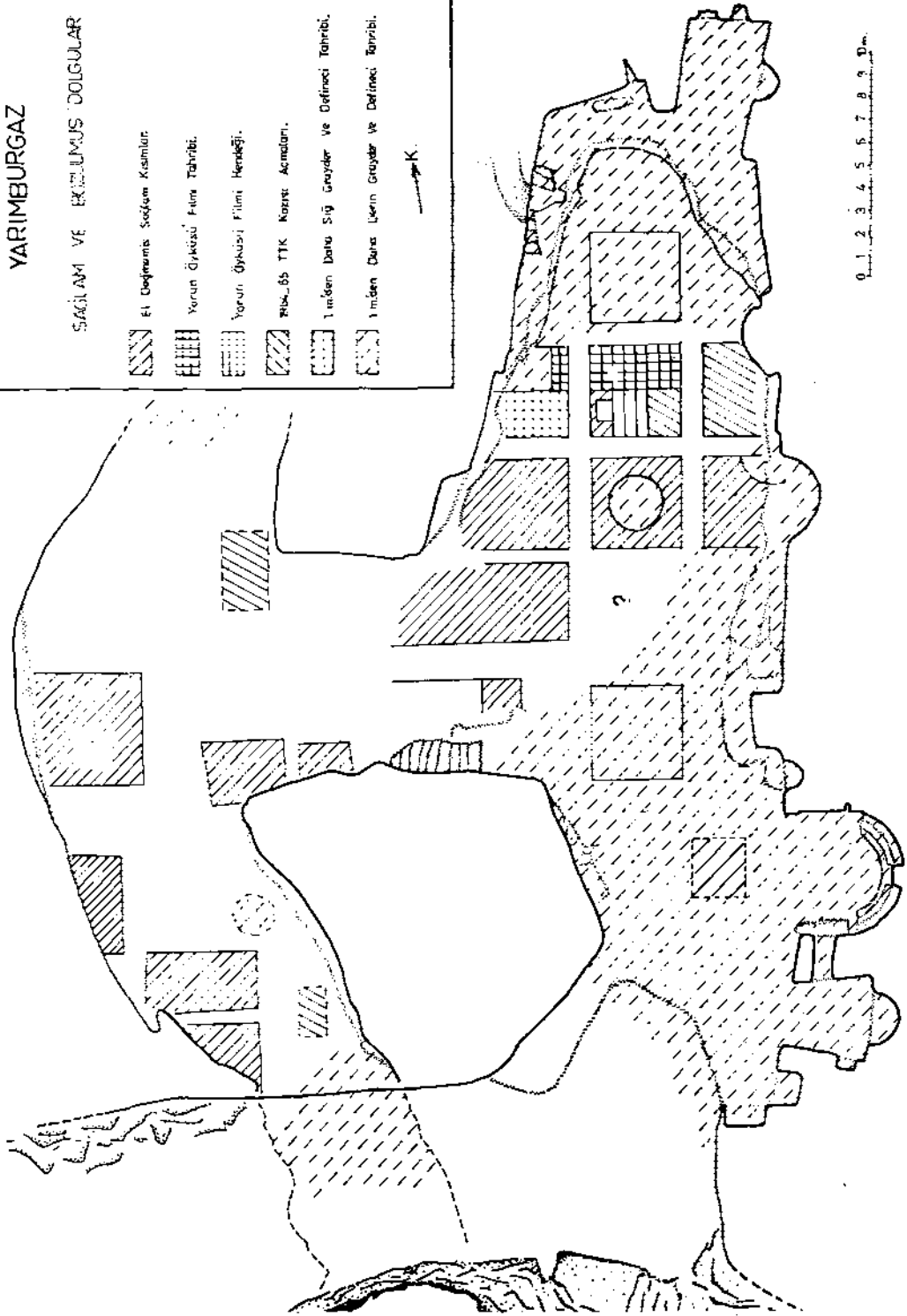

YARIMBURGAZ

SAGLAM VE EKİLENİLMİS DOLGULAR

- El Defnelele Saçlam Kramlan.
- Yarun Gıyasetü Fırm Tahrıbı.
- Yarun Gıyasetü Fırmı Herdeğı.
- 1954-55 TTK Kızartı Acedanı.
- 1'nden Dama Sığ Gıyader ve Defınelı Tahrıbı.
- 1'nden Dama Gıyader ve Defınelı Tahrıbı.

K.

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 m

Resim : 2 --- 1986 yılına kadar olan tahribat

YARIMBURGAZ '86

B-B Kesiti

(Section Through B-B)

0 1 2 3 4 5 m.

Resim : 3 -- Yukarı Mağara, rampa ve Aşağı Mağara'dan geçen enine kesit

Resim : 4 a — Mağaranın bulunduğu sırtın vadiden görünümü

Resim : 4 b — Yukarı Mağara, kazı alanının genel görünümü

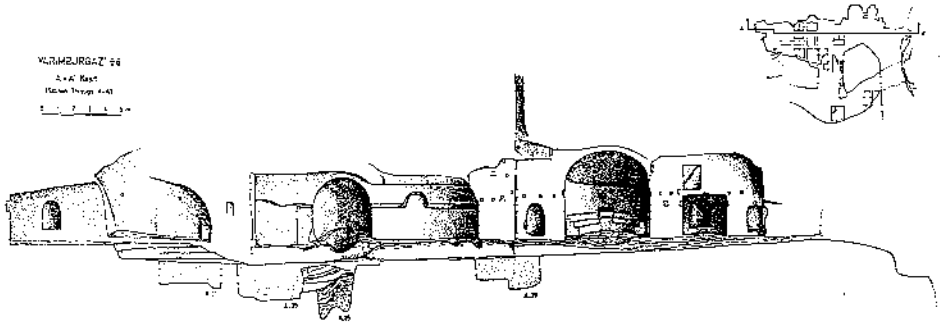
Resim : 5 a

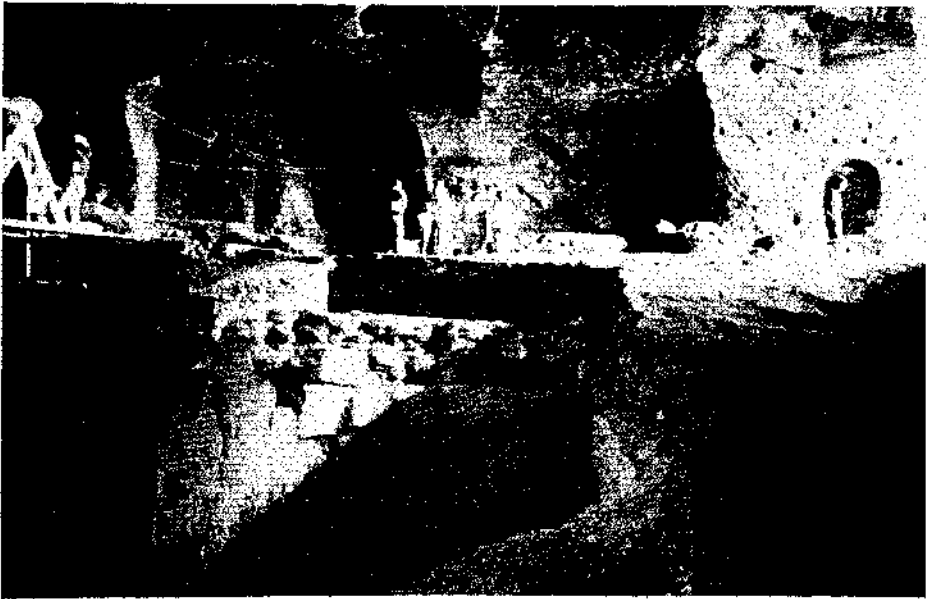
Resim : 5 b

Resim : 5 c — Derin galerinin duvarlarındaki kayık resimleri

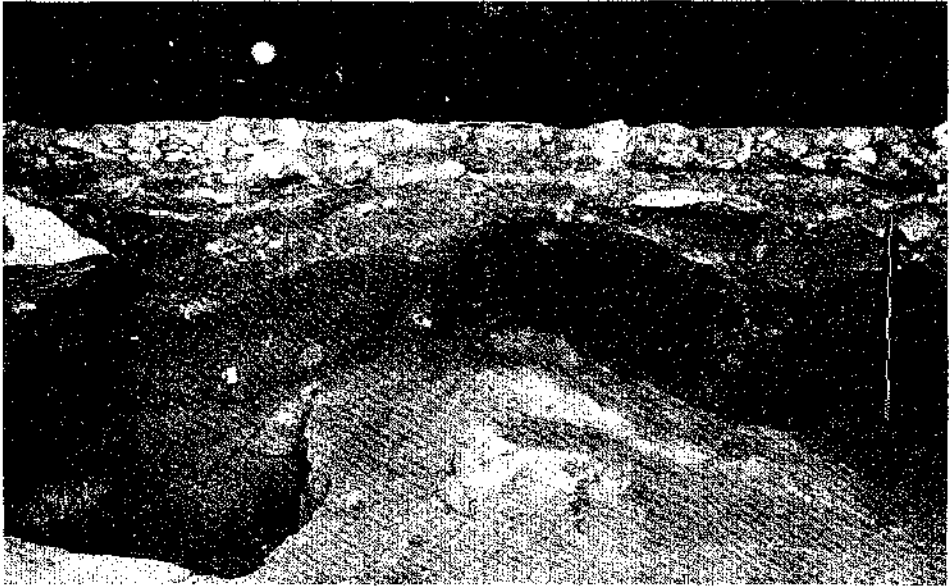
Resim : 6 a — Yukarı Mağara apsisi doğu cephe

Resim : 6 b — Rampadan Yukarı Mağara'nın görünümü

Resim : 7 a — Yukarı Mağara A 29 açması 1 - 12. tabakalar

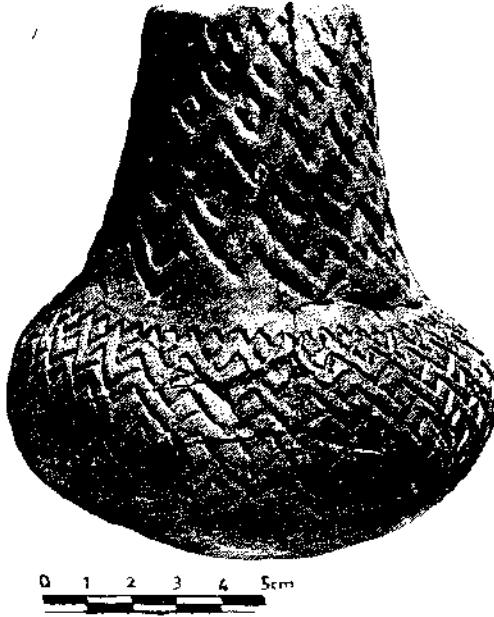
Resim : 7 b — Aşağı Mağara, A 71 açması, genel tabakalanma ve sondaj.

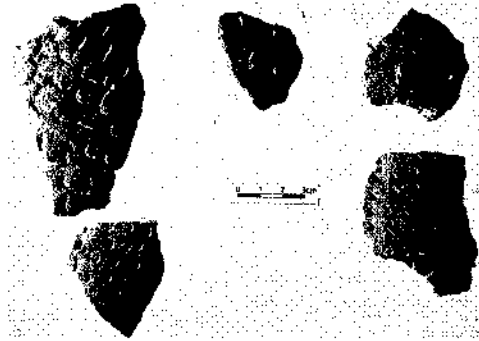
Resim : 8 a — Yukarı Mağara, A 40 açması, 13. tabakadaki taş topluluğu

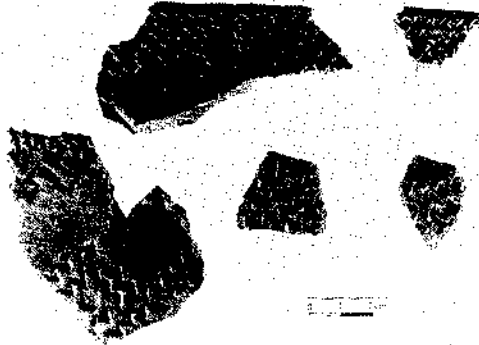
Resim : 8 b — Yukarı Mağara, A 40 açması 13. tabaka breşi ve altında 14. tabaka

Resim : 9 a

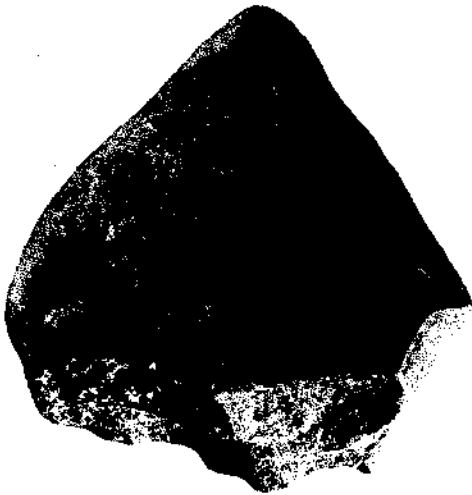

Resim : 9 b

Resim : 9 c — 4. ve 5. tabaka çanak - çöm-
leğinden örnekler.

Resim : 10 a

Resim : 10 b

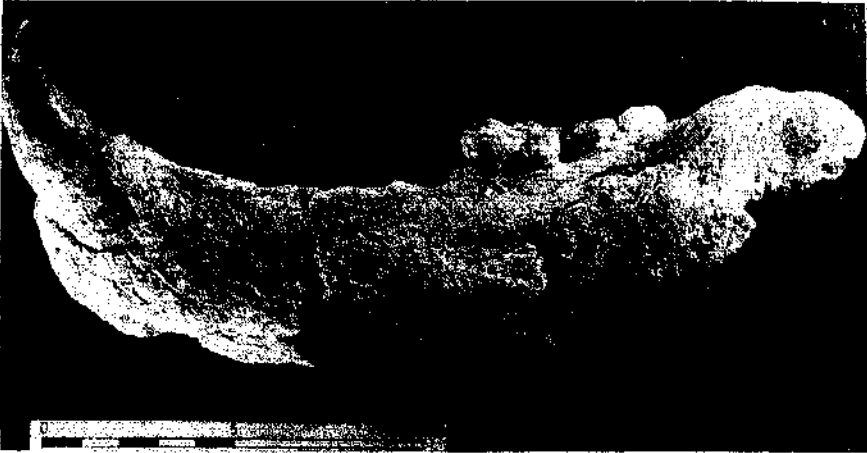
Resim : 10 c

Resim : 10 d

Resim : 10 e

Resim : 10 f— Çaytaşı aletleri ve bunlarla birlikte bulunan hayvan kemiklerinden örnekler

TOPAKLI POPULASYONUNUN DEMOGRAFİK VE PALEOANTROPOLOJİK ANALİZİ

Erksin GÜLEÇ *

Ele aldığımız bu araştırmada, Topaklı arkeolojik kazısında elde edilen bazı arkeolojik buluntuları paleoantropoloji bilimi yöntemleriyle incelemeye çalıştık. Ancak, en başta vurgulamak gerekiyor ki, bu tür malzemeyi birtakım maddi verilere dayanarak sadece kendi fonksiyonu içinde değerlendirmek yetmemektedir. Daha açık söylemek gerekirse, yüzyılların içinden gelerek çoğu kez yarı topraklaşmış iskeletleri ve aynı türden malzemeyi kendi çağı içinde yaşayan insanla bağdaştıracak biçimde ele almak en gerçekçi yöntem olarak gözükmektedir. Bu doğrultuda önce, Topaklı populasyonunun analizine ışık tutacak bazı ön bilgileri ana hatlarıyla vermenin yarar getireceği düşüncesindeyiz.

Topaklı Nevşehir ili Avanos ilçesine bağlı bir bucak merkezidir (Resim: 1). Çevresinde merkez Topaklı köyünden başka Çalış, Kalaba (Karayusuf Höyüğü), Akarca, Paşalı ve Üçkuyu köyleri bulunmaktadır. Topaklı 1000 m. civarında bir yükseltiye sahiptir¹.

Eski Anadolu uygarlıklarının önemli bir kısmının çevresinde oluştuğu Kızılırmak, Topaklı'nın 30 km. güneyindedir. Yörenin önemli akarsularından Karasu'nun kollarından biri Topaklı yakınlarından doğar. Bugün Topaklı yöresi bağcılık ve özellikle buğday tarımı yapılan bir bozkır yaylası görünümündedir. Topaklı Ankara-Kayseri karayolu üzerinde yer alır ve Avanos tarafından Nevşehir ile de bağlantısı bulunmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde de işlekliğini sürdüren Ankara-Kayseri yolu yine Topaklı yakınlarından geçmekteydi (Resim: 2).

Günümüzden yaklaşık yüzyıl önce düzenlenmiş salnamelerde Topaklı yine Avanos'a bağlı bir köy olarak geçer.

1584 tarihine ait arşiv kayıtlarına göre Topaklı'nın hemen yakınındaki Karayusuf köyünde yılda 20 kile buğday, 15 kile arpa üretilmekteydi. Bu köyün çevresinde bahçeler ve meyvalıklar vardı (Tapu Tahrir Defterleri 139/18).

(*) Doç. Dr. Erksin GÜLEÇ, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi, Paleoantropoloji Anabilim Dalı, Öğretim Üyesi - ANKARA.

(1) Topaklı çevresindeki merkezlerin denizden yüksekliği şöyledir: Kayseri 1054 m., Nevşehir 1194 m., Kırşehir 978 m. ve Yozgat 1301 m.

Zamanımızdan yaklaşık iki bin yıl önce yaşamış olan Strabon'un M. S. 18 civarında yazdığı «Geografika» adlı eserinde de Topaklı ve çevresinin Roma dönemindeki tarihi coğrafyasına ilişkin bilgiler bulmaktayız. Strabon bu yörenin «sadece meyva bakımından değil, fakat özellikle tahıl ve her çeşit davar bakımından mükemmel bir ülke» olduğunu söyler (Strabon, 1987). Ayrıca bu yörede muhtemelen Ürgüp - Nevşehir çevresindeki tapınaklara ait bir çeşit vakıf arazisi durumunda olan «verimli kutsal arazi»nin bulunduğunu da eklemektedir. Yine Strabon Kayseri'nin bir eyalet merkezi olarak kralların oturduğu büyük bir şehir olduğuna dikkati çekmektedir.

Kısaca Topaklı, buluntularının ait olduğu dönemde nüfusça fazla kalabalık olmayan, tarım ekonomisine dayalı bir yerleşim merkezidir. İşlek bir yol üzerinde (yakınında ?) olması onun büsbütün ortadan kalkmasını önlemiştir. Buğday ve arpaya dayalı tarım ve muhtemelen üzüm bağları ve hayvancılık Topaklı toplumunun gelir kaynaklarını oluşturmaktaydı.

Analizini yapmaya çalıştığımız buluntular Topaklı Höyüğü'nden ortaya çıkartılmıştır. 260 m.'lik yüksekliğe sahip bu tepedeki arkeolojik kazı çalışmaları 1966 yılında başlamış ve 10 yıl sürmüştür. Kazıları ilk iki yıl Pavia Üniversitesi'nden Prof. Pierro Meriggi yürütmüş, daha sonra Padova Üniversitesi'nden Prof. Luigi Polacco tamamlamıştır.

Höyükte Erken Bizans döneminden Eski Tunç Çağı'na kadar inen yerleşim katmanları bulunmuştur. Ortaya çıkarılan 24 mimari yapı katı yaklaşık 2600 yıllık bir kültüre ilişkin bilgiler vermektedir. Bu süreci, bir başka tanımla, Hitit dönemi başlangıcından Roma Egemenliği sonlarına kadar sınırlamak mümkündür.

Topaklı Höyüğünde, 6 yy sonrasına ait yerleşim izlerine rastlanmamıştır. Topaklı Höyüğü'nün Roma döneminden başlayarak oturma yeri olarak kullanılma özelliğini kaybettiği zannedilmektedir. (Polacco, 1973).

Höyüğün en üst katında M. S. 6. - 7. yy olarak tarihlenen bir mezarlıkla küçük bir kilise kalıntısı bulunmuştur. Höyüğün hemen ortasında girişi batıda, doğu - batı yönünde inşa edilmiş küçük bir kilise yer almaktadır. Kilisenin yanında iki odalı küçük bir ev kalıntısına rastlanılmıştır. Mezarlıkta aşağı yukarı 190 mezar bulunduğu belirlenmiştir (Polacco, 1973). İskeletlerin sağ elleri kalb, sol elleri de karaciğer hizasına konulmuştur. Cam boncuktan küçük gerdanlıklar, altın, tel gümüş veya tunçtan işlenmiş küpeler, dinsel nitelikli zincirli gerdanlıklar, beyaz veya renkli camdan küçük şişeler ölümlerle birlikte gömülen eşyalar arasındadır (Polacco, 1973).

Materyal ve Metod

Araştırmamızın konusunu biraz önce tanıtmaya çalıştığımız Topaklı Höyük'ten çıkarılan 187 birey oluşturmaktadır. Kazı başkanınca Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Paleoantropoloji Laboratuvarına teslim edilmiş olan Topaklı Erken Bizans dönemi iskeletleri 1982 yılında tarafımızdan incelemeye hazır hale getirilmiştir. İlk aşamada yaş ve cinsiyet tayinleri yapılan iskeletlerin değerlendirilmesiyle topluluk içerisindeki yaş gruplarına ve cinsiyete göre sınıflandırmalar yapılmış ve demografik yapı ana hatlarıyla ortaya konulmaya çalışılmıştır. İskeletlerdeki yaş ve cinsiyet tayinleri, mevcut yöntemleri gözden geçirerek, bunların geçerliliği üzerinde görüş birliğine varan fizik antropologların ileri sürdüğü teknikler doğrultusunda saptanmıştır (Workshop of European Anthropologists, 1980).

Son olarak laboratuvar imkanları ölçüsünde, iskeletlerde belirleyebildiğimiz patolojik bulgulardan yola çıkarak ve dişlerdeki hastalıkları dikkate alarak söz konusu topluluğun sağlık durumu hakkında bazı sonuçlara ulaşmaya çalıştık².

Bulgular

A. Demografi: Topluluğu oluşturan iskeletlerin yaş tayini sonucunda 187 iskeletten 97'sinin erişkin yaşın altında olduğu belirlenmiştir. Bu sonuç, Topaklı mezarlığındaki bireylerin yüzde 52'sinin 20 yaşa gelmeden öldüğünü göstermektedir (Resim: 3).

Bu olguyu dönemin koşulları içerisinde, dengesiz beslenme, salgın hastalıkların yaygınlığı, hijyenik koşulların yeterli olmayışı gibi nedenlere bağlamak mümkündür. 20 yaşından daha küçük bireylerin değerlendirilmesiyle karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır (Tablo : 1).

Yaş Grupları	Sayı	Toplumdaki Yüzde	Kendi Grubu İçindeki Yüzde
0 - 5	38	20.3	39.2
5 - 10	27	14.4	27.8
10 - 15	23	12.3	23.7
15 - 20	9	4.8	9.3
Toplam	97	51.8	100.0

Tablo : 1 — 20 yaşın altında ölen bireylerin yaş gruplarına göre dağılımı

(2) Anabilim dahımız yüksek lisans öğrencilerinden Mevlüt Coşkun Topaklı iskeletlerinin uzun kemikleri ve boyları ile Ayla Sevim yine aynı topluluğun pelvisleri üzerinde tez çalışmalarını yürütmektedirler.

Görüldüğü gibi 0-5 yaş arasındaki ölümler tüm bireylerin yaklaşık 1/5'i oranını aşmaktadır. Bu yüksek oran bizi, çocuklar üzerinde daha ayrıntılı bir inceleme yapmaya yöneltti. 0-6 yaş grubunda yıllara göre çocuk ölümlerini ele aldığımızda ilk iki yılda sonraki yıllara oranla daha yüksek bir sayı ile karşılaşmaktayız (Resim : 4). Bir yaş civarındaki çocuk ölümlerinin sayısı bu grubun (0-6 yaş grubu) toplam sayısının yarısını bulmaktadır. Ayrıca bir yaş grubu içerisindeki çocuk ölümlerinin aylara göre dağılımı dikkat çekicidir. Bu grupta yer alan toplam 15 bebekten dört tanesinin doğumdan hemen sonra, üç tanesinin ilk altı ay içerisinde, sekiz tanesinin de yaş grubunun ikinci diliminde (6-12 ay arası) ölmüş olduğu saptanmıştır. Bilindiği gibi ilk aylarda anne sütüyle beslenmeden gelen bağışıklık çocuğa hastalıklara karşı direnç sağlamaktadır. Bu direnç ikinci altı ay içerisinde giderek azalmakta ve ölüm nedenleri arasında önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca doğum esnasında ölüm riskinin fazla olduğu bilinmektedir. Topaklı halkında da bu durumu açıkça görmekteyiz.

Topaklı Höyüğü'ndeki bireylerin yaş ortalaması 32.8 olarak bulunmuştur. Bu sayı 15 ve daha yukarı yaşlardaki bireylerin dikkate alınması sonucu hesaplanmıştır. Boğazköy Bizans toplumunda ölüm yaşı ortalaması 33'tür (Wittwer-Backofen, 1986). Bu ortalama İznik Roma Tiyatrosundan çıkarılan Geç Bizans dönemine ait iskeletlerde 35.2'dir (Özbek, 1984). Adı geçen Bizans topluluklarında yaşam sürelerinin birbirine bu kadar yakın olması dikkat çekicidir.

Eski Topaklı halkının cins ayrımına gelince; 15 yaşın üzerinde cinsiyeti belirlenebilen 87 bireyden 40'ı kadın, 47'si erkektir. (Resim : 5) İncelendiğinde erken yaşlardan başlamak üzere kadın ölümlerinin orta yaşlara doğru arttığı ve ilerleyen yaşla birlikte giderek azaldığı; buna karşılık erkeklerin genç yaşlarda kadınlara oranla daha az, orta yaşlarda onlara denk ve ileriki dönemlerde kadınlardan daha fazla oranda öldükleri ortaya çıkmaktadır. Resim : 5'te de görüleceği gibi, kadınların doğurgan oldukları dönemde ölüm oranı oldukça yüksektir.

B. Morfoloji : Topaklı Erken Bizans dönemi iskeletleri orta uzunlukta kafa yapısına sahip olmalarına rağmen sefalik endis ortalaması dolikosefal sınırına oldukça yakındır. Ayrıca kafatasları orta yüksekliktedir ve dar olduğu gözlenmektedir. Yüze baktığımızda yine orta yükseklikte yüzleri bireylerle karşılaşmaktayız (Tablo : 2).

Bireylerin büyük çoğunluğu Akdeniz ırkının iki alt kolu olan narin yapılı Akdeniz ve Örafrikan (Eurafrican) tiplerinden oluşmaktadır. Narin yapılı Akdenizlerin topluluk içindeki oranı % 48.3, Örafrikanların ise % 34.5'tir. Alpinler ise topluluk içerisinde % 2.3 gibi düşük bir oranla

temsil edilmektedir. Geriye kalan bireylerde bu üç tipin özellikleri de birlikte bulunmaktadır. Alpin tipi bir kenara bırakacak olursak, Akdeniz özelliği gösteren bireylerin % 85'e ulaşması topluluk içerisinde homojen bir yapının varolduğunun bir göstergesidir. Geriye kalan % 15 bireyin büyük çoğunluğunda söz konusu tipin izleri bulunmaktadır.

Ölçüler	Erkekler			Kadınlar		
	n	$\bar{X}$	S	n	$\bar{X}$	S
Max. kafa uzunluğu (1)	20	184.9	6.9	20	175.6	7.2
Max. kafa genişliği (8)	13	139.6	5.8	20	138.4	6.1
Kafa kaidesi uzunluğu (5)	9	99.0	5.4	13	93.8	3.6
Min. alın genişliği (9)	15	96.2	3.7	16	95.3	4.6
Max. alın genişliği (10)	17	118.4	4.8	13	116.5	4.2
Biauricular genişlik (11)	14	120.8	5.2	19	119.8	5.6
Basion - Bregma yüksek. (17)	9	131.4	4.3	13	128.5	4.1
Yüz derinliği (40)	8	92.2	3.6	13	87.8	3.4
Yüz genişliği (45)	12	129.9	7.6	14	125.5	8.5
Tüm yüz yüksekliği (47)	12	114.4	8.5	10	110.4	6.2
Üst yüz yüksekliği (48)	16	68.9	4.5	14	66.8	4.0
Orbital genişlik (51)	20	41.6	3.2	17	40.4	2.1
Orbital yükseklik (52)	19	33.5	2.9	19	32.1	2.8
Burun genişliği (54)	15	24.9	1.8	18	23.8	2.9
Burun yüksekliği (55)	14	51.2	2.3	16	49.6	3.9
Bigonial genişlik (66)	9	95.3	11.6	9	90.9	5.5
Alt çene yüksekliği (66.1)	14	32.1	3.0	13	29.6	3.7
Alt çene kalınlığı (69.3)	14	12.3	1.9	16	11.9	1.4

(*) Ölçü numaraları Martin - Saller (1957)'den alınmıştır.

Tablo : 2 — Belli başlı ölçüler ve bunların istatistiksel verileri

Endisler	Erkekler			Kadınlar		
	n	X	S	n	X	S
Kafa endisi	13	75.9	4.5	17	78.8	5.5
Yükseklik -uzunluk endisi	9	72.8	2.2	12	71.9	4.4
Yükseklik -genişlik endisi	7	93.9	3.4	12	92.8	4.9
Ahn endisi	14	81.6	4.2	12	82.1	3.8
Trans. alın -kafa endisi	11	69.3	3.6	13	68.3	2.4
Orbital endis	20	80.5	4.0	17	84.5	7.4
Yüz endisi	9	88.5	5.4	9	86.3	1.8
Üst yüz endisi	10	53.5	2.8	12	53.2	3.4
Burun endisi	14	48.0	4.7	16	48.3	5.1

Tablo : 3 — Belli başlı endisler ve bunların istatistiksel verileri

Boğazköy Bizans toplumunda kafatasları çoğunlukla mezokran kategoriye girmektedir (Witwer-Backofen, 1986). M. S. 13. yüzyıla tarihlenen İznik Geç Bizans iskeletlerinde brakisefal yapı hakimdir (Özbek, 1984). Benzer durum Kocamustafapaşa (Çiner, 1971), Küçük Çekmece (Çiner, 1974) ve Silifke Ayatekla Kilisesi'nden çıkarılan (Çiner, 1965) Bizans iskeletlerinde de gözlenmektedir. Bu buluntu yerlerinden ele geçirilen iskeletlerde yuvarlak kafa yapısı çoğunluktadır. Ayrıca Kansu (1956) Beyazıt'ta bulunan 3 kafatasından birinin brakisefal, diğer ikisinin ise mezosefal olduğunu belirtmektedir. Tüm bu bulgular dikkate alındığında Bizans dönemi topluluklarında brakisefal ve mezosefal yapının ağırlığını hissettirdiği görülmektedir. Antropolojik ve arkeolojik verilerin ışığında brakisefalleşmenin Anadolu'da Neolitik dönemde başladığı ve sonraki dönemlerde giderek arttığı bilinmektedir. Topaklı'da kafa endisinin beklenenden düşük olması (Tablo : 3) bu topluluğu çağdaşı topluluklardan ayıran özelliklerden biridir.

Topaklı popülasyonunda çok sık rastlanan özelliklerden bir diğeri de sutural varyasyonlardır. Sutural varyasyonlardan biri olan wormian kemikler bu toplulukta %59.3 oranında bulunmaktadır (Resim : 6-7). Bu ekstra kemik oluşumlarının, mezodermin metabolik bir hastalığından kaynaklanabileceğini ileri süren araştırmacıların yanı sıra, penetransı

% 50 civarında bulunan dominant bir genin ortaya çıkardığı özellik olabileceğini de ileri süren araştırmacılar bulunmaktadır (Brothwell, 1963).

Serimizde sutural varyasyonlardan bir diğerine, metopik sutura % 5.5 oranında rastlanırken, nadir olarak bulunan os bregmatikum, parietal notch kemiği ve os epipterikum ve lambdoid sutur kemiği örneklerine de rastlanmaktadır.

İskeletlerin yukarıda sayılan morfolojik özellikleri ve sutural kemiklerin bol ve çeşitli oranda bulunması, Topaklı Erken Bizans toplumunun homojen bir yapıya sahip olması gerektiğini akla getirmektedir. Bu topluluğun dışa kapalı, kendi içinden evlenmeyi tercih eden bir sosyal yapıya sahip olduğu inancındayız. İskelet serisinde raşitizm vak'asına sıkça rastlanması, bu hastalığın Türkiye gibi güneşi bol bir ülkede daha çok genetik bir rahatsızlık sonucu meydana gelebileceğini düşündürmektedir. Bu olgunun kapalı bir toplumun kendi içerisinde evlenmesiyle ortaya çıkma olasılığı vardır.

Topaklı'da çocuk ölümlerinin en önemli nedenlerinden birinin kötü beslenme olduğu kanısındayız. Kötü beslenmenin izleri dişlerde de kendini hissettirmektedir. Şöyle ki: Serimiz iskeletlerinde, dişlerde bu tür beslenme sonucunda oluşan hipoplazi vakalarına rastlanmaktadır.

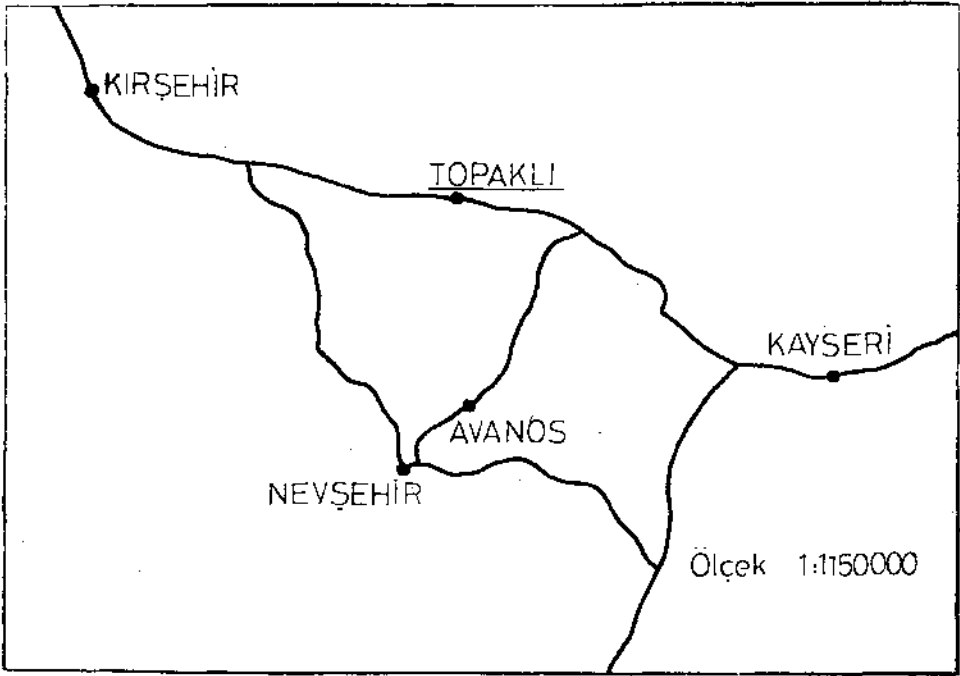
Serimizde dişlerde aşınma ileri derecededir ve aşınmanın bulunmadığı birey hemen hemen yok denecek kadar azdır. Süt dişlerinde bile sık sık bu olguya rastlanması olayın boyutlarını daha çarpıcı bir şekilde ortaya sermektedir.

Eski toplumların sağlık koşullarının ve hastalıklarının ortaya çıkarılmasında kemikler üzerindeki patolojik izler önemli bir rol oynamaktadır. Topaklı Erken Bizans toplumunda yaptığımız araştırmalar sonucunda raşitizm, menenjit, anemi, romatizmal hastalıklar, travma sonucu oluşan ekstra kemik oluşumları ve deformasyonlar, kifoz, periodontal hastalıkların bulunduğunu saptadık. Ancak dişler ve patoloji üzerindeki çalışmalar ayrı birer araştırma konusu olacaktır.

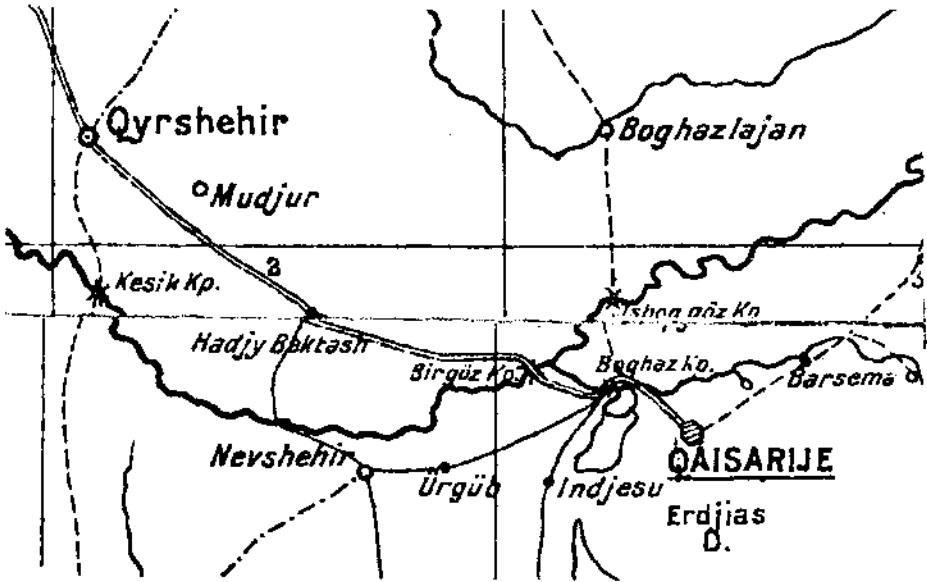
KAYNAKÇA

- Brothwell, D. R.; 1972 *Digging up Bones*, London: British Museum (Natural History) (Second Ed.) .
- Çiner, R.; 1965 «Ayatekla Kilisesinden Çıkarılan İskeletlerin Tetkiki» *A. Ü. Dil ve Tarih - Coğr. Fak. Der.*, 22: 251 - 271.
- Çiner, R.; 1989 «İhca - Ayaş İskelet Kalıntılarının Tetkiki» *Antropoloji*, 1: 171 - 201.

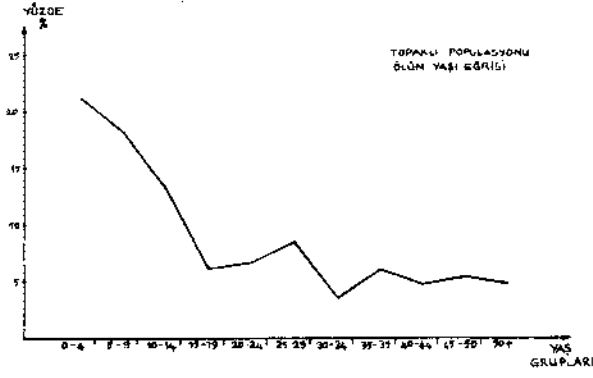
- Çiner, R.; 1974 «Yarımburgaz (Küçükçekmece - İstanbul) Mağarasında Çıkan İskelet Kalıntılarının Tetkiki» *A. Ü. D. T. C. F. Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Anma Kitabı*, ss. 475 - 500, Yay. No: 239.
- Kansu, Ş. A.; 1956 «Introduction a l'Anthropologie de la Periode Byzantine» *Sonderdruck aus dem Bericht über die 5. Tagung der Deutschen Gesellschaft für Anthropologie in Freiburg*, ss. 61 - 67.
- Martin, R. ve Saller K.; 1957 *Lehrbuch der Anthropologie* (Band 1) Stuttgart: Gustav Fischer.
- Özbek, M.; 1984 «Roma Açık Hava Tiyatrosundan (İznik) Çıkarılan Bizans İskeletleri» *H. Ü. Ed. Fak. Der.*, 2: 81 - 90.
- Polacco, L.; 1973 «Topaklıdaki İtalyan Kazılarında: Tarih Öncesinden Bizans Dönemine» *Anadolu*, 17: 31 - 41.
- Strabon; 1987 *Coğrafya (Anadolu) Arkeoloji ve Sanat Tar. Yay.*
- Taeschner, F.; 1926 *Das Anatolische Wegenetz nach Osmanischen Quellen*, (Band 2) Leipzig.
- Wittwer-Backofen, U.; 1986 «Anthropologische Untersuchungen des Byzantinischen Friedhofs Boğazköy-Hattuşa» *IV. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara-26 - 30 Mayıs.
- Workshop of European Anthropologists; 1980 «Recommendations for Age and Sex Diagnoses of Skeletons» *Journal of Human Evolution*, 9: 517 - 549.

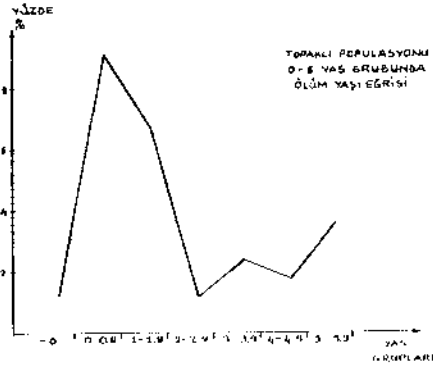
Resim : 1

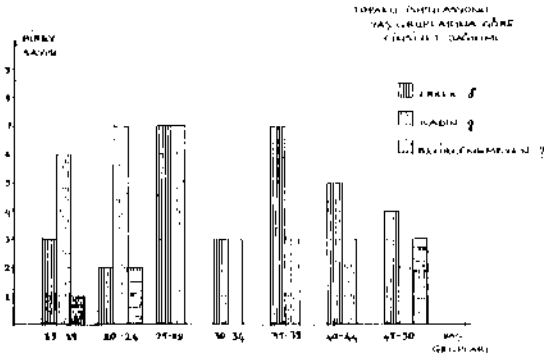
Resim : 2 — (Taechner'den)

Resim : 3

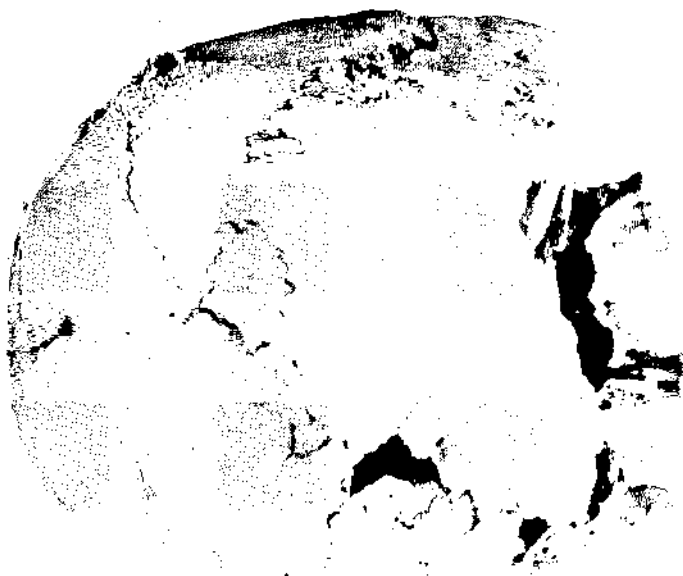
Resim : 4

Resim : 5

Resim : 6

Resim : 7

MUSTAFAKEMALPAŞA - PAŞALAR KÖYÜ MEMELİ HAYVAN FOSİL YATAKLARI DOLAYININ JEOLojİ VE JEOMORFOLOJİSİ HAKKINDA BİR ÖN NOT

Oğuz EROL *

Paşalar Köyü memeli hayvan fosil yatakları, Mustafakemalpaşa'nın 12 km. güneybatısındaki Paşalar Köyü camiiinden 875 m. güneybatıda bulunur. Fosil yatakları 1960'lı yıllarda Türkiye'de linyit araştırmaları yapan Alman bilim adamlarınca bulunmuştur. (Sickenberg et al 1975, Besang et al 1977, Beckerplatten et al 1977, Andrews - Tobien 1977). İlk yapılan çalışmalarda (Sickenberg et al 1975 : 23) yataktan toplanan memeli hayvan fosillerinin Üst Miyosen'in en alt bölümüne ait olduğu belirtilmiş; daha sonraki yayınlarda (Besang et al 1977 : 4, Beckerplatten et al 1977 : 159) özellikle radyometrik yaş tayinlerine dayanılarak fosiller 21.1 ilâ 17.3 milyon yıllar arasındaki bir döneme konulmuşlardır. Buna göre fosiller, adı geçen eserlerdeki tablolarda Altı Miyosenin üst bölümlerine, Litostratigrafik bakımdan Beckerplatten'in Turgut tabakaları grubuna (1971 : 21) ve Fauna grupları yönünden de Aragonium'a sokulmuşlardır. Ancak bu önemli genel sonuçlar yanında, fosil yatakları dolayının jeolojisi üzerinde ayrıntılı bir çalışma henüz yayınlanmış değildir. Yalçinkaya - Afşar'ın (1980) hazırladıkları 1/50.000 ölçekli jeolojik haritalar da yatakların sadece genel jeolojik durumunu açıklamaya yararlı olmaktadır. Bu çalışmada fosillerin içinde bulunduğu göl akarsu depoları «Değirmendere Formasyonu» olarak adlandırılmıştır. Bu raporda yapılan açıklamalarla, arazideki gözlemlerimizi karşılaştırarak; memeli fosil yataklarının, raporda sözü edilen Değirmendere Formasyonunun taban konglomerası niteliğindeki Bağtarla Konglomera üyesi ile denestirilmesi mümkündür. Yine Yalçinkaya - Afşar'ın raporuna ve arazi gözlemlerimize dayanarak Değirmendere Formasyonunun transgresif ve diskordans olarak daha yaşlı formasyonları örttüğü söylenebilir. Temeli oluşturan formasyonlar muhtemelen Paleosen yaşlı Cataldağ granitleri ile bu granitin kestiği üst Kretase yaşlı Kocasu melanji ve Göktepe formasyonu, Jura - Alt Kretase yaşlı İnatlar kiretaşı, Dağakçe konglomeraları; Triyas yaşlı Karakaya Grubuna ait Saldere ve Sul-

(*) Prof. Dr. Oğuz EROL, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi, ANKARA.

taniye formasyonları; Üst Paleozoik - Triyas yaşlı Paşalar Mermeri ve Kızıltepe metamorfittleri; Paleozoik yaşlı Dikmentepe kireçtaşı ve Serkedere metamorfittleridir.

1985 yılı yaz aylarında Doç. Dr. İ. Kayan ile birlikte fosil yatakları dolayında gözlemler yapmak imkanını bulduk. Çalışmalarımızın süresi, çevrede ayrıntılı bir jeolojik ve jeomorfolojik harita çizimine yeterli olmamakla birlikte, yatakların genel durumu üzerinde bu ön not'un hazırlanması mümkün olmuştur. İlerideki yıllarda, yeterince ayrıntılı çalışmaların yapılması bu bakımdan yararlı olacaktır.

Paşalar fosil yatakları dolayının genel jeolojik ve jeomorfolojik özellikleri gözönüne alındığında, yatakların granitler ile şist ve mermerlerin oluşturduğu güneydeki dağlık alanın kuzeye doğru alçalan kenar bölümünde, ağzı kuzeye Apolyon gölü havzasına doğru açık ve yaklaşık 5 km genişlikte oluk biçimli bir temel depresyonunu dolduran Değirmendere Formasyonu katmanlarının en alt bölümünde bulunur. Bu temel oluşunu eski bir körfez halinde doldurmuş olan Değirmendere Formasyonunun dayanıksız tortulları, bugün Karadere ve Boynuzdere ile onların kolları tarafından aşındırılarak boşaltılmıştır. Jeolojik bakımdan derin bir konumda olan fosil yataklarının yüzeylenmesi de bu derin aşınım sonucunda mümkün olmuştur. Orta bölümünde Paşalar köyünün bulunduğu bu oluğu çevreleyen temel formasyonları Kızıltepe, Çaltıcakbaşı Tepe, Kocataş Sırtı, Doruk Tepe, Pilav Tepe ve Kocayokuş Tepe'lerini oluştururlar (Resim : 1). Bu tepelerin doruk bölümlerinde, güneydeki dağlık alanda yaygın olan yüksek aşınım yüzeylerinin uzantıları gözlenmektedir. Bu aşınım yüzeyleri, Erol'un Türkiye için geliştirdiği jeomorfolojik sistemlerle karşılaştırıldığında (1981, 1982), iki basamak halindeki aşınım yüzeylerinden bu yörede 500-600 metrelerde görülen ve güneye doğru doruklar düzeyinde yükselerek devam eden yüzeyin Alt - Orta Miyosen'e ait olduğu kabul edilen D. I a ve D. I b sistemlerine; 300-450 metreler arasındaki daha alçak yüzeylerin de Üst Miyosen'e ait olduğu kabul edilen D. II sistemlerinin bölümleri olduğu söylenebilir.

Erol'a göre (1981 : 202) Anadolu'da Alt Miyosen sonlarına doğru tropikal koşullar altında oluşumunun son evrelerine yaklaşan peneplen (yontukdüz) karakterindeki aşınım yüzeyleri (D. I a sistemleri) Orta Miyosen tektonik hareketleriyle kısmen disloke olmakla birlikte oluşumlarını sürdürmüşlerdir (D. I b sistemleri). Orta/Üst Miyosen arasındaki tektonik olaylar bu D. I sistemlerinde yeni dislokasyonlar oluşturmuş, meydana gelen tektonik çizgiler ve depresyonlar boyunca D. I sistemleri içinde tropikal/subtropikal koşullar altındaki denüdasyon olayları etkisinde oluşmaya devam etmiş olan aşınım yüzeyleri (D. II

sistemleri) gelişmiştir. Bu yeni yüzeyler, D. I sistemlerinin oluşturduğu platolar arasında geniş yayvan oluklar, plato kenarlarında ise geniş eğimli etek düzleri halinde daha alçak bir relief sistemi halindedir (Resim : 2). Üst Miyosen süresince oluşan bu daha genç ve daha alçak aşınım (denüdasyon) reliefinin korelanı olan depolar, tektonik nedenlerle yeni beliren havzaları doldurmaya başlamış, bunlar volkanik materyallerle de karışıp kalınlaşarak Üst Miyosen sonlarında havza ortalarında yaygın formasyonlar oluşturmuşlardır. Bu Üst Miyosen formasyonları geliştikçe transgresif olarak havza kenarlarını aşmaya başlamış ve Alt - Orta Miyosen (D. I dönemi) plato sistemleri içine, eski aşınım oluklarını doldurmak suretiyle kollar, adeta körfezler halinde sokulmuşlardır. Orta Miyosenin tropikal nemli ortam koşulları ile başlayan bu paleocoğrafik gelişme, Üst Miyosen süresince giderek subtropikal koşullar, Üst Miyosen sonlarında (Messiniyen'de) ise kurak ve sıcak ortam koşulları altına girmiştir. Böylece Orta ve Üst Miyosen havzalarında Beckerplatten'in tanımladığı (1971) Turgut tabakaları ile başlayan, Sekköy ve Yatağan tabakaları ile devam eden tortullar oluşmuş, havzalarda kalınlaşan bu tortullar transgresif olarak masifler üzerine doğru yayılmış, onların eteklerini yada tümünü örtmüştür. İşte bu jeolojik gelişmeye uygun olarak Üst Miyosen (D. II) döneminin başlarında, D. I sistemleri içinde oluk biçimli bir tropikal aşınım (denüdasyon) reliefi ile başlayan jeomorfolojik gelişme, dönem sonlarına doğru sıcak kurak koşullar içinde oluşmuş eğimli bir adadağ - etekdüzü (inselberg - pediment) sistemleri görüntüsünü kazanmıştır. Böylece bugün Anadolu'da yüksek platolar halinde gözlenmekte olan D. II sistemleri, masifler üzerindeki Alt - Orta Miyosen peneprenleri (D. I sistemleri) içinde geniş aşınım olukları halinde,; masif kenarlarında eski bir adadağ - etekdüzü reliefi, havza ortalarında ise masayapılı dolgu platoları halinde gözlenirler.

İnceleme konusu olan Paşalar dolayındaki jeolojik - jeomorfolojik gelişim de, yukarıda açıklanan bu genel paleocoğrafik oluşumun yeni ve son derecede ilginç bir örneğini teşkil eder. Paşalar dolayındaki gözlemlerimize göre, Orta - Üst Miyosen tortullarının doldurduğu güney kuzey yönlü temel oluğu (Resim : 1, 2) Alt Miyosen penepren yüzeyi (D. I a) içinde oyulmuş ve daha sonra kuzeye doğru çarpılmış bir Orta Miyosen aşınım oluşudur (D. I b). Bu oluğun o zamanki tabanı, bugün aşınmalarla yeryer yüzeylenmiş durumdadır (Resim : 2 de D. I b yüzeyi), ve Paşalar Değirmeni yatakları doğrudan doğruya o fosil yüzey üzerine oturmaktadır. Fosilli depolar aslında o yüzeyin korelanı olan tortullardır ve Tobien'e göre (1968, Andrews-Tobien 1977 : 699) tektonik bir havzanın molas tipi dolgularıdır. Bu haliyle yatakları, gerek durumları gerekse yaşları itibariyle Erol'un jeomorfolojik gözlem ve analizlere da-

yanarak belirlediği sonuçları (1981), doğrulayan bir bulgudur. Jeolojik ve jeomorfolojik bulgular arasındaki bu uyumluluk gerçekte Türkiye'nin doğa tarihi yönünden, fosil yataklarının paleontolojik öneminden (Alpagut 1985 (1986), 1986) daha az önemli bir sonuç değildir. Yalçınkaya - Afşar'ın (1980) Değirmendere Formasyonu diye adlandırdığı ve Paşalar dolayında yaklaşık 250 m kalınlıktaki bölümü gözlenen akarsu - göl tortulları, bu genel sonuçların ışığı altında esas itibariyle Üst Miyosen'e ait bir tortul dizinin alt bölümleridir. Paşalar kazısı yöneticisi Dr. B. Alpagut'un, Paşalar Köyünün yaklaşık 1 km. kadar kuzeydoğusunda Hacılarkonağı dere vadisi içinde (Resim : 1) satıhtan bazı fosil defans parçaları toplamış olması (sözlü bilgi) bu sonucu doğrulayan bir gözlemdir. Bu jeolojik gözlemler, jeomorfolojik gözlemlerle birleştirildiğinde, güneye doğru ortalama 10-20° eğimli olan Üst Miyosen depolarının, ekli harita ve kesitte gösterildiği üzere (Resim : 1, 2) Paşalar temel oluşunu (körfezini) D. II yüzeyleri düzeyine, yani bugün 300-450 metreler arasındaki eğimli D. II düzlüklerine kadar doldurmuş olduğu söylenebilir. Üst Miyosen sonlarında son biçimini kazanmış olan bu D. II yüzeyleri detritik depolar üzerinde dolgu düzlükleri olarak gelişmiş olup, havza kenarlarındaki temel kayalar üzerine aşınım yüzeyleri halinde genişlemiştir (Resim : 1, 2). Bugün örneğin Kızıltepe, Çaltıcakbaşı Tepe, Doruk Tepe, Pilav Tepe, Kocayokuş Tepe üzerinde gözlenen düzlük parçaları, bu eski aşınım düzlüğünün kalıntılarıdır. Sözü edilen D. II aşınım yüzeyi sistemlerinde kuzeye doğru görülen belirgin eğim, aslında Üst Miyosen sonlarında Anadolu'da gelişmiş olan etekdüzü (pediment) yüzeyleri için doğaldır. Ancak Üst Miyosen depolarında görülen hafif eğimler, o depolar üzerindeki D. II yüzeyi eğiminin tektonik nedenlerle, orijinalde olduğundan biraz daha fazlalaştığını gösterir. Miyosen sonları ve sonrasında meydana gelen genç tektonik hareketlerin doğal sonucu olarak teşekkül etmiş olması gereken fay çizgilerinin, bu jeomorfolojik sistemde, en azından Paşalar dolayında, önemli bir değişiklik meydana getirmediği anlaşılmaktadır ve onun için harita ve kesitte (Resim : 1, 2) böyle faylar gösterilmemişlerdir. Ancak örneğin, Paşalar köyünün içine yerleştiği doğu - batı yönlü Karadere vadisinin uzanışı ile Yalçınkaya - Afşar'ın (1980) sözünü ettiği yine doğu - batı yönlü büyük Mustafakemalpaşa fayına paralel uzanışı dikkati çeker. Bu olay, Karadere'nin bir fay çizgisi boyunca yerleşip, Pliyosen ve Kuvaterner boyunca da bugünkü vadisini kazıp gömüldüğünü ifade eder. Ancak bu fay doğrudan yapısal bir yersekli oluşturmaktan çok pliyokuvaterner içindeki vadi aşınımını yönlendiren bir etken olmuştur.

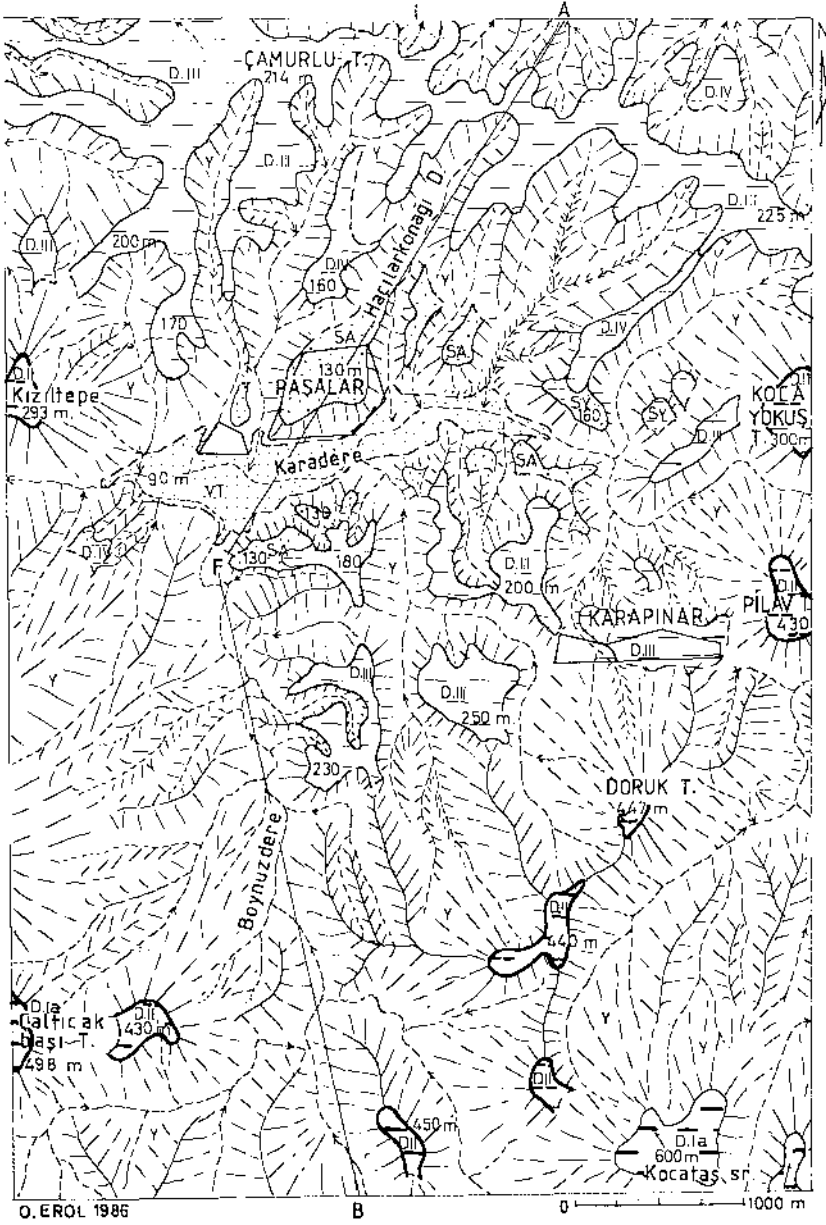
Paşalar köyü dolayında Pliyosen ve Kuvaterner, aşınım süreçlerinin egemen olduğu bir dönemdir. Erol sisteminde (1981) Üst Pliyosene so-

kullan aşınım düzlükleri (D. III sistemleri) bu yörede 200 - 230 metreler arasında kuzeyden güneye hafif eğimli yüzeyler halinde gelişmiştir. (Resim: 1, 2). Paşalar dolayında D. III yüzeylerinin yayılımı esas itibariyle Üst Miyosen depoları üzerindedir ve Paşalar Miyosen oluşunun şeklini yansıtmaktadır. Vadi içlerinde ayrıca Enalt Pleistosene ait (D. IV sistemleri) bazı aşınım yüzeyi parçaları ile yüksek (SY) ve alçak (SA) seki basamakları vardır. Özellikle Üst Pleistosende derinlere kadar inen ve yeryer Orta Miyosen'e ait fosil aşınım yüzeyini (D. I b yüzeyi) de yaran Kuvaterner akarsu yatakları Paşalar Değirmeni civarındaki fosil yatağının yüzeye çıkmasını sağlamıştır. Fosil aşınım yüzeyi üzerindeki fosil yataklarını, fosilli tabakaları üzerinde Alçak Sekilerin (SA sistemleri) kum, kil ve çakılları vardır. Üst Pleistosene ait akarsuların, güneydeki dağlık alanlardan taşıyarak getirdiği detritik malzeme ve topraklardan oluşan bu malzeme, o zamanki akarsu vadi tabanını örterler ve bu eski vadi tabanı erozyonu fosil depoların üst bölümünde de aşındırmıştır. Böylece, bu kıymetli yatakların yukarı doğru uzanımı maalesef sınırlanmıştır. Fosilli yatakların değirmenin altındaki genç vadi içine doğru V biçimi bir yüzlek ile devam ettiği tahmin edilebilir, ancak şimdiye kadar bu tabaka çizgisi üzerinde yapılan araştırmalar henüz olumlu bir sonuç vermemiştir. Ancak yataklar, Alt - Orta Miyosende eski bir aşınım oluşunda oluşmuş, taşınma tipi bir yatak olduğu için (Tobien 1968, Andrews - Tobien 1977 : 699), yatakların dar alanlı kalması da mümkündür.

DEĞİNİLEN KAYNAKLAR

- Alpagut B. 1985 (1986).* Paşalar Köyü kazısı 1984. Kazı sonuçları toplantısı. Ankara 20-24 Mayıs 1985. Eski Eserler ve Müzeler Genel Md. Yay. Ankara 1986.
- Alpagut B. 1986.* Paşalar Köyü Kazısı 1985. Kazı Sempozyumu 8. Bildiri Özetleri. 26-30 Mayıs 1986: 1. Ankara 1986.
- Andrews P. - Tobien H. 1977.* New Miocene locality in Turkey with evidence on the origin of Ramapithecus and Sivapithecus. Nature 268.5622: 699-701. Macmillan.
- Becker Platen JD. 1970.* Lithostratigraphische Untersuchungen im Känozoikum Südwest-Anatoliens, Türkei. Känozoikum und Braunkohlen der Türkei 2. Beihefte zum Geologischen Jahrbuch Heft 97. Hannover.
- Becker Platen JD. - Benda L. - Steffens P. 1977.* Litho- und Biostratigraphische Datierung radiometrischer Altersbestimmungen aus dem Jungtertiär der Türkei. Känozoikum und Braunkohlen der Türkei 18. Geologisches Jahrbuch B 25: 139-167. Hannover.
- Besang C. - Eckhardt FJ. - Harre W. - Kreuzer H. - Müller P. 1977.* Radiometrische Altersbestimmungen an neogenen Eruptivgesteinen der Türkei. Geologisches Jahrbuch B 25: 3-36. Hannover.

- Erol O. 1981.* Neotectonic and geomorphologic evolution of Turkey. Zeitschrift für Geomorphologie. N. F. Suppl. Bd. 40: 193-211. Berlin.
- Erol O. 1982.* Türkiye Jeomorfoloji Haritası. Geomorphological map of Turkey. 1: 2 million. Publ. of. M. T. A. Ankara.
- Tobien H. 1968.* Typen und Genese des tertiärer Saeugerlagerstaetten. Ecl. Geol. Helv. 61. 2: 549-575. Basel
- Sickenberg O. 1975.* Die Gliederung des höheren Jungtertiärs und Altquartärs in der Türkei nach Vertebraten und ihre Bedeutung für die internationale Neogen-Stratigraphie. Känozoikum und Braunkohlen der Türkei 17. Geologisches Jahrbuch B 15. 167. s. Hannover.
- Yalçınkaya S. - Afşar ÖP. 1980.* Mustafakemalpaşa (Bursa) ve dolayının jeolojisi M. T. A. Rapor No. 6717. Ankara.

Resim : 1 — Paşalar Köyü memeli hayvan fosil yatakları do-
layının jeomorfoloji haritası, F fosilli depolar, A-B kesit alınan
çizgi.

D.Ia Alt Miyosen aşınım yüzeyi.

D.Ib Orta Miyosen aşınım yüzeyi.

D.II Üst Miyosen aşınım yüzeyi.

D.III Üst Pliyosen aşınım yüzeyi.

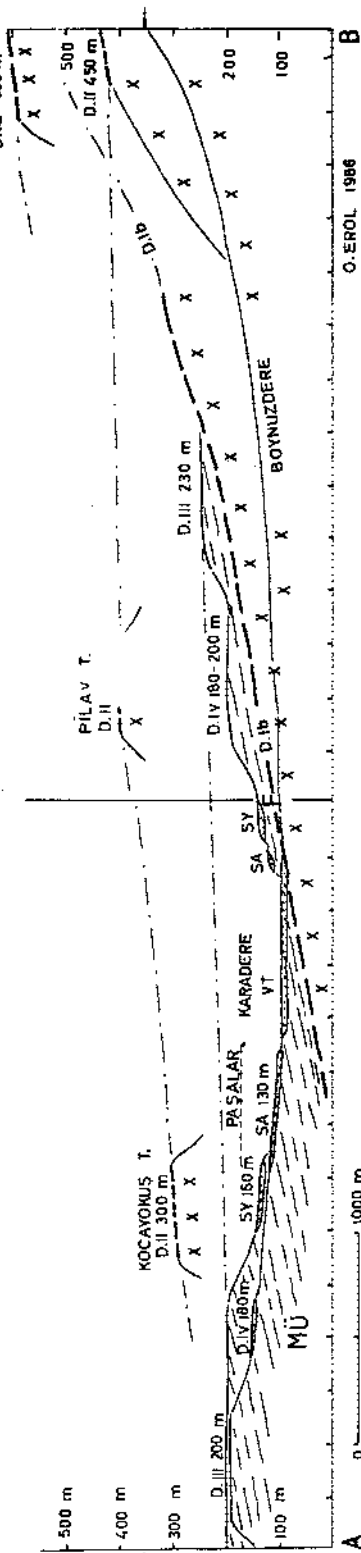
D.IV Enalt Pleyistosen aşınım yüzeyi.

SY Alt Pleyistosen yüksek sekileri.

SA Üst Pleyistosen alçak sekileri.

VT Holosen vadi tabanları.

Y Yamaçlar

Resim : 2 — Paşalar Köyü memeli hayvan fosil yataklarından geçen yaklaşık kuzey-güney yönlü kesit. Kesit çizgisinden doğudaki yüksek sırt ve tepeler kesit çizgisi üzerine izdüşürülmüştür. MÜ Orta-Üst Miyosen göl akarsu depoları (Değirmendere Formasyonu). XXX Orta Miyosen öncesine ait temel formasyonlar. (Aşınım yüzeyi ve seki simgeleri için harita lejandına bakınız).

ÇAYÖNÜ İNSANLARINDA DIŞ VE DİŞETİ HASTALIKLARI

Metin ÖZBEK *

1. Genel Bilgiler

Diyarbakır'a bağlı Ergani ilçesi sınırları içinde yer alan Çayönü köy yerleşmesinde bugüne kadar yapılan kazılarda toplam 240 insanın iskelet kalıntısı çıkarılmıştır¹. Yer ve konumlarına göre buluntuları 3 grup altında topluyoruz:

1. Anıtsal bina içerisinde depolanmış durumda bulunan çocuk, kadın ve erkeğe ait en az 75 insan kafatası.
2. Bu kafataslarının bulunduğu düzlemin hemen altından çıkarılan 16 insana ait iskelet kalıntısı.
3. Evlerin tabanları altında hocker konumunda gömülmüş olan insanlara ait iskelet kalıntıları.

Toplam 149 kişiyle temsil edilen ve üçüncü grupta yer alan iskeletlerin gerekli temizlik ve onarımlarını laboratuvarımızda yaptıktan sonra her zaman olduğu gibi genel bir envanter hazırladık (Tablo : 1). Çayönü insanların kafatası ve gövde iskeleti üzerinde ölüm yaşını belirlerken çocuk ve yetişkinler için ayrı ölçütler kullandık. Çocuklarda (subadult) diş tacı ve köklerin gelişme derecesinin esas alındığı diş kronolojisinden yararlandık (Olivier, Demoulin 1976; Ubelaker, 1978; Kronfeld, 1935); yetişkinlerde (adult) ise birçok makroskopik ölçütü göz önünde bulundurduk; bunlar arasında kafatasındaki belli başlı dikişlerin kapanma dereceleri (Masset, 1982), kalça kemiğinde pubis eklem yüzeyinin (facies symphyseos) morfolojisi (Ascadi ve Nemeskeri, 1970), köprücük kemiğinin sternal eklem yüzeyi (Szilvassy, 1980) sayılabilir.

(*) Metin ÖZBEK, Hacettepe Üniversitesi, Antropoloji Bölümü Öğretim Üyesi, ANKARA.

(1) Çayönü köy yerleşmesinde Mehmet Özdoğan başkanlığında yürütülen 1986 yılı kazılarında yine çok sayıda insan iskeleti bulunmuştur (Özdoğan, 1987). Laboratuvarımıza teslim edilen bu iskeletlerin temizlik, onarım ve analizlerine henüz başlamadık.

**Tablo : 1a — ÇAYÖNÜ KÖY YERLEŞMESİNDE BULUNAN
ÇOCUKLAR (3 cü grup)**

Kazı referansı	Yaş	Kazı referansı	Yaş
1. ÇT'72 AD 6-8/1	3,5-4 yaş	39. ÇT'81 CG 3-23/1	6,5-7 yaş
2. ÇT'72 AD 6-6/1	belirsiz	40. ÇT'84 21 M 4-30	8,5 yaş
3. ÇT'72 AD 5-6/15	8,5-9,5 yaş	41. ÇT'84 20 M 3-42	3-4 yaş
4. ÇT'78 AD 6-8.1	14-15 yaş	42. ÇT'27 M	6 yaş
5. ÇT'78 HB 3-4	7-8 ay	43. ÇT'81 20 M 5-39	2,5 yaş
6. ÇT'78 HB 3-4	1-2 yaş	44. ÇT'813-3120 M	2-3 yaş
7. ÇT'72 HB 3-4	9 yaş	45. ÇT'81 CX/0-2	4-5 yaş
8. ÇT'72 SA 9-2/1	8 yaş	46. ÇT'81 CX10-7	5-6 yaş
9. ÇT'72 AD 6-6	4 yaş	47. ÇT'27 M 4-2	7,5 yaş
10. ÇT'72 AD 3-23	3,5-4 yaş	48. ÇT'84 DB 4-27/5	6 yaş
11. ÇT'78 HA 0-0	9 yaş	49. ÇT'81 S. 57	7 ay
12. ÇT'70 G 3-1	3¼ yaş	50. ÇT'79-80 19 NAD	5-6 yaş
13. ÇT'78 HE 3-0	1,5-2,5 yaş	51. ÇT'81 20 M 5-39	2,5 yaş
14. ÇT'72 6-5/3	13-14 yaş	52. ÇT'84 19 M c 1	8 yaş
15. ÇT'70 EF 10-1	2,5-3 yaş	53. ÇT'70 EF 10-2	1-2 ay
16. ÇT'78 HD 3-1/1	belirsiz	54. ÇT'72 HB 3-4/1	11-14 yaş
17. ÇT'68 QC 5-4	6-7 yaş	55. ÇT'8427 Oc 1/3	6 yaş
18. ÇT'81 21 M 3-4	15-16 yaş	56. ÇT'84 19 M 5-37	11,5 yaş
19. ÇT'84 19 M 5-36	8,5-9 yaş	57. ÇT'70 EF 10-0	1,5 ay
20. ÇT'84 19 M 6-50	belirsiz	58. ÇT'84 DC 1-5/2	4-5 yaş
21. ÇT'84 19 M-E-W	11-12 yaş	59. ÇT'84 C 64-31/3	18 ay
22. ÇT'84 28.5-15	4 yaş	60. ÇT'70 G (190)	2 yaş
23. ÇT'84 RD 2-11/20	4 yaş	61. ÇT'80 20 N	7 yaş
24. ÇT'84 CM 4-28	belirsiz	62. ÇT'80 20 N s. 12	6 yaş
25. ÇT'78 AD 6-8 S. 1	12-13 yaş	63. ÇT'80 20/L 3	13-14 yaş
26. ÇT'78 HD 3-2/4	14 yaş	64. ÇT'85 By 1-2/1	4-5 yaş
27. ÇT'78 HD 3-0/3	2,5 yaş	65. ÇT'85 BR 2-13/1	13-14 yaş
28. ÇT'80 20/L 6/1	13-14 yaş	66. ÇT'80 27 Q 1-7/16	4 yaş
29. ÇT'80 20/L 5/K	15 yaş	67. ÇT'70 R (272) 6-5	yeni doğmuş
30. ÇT'80 20/L 5/i	15-2 yaş	68. ÇT'72 AD 3-23	3 yaş
31. ÇT'84 20 M 5-45	5 yaş	69. ÇT'70 E 2-0	7 yaş
32. ÇT'84 20 M 5-45	1 yaş	70. ÇT'81 19 N 3-0	3-4 yaş
33. ÇT'84 20 M c 1/6	15-16 yaş	71. ÇT'81 19 N 4-28	belirsiz
34. ÇT'84 2 N 5-9/8	7,5-8 yaş	72. ÇT'80 19 N 3	6 yaş
35. ÇT'84 CZ 4-5/2	5 yaş	73. ÇT'79 AD 6-4	3 yaş
36. ÇT'81 CG 3-23/4	7-8 yaş	74. ÇT'81 CX 10-5	belirsiz
37. ÇT'81 CG 3-23/4	2,5 yaş	75. ÇT'78 KW 5-1/1	belirsiz
38. ÇT'80 19/N 2-4	2,5 yaş		

**Tablo : 1b — ÇAYÖNÜ KÖY YERLEŞMESİNDE BULUNAN
YETİŞKİNLER (3 cü grup)**

Kazı referansı	Cins	Yaş	Kazı referansı	Cins	Yaş
1. ÇT'78 AD 6-8 s. 6	Ka.	belirsiz	38. ÇT'84 DC 1-3/2	Ka.	30-35
2. ÇT'78 AD 6-8 s. 2	Ka.	25-30	39. ÇT'84 CW 3-3/1	Ka.	18-25
3. ÇT'78 AC 3-0/15	Er.	25-30	40. ÇT'80 19 N. 10	Er.	19
4. ÇT'72 SE 13-0	Er.	18-25	41. ÇT'78 H	Ka.	40-45
5. ÇT'72 6-6/6-5	Ka.	belirsiz	42. ÇT'78 SK 3-11	Ka.	18-20
6. ÇT'72 HC 2-10	Er.	belirsiz	43. ÇT'81 21 M 5/e	ad.	17-18
7. ÇT'72 104-2	Er.	18-29	44. ÇT'81 c 1 3-5/4	Er.	41
8. ÇT'72 SE 14-0	?	belirsiz	45. ÇT'81 20 M 2-6	Ka.	18-29
9. ÇT'72 KR 6-0	Er.	30	46. ÇT'81 CX 10-6	Er.	25-29
10. ÇT'70 G 3.1.4.0	?	<30	47. ÇT'81 CL 3-4/14	Er.	40-45
11. ÇT'70 R 17-3	Er.	17-25	48. ÇT'84 20 M 5-45	?	25-29
12. ÇT'70 P 8-18	?	belirsiz	49. ÇT'81 19 M 3-0	Er.	34
13. ÇT'70 AD 4-31	Er.	<30	50. ÇT'81 20 L c 1	ad.	16
14. ÇT'72 HG 9-0/5	Ka.	18-25	51. ÇT'81 20 L c 1	Ka.	17-25
15. ÇT'70 R 18-7	?	belirsiz	52. ÇT'81 20 L 0-c 1	ad.	16
16. ÇT'78 AD 5-8	?	belirsiz	53. ÇT'81 CG 3-23/3	Er.	37
17. ÇT'70 R 15-4	?	belirsiz	54. ÇT'81 30 L 3/h-i	Er.	20-25
18. ÇT'70 Z 9-7	?	belirsiz	55. ÇT'81 CG 3-23/2	Er.	32
19. ÇT'78 HC 4-9	?	belirsiz	56. ÇT'84 RD 2-5/20	Er.	40-45
20. ÇT'78 HB 3-12	Ka.	42	57. ÇT'84 19 M 5-37/2	?	25-35
21. ÇT'84 19 M 5-35	Er.	30	58. ÇT'84 30 N 2-6/33	Er.	35-45
22. ÇT'84 19 M 6-50	Ka.	18-29	59. ÇT'70 EF 10-1	Ka.	<35
23. ÇT'78 HB 3-1	Er.	belirsiz	60. ÇT'85 17 N 3-4/19	Er.	18-29
24. ÇT'80 21 M 13	Ka.	belirsiz	61. ÇT'84 GRA 7-11/1	Ka.	25-29
25. ÇT'78 HB 3-13	Ka.	44	62. ÇT'85 BR 1-15/2	Er.	25-29
26. ÇT'78 HB 3-14	Ka.	21-25	63. ÇT'80 21 M HC	Er.	35-40
27. ÇT'78 AD 6-8 s. 6	Ka.	50-55	64. ÇT'70 EF 9-2	Er.	18-29
28. ÇT'78 AD 6-8 s. 5	Er.	21-25	65. ÇT'72 6/1 s. 6	Ka.	18-29
29. ÇT'78 HD 3-0/1	Er.	25-29	66. ÇT'72 6/3 s. 6	Ka.	belirsiz
30. ÇT'78 HD 3-1/9	Er.	25-29	67. ÇT'78 HB 3-9	Ka.	18-29
31. ÇT'78 KE 6-2/3	Er.	25-35	68. ÇT'81 19 N 3-0	Er.	25-30
32. ÇT'80 20/L 5/1	Ka.	62	69. ÇT'81 CF 2-16	Ka.	30-39
33. ÇT'84 CW 3-3/5	Ka.	45-50	70. ÇT'81 CX/0-3	Ka.	belirsiz
34. ÇT'84 20 M c 1/6	ad.*	17-18	71. ÇT'72 SE 8-10	?	18-29
35. ÇT'84 20 M c 1/6	Ka.	25-35	72. ÇT'81 20 M s. 1	ad.	17-25
36. ÇT'84 CW 3-12/1	Ka.	50	73. ÇT'80 21 M s. 11	?	35-45
37. ÇT'84 CW 3-3/6	Er.	47	74. ÇT'80 s. 2-3-4?	Ka.	25-29

(*) Adolesan (yeniyetme).

Çayönü erişkinlerinde cinsiyeti belirlerken, kafatası ve gövde kemiklerindeki bazı anatomik ayrıntılardan yararlandık (Krogman, 1962; Thomas, 1985; Demoulin, 1986). Bu yıl incelediğimiz ve III. grupta yer alan Çayönü topluluğunda küçük yaşta ölenlerin sayısı oldukça yüksektir. Örneğin 0-15 yaş grubunu temsil eden çocukların Çayönü serisindeki ağırlığı % 50,3'tür. O halde, nüfusun yarısı erişkin yaşa gelmeden ölüyordu. Bebek ve çocuk ölümlerinin bu denli fazla olması son derece ilginç. Aslında, bu olgu sadece Çayönü köy yerleşmesine özgü sayılmaz; zira, dünyanın birçok Neolitik yerleşim bölgelerinde de aynı durum gözlenmiştir (Cohen ve Armelagos, 1984). Bu durumda, haklı olarak, çocuk ölümlerindeki artış ve tarıma geçiş süreci arasında bir ilişkinin bulunabileceği akla getirilmektedir. Avcılık ve toplayıcılığın, yerini tarımsal faaliyetlere bırakması sonucunda proteince fakir, karbonhidratca zengin besinlerin yoğun biçimde tüketilmesi vücuttaki doğal bağışıklık sistemini (immüno-kimyasal sistem) bozdu. Böylece, antikorların üretimi olumsuz yönde etkilendi ve bebeğin enfeksiyon hastalıklarına olan direnci de azalmış oldu. İşte, Çayönü'nde yüksek oranda rastladığımız 0-5 yaş grubundaki ölümler (yaşamını yitiren çocukların % 50'si 5 yaşından küçüktür) büyük bir olasılıkla beslenme alışkanlığında COH yönünden zengin yiyecekler lehine kendini gösteren köklü değişiklikten kaynaklanmıştır. Çayönü bebeklerinin çok azı doğumu izleyen ilk aylarda ölmüştür; bu aylarda, bebeğin büyük ölçüde anne sütüne bağımlı olması ve diyetine patojen unsurlar içermeye tehlikesi yüksek gıdaların girmemesi sayesinde enfekte olma olasılığı da azalmaktadır. Çayönü serisinde yer alan çocuk ve erişkinlerin 0-5 yaş aralığı dikkate alınarak gruplandırılmasını Tablo : 2'den izleyebiliriz.

Tablo : 2 — ÇAYÖNÜ İNSANLARININ YAŞA GÖRE DAĞILIMI

Yaş aralığı	N	%
0.0 — 4.9	34	22.8
5.0 — 9.9	21	14.1
10.0 — 14.9	10	6.7
15.0 — 19.9	8	5.4
20.0 — 24.9	9	6.1
25.0 — 29.9	20	13.4
30.0 — 34.9	9	6.1
35.0 — 39.9	4	2.6
40.0 — 44.9	8	5.4
45.0 — 49.9	2	1.3
50.0 — 54.9	2	1.3
55.0 — X	1	0.7
Belirsiz	21	14.1

Tablo : 2'ye bakıldığında, ayrıca, ölümlerin her iki cinste 25.0-29.9 yaş grubunda da çok yüksek olduğuna tanık oluruz. Bu durumda, nüfusun önemli bir kesiminin 10 yaşın altında ve genç erişkinlik aşamasında yaşamını yitirmesi Çayönü halkının en dinamik gruptan yoksun kalması demektir; ölüm yaşına göre hazırladığımız dağılım eğrisinde de bu tabloyu açıkça görebiliriz (Resim : 1). Çayönü insanlarında ortalama ölüm yaşı 30'dur. Genelde, tarihöncesi topluluklarda buna benzer bir durumla karşılaşırız. Zaten, insan ömrü Neolitik dönem sonrasında da pek kayda değer bir artış göstermemiştir; asıl önemli değişme Klâsik Çağdan sonraya rastlar. Tablo : 3, Çayönü de dahil olmak üzere bazı Yakın - Doğu topluluklarında saptanan ortalama ölüm yaşını vermektedir.

**Tablo : 3 — ÇEŞİTLİ DEVİRLERDE ORTALAMA ÖLÜM YAŞI
(15 + yaş; kadın + erkek)**

Araştırmacı	Devir	Topluluk	N	Ölüm yaşı
Özbek	Neolitik	Çayönü	60	30
Rathbun	Neolitik	Ganj Dareh	19	25
»	Neolitik	Sialk	12	34
»	Bronz Çağı	Kish	30	37
»	Demir Çağı	Hasanlu	101	28
Özbek	Ortaçağ	Değirmentepe	19	35

Çayönü erişkinlerinden sadece üçü 50-60 yaşına kadar yaşama olanağı bulmuşlardır. Bunlar, o halde köyün en yaşlı kişileri². Ayrıca her üçü de kadın olduğunu belirtmek gerekir. Cinsiyete göre ölüm yaşını göz önünde tutarak, Çayönü erişkinleri için hazırladığımız grafikte (Resim: 2), 24 kadın ve 27 erkek olmak üzere toplam 51 Çayönülünün belirli yaş gruplarına göre dağılım frekanslarını gösterdik. Yaş dağılımını cinsiyete göre yaptığımızda, Çayönü köyünde kadınların daha uzun yaşadıkları ortaya çıkmaktadır.

Yaptığımız demografik analize bağlı olarak, sonuçta şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki, Çayönü'nde çiftçiliğe başlanıp yeni bir ekonomik sisteme geçilirken, bunun bedeli de ağır olmuştur.

II. Dişler

Çayönü insanlarına ait 874 sürekli ve 234 süt dişi olmak üzere toplam 1108 diş inceledik. Dişlerin daha sert bir dokuya sahip olmaları nede-

(2) ÇT80 20/L 5/i no.lu kadın aşağı yukarı 60 yaşında ölmüştür ve Çayönü serisinde bugüne kadar rastladığımız en uzun ömürlü kişidir.

niyle toprak altında kemikten daha iyi korundukları görülmektedir. Alveollerinde bulunan dişler olduğu gibi, alt ve üst çenelerdeki kırılmalar yüzünden alveollerinden ayrılıp düşmüş dişlere de rastladık. Üstelik bunlar önemli sayıdadır. Çayönü dişleriyle ilgili incelememizi biyometrik ve patolojik olmak üzere iki ayrı alanda ele aldık.

1. Biyometrik Analiz

Dişlerin mesio-distal ve vestibulo-lingual taç boyutlarını (Lefèbre, 1973) ölçtük. Her iki ölçüden hareketle **taç endisi** ve **kuvvet endisi**'ni hesapladık (Tablo : 4). Taçları yarı yarıya aşınmış ya da mineleri kalın tartır tabakasıyla kaplanmış olan dişleri ölçüm dışında bıraktık. In situ durumundaki dişleri ölçerken sivri uçlu ve sürgülü 1/10 mm ölçekli küçük klavuzlu kompastan, alveollerinden ayrılmış dişlerde ise normal klavuzlu kompastan yararlandık. Biyometrik analizimizde iki yöntemi kullandık : Eş merkezli elipsler ve grafikler.

a. **Eş Merkezli Elipsler** : Byblos Kalkolitik toplumunu referans alarak hazırladığımız elipsler üzerinde eski ve bugünkü insan topluluklarına ait mesio-distal ve vestibulo-lingual değerleri yerleştirdik (Özbek, 1985). İçten dışa doğru sırasıyla referans topluluğunun % 70, 95 ve 99'unu içeren eş merkezli elipslerden ikincisini anlamlılık eşiği olarak kabul ettik. Bu elipsler üzerine Çayönü sürekli dişlerine ait değerleri koyduk. Referans topluluğuna göre anlamlı ölçüde ayrılan F^2 bir kenara bırakılırsa, diğer tüm dişlerin birinci ve ikinci elipsler içerisinde kaldıkları görülür (Resim : 3). O halde Çayönü insanları sürekli dişlerinin boyutları açısından modern bir yapıya sahiptirler.

b. **Grafikler** : Çayönü insanların dişlerini modern insanlarınkiyle karşılaştırmak için hazırladığımız grafiklerde (Resim : 4) eşmerkezli elipslerde gözlemlediğimiz benzer durumla karşılaşırız; gerçekten de alt ve üst sürekli dişlerin taç boyutları yönünden, Çayönü insanları modern insanlardan ayrılmaz. Öyle ki, her iki grubu temsil eden eğriler birçok noktalarda adeta birbirleriyle çakışırlar. Dişler, Neolitik döneme gelinceye kadar önemli ölçüde küçülmüş, bu çağdan günümüze kadar ise hacimsal yönden herhangi bir değişme olmamıştır.

2. Diş Patolojisi (Paleostomatoloji)

Diş patolojisini, dişin genetik yapısından, metabolizma bozukluğundan, besinlerin niteliği ve sertliğinden, besinlerin hazırlanış biçiminden ve genelde ağız sağlığından ayrı düşünemeyiz. O halde, insan yaşam biçimiyle bir bakıma diş ve dişeti hastalıkları arasında sıkı bir ilişkinin var olduğunu söylemek doğrudur. Eski insan topluluklarının bu açıdan in-

celenmesi antropolojiye olduğu kadar arkeolojiye de önemli ipuçları kazandırır. Avcılık ve toplayıcılığı temel bir ekonomik sistem olarak benimsemiş Paleolitik Çağ atalarımızın çok az ya da hiç karşılaşmadıkları diş ve periyodontal rahatsızlıklar tarıma geçişle beraber artmıştır. (Meiklejohn, Schentag, Venema ve Key, 1984). Aynı süreci yaşayan Çayönü Neolitik köy halkında besin tipleri ve beslenme alışkanlıklarında ortaya çıkan değişimler ağız sağlığını ne ölçüde etkilemiştir? Çayönü insanların diş ve çenelerini işte bu açıdan değerlendirdik.

a. Diş Çürütmesi

Paleolitik Çağ avcı - toplayıcı atalarımızda diş çürüğü pek görülmezdi. Dişler oldukça sağlıklı bir yapıya sahipti. Örneğin Kromanyon fosil homo sapiens insanların % 1'i geçmeyen diş çürüğü sıklığı, Mezolitik Çağda az da olsa bir artış kaydetmiş; Neolitik Çağla beraber tarıma geçiş ve karbonhidratça zengin tahılların yoğun ölçüde yenmesine paralel olarak diş çürüğünde benzeri görülmeyen bir artma olmuştur. Böylece, insanlık tarihinde ilk kez % 3 gibi önemli bir düzeye ulaşılmıştır.

Çayönü yerleşmesi insanların 874 sürekli dışında yaptığımız incelemeye göre 49 dişte çürük saptadık. Çürük oranı, diş sayısı dikkate alındığında, % 5.6'dır. Tablo : 5, çeşitli devirlere ait insan topluluklarında belirlenen diş çürüğü sıklığını gösterir. Tablodan da anlaşılacağı üzere en fazla diş çürüğü Çayönü insanların dişlerinde görülür. Demek ki, bu toplulukta karbonhidratlı besinlerin (tahıllar) tüketimi düzenli ve yerleşmiş bir alışkanlık haline gelmiştir. Madenler çağında dikkate değer bir hızlanma göstermeyen diş çürüğü, özellikle klâsik çağlarda yaygınlaşmış, günümüzde ise dişlerin % 50-60'ını, bireylerin ise % 90'ını etkileyecek düzeye ulaşmıştır. Çürük sıklığının diş kategorilerine göre dağılımını Çayönü serisinde inceledik ve sonuçta en fazla çürüyen dişin M1 olduğunu, bunu da M2'nin izlediğini belirledik. Kesicilerde ise, hemen hemen hiç çürüğe rastlamadık (Resim : 5). Çürük, dişlerin genellikle mesial ve occlusal yüzlerini etkilemiştir (Resim : 6). Tarihöncesi çocuklarda süt dişlerinin çürümediği sanılırdı. Hatta, Byblos Kalkolitik çocuklarında da dişler çok sağlamdır (Özbek, 1985). Oysa, Çayönü süt dişlerinde, her ne kadar düşük oranda olsa da, çürüğe rastladık. Üstelik bu gözlem, diğer bazı eski insan toplulukları için de geçerlidir (Tablo : 6).

Çayönü erişkinlerinde ilerlemiş çürük oldukça yaygındır. Öyle ki, bazı dişlerde çürük, tacı tümüyle tahrip etmiş, sonra dentini etkilemiş ve

dişözüne (pulpa) kadar ulaşmıştır. Böyle durumda olan dişlerin ağızda tutulduğu anlaşılmaktadır. Kuşkusuz Çayönü insanları diş ağrısı nedir çok iyi biliyor, buna katlanıyor, ama çekirtmeyi hiç düşünmüyordu. Kişinin sağlığını önemli derecede tehdit edici düzeyde olan ve köke kadar çürümüş dişlere Çayönü insanların çenelerinde sık sık rastladık. Bunların birçokları kök enfeksiyonuna yol açmıştır.

**Tablo : 4 — ÇAYÖNÜ SÜT DİŞLERİNDE TAÇ BOYUTLARI (mm)
VE ENDİSLERİ**

Dişler	N		$\bar{X}$	v	Sd	Taç endisi	Kuvvet endisi
i_1	7	MD	4.1	0.03	0.17	82.35	16.45
		VL	3.9	0.01	0.10		
i_2	8	MD	4.7	0.21	0.45	90.33	20.76
		VL	4.3	0.32	0.56		
c	9	MD	6.0	0.12	0.34	99.27	36.90
		VL	6.0	0.13	0.36		
m_1	19	MD	8.1	0.28	0.52	85.99	30.93
		VL	7.0	0.25	0.50		
m_2	26	MD	10.1	0.45	0.21	82.99	92.04
		VL	9.0	0.31	0.55		
i^1	14	MD	6.6	0.23	0.47	78.09	34.86
		VL	5.2	0.36	0.60		
i^2	9	MD	5.2	0.12	0.34	91.71	25.44
		VL	4.8	0.11	0.33		
c'	16	MD	7.2	0.13	0.36	83.12	43.92
		VL	6.4	0.22	0.46		
m^1	21	MD	7.3	0.15	0.38	122.70	65.64
		VL	8.9	0.25	0.50		
m^2	23	MD	9.1	0.34	0.58	106.06	89.1
		VL	9.6	0.72	0.84		

**Tablo : 4 (devamı) — ÇAYÖNÜ SÜREKLİ DİŞLERİNDE TAÇ
BOYUTLARI (mm) VE ENDİSLERİ**

Dışler	N		$\bar{X}$	v	Sd	Taç endisi	Kuvvet endisi
I ₁	10	MD	5.4	0.18	0.42	111.11	33.04
		VL	6.0	0.12	0.34		
I ₂	22	MD	6.0	0.34	0.12	105.12	38.96
		VL	6.3	0.14	0.37		
C ₁	20	MD	6.7	0.40	0.63	115.19	52.06
		VL	7.7	0.68	0.82		
P ₁	20	MD	6.7	0.24	0.48	114.79	51.90
		VL	7.7	0.28	0.52		
P ₂	22	MD	7.1	0.28	0.52	119.87	60.13
		VL	8.4	0.46	0.67		
M ₁	40	MD	11.1	0.27	0.51	96.17	120.22
		VL	10.7	0.32	0.56		
M ₂	33	MD	10.8	0.32	0.56	92.07	108.33
		VL	10.2	0.30	0.54		
M ₃	20	MD	10.5	0.71	0.84	94.4	105.03
		VL	9.9	0.45	0.67		

**Tablo : 4 (devamı) — ÇAYÖNÜ SÜREKLİ DİŞLERİNDE TAÇ
BOYUTLARI VE ENDİSLERİ**

Dişler	N		$\bar{X}$	v	Sd	Taç endisi	Kuvvet endisi
I ¹	27	MD	8.9	0.35	0.59	80.70	41.80
		VL	7.2	0.18	0.42		
I ²	23	MD	6.9	0.27	0.51	92.25	44.28
		VL	6.3	0.18	0.42		
C'	18	MD	7.8	0.22	0.46	110.73	67.72
		VL	8.6	0.37	0.60		
P ¹	21	MD	6.9	0.16	0.4	133.8	64.27
		VL	9.2	0.33	0.57		
P ²	20	MD	6.8	0.09	0.3	138.68	65.05
		VL	9.4	0.25	0.5		
M ¹	31	MD	10.6	0.39	0.62	106.45	123.22
		VL	11.2	0.58	0.76		
M ²	21	MD	9.4	0.56	0.74	119.34	105.71
		VL	11.2	0.29	0.53		
M ³	8	MD	8.5	0.65	0.43	127.30	94.91
		VL	10.9	0.46	0.67		

**Tablo : 5 — ÇEŞİTLİ DEVİRLERDE ÇÜRÜK SIKLIĞI
(Sürekli Dişler)**

Devir	İnsan Grupları	İncelenen Diş Sayısı	Çürük (%)
Orta Paleolitik	Neandertal	259	0 (0.0)
Üst Paleolitik	Kromanyon	—	(1.0)
Mezolitik	Natufiyen	498	14 (2.8)
Mezolitik	Teviec	352	8 (2.2)
Neolitik	Mureybet	81	1 (1.2)
Neolitik	Fransa	11717	379 (3.2)
Neolitik	Almanya	1589	27 (1.8)
Neolitik	İngiltere	1151	36 (3.1)
Neolitik	Çayönü	874	49 (5.6)
Kalkolitik	Byblos	701	28 (3.9)
Bronz çağı	Hayaz Höyük	229	9 (3.9)
Bronz çağı	Jericho	361	11 (3.0)

**Tablo : 6 — ÇEŞİTLİ DEVİRLERDE ÇÜRÜK SIKLIĞI
(Süt Dişleri)**

Devir	İnsan Grupları	İncelenen Diş Sayısı	Çürük (%)
Mezolitik	Avrupa	320	11 (3.4)
Neolitik	Anadolu (Çayönü)	234	4 (1.7)
Neolitik	Irak (Jarmo)	30	1 (3.3)
Neolitik	Fransa	515	3 (0.5)
Kalkolitik	Byblos	117	0 (0.0)

b. Diş Aşınması

Çayönü insanların sürekli dişlerinde M1'i dikkate almak suretiyle ve Brothwell'in (1972) ölçeğine göre yaptığımız incelemede ortalama diş aşınma derecesini (4) olarak bulduk. İleri derecede aşınmış, tacı tü-müyle gitmiş ve ikincil dentin oluşumunun görüldüğü dişler 25-30 yaşına gelmiş Çayönü erişkinlerinde oldukça yaygındır. Bazı dişlerde aşınma o denli hızlı olmuştur ki, ikincil dentinin oluşmasına fırsat bile kalmamış, dolayısıyla dişözü (pulpa) açığa çıkmıştır (Resim : 7). Köke kadar olan aşınma durumlarında, aşınma yüzeyinin parlak ve cilalanmış görünümüne bakılırsa, Çayönü insanların bu köklerle dahi çiğnemeye devam ettik-

leri anlaşılmaktadır. Tarımsal faaliyetler gereği Çayönü çiftçi topluluğunun benimsediği yeni beslenme alışkanlığı - özellikle besinlerin hazırlanış biçimi yönünden - ve ilerlemiş diş aşınması (abrazyon) arasında yakın bir ilişkinin olduğu açıktır. Zaten diş aşınması, diş çürüğü gibi, besin tipi ve beslenme alışkanlığının bir sonucudur. Çayönü kazı ekibindeki araştırmacıların belirttiğine göre, Çayönü halkı tahıllarını bazalttaş blok üzerinde öğütüyormuş. Dolayısıyla, öğütme sırasında kopan ve tahıla karışan taş parçacıklarının diş minesinde abrazyon dediğimiz tahribata yol açtığını düşünmekteyiz. Bu kültürel davranışın Wadi Halfa (Greene, Ewing ve Armelagos, 1967) ve Natufiyen (Smith, 1972) Mezolitik topluluklarıyla Jarmo (Smith, 1972) Neolitik topluluğu için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Çayönü erişkinlerine ait bazı ön dişlerde aşınma yüzeyinin dışa taşması ya da kesici yüzde görülen oluk biçimindeki aşınmalar, bu dişlerin çiğneme dışında başka işlerde de kullanılmış olabileceğini akla getirmektedir.

Tablo : 7'de Çayönü erişkinlerini diş aşınma derecesine göre değerlendirdik. İlgili tablodan da izleneceği gibi, ileri derecede aşınmayı simgeleyen 5 ve 6 no. lu ölçekler daha sık biçimde görülmüştür. Örneğin erişkinlerin % 50'9'unda diş aşınma derecesi (M1 dikkate alınmıştır) Brothwell'in (1972) 5 ve 6 no. lu ölçeklerine karşılık gelir.

Tablo : 7 — ÇAYÖNÜ ERİŞKİNLERİNDE DİŞ AŞINMASI

Aşınma Derecesi	Birey Sayısı
1 — 1+	1
2 — 2+	8
3 — 3+	4
4 — 4+	13
5 — 5+	15
5+ + — 6	12
Toplam	53

Çayönü çocuklarının süt dişlerinde aşınma, genellikle 7-8 yaşlarına doğru belirgin hale gelmektedir. Süt dişlerinin çiğneme yüzeylerindeki tüberküllerde ancak 2.5-3 yaşlarında çok hafif de olsa aşınma görülür. O halde, Çayönü'nde bebeklere çiğneyerek yiyebilecekleri katı besinlerin verilmesi 2,5 yaşından önce olmalıydı.

Çayönü erişkinlerinde, aşınma derecesi yönünden, dişler arasında fark bulunmaz; öğütücülerde görülen aşınma derecesi ön dişlerde de aynıdır.

c. Diş Absesi

15 yaşın üstündeki Çayönü insanlarında % 30,4 oranında periapikal ve periyodontal abseye rastladık. Oysa, İran ve Irak Neolitik çağ topluluklarında diş absesi % 20'yi geçmez (Rathbun, 1984). Çayönü çenelerinde, diş çürüğü ve ileri derecedeki aşınmaya paralel olarak diş absesinde de bir artış gözlemledik. Tarıma geçişle beraber artış gösteren diş absesinin beslenme alışkanlığıyla yakın ilgisi vardır; Neandertal öncesi fosil insanlarında abse görülmez; oysa, Batı Avrupa Neandertallerinde % 34,4 oranında, Orta - Doğu Neandertal çağdaşlarında % 5.2 oranında, Batı Avrupa Kromanyon insanlarında ise % 41.1 oranında abse bulunmuştur (Smith, 1976).

d. Hayatta İken Düşen Dişler

Çenelerini incelediğimiz 24 Çayönülü erişkinin % 25'i bir ya da birden fazla dişini hayatta iken kaybetmiştir. Hiçbir süt dişi ölüm öncesinde düşmemiştir; 0-15 yaş grubuna giren Çayönü çocuklarında ante-mortem diş kaybı söz konusu değildir. Erişkinlerde en çok düşen diş M1'dir; öte yandan en çok çürüten dişin de M1 olduğunu unutmamalıyız. Çürüğün köke kadar ilerlemiş olması, yine köke kadar olan aşınma, dişe destek olan alveol kemiğin çeşitli nedenlerden ötürü eriyip aşağıya doğru çekilmesi, ante-mortem diş kaybına yol açan unsurlardır.

e. Diş Taşı (Tartır)

Diş minesindeki tartır oluşumu Çayönü erişkinlerinde pek önemli sayılmaz; öyle ki incelediğimiz tüm sürekli dişlerde diş taşı sadece taç-boyun hizasında sınırlı kalmış, ancak birkaç kişide molarlerin vestibüler yüzünü tümüyle kapatacak duruma gelmiştir. Diş taşının, çiğneme yüzeyini tümüyle kapatacak ölçüde yayılma göstermesi Çayönü erişkinlerinde rastlanmayan bir durumdur.

f. Hypoplasia

Amelogenesis sürecinde kendini gösteren bir aksama sonucu mine tabakasının kalınlığında ortaya çıkan kusur diye tanımlanan hypoplasia (Goodman ve ark., 1984) çukur ya da çizgi biçiminde kendini gösterir (Brothwell, 1963). Mine tabakası, yapısal özelliği gereği, bir kez oluşumunu tamamlamışsa, ondan sonra bünyede meydana gelen herhangi bir fizyolojik bozukluktan etkilenmez; ya da etkilenip değişmişse, artık düzelmez. O halde, hypoplasia, mine matriksinin oluşumu sırasında kişinin yakalandığı rahatsızlığın en güvenilir göstergesidir. Ayrıca, epizodik bir rahatsızlık olarak bilinir. Mine hypoplasia'sı çok sayıda hastalık ve bes-

lenme bozukluğuyla yakından ilişkilidir. Bebeklik ve çocukluk çağlarında geçirilen birçok hastalıkların dış minesinde iz bıraktığı anlaşılmıştır (El-Nejjar, Desanti ve Ozbek, 1978). Ateşli ishalin bu rahatsızlıklar arasında önemli bir yeri vardır. Araştırmacılar, birden fazla süt dışında hypoplasia gösteren bebeklerin erken yaşta öldüklerini kanıtlamışlardır. Çayönü ve Mureybet Neolitik çocukları bunun en ilginç örnekleri sayılır (Özbek, 1979). Hypoplasia'nın mine-seman sınırına olan uzaklığı belirlendiğinde, çocukta fizyolojik rahatsızlığın ne zaman ortaya çıktığı ve ne kadar sürdüğü de saptanabilir.

Çayönünde 0-15 yaş grubunda yer alan 49 çocuk ve bebekten 4'ünde (% 8,1) hypoplasia görüldü (Resim : 8). 18 aylık bir bebekte, alt m²'nin çiğneme yüzeyinde tüberküller önemli form bozukluklarına sahiptir. Bu dışteki tüberkül oluşumlarının fütüsün son aylarına doğru başladığını göz önünde tutarsak, annenin geçirdiği bir rahatsızlığın bebeğini de etkilediği anlaşılır. 2,5 yaşlarındaki bir başka Çayönü bebeğinde hypoplasia, tüm süt dişlerinde olduğu gibi M1'de de görülür. Bebeğin 6 ncı aya doğru geçirdiği kronik bir rahatsızlık 9 ncü aya kadar etkisini sürdürmüştür. Ayrıca, hypoplasia izlerini 6 ve 13 yaşlarında ölmüş iki çocukta da saptadık. İlki doğumun ilk aylarında, ikincisi ise 3.5-4 yaşlarında yakalandıkları hastalıklardan ötürü dış minelerinde hypoplasia izi taşırlar. O halde, tüm bu gözlemlerimizden çıkarılacak sonuca göre; hypoplasia, 0-4 yaş arasında meydana gelen kronik hastalıklar ya da beslenme bozukluklarından ileri gelmiştir, diyebiliriz.

Hypoplasia, tarım ve hayvancılıkla uğraşanlarda daha sık, avcılık ve toplayıcılıkla uğraşanlarda ise daha az görülür. Tablo : 8'den de izleneceği gibi, mine hypoplasia'sına Neolitik çağa gelinceye kadar rastlanmaz.

Kronik bir yetersiz beslenme ya da barsak enfeksiyonu başta olmak üzere birçok fizyolojik rahatsızlıkların hypoplasia'ya yol açtığı düşünülürse (Clarke, 1980), Çayönü'nde gözlemlediğimiz çocuk ölümlerinden bir kısmını ateşli ishale bağlayabiliriz.

Tablo : 8 — ÇEŞİTLİ DEVİRLERDE HYPOPLASIA SIKLIĞI

İnsan Grupları	Devir	Hypoplasia (%)
Kromanyon	Üst paleolitik	0
Neandertal	Orta paleolitik	0
K. Avrupa,		
K. Afrika	Mezolitik	0
Şeyh Gabi (İran)	Neolitik	45
Çayönü	Neolitik	8.1

g. Dysplasia

Kısa süreli ve ani etkileriyle kendini hissettiren enfeksiyonlar çenede çok sınırlı bir bölgede diş tacı ve kök gelişmesini etkiler. Dysplasia, diş oluşumundaki kalkerleşme sürecini düzensiz hale getiren bir hastalığın en güçlü kanıtıdır. Yapısal anormallik diş minesinin oluşmaması ve çok kısa bir diş kökü ile kendini gösterir. Bu tür dişleri Çayönü yetişkinlerinden 3'ünde belirledik. Fransız araştırmacı Menard, Çayönü insanların da rastladığımız dysplasia'ya, çocukken geçirilen bir hastalığın yol açtığını söylemektedir³.

h. Dişeti Rahatsızlığı (Parodontoliz)

Dişi tutan alveol kemik giderek eriyip aşağıya doğru indiğinde, diş kökü büyük ölçüde açığa çıkar, alveol desteginden yoksun olduğu için sallanır ve sonuçta düşer (zaten periyodontal rahatsızlık ante-mortem diş kaybının nedenlerinden biridir). Parodontolizin etiolojisi oldukça karmaşıktır; vitamin eksikliği, nörovejetatif sistemde ortaya çıkan bozukluk, oklüzyon bozukluğu, ilerlemiş çürük ya da köke kadar olan aşınma başlıca sorumlu etkenlerdir (Menard, 1981; Ortner ve Putschar, 1985). Çayönü serisine ait 35 kişinin çenesinde perodontoliz kontrolü yaptık; buna göre, 10 kişide (% 28.5) periyodontal hastalık saptadık. Alveol kemikte görülen bu rahatsızlık 30 yaşın üstündeki Çayönü erişkinlerinde daha sıktır.

1. Akıl Dişinin Doğuştan Bulunmaması

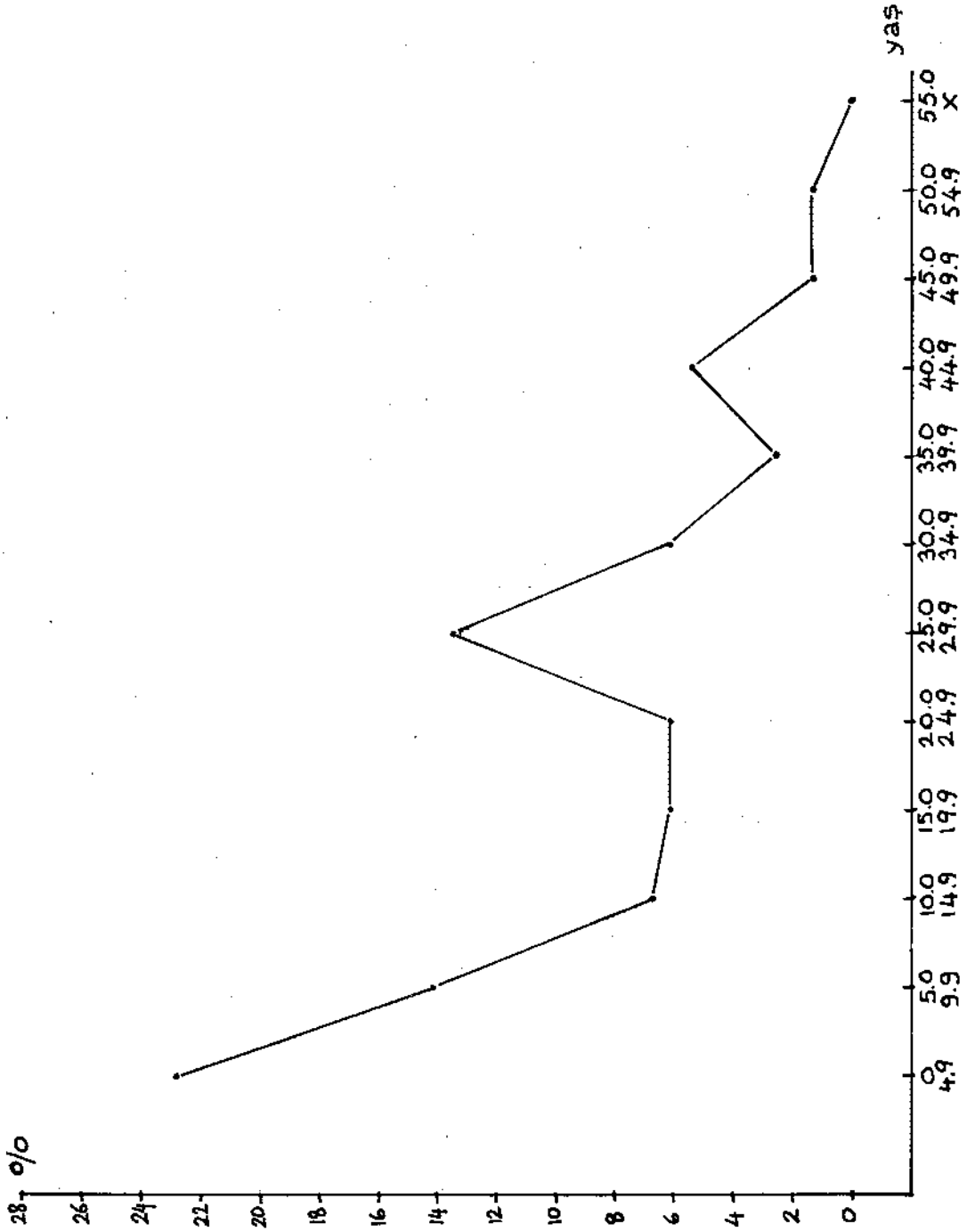
Çayönü serisinde incelediğimiz 45 kişiden 6'sında (% 13.3) 20 yaş dişi doğuştan yoktur. Bunlardan 3'ünde söz konusu diş alt ve üst çenede görülmez, geri kalanlarda ise ya üst ya da alt çenede eksiktir. Daha önceki araştırmalarımızın yanı sıra (Özbek, 1985), Çayönü Neolitik topluluğu da göstermiştir ki, akıl dişi olarak bilinen M³'ün zaman zaman ağızda bulunmaması bugünkü insana özgü bir olay değildir ve en azından zamanımızdan 9.000 yıl önce de görülmektedir.

KAYNAKÇA

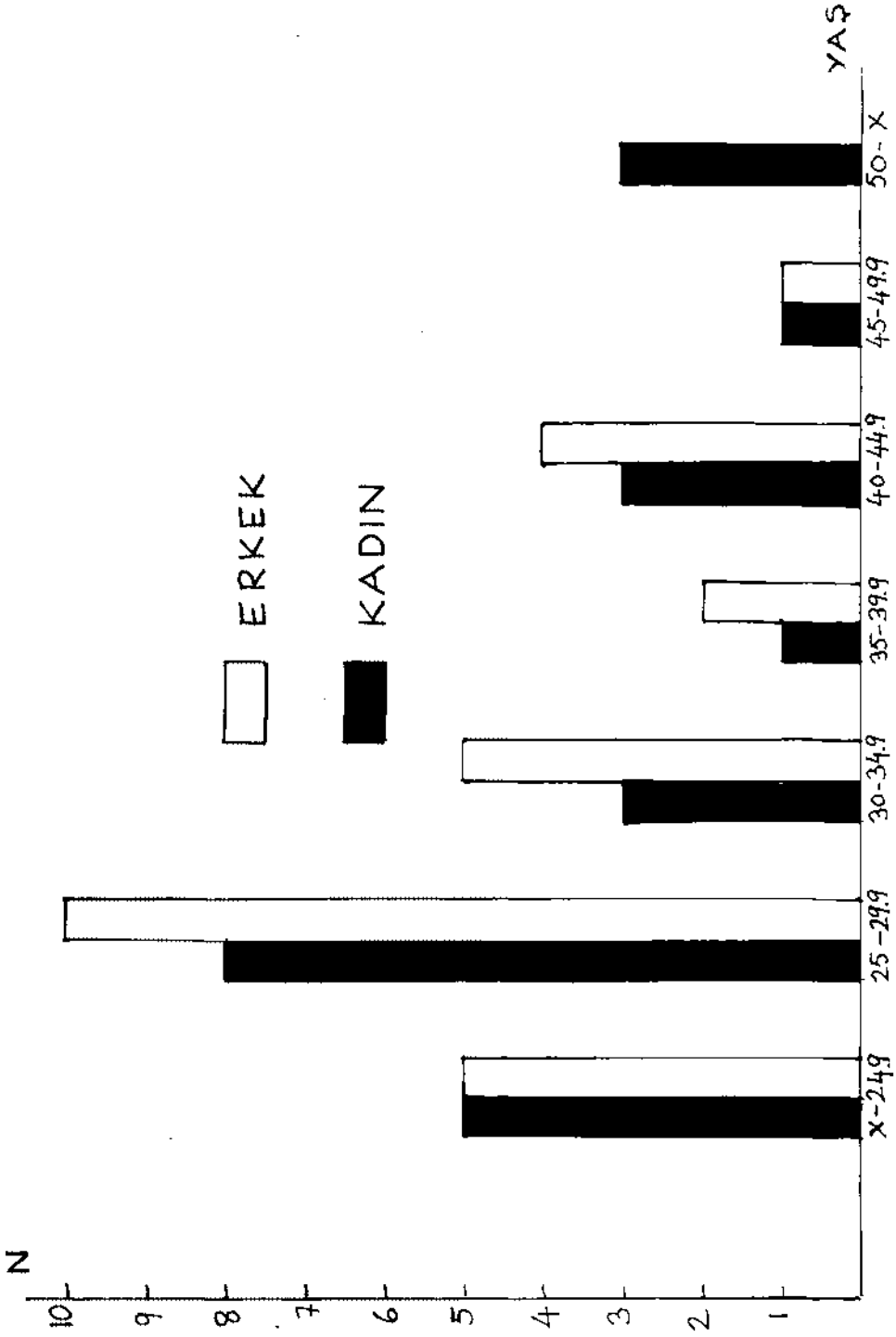
- ASCADI (G.), NEMESKERI (J.), 1970. *History of human life span and mortality*. Budapest, Akademiai Kiado, 346. s.
- BROTHWELL (D. R.), 1963. «The macroscopic dental pathology of some earlier human populations». In: D. R. BROTHWELL. *Dental Anthropology*, vol. 5. Pergamon press, pp. 271 - 288. Id, 1972. *Digging up bones*. British Museum (Natural History).
- CLARKE (S. K.), 1980. «Early childhood Morbidity in Prehistoric Populations». *Human Biology*, vol. 52, pp. 79 - 85.

(3) J. Menard ile yaptığımız kişisel görüşme.

- COHEN (M. N.), ARMELOGOS (G. J.), 1984. «Paleopathology at the origins of Agriculture: Editors' Summation». In: *Paleopathology at the Origins of Agriculture*. Academic Press. pp. 585 - 601.
- DEMOULIN (F.), 1988. «Techniques anthropologiques». in D. Ferembach; Ch. Susanne et M. C. Chamla. *L'Homme, Son évolution sa diversité*. CNRS, Paris. 1988.
- EI-NEJJAR (Y. M.), DESANTI (V.) ve ÖZEBEK (L.), 1978. «Prevalence and possible ethiology of dental enamel hypoplasia». In: *American Journal of Physical Anthropology*, t. 48, pp. 185 - 192.
- GREENE (D. L.), EWING (G. H.) ve ARMELAGOS (G. J.), 1987. «Dentition of a Mesolithic Population from Wadi Halfa, Sudan». In: *Am. J. Phys. Anthropol.*, vol. 27, pp. 41 - 56.
- KROGMAN (W. M.), 1962. *The Human Skeleton in Forensic Medicine*. Charles C. Thomas, Publ. Springfield.
- LEFEBRE (J.), 1973. «Etude odontologique des hommes de Muge». *Bull. et Mém. de la Soc. d'Anthrop. de Paris*, 10: 301 - 333.
- MASSET (C.), 1982. *Estimation de l'âge au décès par les sutures crâniennes*. Thèse de Doctorat. Université Paris - VII, 301 s.
- MEIKLEJOHN (C.), SCHENTAG (C.), VENEMA (A.) ve KEY (P.), 1984. «Socioeconomic change and patterns of pathology and variation in the mesolithic and neolithic of Western Europe: Some suggestions». *Paleopathology at the origins of agriculture*. Academic Press. pp. 75 - 100.
- MENARD (J.), 1981. *L'évolution de la pathologie dento-maxillaire*. Teksir halinde. Paris. Biyolojik Antropoloji Laboratuvarı. Juvisy Sur Orge.
- OLIVIER (G.), DEMOULIN (F.), 1976. *Pratique Anthropologique*, Université Paris - VII.
- ORTNER (D. J.), PUTSCHAR (W. G. J.), 1985. «Lesions of Jaws and teeth». In *Identification of Pathological Conditions in human skeletal*. Smithsonian Institution Press.
- ÖZBEK (M.), 1979. «Etude odontologique des habitants préhistoriques du village de Mureybet (Syrie)». In: *Cahiers de l'Euphrate*, no. 2, CNRS Paris. pp. 120-127. Id. 1985. «Yakın-Doğu Tarihöncesi Topluluklarında Bazı Diş Patolojileri ve Anomalileri». *Antropoloji*, sayı: 12'den ayırışım., pp. 343-356. Id. 1985. «Evolution des dents au Proche Orient». *Antropoloji*, s. 12. pp. 317 - 341.
- ÖZDOĞAN (M.), 1987. «1986 Yılı Çayönü Kazıları». IX. Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu, 8 - 10 Nisan 1987. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü.
- RATHBUN (T. A.), 1984. «The Paleolithic and metal ages in Iran and Iraq». *Paleopathology at the Origins of Agriculture*. Academic Press. pp. 137 - 167.
- SMITH (P.), 1976. «Dental Pathology in Fossil Hominids: What did Neandertals do with Their Teeth?». *Current Anthropology*, Vol. 17, no. 1, pp. 149 - 151. id. 1972. «Diet and attrition in the Natufians». *Am. J. Phys. Anthropol.*, vol. 37, pp. 233 - 238.
- SZILVASSY (J.), 1980. «Age determination on the sternal articular faces of the clavícula». *J. of Human Evolution*, 9, pp. 609-610.
- THOMA (A.), 1985. *Éléments de Paléanthropologie*, Louvain-Neuve. Belgique.
- UBELAKER (D. H.), 1978. *Human skeletal remains*. Aldine Manuals on archeology. pp. 41 - 67.

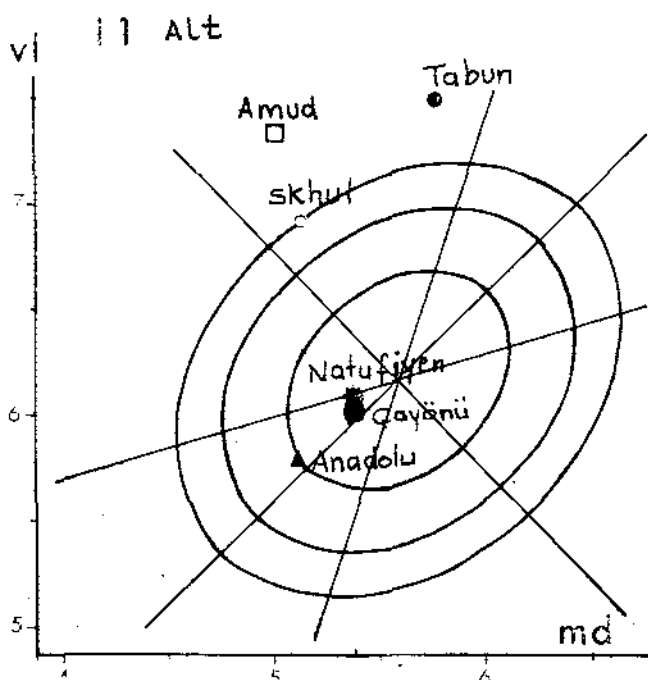

Resim : 1 — Çayönü İnsanlarında ölüm yaşına göre dağılım eğrisi

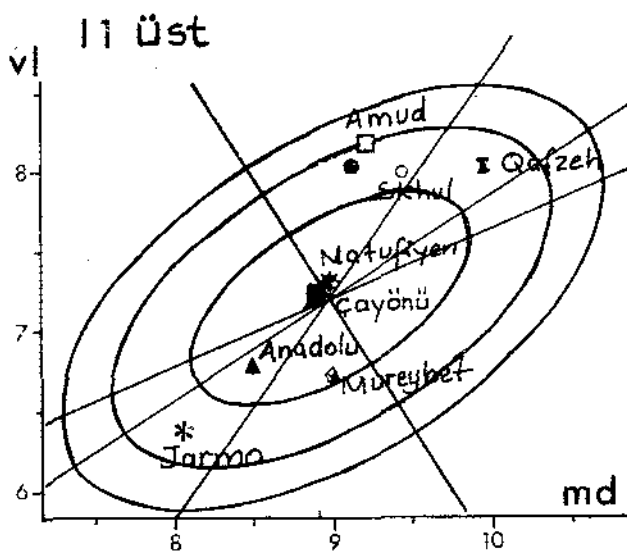

Resim : 2 ... Çayönü Neolitik topluluğunda kadın ve erkeklerin ölüm yaşlarına göre dağılım grafiği

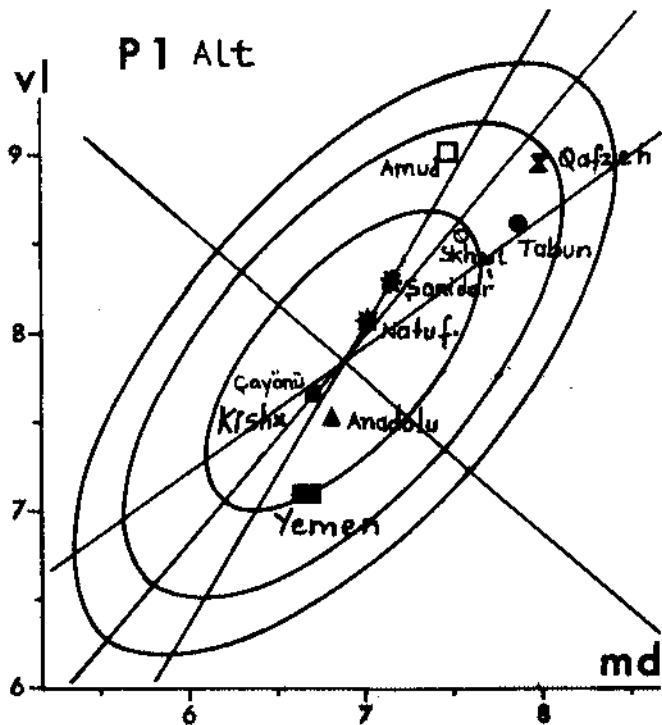
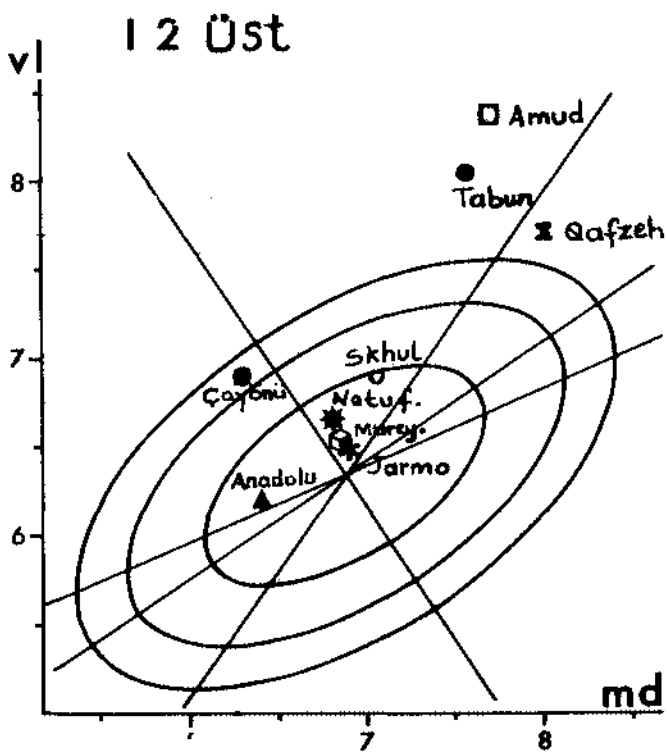

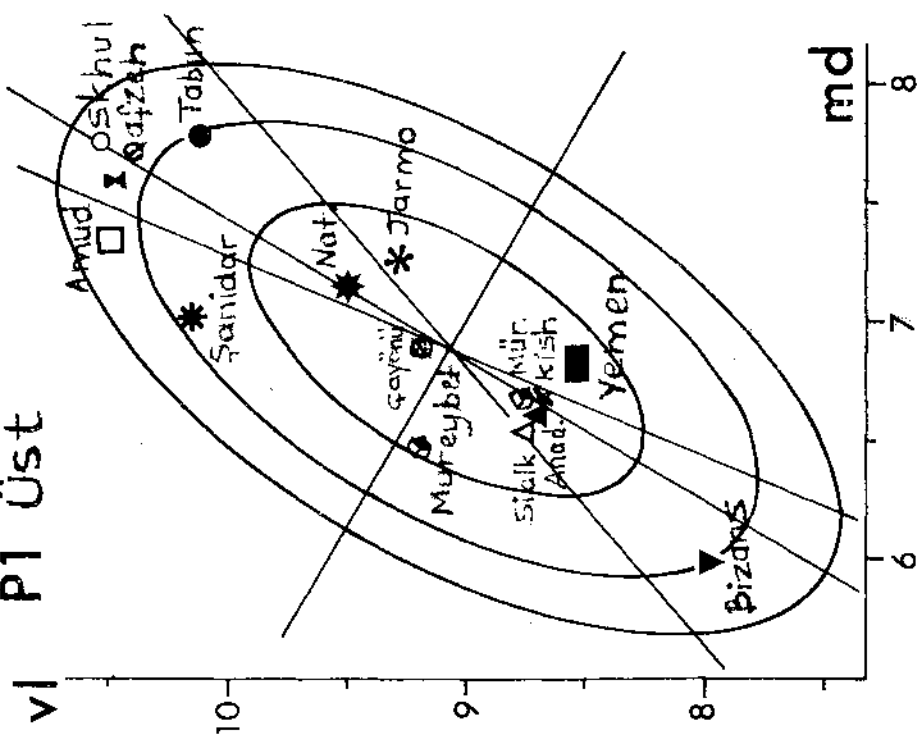
Resim : 3 a

Resim : 3 b

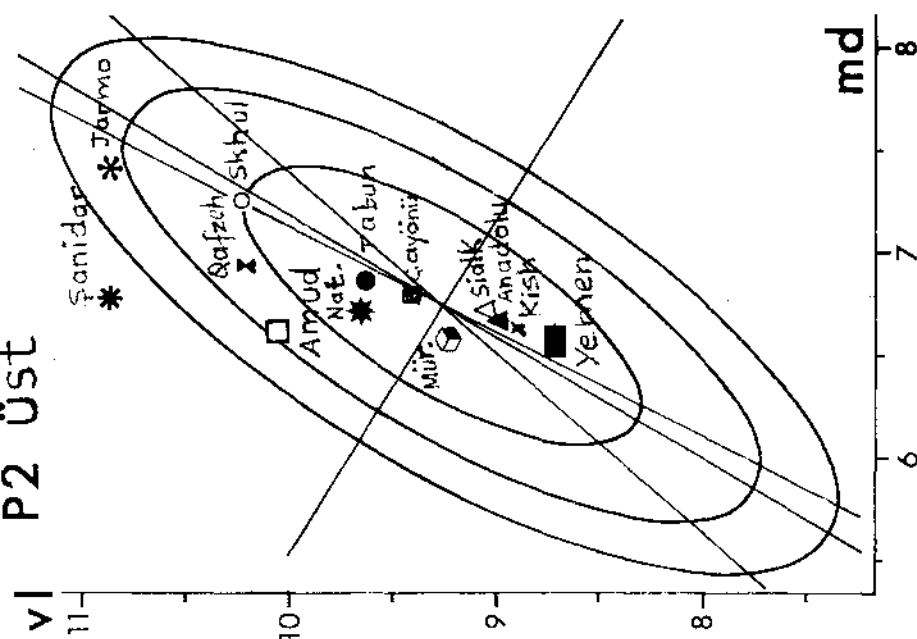

P1 Üst

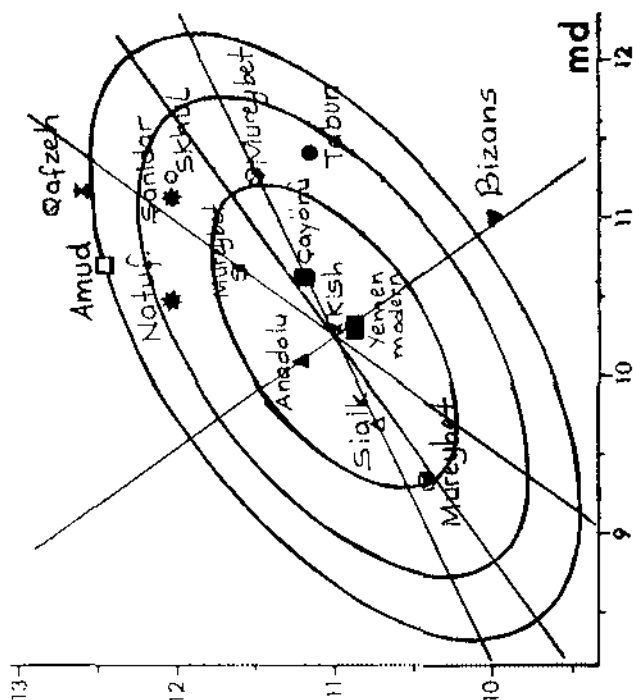
Resim : 3 e

P2 Üst

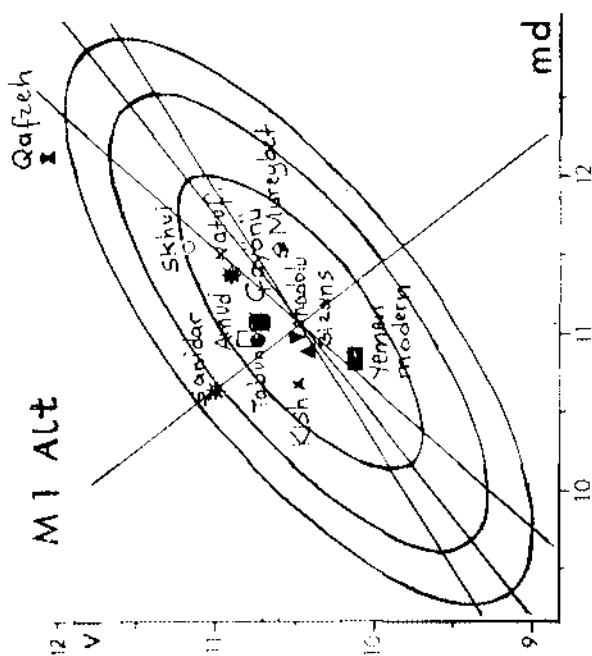

Resim : 3 f

vI M1 üst

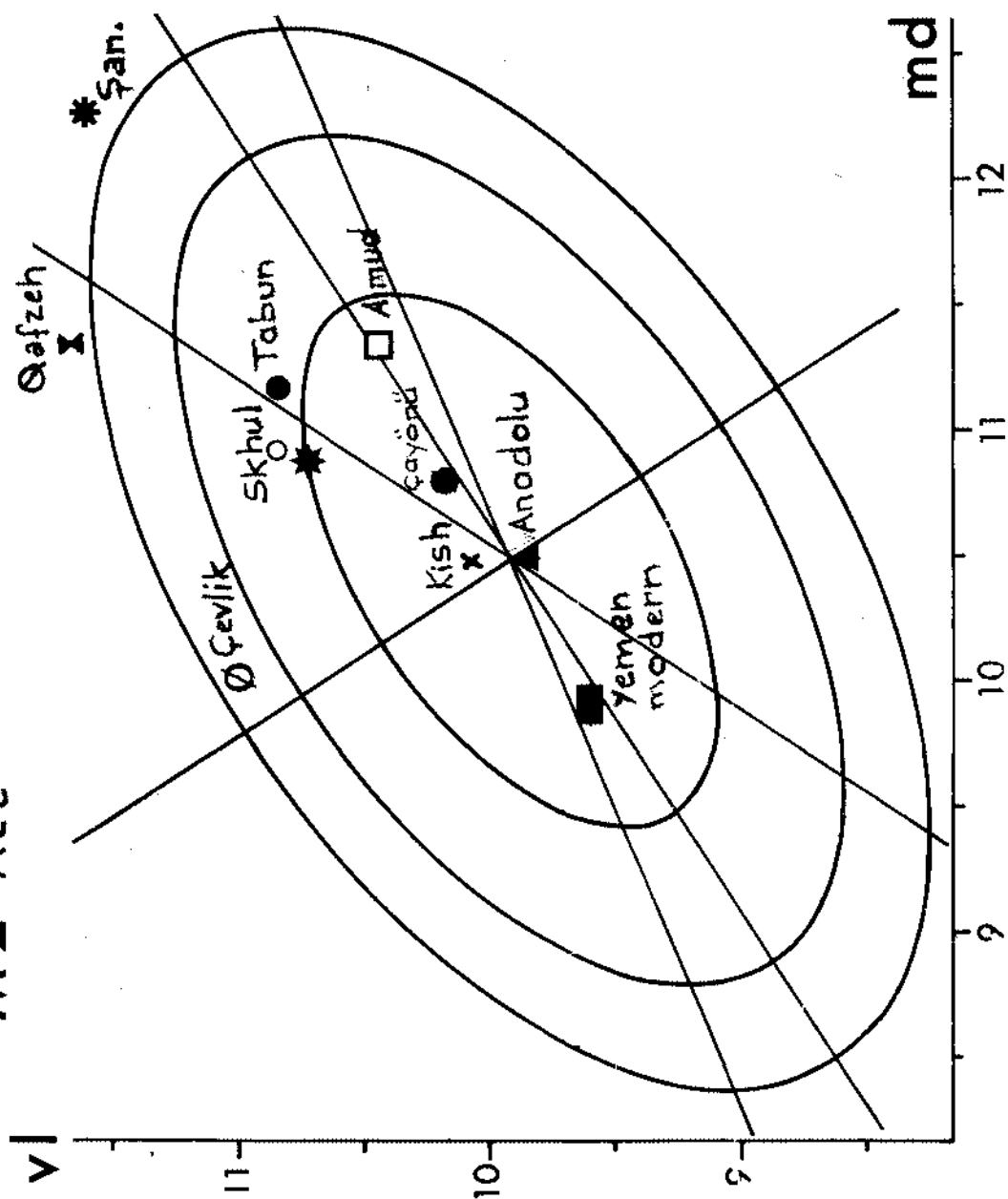

Resim : 3 g

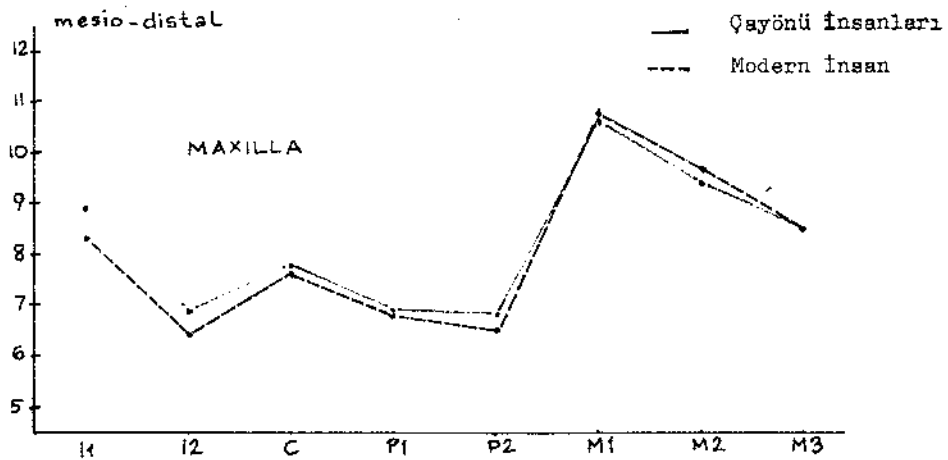

Resim : 3 h

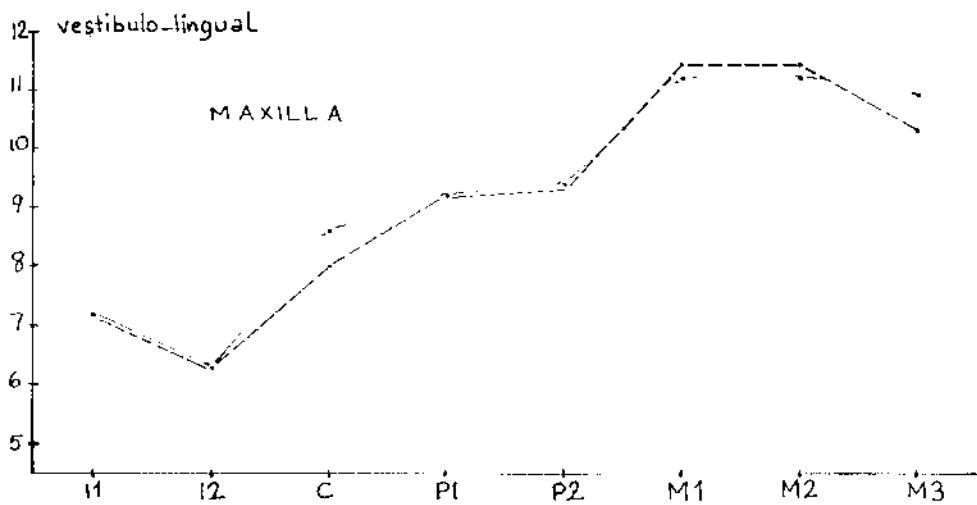
M 2 ALT

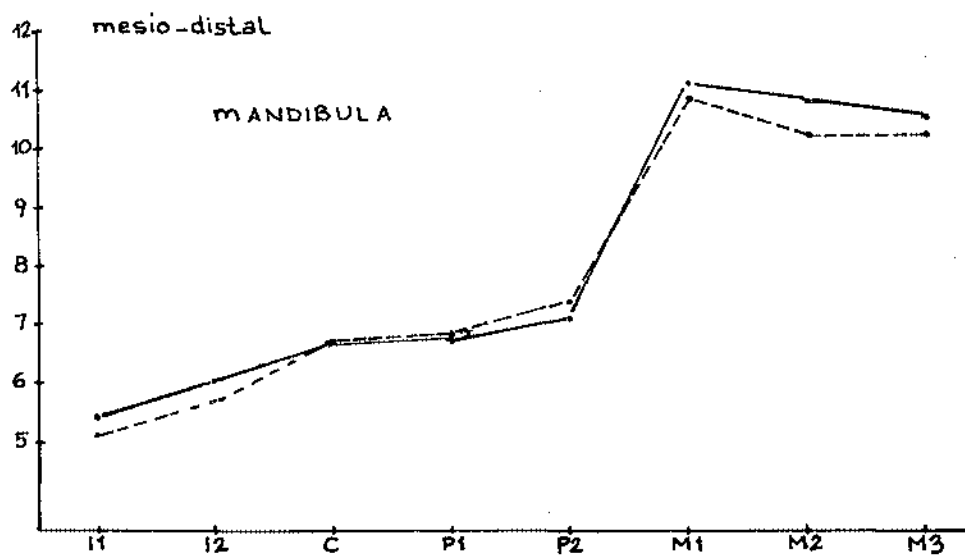
Resim : 3 :

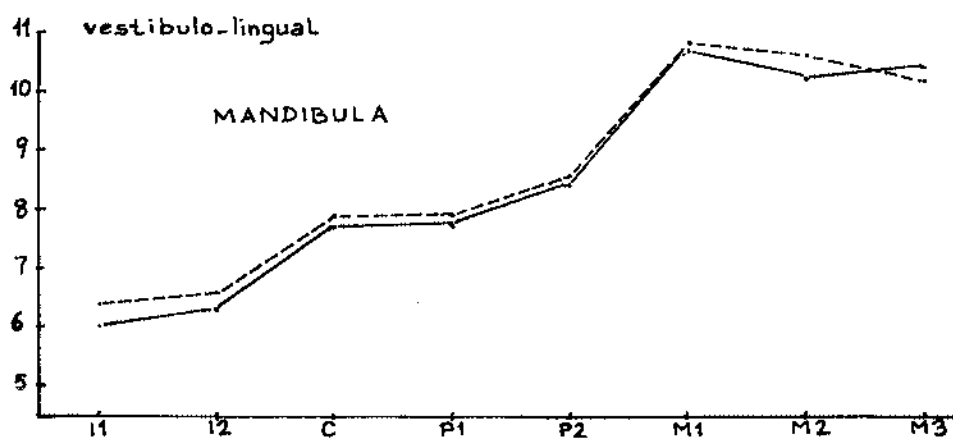
Resim : 4 a

Resim : 4 b

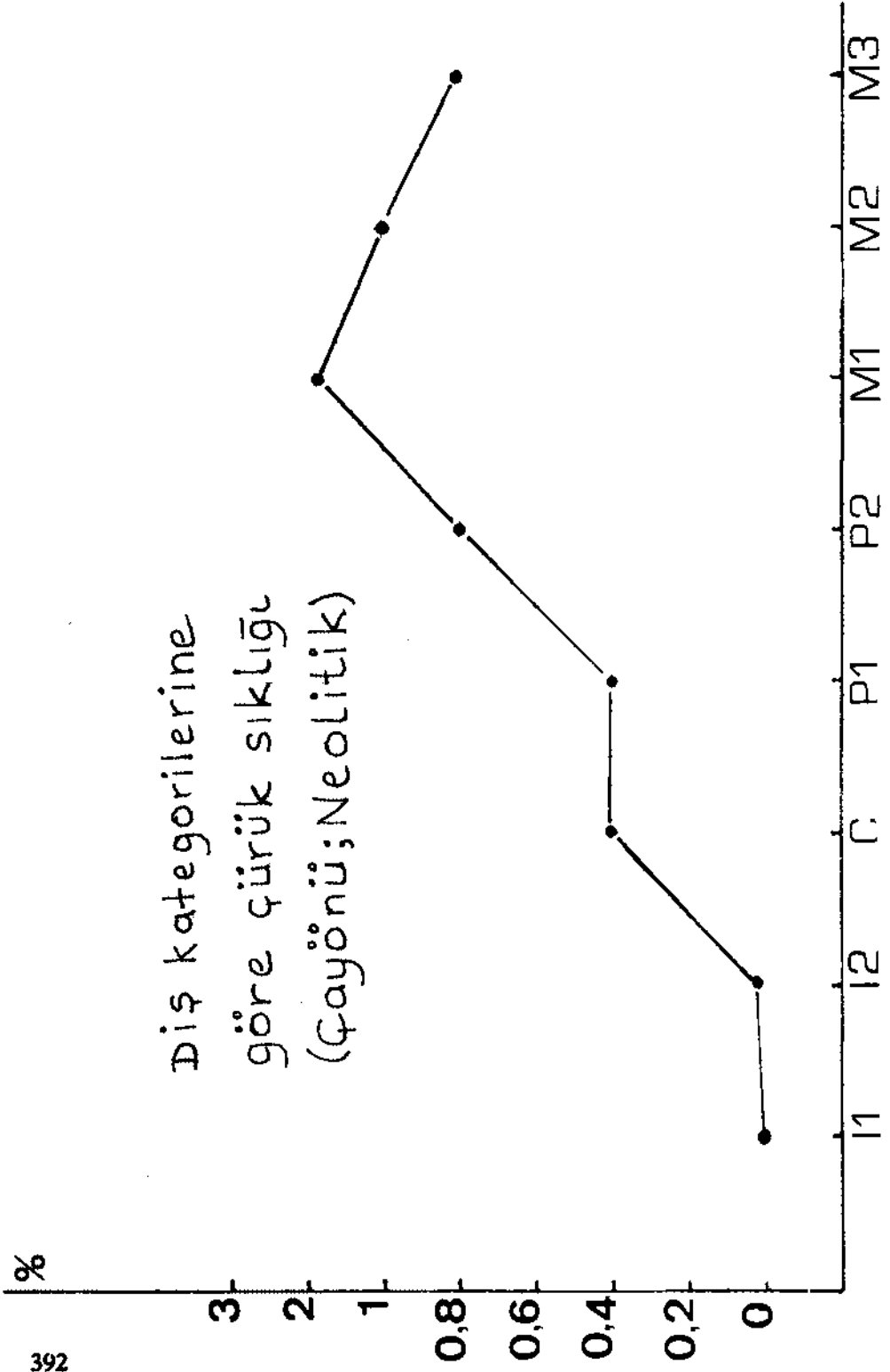

Resim : 4 c

Resim : 4 d

Diş kategorilerine
göre çürük sıklığı
(Çayönü; Neolitik)

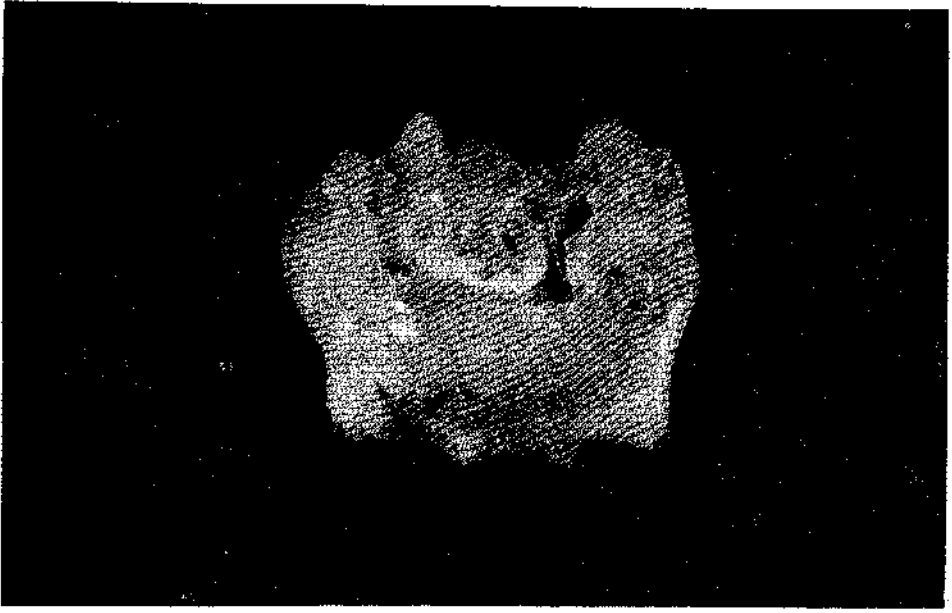

Resim : 8 — Çayözü sürekli dişlerinde
diş çürüğü

Resim : 7 — Cayönü yetişkinlerinde belirgin diş aşınması ve kök absesi

Resim : 8 — Çayözü bebeklerinin süt dişlerinde hypoplasia

